

I KRONIKA 53

2005

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Razprave

KAZALO

Barbara Pešak Mikec :	Ljubljanski fijakarji	1
Damir Globočnik :	Praznovanja na Bledu v letih 1858, 1861 in 1862	15
Jože Maček :	Prizadevanja nekdanjih podložnikov gospodstva Snežnik za pridobitev prave lastnine nad lazi ali ogradami v osemdesetih letih 19. stoletja	29
Petra Kramberger :	Nemško časopisje v Mariboru v 19. stoletju	37
Vlasta Tul :	Šola v Kostanjevici na Krasu v primežu prve svetovne vojne	53
Katja Mohorič Bonča :	Muzejska društva na Slovenskem pred 2. svetovno vojno	69
Marija Čipič Rehar :	Odbor duhovnikov članov OF oziroma Cirilmetodijsko društvo na Primorskem v letih 1947-1952	91

Ocene

Tomaž Budkovič, Vzpon Bohinja pred zatonom Avstro-Ogrske (<i>Marjana Žibert</i>)	107
Marjan Toš (ur.): Stopinje življenja. Zbornik Občine Benedikt (<i>Alenka Kačičnik Gabrič</i>)	110
Šolska kronika 12/2003, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje – XXXVI, št. 1 in 2 (<i>Tanja Tomažič</i>)	113
Andrej Studen, Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja (<i>Janez Polajnar</i>)	114
Irena Rožman, Peč se je podrla! Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju (<i>Katarina Keber</i>)	116

Gradiva

Družina v Kranju – Kruh in srce (<i>Marjana Žibert</i>)	119
Razstava "Prvi koraki študija na Univerzi v Ljubljani" (<i>Tea Anžur</i>)	121
Navodila avtorjem	124

Odgovorni urednik :

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica :

Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor :

mag. Sonja Anžič (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), Irena Lačen Benedičič (Jesenice), mag. Vlasta Stavbar (Maribor), mag. Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena :

14. januarja 2005

Naslednja številka izide : junij 2005**Prevodi :**

Cvetka Puncer, ddr. Jože Maček – angleščina

mag. Niko Hudelja, ddr. Jože Maček – nemščina

Bibliografska obdelava :

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino

Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 24 11 200

e-pošta: kronika@uni-lj.si

Letna naročnina :

za posameznike 4.800 SIT, za upokojence 3.600 SIT,

za študente 2.500 SIT, za ustanove 6.200 SIT.

Cena posamezne številke v prosti prodaji je 2.200 SIT.

Izdajatelj :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinansirajo :

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije,

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Računalniški prelom :**Tisk :**

Grafika-M s.p.

Naklada :

1000 izvodov

Na naslovni strani :

Izrez razglednice, Mestni trg okrog leta 1907: fijakarska postaja ob mestni hiši. (ZAL, LJU 342, fototeka)

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 656.131(497 Ljubljana)(091)

Prejeto: 7. 7. 2004

Barbara Pešak Mikec

prof. zgodovine in sociologije, višja arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana
e-mail: pesakb@zal-lj.si

Ljubljanski fijakarji

IZVLEČEK

Fijakarji so se v Ljubljani pojavili konec 18. stoletja. Prvi razpoložljivi podatki o njihovem številu segajo v leto 1814. V začetku so bili fijakarji večinoma iz predmestij. Bili so dostojni in načelni ljudje in so svoj poklic opravljali korektno. Obstajale pa so tudi izjeme. Kršitelje so prizadete stranke prijavile magistratu. Prvi red, ki je določil pravice in dolžnosti fijakarjev, je bil sprejet 11. novembra 1865. Sledila sta še dva reda, prvi leta 1897 in drugi leta 1909. Najbolj stalna fijakarska postajališča so bila na Mestnem trgu nasproti mestne hiše, na Dunajski cesti pred hotelom Slon in na Kongresnem trgu. V letu 1911 sta se pojavila prva tako imenovana avtofijakarja, danes bi jima rekli taksista.

KLJUČNE BESEDE

Fijakar, izvošček, fijakarski red, Ljubljana

SUMMARY

THE LJUBLJANA HACKNEY DRIVERS

Hackney drivers occurred in Ljubljana at the end of the 18th century. First available data on their number reach into the year 1814. At the beginning, hackney drivers were mainly from suburbs. They were decent and principled people who were correctly practising their vocation. Yet there were exceptions. Dissatisfied customers reported violators to the city authorities. The first regulation defining rights and duties of hackney drivers was adopted on November 11th 1865. Two more regulations followed, the first in 1897 and the next in 1909. Regular hackney carriage stopping places were in Mestni trg opposite to the town hall, in Dunajska cesta in front of the hotel Slon, and in Kongresni trg. In 1911, the first two so-called cab/drivers occurred; today we call them taxi drivers.

KEY WORDS

Hackney driver, cabman, hackney carriage regulation, Ljubljana

*Voznik ali fijakar (Homo equestris). Zaredil se je po splošnem napredovanju človeštva in živi ob ljudeh, kateri mislijo, da človek nog nima le za hojo in da štiri noge prej kam pridejo, kakor dvoje nog.*¹

Majhno, srednjeveško mesto z obzidjem je prebivalec svojčas lahko obhodil peš. Premožnejši so pot premagovali s konji ali nosilnicami. Vladaři in plemenitaši so si razdalje krajšali z vprežnimi vozili. Preden pa so lahko vprežna vozila v mestih prešla v splošno uporabo, je bilo potrebno poskrbeti za primerne ceste. Ulice srednjeveških mest so bile namreč ozke, blatne in razdrapane, hiše visoke in v nadstropju pomaknjene naprej. Vožnja z vprežnimi vozili je bila zato skorajda nemogoča, predvsem pa zelo neudobna.² Temu so pripomogla tudi toga kolesa brez vzmetenja, zaradi katerih je potnik čutil tudi najmanjši kamen na poti.

Razmere so se začele izboljševati po letu 1457, ko so v mestu Kocs ob Raabi na Madžarskem začeli uporabljati elegantno opremljena vprežna ulična vozila s fiksno ali pomično streho. Bila so udobnejša, saj so imela sredinsko vzmetenje v podvozu. To je ublažilo sunke na takrat še vedno precej razdrapanih cestah. Služila so prevozu štirih potnikov, v ločenem prostoru je sedel voznik. Vozila se je prijelo ime kočija (nemško Kutsche), voznik pa je postal kočijaž (Kutscher).

Prve najemne ulične kočije, ki so jih za plačilo, z določenimi omejitvami, lahko uporabljali vsi, so se pojavile v Parizu. Ime so dobile po sv. Fiakriju.³ O vzroku uporabe njegovega imena govori več različic. Prva pravi, da je slika sv. Fiakrija v obliki štita visela na neki gostilni v hiši v Rue Saint Martin (ali ulici sv. Fiakrija) v Parizu, kjer je imela za časa Ludvika XIV. leta 1662 postajališče prva najemna kočija. Druga različica govori, da naj bi kočije izposojali pred hotelom Saint Fiacre, po katerem so dobile tudi ime. Tretja različica govori o postajališču pred cerkvijo sv. Fiakrija. Ne glede na razhajanja je ime fijakar ostalo kot oznaka za oštevilčeno najemno vprežno vozilo z voznikom in konjem.⁴

Tudi slovenski jezik je prevzel ta izraz. Fijakar v slovenščini pomeni tistega, ki se poklicno ukvarja s prevažanjem ljudi s kočijo, uporablja se tudi ime izvošček. Wolfov nemško slovenski slovar⁵ fijakarja razlaga kot "lohnkutscher"-ja – najemnega voznika, kočijaža, ki je lahko tudi konjar.

Najemne kočije so bile različnih tipov. V začetku so ločevali med fijakarjem (nemško Lohnkutscher, Fiaker)⁶ in drožko (nemško Droschke, Droschkekutscher). Fijakar je bil najeti kočijaž pokrite ali odkrite dvovprege. Voznik drožke (ime je ruskega izvora) je imel navadno nepokrito dvosedžno enovprežno vozilo z majhnimi kolesi. Originalno je imela drožka tudi tretji vzdolžni sedež, na katerem je lahko okobal⁷ ali bočno sedel še tretji potnik.⁸

Na Dunaju so prvo koncesijo za fijakarja oddali leta 1693. Dobrih trideset let kasneje se je najemnih voz prijelo ime fijakar. Leta 1790 jih je bilo na Dunaju okrog 700, v času njihovega razcveta v letih 1860–1908 pa celo več kot tisoč. Kočijaži so bili večkrat znani kot mestni originali, delno tudi kot ljudski pevci in piskači. Znan je bil vsakoletni ples *Fiakerball*, ki se je odvijal na pepelnico sredo.⁹

Začetki

*V Ljubljani še ni star, še plinova svečava je starejša od njega.*¹⁰

V Ljubljani so bile kočije še za časa Valvasorja redka in nenavadna stvar. Samemu polihistorju se je zato zdelo vredno zapisati, da so se pričeli nekateri bogatini prevažati po mestu v kočijah. Ta razvada naj bi se tako razširila, da je število kočij v Ljubljani zrastle s štirih (začetek 17. stoletja) na petdeset voz.¹¹ Zaradi slabega tlaka (vsak gospodar je popravljal tlak pred svojo hišo sam), ozkih ulic in gneče na njih ni v Ljubljani nikogar mikalo, da bi se vozil v kočijah. Ob semanjih dneh je bilo celo nemogoče. Zato so si meščani najprej pomagali s stolonoši. Plemstvo se je dalo prenašati že od nekdaj, meščanom pa se je priložnost ponudila leta 1735. Takrat je magistrat dobil izključno pravico za ustanovitev zavoda stolonoši, ki naj bi po ne previsoki ceni prenašali meščane v nosilnicah.¹²

¹ Alešovec, *Ljubljanske slike*, str. 156.

² Gruđen, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 404.

³ Sv. Fiakrij se je rodil okrog leta 610 kralju Škotske Evgenu IV. Iz pobožnosti in ljubezni do puščavniškega življenja se je odpovedal nasledstvenim pravicam in odšel v Francijo. Tu mu je škof Faro iz Meauxa daroval majhen kos zemlje v gozdu v Fordille de Brie, ki se je po legendi ob dotiku njegove palice spremenil v cvetoč vrt. Fiakrijeve relikvije so po njegovi smrti okrog leta 670 zelo častili in so še danes v katedrali v Meauxu. (Brockhaus, *Brockhaus' Konversations-Lexikon*, 6. zvezek, str. 763; Schaubert-Schindler, *Svetniki in godovni zavetniki*, str. 450–451).

⁴ Brockhaus, *Brockhaus' Konversations-Lexikon*, 10. zvezek, str. 853, in 6. zvezek, str. 763; Meyers Lexikon, 4. zvezek, str. 692–693; Šafar-Snoj, *Mala splošna enciklopedija*. Prva knjiga A–G, str. 479.

⁵ Cigale-Wolf, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch, Erster Theil A–L*, str. 509, 974.

⁶ Izraz *lohnkutscher* za najemnega voznika, se je v magistratnih spisih nehal uporabljati nekje v sedemdesetih letih devetnajstega stoletja. Nadomestil ga je izraz *fiaker*. V začetku dvajsetega stoletja se je poleg imena *fijakar* začelo pogosteje uporabljati tudi ime *izvošček*.

⁷ Okobal – v razkoračenem položaju, kakor pri jahanju.

⁸ Meyers Lexikon, 3. zvezek, str. 1017.

⁹ <http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.f/f319386.htm>;

Österreich Lexikon, Fiaker. 20. 4. 2004.

¹⁰ Alešovec, *Ljubljanske slike*, str. 156.

¹¹ Gruđen, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 1023.

¹² Dohodke od pristojbin so porabili za popraviljanje tlaka

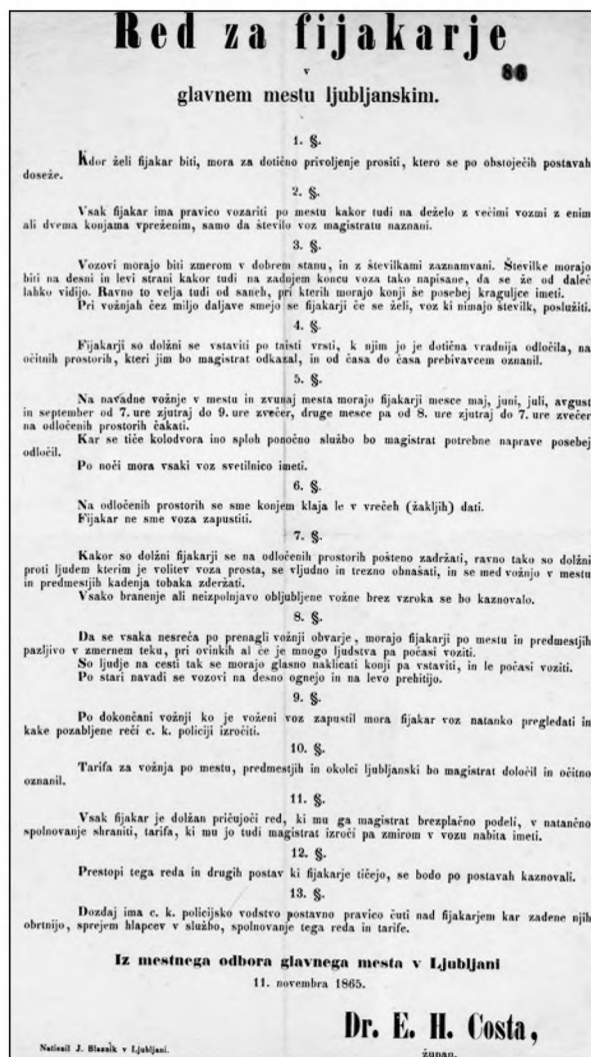
Fijakarji so se v Ljubljani pojavili konec 18. stoletja. Leta 1814 so najem svojih kočij nudili trije, leta 1818 jih je bilo pet, dve leti kasneje že dvajset.¹³ Seznam iz leta 1822 kaže, da je bilo v tem času v Ljubljani sedemindvajset fijakarjev s koncesijo, ki jo je podeljeval mestni magistrat. V lasti so imeli šestinpetdeset konj. Njihovi vozovi so bili pokriti (16), pol odkriti (30) in odprti (4). Ob plesnih dnevih so stranke čakali na dveh stalnih mestih – pred mestno hišo in na Novem trgu. Vedno je bilo na razpolago šestnajst pokritih voz. V Ljubljani je bilo v tem času tudi sedemindvajset ekvipaž – razkošnejših kočij, katerih lastniki so bili premožnejši meščani.¹⁴ Poleg omenjenih so se po ljubljanskih cestah vozili še parizarji,¹⁵ kmečki vozovi, kočije, koleslji, predstavniki imenitnejših slojev pa so jahali na konjih.

Prvi fijakarski red

*On je mogočen vladar svojega konja in kedar sede na svoj prestol – v eni roki vajeti, v drugi bič, ki je pravo njegovo žezlo – ne trpi od svojega podložnega nikakoršne opozicije.*¹⁶

Za pisanje uredb in redov v Ljubljani je skrbel magistrat, potrjeval in izdajal pa jih je mestni svet. Splošno ureditev prometa so predpisovali policijski redi (prevozniški, cestnopolicijski, fijakarski...). V mestu je prometne razmere do leta 1874 urejal splošni kranjski policijski red. Za potrebe in zahteve javne varnosti je skrbela policija.

Red za fijakarje v glavnem mestu ljubljanskem je bil sprejet v času županovanja dr. Etbina Henrika Coste na seji mestnega sveta 11. novembra 1865. Imel je trinajst kratkih členov, v katerih so bile določene pravice in dolžnosti ljubljanskih fijakarjev.

*Prvi fijakarski red iz leta 1865.
(ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 86)*

Ljubljanski fijakar je lahko postal vsak, ki je imel primerno opremo – urejen voz in konje – in je za koncesijo zaprosil na pristojno mesto. Dodelili so mu osebno številko, ki jo je obesil ob straneh in na koncu voza. Na vidnem mestu sta morala viseti tudi fijakarski red in cenik.

Ena pomembnejših lastnosti, ki so jo zahtevali od fijakarja, je bila olika. Do strank se je moral obnašati vljudno in ustrežljivo. Med vožnjo ni smel kaditi, po končani vožnji pa ni smel puščati voza in konja brez varstva. Po mestu in predmestjih je moral *"pazljivo v zmerem teku, pri ovinkih al če je mnogo ljudstva pa počasi voziti"*. Po končani vožnji je fijakar pregledal voz in pozabljene stvari izročil policiji. Vozovi so bili ponoči osvetljeni. Vozili so po desni polovici cestišča, prehitovali po levi. Postajališča so bila na vnaprej določenih mestih, stranke pa so prevažali od pomladi do jeseni od sedme zjutraj do devete zvečer, pozimi pa od

in čiščenje mesta. Tudi stolonoše so morali, če ni bilo prometa, pometati ulice. Nosilnice so bile znotraj oblažene in prevlečene s suknom. Zunaj so bile prevlečene z usnjem. Leta 1783 so dovolili, da se s poslom proti plačilu davka lahko ukvarja vsak. Leta 1793 plačujejo davek še štirje stolonoši, ki pa so prosili, naj se jim davek spregleda, ker zaradi vedno bolj množecih se fijakarjev nimajo zaslužka. Zadnjič so v magistratnem gradivu omenjeni leta 1799. (Vrhovec, *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih*, str. 149–153).

¹³ ZAL, LJU 488, Knjige obrtnega davka (Cod XVIII) za leta 1814, 1816, 1817, 1818, 1819 in 1820.

¹⁴ ZAL, LJU 489, fasc. 210/211, pag. 1072–1074.

¹⁵ Parizar – trpežen, močan voz z železnimi osmi in širokimi platišči, na katerem so prevažali kolonialno in drugo blago. Za njihovo sestavo in izgled je dala francoska vlada v času Ilirskih provinc posebna navodila. (Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 124).

¹⁶ Alešovec, *Ljubljanske slike*, str. 156.

Tarifa za fijakerje — Fijaker-Tarif
za Ljubljano in okolico. für die Stadt Ljubljana und Umgebung.

Na vožnje — Fahrgebühren

I. V mesto in predmestjih. — In der Stadt und den Vorstädten.

En prvi vožnja, ali — Für die erste Fahrt.
En vsaka daljša vožnja, ali — Für jede weitere Fahrt.
Vsaka daljša vožnja, ali — Für jede weitere Fahrt.
Pri vsaki vožnji plača se za vsako vožnjo 1 kr. 10. — Bei jeder Fahrt zahlen die Fahrgäste 1 kr. 10. für jede Fahrt.

II. Na 1/2 mesta in predmestjih s izrednim vlakom. — Auf der 1/2 Station und den Vorstädten mit dem Schnellzug.

Po dnevni — Bei Tag 30
Po noči — Bei Nacht 40

III. Na 1/4 mesta in predmestjih s izrednim vlakom. — Auf der 1/4 Station und den Vorstädten mit dem Schnellzug.

Po dnevni — Bei Tag 20
Po noči — Bei Nacht 30

IV. Na 1/8 mesta in predmestjih s izrednim vlakom. — Auf der 1/8 Station und den Vorstädten mit dem Schnellzug.

Po dnevni — Bei Tag 10
Po noči — Bei Nacht 15

V. Za vožnje na kratke razdalje. — Für Fahrten auf kurze Distanzen.

a) Tudi — Auch
b) Vse vožnje na kratke razdalje, ki so krajše od 1/4 mesta, se plačajo po tarifi za 1/4 mesta. — Alle Fahrten auf kurze Distanzen, die kürzer als 1/4 Station sind, werden nach der Tarife für 1/4 Station berechnet.

Magistrat glavnega mesta Ljubljanskega. — Magistrat der Hauptstadt Ljubljana.

Cenik za vožnje s fijakarjem v Ljubljano in okolico, okrog 1865.

(ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 85)

osme ure zjutraj do sedme zvečer.¹⁷ Po smrti fijakarja je lahko njegovo delo prevzela vdova.

Fijakarji so ljubljanske meščane vozili tudi po okolici. Cena vožnje je bila odvisna od oddaljenosti kraja, kamor je bila stranka namenjena, pomemben dejavnik pa je bila tudi "konjska moč" voza, saj so za enovprežno kočijo plačali občutno manj kot za dvovprego. Vožnja po mestu in predmestjih je stala za prve četrt ure z enovprego petindvajset krajcarjev in z dvovprego petintrideset. Pot do železniške postaje je stala najemnika enovprege podnevi trideset krajcarjev, dvovprege pa petdeset. Ponoči se je cena prvi dvignila za dvajset, drugi pa za deset krajcarjev. Pot z južne železnice nazaj v mesto je bila dražja, saj so morali podnevi za enovprego odšteti petdeset, za dvovprego pa sedemdeset krajcarjev. Za vsako popotno torbo, ki je potnik ni držal v naročju, ampak odložil na sedež, je moral odšteti naknadnih petnajst krajcarjev. V "kolezijske toplice" je vozila samo enovprega za trideset krajcarjev. Na plese in druge veselice, razen v gledališče, je vozila enovprega za petdeset in dvovprega za sedemdeset

krajcarjev. Cene za "vožnje za kratek čas", v Tivoli, Šiško, Glince, na Vič in Rožnik, so se gibale za enovprego od trideset do šestdeset krajcarjev, za dvovprego pa od petdeset do osemdeset.¹⁸

Nova prevozniška (fijakarska) reda

Drugače je fijakar popolnoma podoben vsakemu drugemu človeku in bi bil tudi lahko kaj drugega. "Dela" le za gotovino, krede ne pozna in na upanje vozi le tako dolgo, dokler "pasažir" ne gre z voza.¹⁹

Fijakarski red iz leta 1865 v svojih trinajstih kratkih členih ni zajel vseh pravic in dolžnosti fijakarjev. Veliko vprašanj je ostalo neodgovorjenih, pravice in dolžnosti pa si je vsak prikrojil malce po svoje. Tudi kazni se fijakarji niso bali, saj jih red ni natančno določal. "Zato je bil dejanski razlagatelj postave prevozniški hlapec Janez ali Matevž, ki je svoje nazore o pravicah in dolžnostih ljubljanskega fijakarja uveljavljal v živahnih debatah z naročniki, seveda navadno šele koncem vožnje."²⁰

Zato je mestni magistrat skupaj s predstavniki ljubljanskih fijakarjev – najstarejšimi lastniki fijakarskih koncesij, Josipom Juvanom, Ivanom Turkom in Francetom Šebenikom, leta 1886 sestavil nov fijakarski red, ki je obsegal šestinpetdeset členov.²¹ Poleg podrobnejše razlage pravic in dolžnosti je prinašal nekaj novosti. Sprejet je bil tudi predlog maksimalne tarife.²² Policijski odsek občinskega sveta je o predlogu reda in tarife poročal na seji občinskega sveta 14. decembra 1886. Nekateri svetniki so ugovarjali, češ, "da je preobsežen, juridično nenatančen in v izrazu nepravilen"²³ Ponovno so ga dali v pregled pravnemu odseku, ta pa nanj ni imel pripomb.

Predlog kljub temu ni bil sprejet. Po dolgotrajnih pogajanjih in usklajevanjih je prišel pred občinski svet šele 28. decembra 1892. Svet ga je sprejel in obenem naročil magistratu, naj čim prej izdela nov cestnopolicijski red za Ljubljano, ki je v tesni povezavi s transportnimi obrtmi.²⁴ Obenem

¹⁸ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 85, Radics, *Führer durch Krain*, str. 27–28.

¹⁹ Alešovec, *Ljubljanske slike*, str. 157.

²⁰ Govekar-Zarnik, *Ljubljana po potresu*, str. 47.

²¹ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 54, 75.

²² Maksimalna tarifa – najvišja določena cena, za katero je lahko fijakar peljal stranko na želeno lokacijo. Fijakarji so lahko vozili pod ceno, če pa je kdo računal dražje, je bil kazensko preganjan.

²³ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 178–179.

²⁴ V njem naj bi natančno določili pogoje varnega prometa po javnih cestah, poteh in trgih, za vozni promet, jahanje, vožnjo s kolesi, gonjo živine, vodenje psov, za primere poškodbe javnih poti in nasadov, oviranje prometa, oviranje prometa na pešpotih in prehodih, čistosti javnih cest, poti in trgov in vzdrževanje miru na javnih cestah. (ZAL, LJU 489, fasc. 1055, pag. 333–351).

¹⁷ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 86; ZAL, LJU 488, rokopisne knjige, COD III, 16 (1865), t.e. 92, str. 165–168.

so sklenili, da se prevozniki (fijakarski) red uveljavi, ko bo odobrena tudi nova prevoznika tarifa, kar pa je bila napaka, saj so se zopet začela dolgoletna pogajanja in dopisovanja med obema stranema. Problem so predstavljale predvsem primestne vožnje, saj je bilo potrebno za vsako razdaljo izračunati kilometrino in na to določiti ceno. Fijakarji so želeli tudi občutno povišanje ostalih tarif, saj naj bi novi red določal strožje pogoje za pridobitev koncesije in jim s tem povzročil dodatne stroške.

20. novembra 1896 je močno okleščen prevozniki red vendarle prišel na sejo občinskega sveta. Odobrili so tudi predlog tarif. Nov prevozniki red je bil sprejet 3. februarja 1897. Junija isto leto je bila določena maksimalna tarifa za fijakarje.

Nov red je bil izdan v vezani obliki, obsegal je petintrideset členov. Bil je obsežnejši od prvega in bolj podoben redom, ki so jih imela druga večja mesta. Fijakarsko koncesijo je določil mestni magistrat. Bodoči prevoznik je lahko dobil dovoljenje za enovprego (drožka) ali dvovprego (fijakar) z enim ali več vozovi. Magistrat je sporazumno z občinskim svetom določil mesta, kjer so bila fijakarska postajališča, in število voz na teh mestih. Skrbel je za redne preglede voz in njihovo neoporečnost ter za sposobnost oseb, ki so upravljale vozove. Izdajali so jim vozne liste in številke za vozove. Vozovi so morali biti urejeni, prostorni in okretni, hkrati pa lahki in dovolj trdni. Odpirali so se od zunaj in od znotraj. V pokritem vozu je morala biti pritrjena priprava, s katero je stranka lahko dajala znamenja vozniku. Konji so morali biti sposobni in dovolj krepki, vozniki pa primerno oblečeni in z ustreznimi pripomočki (npr. bič, odeja ...).

Predpisana je bila tudi oprema voz. Voz je imel dve svetilki, ki jih je voznik prižgal takrat, ko se je prižgala mestna razsvetljava. Obvezna je bila tudi čim tišja zavora. Številka voza je bila napisana z belo oljno barvo na obeh straneh voza in na zadnji strani, velika je bila deset centimetrov. Prav tako je bila izpisana tudi na obeh svetilkah na vozu, le da v črni barvi. Vsak voz je imel na vidnem mestu žep z izvodom prevoznikega reda in cenikom. Voznik je moral imeti vedno pri roki svoj vozni list, natančno žepno uro in nekaj drobiža. Pozimi so lahko vozove zamenjali s sanmi, konjem pa so okrog vratu obesili zvončke ali kraguljčke.

Voz je stal na postajališču ob vsakem vremenu od šestih zjutraj do devetih zvečer. Postavljen je bil lahko tudi v bližini kraja, kjer je potekala kakšna prireditev. Prevoznik se je postavil v vrsto, stranka pa je izbrala voz, ki ji je bil najbolj všeč. Prepovedano je bilo posedati na postajališčih ali ležati v vozovih, onesnaževati prostor, predvsem pa kaditi, če je bila v vozu stranka. Voznik je moral biti ustrežljiv, strankam je odpiral vrata in

Vozni list fijakarskega hlapca Franceta Ambrožiča iz leta 1898. (ZAL, LJU 489, fasc. 1060, pag. 7)

okna, razgrinjal streho, pomagal pri prtljagi. Po končani vožnji je moral pregledati voz in vrniti vse pozabljene stvari stranki ali magistratu.

Prevoznik je lahko voz vozil sam ali pa je za to najel hlapca. Oba sta morala pridobiti vozni list, ki ga je izdal magistrat. Vozni list je izdal magistrat pod pogoji, da je prosilec "vše izpolnil 18. leto in je dovolj krepak; je trezen, zanesljiv in neomažeževan; ni božjasten in nima nagnjusnih telesnih napak ter je popolnem vešč vožnje" in "dovolj poznal krajevne razmere".²⁵

Magistrat si je vzel tudi pravico preklica vozne liste. Začasno, za dobo dveh let, je bil vozni list preklican tistemu vozniku, ki je bil v dveh letih trikrat kaznovan, ker je zahteval preveč pristojbine ali brez razloga odklonil ali zanemaril vožnjo, ker je bil pijan ali se je surovo obnašal do strank in stražnikov, ali če je prehitro vozil. Za vselej so vozni list odvzeli povratniku, ki je znova zagrešil prestopke ali pa bil samo enkrat kaznovan zaradi kakega hudodelstva ali prekrška zoper npravnost in dobičkarstvo.

Voz je lahko najel vsak, ki je bil primerno oblečen. Vožnjo so lahko odklonili pijanim osebam in tistim z očitnimi nalezljivimi boleznimi. Prav

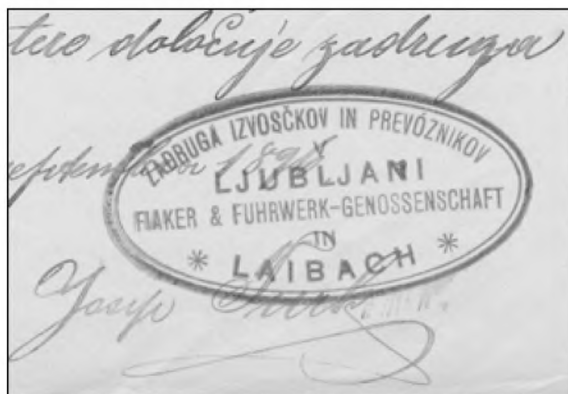
²⁵ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 159. Prevozniki red, to je red, s katerim se uravnava obrt prevoznikom ljudi v deželnem stolnem mestu ljubljanskem.

tako niso smeli prevažati mrličev. Po mestu so morali voziti v zmernem diru. Red je uvedel tudi spremenjeno stran vožnje, saj so vozili po levi strani ceste, prehitevali pa po desni.²⁶

Zadovoljstva med ljubljanskimi fijakarji pa kljub sprejetju novega reda ni bilo. Uprli so se novemu ceniku, kljub temu da jim je nudil boljši zaslužek. *"Prevdariti je pa proti temu, da ljudstvo pri nas ni premožno in da fijakarja porabijo mnogokrat ljudje, katerim gre za krajcarje. Za take ljudi je pa težko, če so primorani za fijakarja več plačati kakor do sedaj in mnogokrat se bodo ogibali fijakarja, če bodo morali do kolodvora plačati 40 krc. namesto 30 krc."*²⁷ Bali so se tudi konkurence omnibusov. Maja 1898 je namreč občinski svet sprejel vozni red za omnibuse, ki naj bi za nizko ceno omogočal vožnjo omnibusov po vnaprej določenih progah.²⁸ Leto prej je bil sprejet tudi mestni cestnopolicijski red, ki je veljal za Ljubljano. Na sprejetje tega reda je vplivalo predvsem mnenje občinskega sveta o nujni ureditvi prometa v modernem mestu. Novi mestni cestnopolicijski red je poznal vozni promet z vozovi, jahanje in vožnjo z bicikli.²⁹

Čez nekaj let so v zadrugi ljubljanskih fijakarjev svoje mnenje o višini cen spremenili. Leta 1905 so na občinski svet vložili prošnjo za zvišanje tarif, kar so jim odobrili, obenem pa so določili tudi tarife za vožnjo v bližnjo okolico Ljubljane, česar v prejšnjem ceniku ni bilo. Izdali so tudi nov prevozniki (fijakarski) red, ki je bil sprejet 20. julija 1909, cenik pa že marca istega leta.³⁰

Nov red se je skoraj popolnoma ujemal z redom iz leta 1897. Razlikovala sta se v nekaj podrobnostih. Najpomembnejša je bila prav določitev maksimalnih tarif in objava cenika kot priloge novega prevoznikega reda. Natančneje so določili tudi čas nočnih voženj, ko so bile cene njihovih uslug dražje. Od 1. oktobra do 31. marca so nočni čas šteli od sedme zvečer do sedme zjutraj, od 1. aprila do 30. septembra pa od devete zvečer do šeste zjutraj.³¹

Žigi zadruge ljubljanskih izvoščakov iz let 1895, 1896 in 1934. (ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 141, 156 in LJU 493, t.e. 62/1934)

Število fijakarjev v Ljubljani

Ker ima opraviti z raznimi ljudmi, ve tudi marsikako skrivnost, katero pa za-se ohrani, če misli, da mu bo to koristno. Praznika nima nobeden dan, nedelje in prazniki so njemu najhujši delovniki, zato take dneve in predpustom, ko ves svet nori, kursi njegovi poskočijo.³²

Za Ljubljano segajo prvi razpoložljivi podatki o številu fijakarjev v leto 1814. V knjigah obrtnega davka so kot davčni zavezanci zapisani trije vozniki najemnih kočij (*Lohengutscher*): Jože Volčič (Joseph Woltsitsch) iz Šempetrskega predmestja, Janez Musi (Johann Mussi) in Jurij Šuga (Georg

²⁶ Prav tam.

²⁷ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 242.

²⁸ Koncesijo za prevažanje oseb z omnibusom je lahko dobila fizična oseba, delniška družba ali društvo. Vsak, ki je prosil za dovoljenje, je magistratu predložil vozni red, ki je vseboval traso proge, po kateri bo vozil, čas prihoda in odhoda na postajo, ceno in število voz in konj, ki so na razpolago. Koncesionar je moral na svoje stroške objaviti vozni red v ljubljanskih dnevnikih. (ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 214–219, 224–227).

²⁹ Drnovšek, Oris odnosa ljubljanskega občinskega sveta do mestnega razvoja, str. 223.

³⁰ Govekar-Zarnik, *Ljubljana po potresu*, str. 48–49.

³¹ Prevozniki red, s katerim se uravnava obrt prevoznikom ljudi v deželnem stolnem mestu ljubljanskem, 20. julij 1909, št. 22.423.

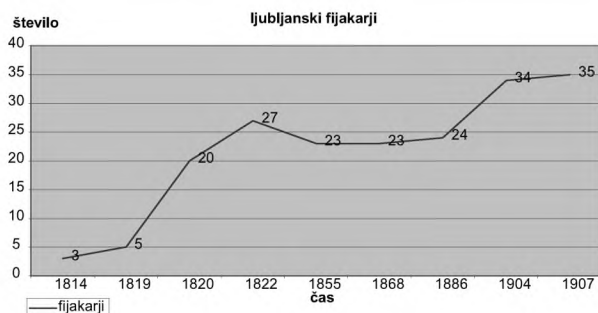
³² Alešovec, *Ljubljanske slike*, str. 158.

*Mestni trg okrog leta 1907, razglednica. Fijakarska postaja na desni ob mestni hiši.
(ZAL, LJU 342, fototeka)*

Schuga), oba iz Kapucinskega predmestja. Volčič je že leta 1816 obrt opustil, Šuga pa je leta 1819 poleg mestnih in primestnih voženj prevzel tudi deželne vožnje in postal deželni kočijaž (Landkutscher). Leta 1816 se je Šugi in Musiju pridružil fijakar Janez Klun (Johann Klun) iz Gradišča. Prvi fijakar s stalnim prebivališčem v mestu je bil leta 1817 Janez Fister (Johann Fister). Število fijakerjev je počasi naraščalo, leta 1819 jih je bilo le pet. Prvi izrazitejši skok v njihovem številu se je zgodil naslednje leto. Številka je poskočila na dvajset.³³

V začetku so bili fijakarji večinoma iz predmestij, Kapucinskega, Šempeterskega in Gradišča. Kasneje so se pojavili tudi tisti s stalnim prebivališčem v mestu, na Poljanah in v Krakovem. Fijakarji so bili lahko tudi gostilničarji, peki, hotelirji, hišni posestniki, celo sodni uradnik se je našel.³⁴

Leta 1855 je bilo v Ljubljani oddanih triindvajset fijakarskih koncesij za eno in dvovprežne vozove. Lastnik fijakarske koncesije je lahko imel več vozov. Njihovo število je določal magistrat. Očitno se je zahtevano število fijakarskih koncesij gibalo okrog številke triindvajset, saj je enako število koncesij zapisano tudi leta 1868. Leta 1886 se številka dvigne na štiriindvajset. Večina fijakarjev je imela v tem času stalno prebivališče v Šempeterskem predmestju.³⁵

Leta 1904 je bilo v Ljubljani že štiriinšestdeset fijakarjev, vsi so bili člani zadruga ljubljanskih fijakarjev. Od teh jih je imelo štiriindvajset po dva voza, devet po tri in eden celo pet vozov. Skupno je torej v tem času po Ljubljani vozilo osemdest voz, kar je bilo za tedanje razmere občutno preveč. Zadruga se je zavzemala, da bi omejili število na osemindvajset voz, in s tem pravičnejše poskrbeli za vse člane. Dogajalo se je namreč, da sta v vrsti za stranke stala več kakor dva voza istega lastnika, ki je s tem odvzel zaslužek ostalim. Zaslužek je bil v tem času že bornejši, saj je po Ljubljani že od leta 1901 vozila električna cestna železnica – tramvaj.³⁶

V Ljubljani je imelo leta 1907 fijakarsko koncesijo petinšestdeset posameznikov. Od teh jih je devetnajst imelo po dva voza, deset po tri, eden je bil lastnik enega voza, drugi celo šestih. Štirje fijakarji so sicer imeli koncesijo, a svojih voz niso

³³ ZAL, LJU 488, Knjige obrtnega davka (Cod XVIII) za leta 1814, 1816, 1817, 1818, 1819 in 1820.

³⁴ Prav tam.

³⁵ ZAL, LJU 489, fasc. 703, pag. 638–639.

³⁶ ZAL, LJU 489, fasc. 1314, pag. 388.

*Fijakarji pred Souvanovo hišo na Mestnem trgu (danes Mestni trg 24)
okrog leta 1910, fotografija.
(ZAL, LJU 342, fototeka)*

postavljali na postajališča, temveč so sprejemali le naročila za vožnje od doma.³⁷

Postajališča

Vse občinstvo deli v dve vrsti, namreč v take, ki se vozijo, in v take, ki se ne vozijo, torej dajo več zaslužka čevljarju, ko njemu. Zadnji so mu tako rekoč škandal človeštva, prve pa deli zopet v "fajn gospode", ki ne "glihajo" naprej, ampak kar v voz sedejo ter po tem plačajo toliko ali še več, nego on zahteva, – in v "umazance", ki plačujejo le po tarifu in bi se za 10. kr. radi do konca sveta peljali.³⁸

Fijakarska postajališča je določal mestni občinski svet, število fijakarjev na posamezni postaji pa zadruga fijakarjev in prevoznikov v Ljubljani. Vsak fijakar je določen čas pokrival eno postajo, tako da je vsak prišel na vrsto na vseh postajah, bolj "frekventnih" pa tudi na tistih, kjer je bilo manj strank.

Fijakarji so vedno stali na Mestnem trgu nasproti mestne hiše, na Dunajski cesti pred hotelom Slon in na Kongresnem trgu. Leta 1865 so imeli postajališče tudi na Starem trgu, *"a tu ni bilo nobenega zaslužka, tako, da smo morali to stališče opustiti"*.³⁹ Ko je magistrat v osemdestih letih devetnajstega stoletja za postajališče predlagal Trg cesarja Josipa (Krekov trg), se fijakarji niso strinjali:

³⁷ ZAL, LJU 489, fasc. 1354, pag. 711–721.

³⁸ Alešovec, *Ljubljanske slike*, str. 157–158.

³⁹ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 77.

*Mestni trg okrog leta 1915, razglednica. Fijakarji stojijo nasproti magistrata pred Souvanovo hišo.
(ZAL, LJU 342, fototeka)*

"Na cesarja Josipa trgu sicer še nismo stali, a tudi tukaj se ne bode izplačalo postaviti vozove, kajti na Poljanskim predmestju se ljudje malo a celo nič ne vozijo."⁴⁰ Prav tako jim ni ustrezalo predlagano postajališče na Trgu sv. Jakoba (Levstikov trg) niti na Starem trgu ob Reduti. Poleg teh sta se pojavljala še Turjaški trg (Novi trg) in Marije Terezije cesta (Gospodsvetska cesta). Čez desetletje so se uveljavila postajališča na Mestnem in Kongresnem trgu, na Dunajski in Tržaški cesti in na Južnem kolodvoru.⁴¹

Leta 1896 so na novo določili postajališča na Glavnem trgu (Mestni trg), v Zvezdi, na Dunajski cesti in na Južnem kolodvoru. Na prvih treh postajah se je izmenjavalo osemnajst fijakarjev. Stalno prisotnih je moralo biti najmanj šest. Na železniški postaji jih je bilo sedemnajst, od teh po dva na Tržaški cesti ob jahalnici in državnem kolodvoru na dolenski železnici. Še leta 1898 so se fijakarji izrekli proti postajališču na Dolenjskem kolodvoru, saj naj bi vsi potniki potovali do Južnega kolodvora in jim s tem odvzeli zaslužek.⁴²

Ob postavitvi nove vojašnice na Resljevi cesti so vojaški krogi izrazili željo, da se v bližini postavi postajališče fijakarjev, na katerem bi vedno stala dva fijakarja. Fijakarska zadruga je bila zopet proti. V bližini je namreč stanovalo več fijakarjev, ki bi jih po potrebi lahko najeli, poleg tega pa naj

bi v tem delu mesta stanovalo premalo ljudi, tako da potreb po stalni prisotnosti fijakarjev ni bilo. Občinski svet se je kljub temu odločil za postajališče na križišču Resljeve ceste in Parne ulice. Zaradi nerentabilnosti so ga v osemdesetih letih devetnajstega stoletja opustili.⁴³

Povečanje števila nočnih potnikov na Južnem kolodvoru je magistrat v začetku dvajsetega stoletja prisililo, da je povečal še obvezno število prisotnih fijakarjev na kolodvoru. Do 1. marca 1907 so bili tam med pol dvanajsto in pol eno ponoči prisotni trije, z novim redom pa so uvedli najprej še šest, po pritožbi Zadruga ljubljanskih izvoščkov pa tri rezervne vozove.⁴⁴

Kršilci

*Surov pak ljubljanski fijakar ni, vsaj v obraz ti ne zabavlja, svojo sodbo o tebi izreče le, kedar si že odšel.*⁴⁵

Kljub kritikam, ki so deževale na račun fijakarjev in njihovih hlapcev, so bili ti večini dostojni in načelni ljudje, in so svoj poklic opravljali korektno. Dokaj pohvalno jih je opisal v Ljubljanskih slikah leta 1879 Jakob Alešovec:

"Državne postave o narodnostih vseskozi spoštuje, njegov voz in konj sta za vsakega brez

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 87, 98, 148.

⁴² ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 156 in fasc. 1059, pag. 24–33.

⁴³ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 241, fasc. 1057, pag. 137–156.

⁴⁴ ZAL, LJU 489, fasc. 1354, pag. 711–721.

⁴⁵ Alešovec, *Ljubljanske slike*, str. 158.

razločka; bodi Slovenec ali nemčur, gospod ali kmet, peljal te bo, če boš le plačal. Zastonj pa ne vozi nikogar. Pri vseh teh ustavovernih načelih je vendar le Slovenec, ker je mladika narodnega debela, in marsikdaj pošlje za kakim nemčurjem, ki je z njegovega voza stopil, željo, naj bi zdaj prišel ponj tisti, kterelega malajo z rogami. Kedar ni pri svojem vozu, je čisto navaden človek, ki skrbi zase in za svoje in državi svoj davek pošteno plačuje. Če ima volilno pravico, voli narodnjake, nemški pa zna k večemu toliko, kolikor kak učitelj s kmetov, ki je naročen na "Schulzeitunge". Se ve, da to ni greh, saj tudi dunajski fijakar ne zna slovenski... Omikan je toliko, kolikor se mu potrebno zdi, šolska spričevala tu nič ne izdajo. Izobraženost si je pridobil večidel le po skušnjah, uma pa je vendarle jako bistrega, spomina dolgega, leta in leta pomni, če si mu kdaj vožnjo dobro ali slabo plačal.⁴⁶

Olika je bila ena od lastnosti, ki so jih zahtevali od fijakarja. Do strank se je moral obnašati vljudno in obzirno. Večinoma so se fijakarji tega držali, obstajale pa so tudi izjeme. Kršitelje so prizadete stranke prijavljale magistratu. Največkrat so bili ovadeni fijakarji, ki so za opravljeno vožnjo zahtevali previsoko plačilo. Sledili so jim vozniki, ki se niso mogli upreti prehitri vožnji. Že kmalu po sprejetju prvega fijakarskega reda (1865) se je v Ljubljani pojavil naslednji razglas:

*"Nesreče ki so se po nemarni in nagli vožnji zapored pripetile, prisilijo mestni magistrat, da ozi-
raje na občo varnost nasledno odloči:*

1. *Prenaglo in nemarno voženje sploh, posebno pa po ozkih cestah in ulicah, kakor tudi kader se v nje zapelje ali izpelje, je ostro prepovedano.*

2. *Ob času ko pred kazinom ali v kazinskem vrtu muzika igra, po cesti poleg kazine in Ovi-
jačeve hiše nihče voziti ne sme.*

3. *Ob takih priložnostih se imajo fijakerji na na-
sprotni strani zvezdnega drevoreda na narodnem trgu ustaviti. Fijakerji se pa ob enim na natančno spolnovanje fijakerskega reda še enkrat resno opomnijo.*

*To se vsim, ki imajo lastne kočije in druge vo-
zove, ali si jih pa izposojujejo kakor tudi fijakerjem in voznikom s pristavkom v natančno spolnovanje naznani, da se bodo prestopi po cesarski postavi 20. aprila 1854 ostro kaznovali; če bi pa treba bilo pa tudi po čl. 427 in 428 kaz. post. kazenski sodniji v obravnavo naznanili."*⁴⁷

Včasih je dirjajoče fijakarje zaradi prehitre vožnje odneslo s ceste na pločnik in nesreča je bila neizbežna. *"Polona Zor, branjevka stanujoča v Vertnih ulicah št. 4 in Marija Kos, branjevka*

*stanujoča v Kolodvorskih ulicah šte. 11 temu uradu enoglasno oznanjata, da je fijakarski voz št. 6 danes ob ½ 12. uri dopoldne po mestnem trgu tako naglo in neprevidno vozil, da je tri jerbace in 1 kumaro povozil in jima vsled tega in sicer Poloni Zor 1 gld. 10 sold., Mariji Kos pa 20 sold. škode napravil."*⁴⁸

Zgodilo se je tudi, da je fijakar zapustil voz in konja in se šel opit v gostilno. Ob tem sta se pogosto zgodili dve stvari: splašeni konj brez kočijaža je s praznim vozom brezglavo dirjal po mestnih ulicah, ali pa se je fijakar po opijanju v gostilni skobacal na voz in napol medleč prevažal stranke po mestu. Da je ponoči v takšnem stanju pozabil prižgati luči, bil do strank nevljuden in da je pretepal konje, se zdi kar verjetno. *"Anton Gaberšček fijakarski hlapec št. voza 50, pripeljal se je dne 28. marca ob ½ 8 uri zvečer brez luči po Turjaškem trgu tako naglo, ko je isti na voglu na Breg obrnil, je iz voza na tla padel."*⁴⁹ *"Ivan Gašperlin, fijakarski hlapec pri Matevžu Černetu ... je bil na stojišču z vpreženim konjem, ter bil tako vinjen, da je sedeč na kozlu z njega bruhal."*⁵⁰

Fijakarje je v svojem dopisu magistratu okrcal tudi Ljubljanski Bicycle-klub: *"... vedno mora (biciklist, op. p.) svoje oči skrbno imeti obrnjene na svojo okolico, ker pobalinstvo in fijakarske dirke po ozkih ulicah in širokih cestah, posebno pa po ovinkih klub nabitim rudečim tablam in nastavljenim redarjem niso nič novega."*⁵¹

Fijakarski hlapci so se tudi pretepali, največkrat med seboj, hudo kri pa jim je povzročal predvsem predvideni vrstni red fijakarjev na postajah. Večkrat so se namreč sporekli glede tega, kdo je na vrsti za prevoz čakajoče stranke. Nekateri so med vožnjo kljub prepovedi radi kadili, po naporni noči pa prespali v svojih vozovih.

Fijakarji so postajališča, ki niso bila "frekventna", radi zapuščali prej, kot je bilo določeno v fijakarskem redu. Problematični sta bili predvsem postajališči na Mestnem in Kongresnem trgu. Zgodilo se je, da so stanke v poznih popoldanskih urah, ko bi morali fijakarji čakati na omenjenih postajah, naleteli na prazno postajališče. Ni jim preostalo drugega, kot da so se peš odpravile do naslednje postaje, na Dunajsko cesto ob hotelu Slon.⁵²

Fijakarji so imeli za tako ravnanje svoje razloge. Večina med njimi namreč ni bila tako premožna, da bi si lahko omislila hlapca. Tako so morali poleg prevozov sami opravljati tudi vzdrževalna dela. Kupovali so krmo za konje, jih vozili h

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ ZAL, LJU 489, t.e. 307, pag. 672, 30. 6. 1868.

⁴⁸ ZAL, LJU 489, fasc. 956, pag. 255, 12. 5. 1883.

⁴⁹ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 428, 2. 4. 1888.

⁵⁰ ZAL, LJU 489, fasc. 1365, pag. 392, 20. 3. 1908.

⁵¹ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 480.

⁵² ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 236.

*Postajališče fijakarjev pred hotelom Slon okrog leta 1915, razglednica.
(ZAL, LJU 342, fototeka)*

kovaču, veterinarju, vozove h kolarju. Vse to pa so morali opraviti podnevi, torej v času, ko naj bi stali na določenih postajališčih. Ob kroničnem pomanjkanju strank na omenjenih dveh postajah so se raje odpravili po opravkih.⁵³

Z leti se njihove navade niso izboljšale. Fijakarji so se zelo radi izognili "nerentabilnim" vožnjam v bližnjo okolico mesta. Potniki, ki so želeli, recimo, k Čadu pod Rožnik ali pa v hotel Tivoli, so jih morali večkrat prositi, da jih zapeljejo tja, čeprav so imeli te lokacije zapisane v svojih cenikih. Zgodilo se je tudi, da že naročeni fijakarji na dogovorjeno mesto enostavno niso prišli in so morale stranke žeje in lačne vzeti "pot pod noge".

Še raje so se izognili nepotrebnemu čakanju. V virih je veliko pritožb, češ da je stranka fijakarja naročila ob določeni uri na domenjeno lokacijo, fijakarja pa tja ni bilo. Stranke so morale peš na pot, največkrat se jim je mudilo na vlak ali z vlaka v mesto.

Poleg obveznosti iz fijakarskega reda so bili fijakarji in tovorni prevozniki po 27. členu gasilskega reda za mesto Ljubljana iz leta 1890 dolžni dati ob požaru na razpolago svoje konje za prevoz gasilskih brizgaln. Le redki so to upoštevali, s tem pa ogrozili mestno varnost. Zato so jih gasilci nekajkrat prijavili magistratu.⁵⁴

Modernizacija

*Pred Slonom imajo svojo postojanko postreščki in komisijonarji. Takoj so ti na uslugo, če jim pomigneš s prstom. Priporočljivi so posebno kot postillion d'amour. In ker stoje takoj tik postreščkov ljubljanski fijakerji, nimaš pač nobenega povoda, gnjaviti se nad ljubljansko malomestnostjo. Fijakarju lahko brez vse skrbi izročiš tajnost svojega izleta, on molči kot grob. Odkar imajo vsi kolesa z gumijem prevlečena, ali po domače gumiradlerje, so posebno uporabljivi za sestanke en deux, zakaj nobena grapa ali pocestni kamen ne moti več tvojih poljubov.*⁵⁵

Leta 1896 sta začela vožnjo po ljubljanskih ulicah tudi omnibusa fijakarja Ivana Turka. Potnike sta prevažala od kolodvora v mesto po progi Južni kolodvor – Resljeva cesta – čez mesarski most (Zmajski most) – Vodnikova ulica (Kopitarjeva ulica) – Trg Franca Jožefa (Krekov trg) – Trg pred Škofijo – Mestni trg – Stari trg – Trg sv. Jakoba (Levstikov trg) – Trubarjeva ulica (del Zoisove ceste) – čez Šentjakovski most – Zoisova cesta – Emonska cesta – Vegova ulica – Kongresni trg – Šelenburgova ulica (Slovenska cesta) – Dunajska cesta – Južni kolodvor. Drug omnibus je vozil v nasprotni smeri. Cena na osebo je znašala pet krajcarjev. Dve leti pozneje je omnibusno progo odprl še Ivan Marovt.⁵⁶

⁵³ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 241.

⁵⁴ ZAL, LJU 489, fasc. 957, pag. 588.

⁵⁵ Suchy, *Ljubljanski tipi*, str. 113–114.

⁵⁶ ZAL, LJU 489, fasc. 1130, pag. 204–205 in fasc. 1131, pag. 255.

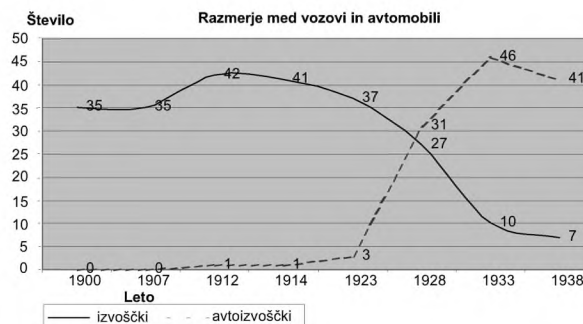

*Postajališče fijakarjev in avtofijakarjev pred hotelom Union, leta 1926, razglednica.
(ZAL, LJU 342, fototeka)*

V letu 1911 sta se v Ljubljani pojavila prva tako imenovana avtofijakarja, danes bi jima rekli taksista. To sta bila Pavel Stele in Ivan Kenda, sicer tivolski hotelir. Prvi je prevažal goste na vse zelene lokacije, drugi pa samo do svojega hotela.

Pavel Stele si je izkušnje v fijakarski obrti nabiral kot fijakarski hlapec pri Antonu Grašiču z Rimske ceste 19. Leta 1909 je odkupil Grašičeve konje in vozove in prevzel njegovo koncesijo. Čeprav je imel Grašič tri vozove z vprego, je Stele dobil dovoljenje le za uporabo dveh. Leta 1911 je prosil za dovoljenje, da konjsko vprego zamenja z avtomobilom. Dovolili so mu zamenjati eno fijakarsko vprego z "avtofijakarjem", ker je bil izučen mehanik in je opravil tudi šoferski izpit. Določili so mu postajališče na Mestnem trgu pred Krisperjevo prodajalno (danes Mestni trg 26). Avto je imel registrsko številko J23.⁵⁷

Ivan Kenda, lastnik hotela v oddaljenem Tivolju, si je avto omissil iz povsem praktičnih razlogov, saj fijakarji niso nič kaj radi vozili v Tivoli. Tako je sam prevažal goste brez večjih pretresov z železniške postaje ali glavne pošte do svojega hotela. Postajališče je imel pred hotelom Slon. Kenda je pristopil tudi k zadrugi ljubljanskih fijakarjev.⁵⁸

Fijakarji so že leta 1901 dobili hudo konkurenco v novem tramvaju, desetletje kasneje pa so jim začeli konkurirati še avtomobili. Njihovo število se je z leti manjšalo sorazmerno z večanjem števila avtotaksijev. Če je bilo leta 1912 v Ljubljani dvainštirideset fijakarjev in en sam avtotaksi, leta 1923 sedemintrideset fijakarjev in trije avtotaksiji, se je število fijakarjev v letih pred drugo svetovno vojno zmanjšalo na sedem (1938), število avtotaksijev pa povečalo na enainštirideset.⁵⁹ Avtotaksiji so imeli postajališče pred hoteloma Slon in Union.⁶⁰ V koraku s časom se je preimenovala tudi Zadruga ljubljanskih fijakarjev v Združenje avtotaksijev in izvoščkov.

⁵⁷ ZAL, LJU 489, fasc. 1743, pag. 294–312.

⁵⁸ Prav tam in ZAL, LJU 489, fasc. 1761, pag. 321.

⁵⁹ Adresarji za leta 1900, 1907, 1912, 1914, 1923, 1928, 1933, 1938.

⁶⁰ ZAL, LJU 489, fasc. 1922, pag. 580.

Zmanjšano zanimanje za prevoze s klasičnimi vozovi se je odražalo tudi v bedi fijakarjev. Njihov zaslužek ni več zadostoval niti za vzdrževanje konj in vozov, kaj šele za vzdrževanje družin. Pomagati so si skušali na različne načine. Leta 1934 so na mestno načelstvo celo naslovili prošnjo, da opusti komisijske vožnje z lastnimi vozovi in namesto njih najame izvoščke.⁶¹

Propad fijakarjev je bil neizbežen. Ljudje so začeli uporabljati modernejša prevozna sredstva – avtotaksije, zelo pa so se navezali tudi na cenejše množično prevozno sredstvo – tramvaj. Z modernizacijo se je začel zaton ljubljanskih fijakarjev.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 488 – Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, knjige obrtnega davka (Cod XVIII), zapisniki mestnega sveta (Cod III)

LJU 489 – Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura

LJU 493 – Mesto Ljubljana, gradbena registratura

LITERATURA

Adresar mesta Ljubljane in okolice. Ljubljana : Adana, 1928.

Adresar mesta Ljubljane in okolice. Ljubljana : Tiskarna Grafika, 1933.

Adresar za Slovenijo. Ljubljana : Drago Beseljak in drug, 1923.

Alešovec, Jakob: *Ljubljanske slike : Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom.* Popravljen ponatis iz Slovenca. Ljubljana : Jakob Alešovec, 1879.

Brockhaus, Friderich Arnold: *Brockhaus' Konversations-Lexikon, Vierzehnte vollständig neubearbeitete Auflage, 6. zvezek.* Leipzig, Berlin, Wien : F. A. Brockhaus, 1898.

Brockhaus, Friderich Arnold: *Brockhaus' Konversations-Lexikon, Vierzehnte vollständig neubearbeitete Auflage, 10. zvezek.* Leipzig, Berlin, Wien : F. A. Brockhaus, 1898.

Cigale, Matej – Wolf, Anton Alois: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch, Erster Theil A-L.* Laibach : Josef Blasnik, 1860.

Deutscher Kalender für Krain und das Küstenland auf das Jahr 1914, zugleich Adreß- und Auskunftsbuch. Laibach : Ig. V. Kleinmayr und Fed. Bamberg, 1914.

Drnovšek, Marjan: Oris odnosa ljubljanskega občinskega sveta do mestnega razvoja 1850–1914

s posebnim poudarkom na Hribarjevi dobi. *Zgodovina Ljubljane : prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin). Ljubljana : Kronika : Zgodovinsko društvo, 1984, str. 212–237.

Fischer's Allgemeiner Wohnungs – anzeiger nebst vollständigenn behörden-, handels- und gewerbe- Adressbuch für die Landeshauptstadt Laibach mit ihren vororten nebst unter- und ober-Šiška. Laibach : R. Millitz, 1900.

Govekar, Fran – Zarnik, Miljutin: *Ljubljana po potresu.* Ljubljana : Tiskarna Dragotin Hribar, 1910.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda.* Celovec : Družba Sv. Mohorja v Celovcu 1913.

Hribarjev najnovejši Splošni naslovnik uradov, društev, tvrdk in zasebnikov deželnega stolnega mesta Ljubljana ter Vojvodine Kranjske. Ljubljana : Dragotin Hribar, 1907.

<http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.f/f319386.htm>; Österreich Lexikon, Fiaker, 20. 4. 2004.

Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda : Najnovejša doba.* Celje : Družba Sv. Mohorja, 1928.

Lapajne, Štefan: *Naslovna knjiga in zaznamek trgovin in obrtov za deželno stolno mesto Ljubljano.* Ljubljana : Ig. Pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1912.

Meyers Lexikon, Siebente Auflage In vollständig neuer Bearbeitung Mit etwa 5000 Textabbildungen und über 1000 Tafeln, Karten und Textbeilagen, 3. zvezek. Leipzig : Bibliographisches institut, 1926.

Meyers Lexikon, Siebente Auflage In vollständig neuer Bearbeitung Mit etwa 5000 Textabbildungen und über 1000 Tafeln, Karten und Textbeilagen, 4. zvezek. Leipzig : Bibliographisches institut, 1926.

Radics, Peter: *Führer durch Krain : Die Landeshauptstadt Laibach und die schönsten Touren in Oberkrain, Innerkrain und Unterkrain für Reisende und Einheimische.* Laibach : J. Giontini, 1885.

Schauber, Vera – Schindler, Hans Michael: *Svetniki in godovni zavetniki.* Ljubljana : Mladinska knjiga Ljubljana, 1995.

Splošni strokovni adresar velike Ljubljane. Ljubljana : Tiskarna Slovenija, 1938.

Suchy, Josip: *Ljubljanski tipi : satirično-psihološki obrazi.* Ljubljana : samozaložba, 1924.

Šafar, Franček – Snoj, Jože: *Mala splošna enciklopedija. Prva knjiga A-G.* Ljubljana : Državna založba Slovenije, Beograd : Prosveta, 1973.

Vrhovec, Ivan: *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih : Kulturhistorische studije zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva.* Ljubljana : Matica Slovenska, 1886.

⁶¹ ZAL, LJU 493, t.e. 62/1934.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Laibacher Fiaker

Die ersten Lohnkutschen, die mit einigen Einschränkungen gegen Entgelt von jedermann benutzt werden durften, tauchten in Paris auf. Der Name rührt vom hl. Fiacrus her.

In Laibach (Ljubljana) treten Fiaker Ende des 18. Jahrhunderts auf. Die ersten zur Verfügung stehenden Daten reichen ins Jahr 1814 zurück. In Gewerbesteuerbüchern des genannten Jahres sind drei Lohnkutscher als Steuerpflichtige verzeichnet. Die Zahl der Fiaker nahm langsam zu, im Jahr 1819 waren es fünf. Eine erste deutliche Zunahme ist im darauffolgenden Jahr zu verzeichnen. Die Zahl stieg auf zwanzig an.

Am Anfang stammten die Fiaker aus der Kapuziner-, St. Peter- und Gradisca-Vorstadt. Später tauchten auch solche mit ständigem Wohnsitz in der Stadt auf: in Pollana und Krakau. Als Fiaker fungierten auch Wirte, Bäcker, Hoteliers, Hausbesitzer, sogar ein Gerichtsbeamter kommt vor. Die wichtigsten Fiaker-Haltestellen befanden sich am Rathausplatz gegenüber dem Rathaus, auf der Wiener Straße vor dem Hotel Elephant und auf dem Kongressplatz.

Obwohl die Fiaker und ihre Knechte häufig kritisiert wurden, waren sie zum Großteil höfliche

und standhafte Leute, die korrekt ihrem Beruf nachgingen. Es gab natürlich auch Ausnahmen. Übertretungen zeigten die Kunden dem Magistrat an, die meisten wegen hoher Fahrpreise, gefolgt von Geschwindigkeitsübertretungen oder Trunkenheit während der Dienstzeit. Haltestellen, die nicht genug frequentiert waren, verließen die Fiaker gerne früher, als es in der Fiakerordnung vorgeschrieben war. Dafür hatten sie einen Grund: Die meisten von ihnen konnten sich keinen Knecht leisten und hatten außer den Fahren auch die Wartungsarbeiten zu besorgen.

Die erste Ordnung, die die Rechte und Pflichten der Fiaker festsetzte, wurde am 11. November 1865 erlassen. Sie enthielt dreizehn kurze Artikel. Es folgten noch zwei weitere Ordnungen, die erste im Jahr 1897, die zweite im Jahr 1909. Sie umfassten fünfunddreißig Artikel. Auch Höchsttarife wurden festgesetzt und eine Preisliste herausgegeben.

Im Jahr 1896 begannen zwei Omnibusse auf den Laibacher Straßen zu verkehren, im Jahr 1901 die Straßenbahn, ein Jahrzehnt später kamen die Automobile. Im Jahr 1911 tauchten die ersten zwei sogenannten Autofiaker, Vorgänger der heutigen Taxifahrer, auf. Das waren Pavel Stele und Ivan Kenda, letzterer Hotelbesitzer im Tivoli. Der erste beförderte Gäste in alle gewünschten Richtungen, der zweite nur bis zu seinem Hotel. Ihre Zahl nahm später mit zunehmender Zahl der Autotaxis ab. Der Untergang der Fiaker war demnach unausweichlich.

1.03 kratki znanstveni prispevek

UDK 394.46(497.4 Bled)"19"

Prejeto: 21. 10. 2004

Damir Globočnik

magister umetnostne zgodovine, muzejski svetovalec, kustos za umetnostno zgodovino – vodja galerijske dejavnosti,
Gorenjski muzej, Tomšičeva ul. 44, SI-4000 Kranj
e-mail: damir.globocnik@guest.arnes.si

Praznovanja na Bledu v letih 1858, 1861 in 1862

IZVLEČEK

Slovenci so na Bledu avgusta 1858 pripravili praznovanje v čast osemindvajsetega rojstnega dneva cesarja Franca Jožefa I. in slovesnost v počastitev rojstva prestolonaslednika Rudolfa. Po politični odjugi v habsburški monarhiji v šestdesetih letih 19. stoletja so se Slovenci začeli povezovati in javno opozarjati na narodne pravice. Najbrž pod vtisom podobnih čeških in nemških shodov so v letih 1861 in 1862 na veliki šmaren na Bledu priredili veliki narodni srečanja. Leta 1861 so z navdušenjem sprejeli predloga dr. Lovra Tomana za pesniško in pisateljsko tekmovanje ter za zbiranje prispevkov za Jugoslovansko akademijo, katere pobudnik je bil džakovski škof Josip Juraj Strossmayer. Srečanja leta 1862 so se udeležili tudi številni gostje iz Hrvaške. V letu 1863 so organizirana srečanja na Bledu nadomestile proslave v drugih krajih.

KLJUČNE BESEDE

Bled, shodi, narodna srečanja, 19. stoletje, turizem

SUMMARY

CELEBRATIONS IN BLED IN THE YEARS 1858, 1861 AND 1862

The Slovenes have prepared in August 1858 in Bled a celebration in the honour of the twenty-eighth birthday of Francis Joseph I, and a solemnity in honour of the birth of crown prince Rudolf. After a political thaw in the Habsburg monarchy in the sixties of the 19th century, the Slovenes began to link up and publicly remind of national rights. Presumably, under the impression of similar Czech and German assemblies they have organised in Bled in the years 1861 and 1862 on the Assumption Day, big national meetings. In 1861, they have accepted with enthusiasm the proposals by Dr. Lovro Toman for a poetry and writing competition, and for collecting contributions for the Yugoslav academy of which initiator was the Đakovo bishop Josip Juraj Strossmayer. Numerous guests from Croatia attended the 1862 meeting. In 1863, celebrations in other places replaced organised meetings in Bled.

KEY WORDS

Bled, assemblies, national meetings, 19th century, tourism

Meščansko zanimanje za naravne in kulturne znamenitosti je v drugi polovici 19. stoletja pospešeno vplivalo na oblikovanje turističnih središč. Benetke, Salzburg, Ischl, Rim, Jeruzalem in drugi kraji so začeli privlačiti vedno več turistov. Če so prej lahko za zabavo potovali predvsem plemiči, je bila večina turistov v 19. stoletju meščanskega izvora. Tudi v turistično privlačne slovenske kraje so začeli zahajati vedno številnejši domači in tuji obiskovalci. Velik vpliv je imela južna železnica (Dunaj–Trst), ki so jo sredi 19. stoletja speljali prek slovenskega ozemlja. Zanimanje prvih turistov so pritegnili zlasti Bled, Bohinj, Škocjan, Postojnska jama in Rogaška Slatina.

"Daleč po svetu slovi naša domovina zavoljo raznih svojih čudežev, ki jih tukaj natura razgrinja očem. Slove imenitne jame idrijske in postojnske, slovi cirkniško jezero, in marsikdo je že občudoval skalnate puščave Kraške, veličanske naše gore – občudovali so to in uno; pa le malo, ali vsaj premalo se še pozná naj žlahniši biser kranjske dežele, bleški kraj," je leta 1858 v Slovenskem glasniku, v spisu, v katerem podrobno opisuje Bled in okolico, zapisal "J. Radonievč", poznejši politik in diplomat Jožef Schwegel (1836–1914).¹

"Poznaš li, predragi bravec, prekrasno 'bleško jezero?' Kar demant med kamni, kar rožica med cveticami, kar danica med zvezdami, kar punčica v očesu: to je v naši mili domovini 'bleško jezero'. Jasni plan vode, prijazni otok, zeleni okraj, ovenčani bregovi, stermit grad, veličastne planine, čisti zrak: to je ta čarobni kraj. – Da, bleško jezero je zibel veselja, naročje narodnosti, hram petja in zdravja vir!" Tako pa so leta 1858 poudarjale Novice, ki omenjajo, da je bilo tedaj na Bledu mnogo imenitnih gostov različnih stanov iz raznih daljnih krajev. Med njimi so bili tudi dunajski dijaki slovenske narodnosti, ki so domačine razveselili s prijetnim petjem, ter prof. Trstenjak in dr. Janez Bleiweis (1807–1881). *"Mnogo družih inostranih učenih mož je obiskovalo že letos prelepo našo gorensko stran; med temi mi je neki, ki je že celo Evropo in tudi čezmorske kraje obhodil, naravnost rekel, da le malo je tako lepih krajev vidil kakor je naš gorenski kraj; tako krepkih ljudi na duši in telesu, kakor so Gorenci, celó celó malo."*²

Mnogo domačih obiskovalcev je na Bled prišlo s posebnim razlogom. Poročevalec Novic omenja imenitno praznovanje na Bledu. Na nedeljo, 22. avgusta 1858, se je na Bledu zbrala večja skupina gostov, *"gorenske gospode in verlih rojakov"*, ki so želeli počastiti osemindvajseti rojstni dan *"presvitlega Cesarja, ter mu skazati svojo udanost, zve-*

stobo in ljubezen". Središče praznovanja, ki je vključevalo tudi tombolo, je bilo v Mallnerjevi gostilni v Želečah. Na mestu današnjega Park hotela jo je leta 1848 zgradil Andrej Mallner oziroma Malner (1799–1859), prijatelj pesnika Franceta Prešerna. Veliko sobo v gostilni so okrasili s cveticami in portretoma cesarja Franca Jožefa I. in cesarice Elizabete. Zbrani so se iz gostilne odpravili na ladjice opazovat ognjemet. Pripravili so ga prireditelji praznovanja in Viktor Ruard, lastnik fužin na Savi in v Mojstrani, ki je leta 1858 kupil blejski grad. *"Kar hipoma švigne plameči raket proti nebu iz srede jezera; znamenje je, da se prične lepa osvečava na ladii in druga na bleškem gradu."* Ognjemet je trajal celo uro, vmes pa so pokali možnarji. *"Glej! kak švigajo razni ognji in svečava v zraku, – kak se spreminjajo v mnogobrojni luči valovi, otok, obalo in veličanski grad; čuj! kak se zlega krik gledalcov in godba sumeča, ki se konča s slavno pesmijo cesarsko!"*³ Krasen večer! Malo krajev gotovo gotovo, v katerih bi se imeniten god vredneje praznovati mogel!" Po ognjemetu se je družba vrnila v Mallnerjevo gostilno, kjer so sobo medtem pripravili za ples. *"Vidiš, kak se verstijo in vertijo čili plesavci in nježne plesavke, kak 'pobirajo lahke stopnice'. Znotraj v gostivnici vse mergoli židane volje; zunaj pa potihne vse; plan jezera se vlega v mir, – le jek godbe in veselja iz sobane se pogubljuje po njem."* Ko so se plesalci razporedili, da bi odplesali četvorko ("Quadrille"), je prispela pošta, ki jo je prisotnim prebral okrajni predstojnik J. Košir. V njej je deželni glavar sporočal, da je cesarica pravkar rodila sina. *"Zdaj pa Slavklicov in veselega vriska in ploskanja ni konca ne kraja; cesarska pesem zopet zadoni; vsi pričujoči pojejo jo navdušeni; z gradú pa se razlega strel sto- in enkrat."*⁴

Velike zasluge za pripravo veselice naj bi imel okrajni predstojnik (*"kantonski poglavar v Radoljci"*) Košir. Novice so ga pohvalile, da se *"iskreno prizadeva za srečo bleškega jezera in celega okraja"*, saj pridno oskrbuje poti ob jezeru, postavlja lepe mostove in odpravlja napake. Za prihodnje leto naj bi bila načrtovana tudi dolgo zaželeno, *"prijazna pot poleg jezera krog in krog"*.⁵

Naslednjo nedeljo, 29. avgusta 1858, je Viktor Ruard pripravil novo slovesnost v počastitev *"veselega rojstva cesarjeviča"* in prestolonaslednika Rudolfa. Med praznovanjem se je na Bled nenedoma pripeljal deželni glavar grof Chorinsky v spremstvu avstrijskega *"ministra notranjih oprav"* barona Alexandra Bacha. *"Lahko si samo mislite, kako neizrečeno je prihod ta vesele naše večernice"*

¹ Slovenski glasnik, 1858, št. 8, J. Radonievč (Jožef Schwegel): V Bledu.

² Novice, 1858, št. 34, §., Z bleškega jezera. 22. avg. zvečer.

³ Mišljena je avstrijska himna skladatelja Josepha Haydna, besedilo zanjo pa je napisal Johann Gabriel Seidl.

⁴ Novice, 1858, št. 34, §., Z bleškega jezera. 22. avg. zvečer.

⁵ Prav tam.

povišal!" Bach in Chorinsky sta iz Bleda odpotovala v Bohinj in na ogled fužin na Javorniku in na Savi, nakar se je Bach odpeljal na Koroško. *"Lepo vreme ga je ves čas spremljalo in gorenska stran se mu je v vsi svoji rajske lepote kazala. Pa je slavní gospod tudi prehvaliti ni mogel. Povpraševal je za to in uno, in zvedil to in uno; prepričal se je sam: če je kje klopčič gojzdnih zadev zlo zamotan, je zamotan tu, in da v prid gorenskemu fužinstvu je konec vseh pravih živa potreba."*⁶

Obiskovalci, ki so sredi 19. stoletja prihajali na Bled, so se morali spoprijeti s precejšnjimi težavami, saj se je dalo z železnico priti le do Ljubljane, naprej pa so morali s kočijo ali z vozom. Potovanje iz Ljubljane do Bleda je zato trajalo dlje kot pa potovanje iz Ljubljane v Gradec, do katerega je bilo mogoče priti z železnico.⁷

Neurejene so bile tudi ceste in poti v neposredni okolici Bleda. *"Človek, ki tukaj v lepem vremenu ene dni biva, se ves poživí, in nehotoma mora obstati: zares si krasna slovenska zemlja ti! Edino, kar je graje vredno, je zmiraj slabši cesta."*⁸

Dr. Janez Bleiweis, ki je vsako leto potoval na Bled, je leta 1850 zapisal: *"Od lani se ni tukej še nič spremenilo – kraj je še zmiraj lep, da ga ni nikjer lepšiga; ljudje so prijazni, in narodski duh se še vedno živo glasi v veseli družbi – ali tudi ceste in pota so še zmiraj tako gerde, kakor so bile, ali še gerji; pred Mlinam smo jo komaj iz blata izvozili."*⁹ – *"De bi se le tudi kmalu dostojna pot proti toplicam naredila, kakor sploh cesta od Lesc naprej noter do Mlina v dober stan popravila! Narava je nar večí lepoto podélila temu kraji – naj bi se vunder tudi enkrat grozno slaba, tu in tam clo nevarna cesta popravila! Saj bo le domačinom v dobiček. Nar boljši čas za Blejsko jezero pa bo še le zdej prišel, ko imamo železnico v deželi."*¹⁰

Dunajskega zdravnika in kemika dr. Gruberja je potovanje po cestah v okolici jezera spominjalo na pot, ki skozi pekel vodi v nebesa. Bleiweisu je poleg ureditve poti, kopališč, prevoza in prenočišč za goste predlagal, naj deželni stanovi poskrbijo, da sposoben kemik, npr. profesor Franz Hruschauer iz Gradca, natanko preišče blejske vrelce in ugotovi njihovo zdravilno moč. *"To je prva potreba; – in ker toplice, če veliko slavo dosežejo, celi deželi koristijo, naj se to preiskovanje, kakor je tudi v drugih deželah navadno, na deželne stroške zgodi. Preiskovati se morajo pa zdravilne vode na svojim izvirku, scer po pošiljanju zgubé veliko svojih puhteče moči."* Dr. Gruber je poudaril: *"Krajci,*

*še ne véste, kaj še zna iz Bleda biti, ki imenitni 'Išel', kamor vsako léto síle veliko premožne gospode zahaja, v lepoti in zdravim prijetnim zraku še prekosí. Pa začeti se mora popravljati, de bo vse čedno in pripravno. Zdej je čas nastopil – je g. dohtar dalje rekel – de je med bogatini šega, bolj hladne koplje obiskovati, in Blejske z Blejskim jezeram so kakor nalaš zato. Po železnici ni delječ v Bled. Kmalu se bo začelo od Bleda po svétu govoriti, in veliko dénarja se bo nosilo gori."*¹¹

Bled je tedaj sestavljalo pet majhnih kmečkih vasi, Grad, Zagorice, Želeče, Mlino in Rečica. Novice so leta 1861 poročale, da so na Koširjevo pobudo vaščani Gradu skupaj z vaščani Zasipa, Dobrave, Podhoma in Rečice popravili blatno pot od Gradu do Zasipa. *"Prav lepo se zahvaljujejo greske dekleta, ktere so mogle v jesenskem času vodo do kolen bresti, kadar so mogle na polje živino iskat iti. Zdaj bojo gospodje lahko tudi svoje góspé sabo vzeli na Hom, ogledovat ondašnji prijetni slap."*¹²

Narodna slavnost na Bledu leta 1861

Politična odjuga v habsburški monarhiji je v šestdesetih letih 19. stoletja omogočila Slovencem, da so se začeli povezovati in javno opozarjati na narodne pravice. Leto 1861 z uveljavitvijo ustavne ureditve v monarhiji bi lahko imeli za pomemben mejnik pri prebujanju slovenske narodne zavesti, saj so bile tedaj ustanovljene prve čitalnice v Trstu, Mariboru in Ljubljani. Najbrž pod vtisom podobnih čeških in tudi nemških shodov so na veliki šmarni v letih 1861 in 1862 Slovenci priredili veliki srečanju na Bledu, ki sta imeli bolj naroden kot verski značaj. Srečanju oziroma narodni slovesnosti sta skorajda izginili iz zgodovinskega spomina, čeprav v njih že lahko začutimo napoved nekaj let poznejšega taborskega gibanja z množičnimi zborovanji na prostem. Morda bi lahko dejali, da je šlo za enega izmed preizkusov slovenske mobilizacijske moči in učinka, ki so ga javne oblike slovenskega združevanja imele na Nemce v monarhiji.

Slovenci so se sredi 19. stoletja redno zbirali na Bledu na veliki šmarni (15. avgust) in v dneh pred velikim šmarnom.¹³ *"Radi bi znali /.../ alu se bomo, kakor druga leta, dijaki tudi letos snidili o velikem Šmarni v Bledu in doživeli spet nekoliko veselih ur v tem kraji, ki ga Prešern po pravici imenuje – podobo raja?"* je npr. leta 1861 v imenu slovenskih dijakov zapisal eden izmed dopisnikov Novic.¹⁴

⁶ Novice, 1858, št. 36, §§, Iz Bleda 1. sept.

⁷ Novice, 1851, št. 29, Iz Ljubljane.

⁸ Novice, 1853, št. 68, L-k.: Od Bleškega jezera.

⁹ Novice, 1850, št. 44, Janez Bleiweis: Spomin popotovanja po Štajarskim in Gorenkim.

¹⁰ Novice, 1850, št. 10, Vesela novica od Blejskega jezera.

¹¹ Novice, 1850, št. 44, Janez Bleiweis: Spomin popotovanja po Štajarskim in Gorenkim.

¹² Novice, 1861, št. 33, U-c.: Od Bleškega grada 5. avg.

¹³ Novice, 1853, št. 68, L-k.: Od Bleškega jezera.

¹⁴ Novice, 1861, št. 29, V Zagrebu 4. julija.

Blejski otok, razglednica s konca 19. stoletja (fotografski atelje Benedikta Lergetporerja na Bledu).

Bojazen je bila odveč, saj je veliki šmaren leta 1861 na Bled privabil precejšnje število Slovencev. Čeprav je veliki šmaren verski praznik, med obiskovalci zagotovo niso bili samo romarji k Marijinemu svetišču na blejskem otoku. Dopisnik Novic je poudaril, da na Bledu še nikoli ni videl toliko ljudi. Zaradi toplic je nekaj gostov na Bledu že bilo, na veliki šmaren pa se je iz Ljubljane pripeljalo več vozov. Na prvem je visela narodna zastava, pevci pa so navdušeno prepevali in pozdravili Bled s pesmijo Simona Jenka Naprej zastave Slave, ki jo je leta 1860 uglasbil Davorin Jenko in je veljala za neuradno slovensko himno.

Morda so bili omenjeni pevci dunajski, graški in praški dijaki, ki so se na Bled pripeljali na lojtrnikih. Dijaki so med potjo peli slovenske pesmi in tudi streljali s samokresi, v Kranju pa sta jim dve dekleti na hitro sešili slovensko zastavo.¹⁵

Tiskanega poziva, oznanila oziroma vabila za srečanje na Bledu ni bilo. Kot je moč razbrati iz poročila v Novicah, se je vest o srečanju širila od enega do drugega rodoljuba. "Čudil se je vsak, kako se je na inem mestu sešlo toliko ljudstva brez poziva, samo iz želje vsacega, da kakor rodoljub najde in spozna drugih rodoljubov in domorodnih gospá in gospodičen." Proti poldnevu so se ljudje začeli shajati pred toplicami, "kjer je narodna zastava z verha hiše v vetru se vila, vabeča vsacega rodoljuba v svojo senco. In z zastavo naprej odide velika množina veselo pevajoča v Grad". Na dvo-

rišču gostilne v Gradu, ki je bila last Vidičeve vdove, se je odvijalo slavnostno kosilo za približno 130 gostov.¹⁶

Šolnik in slovstveni zgodovinar prof. Ivan Macun (1821–1883) je za zagrebški "zabavno-poučni" časopis Naše gore list (1861–1866) napisal obširno poročilo o srečanju na Bledu, ki vključuje tudi opis potovanja slovenskih dijakov preko Kranja in Radovljice do Bleda ter opis Blejskega jezera in okolice. Macun, ki je v letih 1850–1860 in 1861–1870 poučeval na gimnaziji v Zagrebu, omenja, da je udeležence kosila razveselilo kmečko odposlanstvo iz Bohinja. "A došlo je nekoliko djevojkah i momakah, da pozdrave društvo i napose Lovru Tomanu. Pozdrav bijaše dvojak; jedna pjesma i to čuj sviete hrvatski – pjesme štokavske kano: Ja sam Slavjan, slavski sin; prodrieše dakle one pjesmice spojene sa krasnimi hrvatskimi napjevi čak do zabutih tih, najzapadnijih stranah jugoslavenstva!

A drugi bijaše pozdrav, da mu se zahvališe za njegovo djelovanje u državnom saboru bečkom za domovinu i narodnost. – A bogme gledajući krasni uzrast gorostasnih tih junačkih gorenacah bohinjskih, morao bih priznati da u takova naroda imade duševne i telesne snage.

Gromovitimi uzklci spremljeni odoše opet med svoje gore, gdje se, ko što Prešeren pripovieda u 'krstu pri Savici' Slovenstvo branilo najdulje proti njemačkom narodu pod izlikom krstovim."¹⁷

¹⁵ Naše gore list, 1861, št. 28, Ivan Macun: Prizor slovenskog žitja u Bliedu.

¹⁶ Novice, 1861, št. 34, M.: V Bledu. 16. avg.

¹⁷ Naše gore list, 1861, št. 28, Ivan Macun: Prizor slovenskog žitja u Bliedu.

Na kosilu se je zvrstila vrsta slavnih nagovorov in zdravic. Ko so postregli z juho, je vzdignil kozarec in pozdravil zbrane državni in deželni poslanec, odvetnik v Radovljici dr. Lovro Toman (1827–1870), ki se zaradi bolezni sprva ni nameraval udeležiti shoda, a je naposled iz ljubezni *"do slovanske reči"* vendarle prisluhnil prijateljskim prošnjam. Toman je menil, da ima pravico do prve besede, *"ker iz ravno tega kraja nikogar pričujočega ne vidi, on pa po materi, ki je v Grajski cerkvi keršena bila, iz té vasi svoj rod izvaja."* Tomanova mati Helena Hribar je bila namreč rojena na Rečici pri Bledu. Ivan Macun se je v imenu prisotnih zahvalil za zdravico in nazdravil Tomanu, saj se ta v državnem in deželnem zboru poteguje za slovenske pravice, in *"je tudi zanaprej on naša nada, kakor nam je bil do zdaj štit, dika in veselje"*. Toman pa je opravičil neformalnega slovenskega voditelja dr. Janeza Bleiweisa, ki so ga zadržali opravki: *"Kdo ne vgane moža, ki dela ne utrudljivo na našem znanstvenem polju, ki je celo svoje življenje posvetil le enemu namenu, da više in više do pravega izobraženja pripelja svoj narod in da zagovarja pravice, ki mu gredo, in kateri stoji v burjah in nevihtah, ki mu z oblaci zastirajo težavno pot, kakor skala nepremakljiv z bistrim očesom, mirnim sercom, in ojstrim peresom."* Tomanove besede o Bleiweisu so prisotni sprejeli z vzklikom *"Slava mu, slava!"* – *"Ta glas zadoni kot iz enih ust po celem društvu, in mislil bi bil človek, da živioklicu ne bode konca ne kraja. Šlo je iz srca – globoko iz hvaležnega srca."*¹⁸

Mladi bolj radikalno usmerjeni politik in pravnik dr. Valentin Zarnik (1837–1888) je napil dr. Františku Ladislavu Riegerju (1818–1903) kot prve mu zagovorniku južnih Slovanov v državnem zboru. Toman in Zarnik sta se namreč malo pred shodom udeležila pogreba slovaškega in češkega kulturnega organizatorja, jezikoslovca in literarnega zgodovinarja Pavla Josefa Šafárika (1795–1861) v Pragi.¹⁹ Anton Galé (1818–1863), graščak v Bistri

pri Vrhniki, je nazdravil domoljubnim gospem in gospodičnam. Poudaril je, da njemu samemu ni bila dana priložnost, da bi v čisti in gladki slovenščini mogel izrekati svoje misli, vendar pa bodo njegovi otroci deležni popolne in vsestranske izobrazbe v slovenskem jeziku. To bo njegova skrb, ki jo ima tudi za sveto dolžnost vsakega slovenskega očeta in vsakega pravilno in pošteno mislečega državljana. Iz stoterih ust je zadonelo: *"Slava mu, g. Galetu, in vsem očetom takih misli!"*²⁰

Toman, ki je slovel kot odločen narodni govornik, ljudski tribun in "miljenec naroda", je zopet poprijel za besedo in v svojem "fulminantnem govoru"²¹ izrekel dva predloga. *"Notranje in vunanje, dušne in telesne so moči vsakega naroda. Narodna dolžnost pa je, truditi se, da te in une pripelje na največjo stopnjo veljave. Blagor mu, ako je resnično tako boje zedinil. Dušne moči pa so tiste, ki dajejo postave telesnim; slavnije so toraj, kakor nam to zgodovina sama dokazuje. Spomin Gerkov je slavniji od spomina Rimljanov, čeravno je rimska sila podjarmila pol sveta. Tudi nas kliče čas glasno na neprestano delo."* Zato je Toman predlagal pesniško in pisateljsko tekmovanje, pri katerem bi zmagovalca počastili z lovorovim vencem. *"Znane so vsakemu nekdanje olimpiške igre starih Gerkov. Bile so one, tako rekoč, dušni trak, ki je vezal vse ude enega naroda po vsih krajih, kjer je gerški jezik vladal. Poglejmo, častito društvo, krasoto našega Bleda, – želja vsakega Slovenca, saj enkrat v letu obiskati té kraje, hrepenjenje vseh, spoznati se z izvrstnimi domoljubi in slavnimi možmi, – in dalje hrepenjenje celega naroda za povzdigo, za razcvetanje mlade naše literature, in recimo: Vse to se lahko izpelje s trdno voljo in vernim srcem. Z neznano radostjo me navdaja tale misel: Vsako leto na današnji dan naj bi prišlo tukaj skupej slovanskih domoljubov, kolikor le mogoče, in tukaj pred celim društvom, v pričujočnosti treh izbranih sodnikov naj bi pisatelji in pesniki naši prebirali svoja dela, in lovorov venec pa naj bi okinčil čelo tistega, ki bi segel najgloblje v serca poslušavcov, ki je v slavnem boju slavno zmagal."*²²

Za izvedbo literarnega tekmovanja na Bledu bi bilo zadolženo ravnateljstvo čitalnice, ki naj bi bila v kratkem ustanovljena v Ljubljani (oktobra 1861). Tomanov predlog je bil sprejet z soglasnim navdušenjem: *"To mora biti, to mora biti!"*²³ Lahko bi torej dejali, da imajo današnja mednarodna srečanja pisateljev (PEN) na Bledu "zametke" že v 19. stoletju.

V prevodu: "Prišlo je nekoliko deklet in fantov, ki so pozdravili prisotne in posebej Tomana. Pozdrav je bil dvojen: pesem, in čuj hrvaški svet – pesmi v štokavskem narečju kakor: 'Ja sam Slavlján, slavski sin'; torej so pesmice, povezane s krasnimi hrvatskimi napevi, prodrle celo do teh samotnih, najbolj zahodnih predelov jugoslovanstva.

V drugem pozdravu pa so se Tomanu zahvalili za delovanje za domovino in narodnost v dunajskem državnem zboru. A bogme, ob pogledu na krasne postave velikanskih junaških bohinjskih Gorenjcev je potrebno priznati, da takšen narod premore duševno in telesno moč.

V spremstvu gromovitih vzklikov so se znova podali med svoje gore, kjer se je, kot pripoveduje Prešeren v 'Krstu pri Savici', Slovenstvo najdlje branilo pred nemškim narodom pod pretvezo križa."

¹⁸ Novice, 1861, št. 34, M.: V Bledu. 16. avg.

¹⁹ Novice, 1861, št. 28, 32 in 34, V. Zarnik: Štirje dnevi v zlatni Pragi.

²⁰ Novice, 1861, št. 34, M.: V Bledu. 16. avg.

²¹ Vošnjak, Spomini, str. 92.

²² Novice, 1861, št. 34, M.: V Bledu. 16. avg.

²³ Prav tam.

Bled, razglednica s konca 19. stoletja (fotografski atelje Benedikta Lergetporerja na Bledu).

Toman je takoj predstavil tudi *"pesnika za to leto"*. "Poeta laureatus" je bil filozof Ivan (Janez) Zupan (1844–1892). Bil je brat Toma Zupana (1839–1937) in je pozneje postal profesor na Hrvaškem ter zložil nekaj liričnih pesmi.²⁴

Toman je predlagal tudi zbiranje prispevkov za Jugoslovansko akademijo; pobudnik za njeno ustanovitev je bil džakovski škof Josip Juraj Strossmayer (1815–1905). *"V zibelji tako rekoč je še literatura nas južnih Slovanov. Mož, kateri je zanj toliko storil in žertoval, kakor nihče drugi in čigar zaslug zatoraj nikdar preceniti ne morem, presviti škof Diakovski Josip Juri Strossmayer" (živio, živio od vseh strani) 'dal je nježnemu detetu dojkinjo, da se na njegovih persih napije redivne moči, da se učvrsti in okrepi, in enkrat kakor zal mladenec pred svet ustopi – utemeljil je akademijo jugoslovansko' – (Slava mu, slava!). 'Tudi nas Slovenec zlahtni Mecenat ni pozabil; povabil je tudi nas v matero njeno krilo. Bratje dragi, kako mu bomo skazali svojo zahvalnost bolje, kakor s tem, da pokažemo, da smo njegove dobrote vredni, toraj pripravno podpirati z vsemi močmi njegovo delo'. (To hočemo, to hočemo!). 'Pripravil sem v ta namen polo, katero Vam tukaj podajam, da vsaki izmed nas svoj dar vpiše. Na vaših obrazih berem, kako hrepenite vsi, gospé in gospodje, udeležiti se blagih doneskov, in tako poklicati vse domorodce, katerim ni mogoče, danes v našem krogu se veseliti, ki pa gotovo doma, kjerkoli so, z nami enake*

želje v nebo pošiljajo, poklicati jih, da to obilno storé, kar smo se mi po svoji moči danas storiti namenili. Za sklep mojih besedi pa zakličem, ako-ravno ste me že Vi v mojem govoru večkrat prehiteli, vendar še enkrat: Slava prvi zvezdi jugoslovanski, slava preuzvišenemu škofu Josipu Jurju Strossmayerju!" V pol ure so zbrali več kot tisoč goldinarjev in sto frankov v zlatu.²⁵

Darovalci za Jugoslovansko akademijo so se vpisali na posebno polo, tako da so Novice lahko objavile njihov seznam. Pri nabiranju prispevkov se je zlasti izkazal jurist in časnikar Ivan Železnikar (1839–1892), ki je s polo in krožnikom hodil od mize do mize. Železnikar je pri nabiranju *"vedel vsacemu prigovarjati, da je kolikor mogoče žrtvoval"*, se je spominjal dr. Josip Vošnjak (1834–1911), ki je tudi sam kot reven sekundarij *"položil svoj obolus na krožnik"* (skoraj tretjino svojih mesečnih dohodkov). *"Pa kdo se je zmenil za take denarne malenkosti, ko smo v svoji neizmerni navdušenosti takoj bili pripravljeni hiteti celo v krvavi boj za svoj narod!"*²⁶

Med 104 zabeleženimi darovalci so bili predstavniki številnih znanih slovenskih družin: dr. Dragotin Bleiweis (50 gold. v imenu očeta dr. J. Bleiweisa in 10 gold. v svojem imenu), dr. L. Toman (50 gold.), A. Gale (50 gold.), Franciška Galetova (20 gold.), Viktor Gale (10 gold.), ljubljanski trgovec Franc Ks. Souvan (50 gold.), Marija Sou-

²⁴ Vošnjak, *Spomini*, str. 92–93.

²⁵ *Novice*, 1861, št. 34, M.: V Bledu. 16. avg.

²⁶ Vošnjak, *Spomini*, str. 94.

vanova (20 gold.), posestnik Ajmonovega gradu Oton Detela (15 gold.), dr. Andrej Vojska (15 gold.), ljubljanski trgovec Jožef Pleiweis (60 gold.), Ernestina Pleiweisova (40 gold.), Marija Pleiweisova (20 gold.), Ernestinica Pleiweisova (15 gold.), Jožek Pleiweis mlajši (10 gold.), Katarina Bučarjeva (10 gold.), posestnik v Ljubljani Jožef Šantl (15 gold.), dr. Viktor Skaria (4 gold.), posestnik na Vrhnikih France Golob (40 gold.), trgovec iz Kranja Konrad Pleiweis (50 gold.), Joana Pleiweisova (10 gold.), Joanica Pleiweisova (2 gold.), Leopoldo Jugovic iz Aleksandrije (10 gold.), B. Dolenc iz Podberja (15 gold.), pravoslovec iz Razdrtega Henrik Dolenc (1 gold.), posestnik iz Razdrtega Anton Dolenc (20 gold.), trgovec v Trstu Franc Kavčič (50 gold.), uradnik iz Razdrtega Josip Kavčič (100 frankov v zlatu), trgovec v Trstu Šestomir Vilhar (50 gold.), posestnik v Razdrtem Joan Kavčič (20 gold.), fužinar v Kamni Gorici Janez Toman (20 gold.), Katarina Florianova iz Kranja (10 gold.), poslanec Luka Svetec (20 gold.), pravnik iz Prage Karel Hausild (15 gold.), pravnik August Lokar (5 gold.), posestnik papirnice v Goričanah Stanislav Grundner (5 gold.), Friderik Burger iz Pešte (5 gold.), G. Wallnöfer (5 gold.), vzgojitelj v Ljubljani Janez Železnikar (3 gold.), modroslovec Gr. Krek (1 gold.), dr. Josip Vošnjak (10 gold.), pravoslovec Janez Mencinger iz Bohinja (1 gold.), učitelj v Zagrebu Fran Erjavec (10 gold.), učitelj v Varaždinu Valentin Mandelc (12 gold.), učitelj v Zagrebu Ivan Stožir (10 gold.), pravnik v Gradcu Janez Geršak (1 gold.), V. Orel (1 gold.), posestnik v Lescah France Legat (10 gold.), posestnik v Sorici Andrej Florjančič (5 gold.), profesor v Ljubljani Ivan Macun (15 gold.), župan Radovljice Miroslav Homan (20 gold.), telegrafski uradnik Tone Wagner (2 gold.), asistent na realni na Dunaju Janez Tušek (5 gold.), oskrbnik fužin barona Zoisa v Bohinju France Florjančič (5 gold.), Tereza Florjančičeva (2 gold.), Marija Florjančičeva (1 gold.), Franc Florjančič (1 gold.), Janez Vesel iz Ljubljane (1 gold.), Valentin Zarnik (5 gold.), pravoslovec Jože Perne (2 gold.), trgovec iz Kranja France Jalen (2 gold.), umetnoslovec v Gradcu France Tomšič (1 gold.), osmošolec v Ljubljani Raimund Arce (1 gold.), sedmošolec v Ljubljani Tone Kotnik (3 gold.), sedmošolec Janez Pogačnik (1 gold.), graščinski oskrbnik v Bistri Anton Blagne (2 gold.), sedmošolec v Varaždinu Lovro Bergant (2 gold.), osmošolec Dragotin Klun (2 gold.), osmošolec Valentin Pečnik (1 gold.), osmošolec Peter Maher (2 gold.), osmošolec Wilan Potočnik (2 gold.), gimnazijski učitelj v Zagrebu Franjo Bradaška (3 gold.), sedmošolec Alojzi Kumer (2/10 gold.), sedmošolec Jernej Škofic (2/10 gold.), osmošolec Grega Jakel (2/10 gold.), sedmošolec Janez Jugovic (2 gold.), abiturient Franjo Šolar (1 gold.), abiturient Tone Kuček (1 gold.), abiturient Janez Ažman (1 gold.), sedmošolec Janez

Hočevar (1 gold.), Janez Klofutar iz Tržiča (5/10 gold.), bivši osmošolec Janez Lukanc (5/10 gold.), privatni učnik v Ljubljani August Pugel (2 gold.), pravnik na Dunaju Jože Noli (3 gold.), umetnoslovec v Gradcu Vilko Polak (1 gold.), osmošolec Janez Lavrič (1 5/10 gold.), šestošolec Janez Jager (5/10 gold.), sedmošolec Matija Bašič (1 gold.), osmošolec iz Smlednika Jernej Ramovš (1 gold.), sedmošolec iz Zabreznice Janez Dovžan (1 gold.), osmošolec France Kepič (2/10 gold.), osmošolec iz Novega mesta Jože Povše (1 gold.), bogoslovec Tone Osana (1 gold.), posestnik v Ljubljani France Drenik (2 gold.), bivši osmošolec Blaž Soklič (1 gold.), osmošolec Kert Matevž (5/10 gold.), bivši osmošolec Šimen Kokalj (5/10 gold.), sedmošolec Janez Zupan (1 gold.), trgovec Drag. Tavčar (5 gold.), inženir v Kranju Dragotin Souvan (2 gold.), bivši pravnik na Dunaju Anton Sirnik (2 gold.), šestošolec Jan. Golob (3/10 gold.), Josipina Ravnikarjeva iz Kočevja (3 gold.), Marjeta Macunova iz Benetk (2 gold.), bivši osmošolec Mihajl Mogolič (5/10 gold.) in bogoslovec iz Maribora Janez Mogolič (5/10 gold.).²⁷

Znesek, ki so ga zbrali udeleženci srečanja na Bledu, je bil precejšen. Slovenski in hrvaški narodnjaki so se medsebojno podpirali pri ustanavljanju narodnih ustanov in društev. Škof Strossmayer je kmalu vrnil uslugo slovenskim zborovalcem na Bledu in prispeval 1000 forintov za ustanovitev Slovenske matice in ljubljanske čitalnice, finančno je pomagal tudi drugim čitalnicam, npr. čitalnicama v Gorici in Mariboru, katerih častni član je bil.²⁸

"Vesetje včerašnjega in današnjega dneva v Bledu nam je nov dokaz, kakšna je navdušenost naroda za domačo reč, in porok, da Slovenci ne bodo nehali, eni svoje dušne, eni dnarne moči pokladati na oltar premile domovine," je poudarjal dopisnik Novic, ki omenja, da so sovražni (tj. nemški) časniki shod "črnili" še preden se je zgodil in da so udeleženci srečanja med vračanjem iz Grada proti toplicam srečali mnogo Radovljičanov z narodno zastavo in godbo. Skupaj so se podali na vožnjo po jezeru, "ena ladja je nosila baklje".²⁹

Ivana Macuna je večerni prizor ob jezeru spominjal na sliko Večer v Neaplju: *"Mnogi koji čitatelj motrio je možda čudom, koj put sliku: Večer u Napulju; znao bog, što si je umjetnik mislio pri tom, nu osim Vezuva sve je ostalo vidjeti na svakom jezeru, imade li zaljubljenikah. A što doživimo ovdje, toga niema ti često, tu je poezija u naravi možda kano u Napulju, tu bijaše mladeži izobilja, a nije li to poezija ljudskoga žitja – tu bi-*

²⁷ Novice, 1861, št. 34, Doneski za akademijo jugoslavensko podpisani v prvi naberi v Bledu 15. avg.

²⁸ Korunič, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici*, str. 257.

²⁹ Novice, 1861, št. 34, M.: V Bledu. 16. avg.

*jaše pjevanja da je peč odgovarala gori, a gora stienam, a stiene hridom. A bijaše i onoga duha, kojim diše sadanji vek, koji vlada sadanjim svetom, bijaše narodnoga duha domačega; pa to da nije poezija? – Sunca nestane, zvezde krugom kruže pred očima, pjesme ore se, društvo diše svetim nadahnutjem slavenskim, a jezero mirno sluša sva ta čudesa; i ono pleskajući talasi mirno izmjenjajući se, a sa obale svjetina nas gledaše, stranom radujući se s nami, stranom u svakdanjosti svojoj nedokučiv, šta je sveto ovo čuvstvo narodno.*³⁰

Mnogo ljudi je na Bledu prenočilo. Naslednjega dne so se podali na otok, kjer so se spomnili na umrlega Šafárika, "otca slavenske povjestnice". Ker je bil Šafárik protestant, maša v cerkvi ne bi bila primerna, zato je mladina zapela nekaj cerkvenih pesmi.³¹

Dr. Lovro Toman, *Slavjanski jug*, 1868, št. 2.

³⁰ *Naše gore list*, 1861, št. 29, Ivan Macun: Prizor slovenskega žitja u Bliedu.

V prevodu: "Morda je kakšen bralec videl sliko 'Večer v Neaplju'; bog ve, kaj je umetnik mislil, vendar vse ostalo na njej razen Vezuva lahko vidimo na vsakem jezeru, tudi zaljubljence. Kar smo doživeli tu, pa ni običajno, tu je poezija v naravi, morda kakor v Neaplju, tu je bilo mnogo mladine in ali ni to poezija človeškega življenja? Bilo je petja, da je peč odgovarjala gori in gora stenam in stene skalam. Bil je tudi tisti duh, s katerim je prežeta sedanja doba, ki vlada sedanjemu svetu, narodni duh domač; ali ni to poezija? – Sonce je izginilo, zvezde so krožile pred očmi, razlegale so se pesmi, prisotne je prežal sveti slovanski navdih, jezero pa mirno poslušalo vse te čudeže, valovi pljuskajo, z obale nas gleda ljudstvo, delno se veseli z nami, delno pa v svojem vsakdanu ne doume, kako sveto je to narodno čuvstvo."

³¹ Prav tam.

Na kosilu se je zbralo okrog 40 oseb. Nazdravili so poslancu v državnem in v goriškem deželnem zboru Antonu Černetu (1813–1891), "*ki se je tako možko z našim g. Tomanom pri branjenji narodnih pravic boril*", in posestnikom iz Notranjske, ki so se v obilnem številu udeležili srečanja. Za postrežbo sta poskrbela gospod Prešeren in gospa Vidičeva. Franc Just Prešeren (1808–1864), po domače Španov iz Vrbe, je bil soimenjak in tudi prijatelj slovenskega pesnika dr. Franceta Prešerna. Za Uršulo Ferjan je prevzel prvo blejsko gostišče Pri Burjencu (Pri Burju).³²

Kot so poročale Novice, so nemški časniki o shodu na Bledu pisali kot o "Slavencongress" (slovanskem kongresu), na katerega bodo prišli "Verbrüderji" (pobratimi) s severa in juga. Čeprav so oblasti najbrž poskrbele za stražo, ki bi posredovala v primeru napetosti med Slovenci in Nemci, se je shod končal mirno. Napovedanih Nemcev iz Tržiča z nemško zastavo na Bled namreč ni bilo.³³

Nemški časniki, ki so kritizirali slovensko srečanje na Bledu, so bili "*Tristerica*", "*Tagespošta*" in "*Preša*", t.j. *Triester Zeitung* (1853–1915), graški liberalni dnevnik *Tagespost* (1856–1945) in dunajska *Die Presse* (1848–1896). Novice so poudarile: "*Res! da nam ni treba 'Hansjörgel-na'*",³⁴ tako pridno nas norčavi korespondenti onih časnikov zakladajo s mešnicami vsake baže, zakaj kar ni laž, je pa burka. Ker jim je čisto spodletelo, kar so prerokovali in česar je zlasti naša teta '*Tristerica*' želela, ko je očitno '*nemške*' Teržičane v dvoboj hujkala, so potpepo rep stisnili in merdo napeli, da so se nam res do podplata smilili." Dopisnik iz Tržiča naj bi v *Tagespost* in *Triester Zeitung* poslal vest, da je dr. Toman na Bledu napil "nemški kulturi". "*Kaj ne, da so to prave pustne burke? In ker so sedanji časi tako mežavi, smo res veseli, da nam skor vsaki dan kak ljubljanski pavliha prinese gradiva za smeh. Zato živili naši 'Hanswursti'! ki se tako marljivo trudijo vsaki dan za nas, da pred malo časom še malo znani roditelj slovenski sedaj že zvonec nosi po celim svetu. Zato še enkrat: živili 'Hanswursti' naši!*"³⁵

Narodna slavnost na Bledu leta 1862

Slovensko srečanje na veliki šmaren leta 1862 je bilo že bolje organizirano. Dopisnik Novic namreč piše o slovenskih zastavah, ki so se "*vile na bregu*

³² *Novice*, 1861, št. 34, M.: V Bledu. 16. avg.

³³ *Novice*, 1861, št. 34, M.: V Bledu. 16. avg.

³⁴ Humoristično-satirčni tednik Hans Jörgel von Gumpoldskirchen (izhajal v letih 1837–1879), pisan v dunajskem dialektu. Leta 1862 ga je Toman tožil zaradi razžaljenja časti (*Novice*, 1862, št. 38).

³⁵ *Novice*, 1861, št. 35, Iz Ljubljane. Hanswurst je bil robot komični lik v ljudskem in potujočem gledališču, ki ga je leta 1710 po vzoru Harlekina ustvaril J. Stranitzky.

krasnega jezera, ali pa pod obličjem sivih planin in orjaškega Triglava vihrale na čolnih sredi valov". Vabil na srečanje znova ni bilo. "Znano je celemu svetu, da se ni ne vabilo, ne prigovarjalo, ne priduševalo, da bi gostje prišli v Bled, ampak govorica med prijatli in znanci je bila edina oznanka cele zabave."³⁶

Kratka napoved srečanja je bila objavljena v Novicah: "Tihotni naš kraj se oživlja poslednje dni čedalje bolj; že vabi 'zemeljski raj' čedalje več gostov v okolico našo iz mnogih krajev; al prava 'saison' se začne še le mesca avgusta in okoli velikega Šmarna doseže svoj 'kulminationspunkt'. 16. avgusta pričakujemo kakor vsako leto tudi letos ljubih prijatlov iz vseh krajev mile naše domovine, in še se veseli spominjajo, kako lepo je bilo v tem času lani, ko so domoljubi svoj shod proslavili s tem, da so z obilnimi darovi se spomnili akademije jugoslovanske. Kdor pride letos k nam, bo nadjel še vse po starem; nič se ne sliši še, da bi se kakošna priprava delala za to, kar bi olišpalo okolico jezera bolj kakor jo lišpajo še tako krasne poslopja – to je, prijetna pot, z košatim drevjem zasajena poleg jezera krog in krog. To bi bil zal pas, s katerim bi se okinčala niksa jezerska, in shodišče bi bil vsem gostom, ki sedaj tukaj ločeni eden od drugega živijo, da se še ne poznajo ne. Ali ne bo nobeden sprožil začetka te naprave?"³⁷

Vest je prodrla tudi v hrvaške časnike. Napoved in poročilo o srečanju sta bila objavljena v zagrebškem listu Pozor (1860–1867), ki je že leto poprej poročal o srečanju na Bledu. Ponatisnil jo je tudi karlovški list Glasonoša (1861–1865). Na slovesnost, ki jo na Bledu pripravljajo "brača naše Slovenci", so bili vabljeni vsi "prijatelji jugoslovenstva". Ti se bodo lahko na Bledu oddahnili od "afriške vročine" in spoznali s sosedi preko Sotle. Pozor je menil, da se bodo na srečanju posebej odlikovali pevci ljubljanske čitalnice, ki jih je več kot 40. Kdor se bo odločil oditi na Bled, mora do 12. avgusta priti v Ljubljano in se javiti pri "ljubimcu slovenskoga naroda" dr. Janezu Bleiweis ali v čitalnici.³⁸

"Kad si se iz Ljubljane provezo Krajnom, gdje počivaju kosti neumrloga slovenskoga pjesnika Prešerna i Radoljcem, ukažu ti se domala planine sve veće i veće do najogromnije – Triglava, izpod kojih vidiš divno prostrto jezero s njegovim otokom,"³⁹ se je nad Bledom navduševal dopisnik hrvaškega Pozora.

"Već ti ovaj prizor tako očara srce, da si zaboravio na sav trud i trošak, što te stoji do ovoga vidika. Što planine divljo-romantičan prizor predstavljaju, to ga jezero sa svojom preliepom dolinom razblažuje tako, da oboje ovo spojeno sačinjava istom divnu krasotu, te ti i nehotice proleti pameću misao: da nevidim nebih vjerovao, da takova šta zvilja u naravi imade. Pjesnik se upravo roditi ima, da tu ljepotu opjeva, kojoj se je svatko živ dosele, videći ju, čuditi morao. Ukusnijega mjesta za svoju svrhu doista nemogahu Slovanci izbrati od ovoga. Mnogo je moći propotovati i mnogo toga putem vidjeti, što bi čovjeka uznielo i zadivilo, ali da ovamo naposlje dodje, valja duša, rekao bi, nežalim puta, nežalim savjeta, što me je ovamo dovelo. Ako i jesam vidio u svojoj struci i ljepših stvari, takove lje jošte vidio nisam."⁴⁰

Že pred velikim šmarnom so bili na Bledu gostje iz Štajerske in Hrvaške. Dan poprej so rodoljubi iz Kranja, ki so se s svojo zastavo nameravali podati na Bled, na Laborah pričakali rodoljube iz Ljubljane. Vsi skupaj so se z godbo, "ki so jo vrlji Ljubljancani seboj pripeljali", napotili v Kranj, kjer so pozdravili kranjskega župana Rudolfa Lokarja (†1871) in "častito duhovščino kranjsko". Naslednjega dne so nadaljevali pot proti Bledu, kjer so se z drugimi udeleženci shoda sešli v Zagoricah. Poleg Ljubljancanov in Kranjčanov so imeli svojo zastavo tudi Tržačani in Radovljčani. "Zjutraj je bilo – malo čez osem – sonce je veselo sijalo, visoko naše gore so čisto in oestro bile vrezane v jasno nebo, naš Triglav je vesel pozdravljal leskeče valove bleškega jezera, ko je celo društvo po klancu dol se prikazalo. Naprej se je vila zastava tržaška, z napisom za nas Slavene toliko pomenljivim 'Složimo se', za njo pa so vihrale bandera unih mest, ki sem jih ravno kar omenil, in pred njimi so godci godli narodne naše popotnice, za njimi pa je vrela množica navdušena od krasnega pogleda tega kraja, ki je biser domovine naše. Pozdravljali so od vseh strani ra-

⁴⁰ Prav tam.

V prevodu: "Ko se iz Ljubljane pelješ proti Kranju, kjer počivajo kosti nesmrtnega slovenskega pesnika Prešerna, in Radovljici, se pred teboj razgrinjajo vedno višje in višje gore do največje – Triglava, pod katerim se razprostira čudovito jezero z otokom.

Samo ta prizor ti tako očara srce, da si pozabil na ves trud in stroške. Kot planine predstavljajo romantičen prizor, tako ga blaži jezero s svojo prelepo dolino, vse skupaj pa tvori čudovito krasoto. Nehote ti pride na misel: če ne bi videl, ne bi verjel, da je kaj takšnega zares v naravi. Roditi se mora pesnik, da bo opeval lepoto, ob pogledu na katero se je moral doslej čuditi vsakdo živ. Bolj primerne mesto za svoj namen Slovenci ne bi mogli izbrati. Veliko je mogoče potovati in na poti videti veliko stvari, ki človeka prevzamejo in zbudijo začudenje, ko pa naposled prideš sem, ti ni žal poti in nasveta, ki te je pripeljal sem. Če sem v svoji stroki videl lepše stvari, take še nisem videl."

³⁶ Novice, 1862, št. 35, Iz Bleda po velikem Šmarnu.

³⁷ Novice, 1862, št. 32, Iz okolice bleškega jezera na Gorenškem 30. julija.

³⁸ Pozor, 1862, št. 181 (tudi Glasonoša, 1862, št. 64), Bledsko jezero i tamošnja svečanost slovenska dne 15. kolovoza 1862.

³⁹ Pozor, 1862, št. 197 (tudi Glasonoša, 1862, št. 70), S bledskega jezera.

dovedni gledavci društvo, ki je šlo do Petrana, kjer se je potem vsaki po svojem potu obrnil; zastave pa so obesili na vrh Prešernovih toplic, od koder so potem dopoldne proti jezeru in sivi bleški skali se vile.⁴¹

Ko je odzvonilo poldne, so pred (Prešernovimi) toplicami zaigrali godci. Ljudje so se začeli zbirati, naposled so se podali v Grad, kjer jih je pri Vidicu čakalo kosilo. Zdravica je sledila zdravici, "radost je bila splošna in neprestana". "Kjer sloga vlada, tem cvetè radost, in kjer padajo iskram podobne besede poslušavcom v srca, tam se preobračajo iskre v plamen, ki žari iz navdušenih src v leskečih očeh. To vam je v kratkih besedah slika celega društva pri tej veselici."⁴²

Na svečanosti se je zbralo več kot 200 ljudi. Po mnenju dopisnika Pozora so se zbrali, da bi se posvetovali o napredku slovenščine, budili narodni duh in složno pokazali sovražnikom, da domoljubna čustva še niso povsem zamrla.⁴³

"Kakor pri vseh takih shodih, slovenskih in nemških, ustavoljubnih in ustavi nasprotnih, klerikalnih in liberalnih, so bile tudi takrat na Bledu, razen navadnega petja, dobre jedi in poštene pijače, napitnice poglavitna stvar,"⁴⁴ se je spominjal Fran Levec (1846–1916), ki se je kot mlad študent udeležil shoda na Bledu.

Prvi je spregovoril Toman, o katerem Levec piše, da je bil "kakor golobček belo oblečen 'od nog do glave'".⁴⁵ Toman je prvo zdravico namenil cesarju "presvitemu našemu vladarju" Francu Jožefu I. "Iz polnih src zadoni živio in slava proti jasnemu nebu, ki se z enako navdušenostjo ponovi, ko izreče dr. Toman zdravico premilostljivi in presvitli cesarici, ki je po dolgi bolezni vrnila se zopet v sredo svojih podložnih." Toman je omenil, da je bilo med prisotnimi poleg Slovencev s Kranjskega tudi mnogo Štajercev, Korošcev in Primorcev ter bratov Hrvatov. Zato je drugo zdravico namenil podpredsedniku hrvaškega zbora, baronu Dragotinu Kušlanu (1817–1867), ki se je srečanja udeležil kot zastopnik zagrebškega strelskega društva, vodji zagrebške višje realke Josipu Torbarju (1824–1900) in učitelju na realki Št. Rihtariću, ki sta zastopala pevsko društvo Kolo iz Zagreba, ter predsedniku mariborske čitalnice dr. Janku Sernecu st. (1834–1909).⁴⁶ Na Bledu pa naj bi bili tudi drugi hrvaški narodnjaki in politiki: Matija Mrazović (1824–1896), Mirko Šuhaj, Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889) in Ivan Vončina (1827–1885).⁴⁷

Besedo je prevzel Josip Torbar, ki je poudaril, da je Hrvatom v veselje, ko vidijo padati meje, ki so jih nekdanj delile od Slovencev, "ko gora Ivanščica ni poznala mogočnega Triglava, ko kalniške gore niso vedile pripovedovati o kamniških planinah". "Srušise se medje, sve večma i večma poznavaju se narodi medjusobno, i jerbo se poznavaju, moraju da se i ciene. Narodni je ponos ures svakoga naroda, i zlo po narod, gdje je nestalo njega. Bratjo Slovenci! Ima ga u Vas toliko, da bi propala svaka sila, koja bi toga uresa Vas lišiti htjela. Znade to narod hrvatski, koj se od svoje strane opet ponosi, što takovu narodu ruku, kano bratu, pružati može."⁴⁸ Za njim sta govorila Št. Rihtarić in Zorić, slednji je sklenil svoje besede z zdravico lepšemu spolu, ki je bila sprejeta z navdušenjem. "Resnica je, da možaki povsod imenujejo lepi spol dušo vsacega društva; al vendar moram reči, da ta misel ni bila edini vzrok radosti, ki se je posvetila vsacemu na obrazu, ko je začul lepo to zdravico; pravi vzrok je bilo trdno prepričanje, da so žene duša tudi domačega življenja, da so one vrtnarice, ki prve spušajo semena domoljuba v mlade srca, in ga zopet njegujejo in varujejo, dokler ne požene močnih korenin, da kljubujejo nevihtam, ki tolikrat pod vrhom mladega drevesca divjajo, ter ga silijo, da bi se pripognilo v prah," ugotavlja poročevalec Novic. "Al matere slovenske ga goje in ga bodo gojile, da se ne bo priklonil, temuč da bo obrodil obilen sad, in ravno zato zná narod čislati vrle Slovenke."⁴⁹

Dr. Sernec se je zahvalil za zdravico štajerskim Slovincem in omenil, da ga je med vožnjo iz Maribora proti Ljubljani nek sopotnik vprašal, kje je prava meja med deželama Štajersko in Kranjsko. Sernečev odgovor – "Mi Slovenci ne poznamo tukaj meje; pri Sipelfeldu gori prašajte za-njo." – je med prisotnimi vzbudil gromovite vzklike "Živio!". Vas in postaja Spielfeld je bila namreč zadnji slovenski kraj ob južni železnici, ki je povezovala Dunaj in Trst. Poleg zdravic dr. Bleiweisu, poslancu Černetu, džakovskemu škofu Strossmayerju, mariborskemu pravniku dr. Ferdinandu Dominkušu (1821–1901), Črnogorcem in zahvale dr. Serneca je vsem prisotnim "posebej globoko v srce segel" obisk kmečke žene iz Tržaškega in njenega sina, abiturienta tržaške gimnazije. Gospodje so staro ženo v "prijazni narodni obleki" posadili v svojo

venskoj politici, str. 256.

48 Novice, 1862, št. 35, Iz Bleda po velikem Šmarnu.

V prevodu: "Zrušile so se meje, narodi se vedno bolj poznajo med seboj, zato se morajo tudi ceniti. Narodni ponos je okras vsakega naroda in nesrečen je narod, ki mu ga je zmanjkalo. Bratje Slovenci! imate ga toliko, da bi propadla vsaka sila, ki bi Vam ta okras hotela odvzeti. To ve narod hrvaški, ki je ponosen, da lahko ponudi roko takšnemu narodu."

49 Prav tam.

41 Novice, 1862, št. 35, Iz Bleda po velikem Šmarnu.

42 Prav tam.

43 Pozor, 1862, št. 197 (tudi Glasnoša, 1862, št. 70), S bledskega jezera.

44 Levec, Eseji, študije in potopisi, str. 387.

45 Prav tam.

46 Novice, 1862, št. 35, Iz Bleda po velikem Šmarnu.

47 Korunič, Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slo-

*Hotel, (gostišče) Petran v Mlinem, razglednica s konca 19. stoletja
(fotografski atelje Aloisa Beera iz Celovca).*

sredino, "in vidilo se je, kako je pri celi veselici srce ji od veselja igralo, kako je poslušala besede vrlih govornikov, da jih sosedam svojim, kadar se vrne, povedati more". K ženi je pristopil dr. Toman, jo prijel za roko in nagovoril: "Pozdravljeni, mati, v našem društvu zavoljo domoljubne Vaše čuti, zavoljo narodnega duha, ki Vas je tako dalječ od jadranskega morja sem pripeljal. Pozdravljeni tudi zato, ker zastopate danes v naši sredi kmečki stan, prvi stan. In vse kmečke slovenske matere, ki so odredile že toliko izvrstnih sinov za svoj narod, in jih še odgojujejo, pozdravljam s tem, da Vam podajam roko, v imenu društva, ki se veseli, da Vas ima danes v svoji sredi. Bog Vas živi!" Poročevalec Novic piše, da so bili vsi prisotni ganjeni, saj je vsaka govornikova beseda prihajala iz "globočine srca", ženici pa se je "v vsaki žilici postaranega lica" videla neopisljiva radost, ko ji je Toman segel v roko.⁵⁰

Ker njegove visokoleteče domoljubne besede iz leta poprej niso naletale na konkreten odmev, je Toman predlog za literarno tekmovanje ponovil in ga nekoliko dopolnil: shod naj bi dobil literarni pomen po zaslugi prebiranja del posameznih literatov, ki bi jih nato presodil odbor, pisatelj bi za najbolj izvrstno delo prejel lovorov venec, poskrbeli bi tudi, da bi bilo delo natisnjeno. Novice bi tekmovanje napovedale, če bi ga bilo mogoče organizirati že v letu 1861, vendar naj nihče ne misli, da je ta lepa ideja zaspala, je poudaril Toman. "Z

vso močjo se bo delalo, da se prihodnji shod tudi s tem proslavi, in si postavi trden spominek pred celim narodom. Kot za poskušnjo zaprosi gosp. govornik nadepolnega osemšolca ljubljanske gimnazije, da par svojih sonetov prebere. Težko je bilo sicer zaprošenemu govoriti iz glave, ker pesem zapisanih govornik ni imel pri sebi, vendar pa sem radosten vidil, da so med drugim posebno pri krasni pesmi: 'Rajnci moji matri', nekterim sicer ne najmehkejšim možakom solze oči zalile. Daril ni bilo za zdaj odločenih, dr. Toman pa vendar-le obljubi, vrlemu mladeniču podariti en venec, ki je pri njem od Vodnikove svečanosti ostal, da se spomni tega dne, in da s svojimi prijatli krepko gre dalje po poti, ki jo je nastopil."⁵¹

Nato se je celotna družba z vsemi zastavami na ladjah zapeljala na sredino jezera. "Bilo je mirno, solnce je že nižalo se k vrhovom zapadnih velikanov, ki so tonili v morji svitlobe; tresli so se solnčni žarki po valovih okrog bežečih ladij; bleški grad je kot stari gospodar blagoslavljal svojo družino, jezero, in biser sred jezera, mali otok, in griče na okrog, od dalječ pa so pozdravljale visoke koroške gore v najlepši modri odeji, preprežene z lesketanjem rudečih žarkov in nebeškim mirom Marijinega praznika. In na ladjah je donelo zdaj petje, zdaj godba, zdaj zopet Živio in slava. Davno je bilo že solnce unkraj gorá, in luna se je že gledala v bistrih valovih, ko smo zapustili ladje, ter šli vsaki svojo pot. Tako smo sklenili prvi dan."⁵²

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Prav tam.
⁵² Prav tam.

Vožnja po jezeru je napravila imeniten vtis tudi na dopisnika Pozora: *"Šest satih odbi, a mi citavom povorkom s barjaci pjevajući na jezero u čamce. Da ti se je bilo preneti, mili čitatelju, onamo, te slušati krasne slovenske pjesme, od vrstnih pjevačah pjevane, razpale bi ti grudi od milinja, srdce bi ti plesalo od radosti. Jedino mi se je tu na žao dalo, što su krasne slovenske pjesme u nas mnogo manje poznate, nego hrvatske u Slovenah, jer sam jih kadgod čuo iz grla prostijih seljakinjah pjevati, česa kod nas tako lako nebi našao. Sve do kasno doba noći odzivao je starac Triglav prekrasnu pjesan: 'Po jezeru bliz Triglava', a divni otok odjekivao od mile pjesni: 'Otok bleški kinč nebeški', uz koje, da ti srdce uzplamti ljubavju prama domovini bilo je čuti silnih domorodnih pjesamah."*⁵³

Novice in Pozor na kratko opisujeta tudi drugi dan narodnega srečanja. Nekaj gostov se je v petek ali v soboto zjutraj že odpravilo proti domu. Preostali so se zbrali pred Prešernovimi toplicami in odpeljali na otok k maši, ki je bila ob 9. uri. Vodil jo je župnik Peharc z Gradu. Pridružil se jim je župnik iz Podkloštra Matija Majar – Ziljski (1809–1892). Dopisnik Pozora je poudarjal: *"Što mi je osobito srdce na pobožnost ganulo, jest to, da i odličniji Slovenci crkvene pjesme na pamet znadu, te su takove vazda kod mise pjevali. Vraćajuć se kući, orila se pjesma za pjesmom, dok najposlje stigismo opet u svoj stan, gdje smo na taj dan i objed naručili. Kod ovoga se je po prilici onako nazdravljalo kao i prvi dan i govorilo u istom duhu, s tom samo razlikom, da nas je ovaj dan takodjer nazdravio vriedni g. Mayer, kojega prvi dan nebijaše, kao braću na zajedničkom bi reći zemljištu, ne zajedničkim doduše tielom, no zajedničkim duhom, koji da se sve većma i većma širi u narodu našem, bože daj! Svim nam je žao bilo, što nas je taj zaslužni mož i onako malo boraveći medju nami morao radi dalečine puta i svog znanja brzo ostaviti. Pošto se izza svršena objeda malo odmorismo razgovarajuć se, kako da se na godinu opet ista svečanost uredi i na nju čim veći broj Jugoslavjanah sastane, približi se večer, a mi ukr-*

*casmo se u čamce, da podjemo pol sata daleko na večernju zabavu, te s njom završimo krasnu to svečanost. Tu si još posljednji put otvorismo srca, da svaki čita u njih zabilježenu ljubav prama domovini, da takovu ponese kućam svojim i po mogućnosti ulieva u srca drugih."*⁵⁴

Po maši je sledilo "veselje" na ladjah. *"Lepšega ni, kot zibati se po čistih valovih v družini, kjer vsacega navdajajo enake misli, enake želje, pa odpraviti za en čas iz glave vse, kar nam sicer grbančiti more, ter zagledati se v krasoto okolice, in napajati srce z vrelom milih domačih pesem, ki ti iz bližnje ladje na unó donijo."* Kosila pri Prešernu se je udeležilo okrog 60 oseb. Najlepša zdravica je veljala Matiji Majarju, *"iskrenemu rodoljubu med koroškimi Slovenci, ki je z besedo in djanjem budil Slovence, ko je njih reč takó rekoč še v povojih bila, in ki kakor steber stoji na meji med Slovenci, Nemci, in skoraj tudi Lahi."* Matija Majar se je ganjen zahvalil in omenil tudi može, ki so sodelovali z njim.⁵⁵

Popoldne je bil ples pri Prešernu, zvečer pa večerja in ples pri Petranu, *"starešini vsih Bleških gostivnic"*, saj je bila gostišče Petran v Mlinem najstarejša, prvotno furmanska gostilna na Bledu. Hrvati so se poslovili od Slovencev, saj so name-ravali naslednji dan obiskati tudi Bohinj. *"Trpelo je rajanje do ene zjutrej; bilo je vse židane poštene volje."* Naslednjega dne se je družina razšla, najbolj vztrajni med njimi so se še le popoldne z zastavami odpravili proti Ljubljani.⁵⁶

Novice so poročale o lažnivih vesteh, ki sta jih objavila Triester Zeitung in graški Tagespost, da naj bi bili na shodu na Bledu le "fantje", da je mašo vodil hrvaški duhovnik in da je nekdo hotel nekega Nemca zaradi njegovih izjav vreči v jezero. Nad takšno lažjo so bili razen nekaj nemškutarjev

⁵³ Pozor, 1862, št. 197 (tudi Glasnoša, 1862, št. 70), S bledskega jezera.

V prevodu: "Ura je odbila šest, mi pa smo se z vso povorko z zastavami podali v čolne. Če bi te lahko prenesli tja, dragi bralec, da bi poslušal krasne slovenske pesmi, ki so jih peli izvrstni pevci, bi ti prsi razvnela milina in srce plesalo od radosti. Edino to mi je žal, da so krasne slovenske pesmi pri nas manj poznane kot hrvaške v Sloveniji, saj sem jih slišal peti preproste kmetice, na kar pri nas ne bi naletel. Vse do pozne noči se je odzival starac Triglav prekrasni pesmi 'Po jezeru bliz Triglava', na čudovitem otoku pa je odmevala mila pesem 'Otok bleški kinč nebeški', poleg njih pa je bilo slišati mogočne domorodne pesmi, od katerih je srce vzplamtelo v ljubezni do domovine."

⁵⁴ Prav tam.

V prevodu: "Kar mi je posebej ganilo srce k pobožnosti, je to, da tudi najbolj odlični Slovenci znajo na pamet cerkvene pesmi in so te vedno peli med mašo. Ko smo se vračali, se je razlegala pesem za pesmijo dokler nismo prispeli v svoj stan, kjer smo naročili obed. Na njem se je nazdravljalo in govorilo v istem duhu kot prvi dan, s to razliko, da nam je marljivi g. Majar, ki ga prvi dan ni bilo, nazdravil kot bratom na skupnem zemljišču, sicer brez skupnega telesa, a s skupnim duhom, ki se bolj in bolj širi med našim narodom, bog daj! Vsem nam je bilo žal, ker nas je ta zaslužni mož zaradi dolge poti in svojega poklica moral zapustiti. Po končanem obedu smo se odpočili in pogovarjali o tem, da bi čez leto dni znova pripravili svečanost, na kateri naj bi se zbralo čim več Jugoslovanov. Približal se je večer, mi pa smo se vkrcali v čolne in podali na pol ure oddaljeno večerno zabavo, s katero smo zaključili to krasno svečanost. Tu smo si zadnjič odprli srca, vsakdo je lahko prebral v njih zapisano ljubezen do domovine, da jo takšno odnese domov in po možnosti vliva v srca drugih."

⁵⁵ Novice, 1862, št. 35, Iz Bleda po velikem Šmarnu.

⁵⁶ Prav tam.

razkačeni vsi gostje, med katerimi so tudi Angleži, Italijani in Nemci. Vest, da so blejski gostilničarji rekli, da jim je ljubše, če prihodnje leto slovenske družbe ne bo več na Bled, pa sta za lažno razglasila gospa Petranova in gospod Prešeren. Petranova je dopisnika Novic prosila, naj naznani, da je pripravljena prihodnje leto poskrbeti za hrano in prenočišče gostov.⁵⁷

Tudi Pozor je ugovarjal pisanju obeh nemških časnikov, ki sta zatrjevala, da so se srečanja na Bledu udeležili samo dijaki, trgovci in kmetje. Prisotni so bili namreč tudi ljudje, ki so lahko ponosni na svoj položaj in lahko naredijo za svoj narod in človeštvo več kot pa zmorejo nemški časniki pametno misliti in pisati. *"Pa kad bi bilo i tako, kao što te griešnice misle sramotiti i oprovrci tu svečanost, kao slavjansko, upravo tim same sebe pobijaju, jer se sabranjem tolikega prostoga svieta dokazuje, da si je narod još sviestan, da još nije skućio vrat svoj pod jaram tuđji, nego da je svoj."* Eden izmed hrvaških duhovnikov je v resnici maševal na blejskem otoku in sicer brez zaprek, o katerih *"blaznijo"* omenjeni časniki. Moral je samo dokazati, da je v resnici duhovnik, kot mu v tuji škofiji in župniji velevala zakonska dolžnost, kar pa ni bilo znano zvestemu dopisniku *"Triesterice"*, ki je protestant. Pozor ni pozabil omeniti, da ves čas ni bilo slišati nemške besede, zato naj bi bila svečanost vzor za podobna srečanja.⁵⁸

Triester Zeitung naj bi motil predvsem Sernčev govor, saj je časopisni poročevalec vprašal, zakaj Sernec, *"poprašan zavoljo etnografične meje slovenske med Štajarom in Krajno ni brž stopil z voza in s palico udaril na konfin! [op. mejnik, obcestni kamen]"* Novice pa so odgovorile: *"Čuda! Kadar 'Velikonemci' stavijo mejo nemško na jadransko morje, takrat pa 'Triesterca' ne črhne ne bev ne mev."*⁵⁹

Novice so predlagale, naj bi organizirali podobne shode tudi v drugih krajih, zato da bi se jih lahko udeležili tisti rodoljubi, ki ne morejo priti na Bled, npr. v Postojni in Dolenjskih Toplicah. *"Za Notranjsko bi bila po mojih mislih najpripravniša"*

*Postojna. Tukaj bi se lahko vsako leto sešli rodoljubi iz vsega Notranjskega iz Ljubljane, Trsta, Gorice in Reke. Toda o binkošti se mi ne zdi pripraven čas za to, ker je takrat tam prevelika gnječa. Za Dolensko bi svetoval Toplice, ker Dolencem sploh niso preodročne, in tudi bližnji Hrvatje tu sem nimajo predeleč. Priporočam to reč, ker mi je znano, kako koristni so shodi v Bledu, in ker vem, kolik uspeh so imeli za narodno zavednost in omiko na Češkem. Naj bi se tedaj nekteri možje pomenili, kje in kadaj se bodo sošli, naj to oznanijo in povabijo tudi druge. Tako bo gotov prvi shod, ki brez dvombe ne bo zadnji"*⁶⁰

Slovenci so se množično zbirali tudi v letu 1863, 5. julija na veliki svečanosti v Ljubljani ob 20-letnici Novic, na vrsti besed po posameznih čitalnicah, na svečanosti ob tisočletnici prihoda slovanskih apostolov sv. Cirila in sv. Metoda idr. Nekateri so se odpravili tudi na Bled, npr. ljubljanski pevci,⁶¹ toda organizirano srečanje ob blejskem jezeru je na nek način nadomestila proslava v Kranju. Tamkajšnja čitalnica, ustanovljena januarja tega leta, je namreč pripravila večjo prireditev 16. avgusta 1863 ob preselitvi v svoje nove prostore.⁶²

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISNI VIRI

Glasonoša, 1862
Naše gore list, 1861
Novice, 1850, 1851, 1853, 1861, 1862, 1863
Pozor, 1862, 1863
Slovenski glasnik, 1858

LITERATURA

Korunić, Petar: *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici : Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848–1870*. Zagreb : Globus, 1986.
 Levec, Fran: *Eseji, študije in potopisi*. Ljubljana : Slovenska matica, 1965.
 Vošnjak, Josip: *Spomini*. Ljubljana : Slovenska matica, 1982.

⁵⁷ *Novice*, 1862, št. 35, Jož. Strmolčan: Od bleškega jezera.

⁵⁸ *Pozor*, 1862, št. 197 (tudi *Glasonoša*, 1862, št. 70), S bledskega jezera.

V prevodu: "Tudi če bi bilo tako, kot ta grešnika želita sramotiti in ovreči to svečanost kot slovansko, prav s tem pobijata sama sebe, ker je zbrano preprosto ljudstvo dokazalo, da je narod še vedno zaveda, da še vedno ni sklonil svoj vrat pod tuji jarem, temveč da je svoj."

⁵⁹ *Novice*, 1862, št. 36, Pobérki iz raznih časnikov.

⁶⁰ *Novice*, 1862, št. 36, C.: Narodni shodi.

⁶¹ *Pozor*, 1863, št. 173, Slovenija.

⁶² *Novice*, 1863, št. 30, Iz Kranja, 25. julija / Národne čitalnice oznanilo.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Festivitäten in Bled in den Jahren 1858, 1861 und 1862

Die Slowenen begaben sich bereits Mitte des 19. Jahrhunderts gern nach Bled (Veldes), obwohl sie erhebliche Reiseschwierigkeiten in Kauf nehmen mussten. Mit der Südbahn konnten sie zwar Ljubljana (Laibach) erreichen, die Reise musste jedoch mit Kutsche oder Wagen fortgesetzt werden. Im August 1858 etwa wurde eine Feier zum 28. Geburtstag des Kaisers Franz Josef I. und eine zweite Feier anlässlich der Geburt des Thronfolgers Rudolf veranstaltet.

Das Jahr 1861 kann mit der Einführung der Verfassungsordnung in der Monarchie als bedeutender Meilenstein bei dem Erwachen des Nationalgefühls der Slowenen betrachtet werden. Am Mariä Himmelfahrtstag des Jahres 1861 und 1862 organisierten die Slowenen – wahrscheinlich unter dem Eindruck ähnlicher Versammlungen in Böhmen und Deutschland – große Treffen in Bled. In den Feierlichkeiten kündigt sich bereits die spätere Taborbewegung mit Massenkundgebungen unter freiem Himmel an. Dabei sollte in erster Linie die slowenische Mobilisierungskraft auf die Probe gestellt werden im Hinblick auf die Wirkung, die Massenkundgebungen auf Deutsche der Monarchie hatten.

Auf dem Volksfest am Mariä Himmelfahrtstag des Jahres 1861 schlug der Abgeordnete und Anwalt in Radovljica (Radmannsdorf) Dr. Lovro Toman einen Dichter- und Schriftstellerwettbewerb vor, der vom im Entstehen begriffenen Ljubljanaer Lesesaal durchgeführt werden sollte, sowie das

Sammeln von Beiträgen für die künftige Jugoslawische Akademie, deren Gründer der Bischof von Djakovo, Josip Juraj Strossmayer, war. Die Vorschläge wurden mit Begeisterung angenommen. Man begann sofort mit dem Sammeln von Beiträgen. Die Teilnehmer nahmen an der Seefahrt teil, auf der Insel gedachten sie des verstorbenen Linguisten und Literaturhistorikers Pavel Josef Šafárik. Von den deutschen Zeitungen wurde das slowenische Fest in Bled kritisiert. Da die angekündigten Deutschen aus Tržič (Neumarkt) mit der deutschen Fahne nicht in Bled eintrafen, nahm die Versammlung einen ruhigen Ausgang.

Das slowenische Treffen am Mariä Himmelfahrtstag des Jahres 1862 war viel besser organisiert. Daran haben 200 Personen teilgenommen, darunter auch zahlreiche Kroaten. Toman wiederholte und ergänzte seinen Vorschlag für den literarischen Wettbewerb. Große Begeisterung rief der Trinkspruch von Dr. Janko Sernec hervor, der im Namen der steirischen Slowenen sprach. Am nächsten Tag fuhren die übrigen Teilnehmer auf die Insel zur Messe. Dort gesellte sich ihnen der Pfarrer aus Podklošter (Arnoldstein) Matija Majar – Ziljski hinzu. Deutsche Zeitungen schrieben wiederholt negativ über das slowenische Treffen in Bled.

Die Zeitung *Novice* veröffentlichte den Vorschlag, dass ähnliche Versammlungen auch in anderen Orten, etwa in Postojna (Adelsberg) oder Dolenjske Toplice (Neustadtler Töplitz) veranstaltet werden sollten, damit auch Patrioten daran teilnehmen könnten, die nicht nach Bled kommen können. In großer Zahl versammelten sich die Slowenen auch im Jahr 1863. Das organisierte Treffen am Bleder See wurde durch die Feier am 16. August 1863 im Lesesaal Kranj (Krainburg) ersetzt (gegründet im Januar desselben Jahres), anlässlich seines Umzugs in neue Räumlichkeiten.

1.03 kratki znanstveni prispevek

UDK 347.236:63:908 (497.4 Snežnik)

Prejeto: 20. 5. 2004

Jože Maček

akad., zasl. prof., dr. agronomskih, dr. ekonomskih, dr. zgodovinskih znanosti
Jerančičeva ulica 12, SI-1210 Ljubljana-Šentvid

Prizadevanja podložnikov gospostva Snežnik za pridobitev prave lastnine nad lazi ali ogradami v osemdesetih letih 19. stoletja

IZVLEČEK

Na gospostvu Snežnik je bilo nesorazmerno veliko lazov ali ograd, ki so jih imeli podložniki v dednem zakupu do zemljiške odveze. Prevedba v kupnopravna zemljišča pa ni bila izvedena. V osemdesetih letih 19. stoletja so si prejšnji podložniki začeli prizadevati za pridobitev prave lastnine, kar jim je uspelo. Obstajali so pa tudi še lazi, ki so nastali pozneje in so jih želeli koristniki pridobiti s pravnim naslovom priposestevanja, kar pa jim ni uspelo.

KLJUČNE BESEDE

lazi, ograde, dedni zakup, zemljiška odveza, prevedba v kupno pravo, novejši lazi, priposestevanje, Snežnik, agrarna zgodovina

SUMMARY

*EFFORTS OF FORMER BONDMEN OF THE SNEŽNIK ESTATE FOR THE ACQUIREMENT OF
RIGHTFUL OWNERSHIP OVER CLEARED WOODLAND IN THE EIGHTIES OF THE 19. CENTURY*

On the Snežnik estate there were unusually numerous cleared woodlands under the law title of hereditary tenancy until land release. The transference of this cleared woodlands into the rightful ownership of the bondmen was never carried out. In the eighties of the 19. century the former bondmen started procedure to acquire these lands into their ownership. This efforts were successful. The bondmen tried to get rightful ownership also over other cleared woodlands of younger origin, this time through long duration tenancy. These efforts never succeeded.

KEY WORDS

Estate, bondmen, cleared woodland, hereditary tenancy, land release, transference of cleared woodland, rightful ownership, long duration tenancy, agrarian history

Uvod

V sedanjem času, ko se kmetijska zemljišča množično zaraščajo in tudi sicer v bolj odročnih krajih nimajo nobene prave vrednosti več, si skoraj ne moremo predstavljati, kaj so tudi sicer pogosto sorazmerno malovredna zemljišča, kakor so bili lazi, ograde, rovti ali novine, še pred dobrimi sto-petdesetimi leti pomenila za preživetje ljudi na podeželju. Kmetije so namreč pogosto imele pre-malo obdelovalnih zemljišč in so jim bili lazi (na snežniškem gospostvu sta tudi v nemških dopisih, ki jih je le-to pisalo oblastnim organom ali prejš-njim podložnikom, bila vedno navedena slovenska izraza lazi in ograde) pomembno dopolnilo. Neob-delani ali slabo zaraščeni kakovostno slab svet je bil od nekdanj prepuščen krajevnim običajem, pri čemer so gospostva ponekod od časa do časa za-radi njegove manjše donosnosti pri svojih zahte-vah bolj popustila kakor pri hubni posesti.¹ Ome-njene laze so zemljiška gospostva dovolila izkrciti v svojih sklenjenih gozdnih kompleksih (da so bili v njih kakor nekake enklave) ali ob njihovem robu svojim podložnikom ali tudi podložnikom sosed-njih gospostev proti plačilu dogovorjenih (trajnih) dajatev v naravi ali v denarju. Večkrat pa so si zlasti podružniki in druge najnižje podeželske družbene plasti izkrcile laze tudi brez dovoljenja zemljiških gospostev. To je seveda vodilo do zelo zapletenih sporov. Na snežniškem gospostvu vsaj v obravnavanem času ni navedb, da bi se na lazih kdo naseljeval. Na teh lazih, ki so bili praviloma oddaljeni od kmetij, so si podložniki ustvarili pašnike, travnike, redkeje tudi njive, neredko tudi le trebeže, ki so jih lahko le kopali in ne orali. Pri pomanjkanju kmetijskih zemljišč so krčevine, no-vine, lazi, ograde ali rovti ostali glavna vrsta kme-tijske zemlje, ki je še dopolnjevala hube in imela pri tem posebne lastnosti. Ta na novo pridobljena zemljišča so praviloma imela pravni status lastin (Überlandgründe) in so bila neodvisna od hube.² Pridobivanje lazov je en vidik tako imenovane rovtarske kolonizacije.

O pridobivanju in tehničnem usposabljanju la-zov za kmetijsko pridelavo ter njihovi pravni problematiki je v slovenski kolonizacijski zgodovini veliko splošnih zapisov.³ Zelo malo pa je objav o tem, kako je konkretno potekal prehod posesti teh lazov ali rovtov, ki so bili praviloma v sestavu gospostvenih gozdov, v pravo last njihovih po-sestnikov, kakor je tudi na sploh zelo malo objav o separaciji gospostvenih gozdov in njihov delni prehod v roke prejšnjih podložnikov po zemljiški

odvezi, na račun njihovih služnostnih pravic v teh gozdovih, s katero ta vprašanja niso bila dokončno rešena.⁴

V pričujočem prispevku bosta obravnavana dva sklopa pridobivanja prave lastnine nad lazi ali ogradami na gospostvu Snežnik. Prvi sklop so lazi, ki so obstajali že od nekdanj (v spisih pogosto piše: seit unvordenklichen Zeiten) in so bili ob fran-ciscejskem geodetskem snemanju terena in postav-ljanju katastrskih parcel v obdobju 1823–1826⁵ izločeni (ekscindirani) iz gospostvenih gozdov. Tem parcelam so bile pripisane ločene parcelne številke, bile so tudi v katastru pripisane tedanjim posestnikom, ki so od njih plačevali tudi državne davke – ti posestniki pa še niso bili pravi lastniki, ker pravni postopek "lastninjenja", prevedbe iz za-kupnega v kupno pravo tri desetletja po zemljiški odvezi ni bil izveden. Drugi sklop pa so bili lazi ali ograde, ki so po pogosto zavestno napačnem navajanju njihovih posestnikov oz. koristnikov, glede teh lazov pa po izjavah snežniškega gos-postva zakupnikov, nastali že zdavnaj, torej pred koncem dokončne vzpostavitve franciscejskega ka-tastra, po dokazilih gospostva Snežnik pa v no-vejšem času, torej po vzpostavitvi omenjenega ka-tastra. Posestniki so si namreč prizadevali pridobiti te laze v pravo last po kriterijih, ki so bili v veljavi ob zemljiški odvezi po letu 1848 (da se tretjina vrednosti zemljišča preprosto odpiše v škodo gos-postva, za tretjino vrednosti prevzame obveznost plačila gospostvu država, tretjino vrednosti pa plača prevzemnik zemljišča). Še bolj bi ustrezalo koristnikom teh lazov, če bi jih pridobili s pravnim naslovom priposestevovanja. S tem gospostvo Snež-nik seveda ni soglašalo, ker je menilo, da so ko-ristniki novih lazov te imeli v navadnem in ne v dednem zakupu. Prvi je spadal v navadno po-godbeno razmerje, drugi pa je spadal v domeno zemljiške odveze. Prvi zakup se mora obravnavati po zasebnem pravu, drugi zakup pa po pravu, ki je veljalo pri zemljiški odvezi. Iz tega je nastalo obsežno kompetenčno vprašanje, ali spada zadeva pod sodno ali upravno vejo oblasti.

Bistveno ozadje obeh sklopov vprašanj in po-glavitni vzrok, da zlasti vprašanje lastnine nad starimi lazi ni bilo dokončno rešeno, pa so bile slabe upravne in gospodarske razmere na gos-postvu Snežnik v tedanjem času, ki so jih skušali v desetletjih po zemljiški odvezi 1848 glede lazov in ograd v svoj prid izrabiti prejšnji podložniki ome-njenega gospostva in tudi redki drugi koristniki omenjenih lazov. To bo razvidno iz kratkega orisa gospostvene zgodovine. Gospostvo Snežnik je bilo v lasti grofov Lichtenbergov od 1707 do 1847.

¹ Vilfan, Agrarna premoženjska razmerja, str. 445.

² Vilfan, Agrarna premoženjska razmerja, str. 426, 438.

³ Blaznik et al., Kolonizacija in populacija, str. 29–127.

⁴ Maček, Paberki, str. 129–131.

⁵ Triglav, Zemljiški kataster, str. 7.

Drobljenje dednih deležev gospostva znotraj sorodstva in slabo upravljanje, ki je šlo v prid podložnikov, sta povzročila, da ga je pet zadnjih solastnikov moralo prodati. Kupil ga je dolnjeavstrijski merkantilni in menični svetnik dr. Sigmund Karis z ženo za 400.000 goldinarjev. Kupca sta prevzela tudi na gospostvo knjižene dolgove v znesku 50.000 goldinarjev (gospostvo je torej bilo za čas še vedno prevladujočega naturalnega gospodarstva zelo zadolženo!) in se zavezala, da bosta ob podpisu pogodbe dala na račun kupnine 30.000 goldinarjev, 10.000 v gotovini, 20.000 pa v obveznicah, izplačljivih 12. aprila 1848, 15. aprila pa bosta nakazala 100.000 goldinarjev v gotovini, nakar bosta smela gospostvo prepisati na svoje ime, pod pogojem, da bo neporavnani del kupnine kot hipoteka vknjižen na gospostvo.

Kupca gospostva pa očitno nista bila kos bremenu, ki sta si ga naložila. Napovedati sta morala stečaj, nakar je bilo gospostvo prodano na dražbi 14. junija 1853. Kupil ga je knez Otto Viktor knez (večkrat imenovan tudi princ) Schönburg-Waldenburg za 800.000 goldinarjev. Za njim je gospostvo podedoval njegov tretji sin Jurij, ki mu je uspelo dokončati del svojega očeta in konstituirati gospostvo kot fidejkomis, kar je bilo v šestdesetih letih 19. stoletja zelo težavno.⁶ Bilo je očitno mogoče le z zvezami z najvišjimi krogi na Dunaju. Prehod gospostva v fidejkomis je otežil

Portret Otta Victorja Schönburga Waldenbura, olje platno. Kopija iz leta 1891 po originalih iz prve polovice 19. stoletja (foto V. Bučič).

urejanje posestnih razmer s prejšnjimi podložniki, ker je vsakokratni fideikomisar načelno omejen pri razpolaganju s premoženjem. Dolgoročnejših pogodb sploh ne more sklepati. Schönburg je bila stara, v drugi polovici 19. stoletja kneževska in grofovsko rodovina v kraljevini Saški. Poleg obsežnih posesti v tej kraljevini je imela veliko posest tudi v Avstriji, na Bavarskem in v Prusiji.⁷

Dokončna ureditev lastnine nad lazi in ogradami, nastalimi pred leti 1820-1825

To nerešeno zadevo so začeli urejevati v osemdesetih letih v okviru splošne konsolidacije gospodarstva na gospostvu Snežnik, katerega bistveni element je bila tudi ureditev posestnih razmer s prejšnjimi podložniki. Gospostvo je želelo tudi intenzivirati gospodarjenje z gozdom. Urediti je želelo služnostne pravice prejšnjih podložnikov do gospostvenih gozdov s tako imenovano separacijo gozdov, ko je podložnikom za odpoved služnostnim pravicam dodelilo določene površine gozdov v trajno last. V tej zvezi je začelo odpovedovati zakup novih lazov in ograd, nastalih po letu 1825, tedanjim posestnikom, oz. po mnenju gospostva tedanjim zakupnikom. To je te zakupnike seveda razburilo, kajti želeli so, da bi te laze in ograde ohranili naprej in jih dobili v trajno last na način zemljiške odveze. Začelo se je pravdanje. Pri urejevanju oz. pravdanju za nove laze se je izkazalo, da prava lastninska pravica tudi na starih lazih še ni bila urejena. Gospostvo je lastninsko pravico nad novimi lazi osporavalo z dejstvom, da je stare laze že ob osnovanju katastra preneslo na njihove koristnike in jim pri zemljiški odvezi priznalo status dednih zakupnikov, iz česar je sledil status zemljišč kot kupnopравnih, za nove laze pa tega ni moglo, ker jih tedaj še ni bilo. Zakaj se lastninsko vprašanje ni dokončno rešilo kmalu po zemljiški odvezi, iz arhivskega gradiva ni razvidno. Poglavitni vzrok je bil najbrž v slabem upravljanju gospostva, ki ni poskrbelo, da bi se sicer priznane pravice prejšnjih podložnikov tudi pravno realizirale, koristniki lazov pa najbrž niso pritiskali na rešitev, ker bi se ob dokončni izvedbi seveda morali obvezati za plačilo odškodnine za prevedbo v kupnopравna zemljišča. Pri sprejemanju obveznosti pa se, kot je znano, nikomur ne mudi, kar v tem primeru velja še toliko bolj, ker snežniško gospostvo prejšnjih podložnikov pri gospodarjenju z lazi očitno ni oviralo.

Na gospostvu Snežnik so bili lazi ali ograde že od nekdaj zelo razširjeni. To gospostvo je imelo 107 in 1/6 podložniških kmetij.⁸ Že ob vzpostavitvi franciscejskega katastra leta 1825 je bilo lazov v

⁶ Smole, Graščine, str. 449-451.

⁷ Brockhaus, str. 582-583.

⁸ Smole, Graščine, str. 449-451.

posesti podložnikov 362,⁹ kar pomeni, da so praktično na vsako kmetijo odpadli trije lazi. Nekaj lazov je gospostvo dajalo v zajem tudi drugim, podložnikom drugih gospostev.¹⁰ Za te laze je gospostvo priznalo dedno zakupništvo (Erbpacht), za kar se je pred zemljiško odvezo normalno plačevala dedna zakupnina (Erbpachtzins).

Sodna in upravna oblast sta se glede izvedbe pravnega postopka razhajali zaradi različnega tolmačenja obstoječih predpisov. Pravne vidike tega vprašanja moramo zaradi obsežnosti in zapletenosti pustiti v nemar. Omenimo naj le, da je Deželna vlada želela postopek prevladati na sodišče. Kranjsko deželno sodišče ga bilo voljno izvesti, vendar so se na Dunaju odločili drugače, kar je bilo tudi pravilno, ker je pri snežniški zadevi v bistvu šlo za neizvedeno prevedbo lazov in ograd v kupnoppravna zemljišča. Za to pa je bila pristojna Deželna vlada, ki je nadaljevala nedokončano delo deželne zemljiškoodvezne komisije iz leta 1849, konkretno delo pa je opravilo okrajno glavarstvo v Ložu oz. pozneje v Logatcu. Obdelali so vzorčni primer, po katerem so nato odločali v vseh podobnih primerih. Tukaj bomo strnjeno prikazali obravnavo med fidejkomisnim gospostvom Snežnik in posestniki dednih zakupnih zemljišč iz Podgore na okrajnem glavarstvu Lož 1. julija 1882.¹¹ Snežniško gospostvo priznava posestnikom dedno zakupno razmerje nad lazi in ograda, katerih parcele so bile že ob vzpostavitvi stabilnega katastra eksindirane iz gospostvenih integralnih parcel in posestnikom katastrsko in davčno pripisane. Gospostvo jim priznava za vse večne čase prosto lastnino proti spodaj opisani odškodnini. Posestniki sprejemajo gornje na znanje in se zavezujejo za brisanje dedne zakupnine in za priznanje proste lastnine plačati obojestransko dogovorjeno odškodnino za vse v dodatnem seznamu navedene parcele.

Obojestransko je dogovorjeno, da se mora plačilo odškodnine izvršiti v desetih letnih obrokih, začnši z letom 1882 in sicer ob jurjevem (24. aprila) v roke c. k. deželnega sodišča v prid fidejkomisne in hkrati realne instance gospostva Snežnik. V primeru neizpolnjevanja dogovora o plačevanju posestniki izgubijo blagodatni ugodnih rokov in zapade pod izvršbo celotni znesek dolga. Posestniki pa so prosili, da bi smeli obroke te odškodnine vplačevati,

kakor je tudi že dotlej veljalo za siceršnja zemljiškoodvezna vplačila, pri davčnem uradu v Ložu.

Posestniki se zavezujejo svoj dolg, razen obroka ob jurjevem 1882, obrestovati s 5 odstotki do dokončnega odplačila. Odloči se, da se v seznamu navedene parcele takoj odpišejo od gospostva Snežnik pri Kranjski deželni deski, odprejo zanje zemljiškoknjižni vložki v ustreznih zemljiških knjigah v prid dosedanjih posestnikov. Odpis je treba izvršiti, kolikor še ni, tudi pri davčnem uradu. S tem se te parcele prevedejo iz dosedanjih zakupnočinčnih parcel v parcele v obliki lastin (Überlandgründe) in se tako tudi obravnavajo. Kakšen pomen je mogla imeti ta izrazito fevdalna pravna formulacija 34 let po zemljiški odvezi, ni jasno. Očitno je ostanek starega pojmovanja, da so bile lastine v prostem pravnem prometu, kot npr. gorskoppravna zemljišča, da zanje ni bilo nobenih omejitev pri razpolagalnih pravicah, kakršnim so bile podvržene podložne hube, ki so jih sicer uživali posestniki. S temi hubami lastine niso imele nikakršne zveze.

Gospostvu Snežnik se za varstvo terjatev iz naslova odškodnin prizna pravica intabulacije v ustreznih zemljiškoknjižnih vložkih, ki se bo brez nadaljnega izbrisala takoj po odplačilu celotne odškodnine in ustreznih obresti. Gospostvo Snežnik ne prevzame nikakršnega jamstva za pravilnost površin parcel, ki so navedene v omenjenem seznamu. Priznava le posestno stanje iz leta 1852.

Gospostvo Snežnik si pridržuje pravico, da na dosedanjih dednozakupnih lazih in ogradah, ki tvorijo enklave v gospostvenih gozdovih, zaradi dodelave in prodaje gozdnih proizvodov po potrebi gradi tudi ustrezne poti. Za površine, ki bi jih tako gospostvo odvzelo posestnikom se dogovori odškodnina 50 goldinarjev za oral.

V tem poravnalnem zapisniku ni naveden nikakršen znesek odškodnine za oral površine. Domnevamo pa lahko, da je najbrž šlo za približno 50 goldinarjev za oral, kolikor je gospostvo bilo pripravljeno povrniti posestnikom, če bi potrebovalo površine za poti. V primeru starih lazov in ograd gospostvo strun gotovo ni prenapenjalo, povsem drugače pa je bilo pri novih lazih, nastalih po letu 1825.

Zagotovo so na opisani način obravnavali vseh 362 (po viru v opombi 7–358) posestnikov starih lazov in ograd. Tu prikazani zapisnik iz obravnave in poravnave pred okrajnim glavarstvom je bil samo eden od številnih, ki jih hrani Arhiv Slovenije, ki pa jih vseh zaradi obsežnosti in enoličnosti ni kazalo pregledati. Gospostvo Snežnik je v letu 1882 sklenilo poravnave s 358 koristniki oz. posestniki lazov pod pogodbenimi pogoji, kakor so opisani zgoraj, kar je overila in potrdila Kranjska deželna vlada istega leta v spisu s št. 2759.¹² Tako

⁹ AS 33, tehn. enota 309, vsebina 608, spis Z 2214 z dne 22. marca 1882.

¹⁰ Zasebna listina: Erkenntnis der k. k. Landesregierung in Grundentlastungssachen für Krain, Z 7293, Laibach, 22. März 1889. Podpisan je deželni predsednik Winkler. Izvirnik mi je dal na vpogled odvetnik Peter Mele iz Snežnika, ki ga ima v družinski lasti.

¹¹ AS 33, tehn. enota 309, dopisa št. 7215 z dne 2. julija 1882, št. 5761/362 in Nachtrags Verhandlungsprotokoll aufgenommen in Sachen der Fideicomis Herrschaft gegen die Besitzer von Erbzinsgründen, genannt laze und ograde aus der Ortschaft Podgora.

¹² AS 33, tehn. enota 309, dopis Bezirkshauptmannschaft Laas 1. juli 1882.

so snežniški "lazarji", sicer s tridesetletno zamudo dobili v pravo last zemljišča, na katerih so gospodarili, po njihovem izražanju že od nekdaj.

Poskus ureditve lastnine nad lazi in ogradami, ki so nastale po letu 1825

Laze in ograde so podložniki snežniškega gospostva z njegovim soglasjem krčili seveda tudi še po vzpostavitvi stabilnega katastra leta 1825. Ko je gospostvo v osemdesetih letih zaradi svojih interesov (opuščanje kmetijskih zemljišč v strnjenih gozdnih kompleksih zaradi boljšega gospodarjenja v njih, v določenem obsegu pa gotovo tudi za odprodajo) začelo odpovedovati zakup novih lazov tedanjim posestnikom oz. zakupnikom in začelo urejati pravo lastnino nad starimi lazi, so očitno tudi posestniki novih lazov poskusili na enak način pridobiti lastnino tudi nad novimi lazi. Pri tem so deloma iz nevednosti, še bolj pa verjetno iz prizadevanja za pridobitev lastne koristi trdili, da so tudi njihovi lazi že zelo stari, da so nastali še pred letom 1825. Stari lazi so namreč padli pod zemljiško odvezo, ki je bila za podložnike ugodnejša, kakor pa navadna zakupna razmerja, ki so jih sklepali po letu 1825 in tudi še po letu 1848. Očitno pa tudi navadnih zakupnih pogodb, kaj šele dednih zakupnih pogodb, niso sklepali pisno, temveč le ustno, ker pri poznejšem pravdanju zakupniki lazov in ograd niso imeli za svoje trditve nikakršnih trdnih dokazov, temveč le svoja mne-

nja in morebiti mnenja prič. Gospostvo je imelo pri tem veliko prednost, ker je vodilo poseben zapisnik lazov in ograd (Gereuthprotokoll), ki je bil sicer precej pomanjkljiv, vendar je bilo v njem vendarle zapisano ime laza, posestnik laza, kdaj je posestnik začel plačevati zakupnino, kdaj in kako se je zakupnina ob nespremenjeni velikosti laza ali ograde poviševala, kdaj so kakšen laz razširili in se je zato povišala zakupnina ipd. Z zapisnikom je gospostvo pred sodiščem oz. okrajnim glavarstvom zlahka zavrnilo vse trditve posestnikov novih lazov. V posebej slabo luč je nekaj posestnikov prišlo tudi zato, ker so imeli hkrati stare in nove laze in ograde in niso mogli razložiti, zakaj spornih lazov, če so jih imeli že pred letom 1825, niso vključili v ekscindiranje iz gospostvenih gozdnih parcel, zakaj pa so za stare laze to storili.

V bistvu so posestniki želeli doseči uvrstitev novih lazov v kategorijo dednega zakupa in plačevanje zakupnine v kategorijo činža za dedni zakup. Plačevanje zakupnine so seveda tudi zanimali, vendar pri tem niso bili uspešni, ker je imelo gospostvo preveč trdne dokaze v svojem zapisniku o lazih in ogradah. Če ne bi plačevali nikakršne zakupnine, bi se lahko oprli na inštitut priposestvovanja. Če izhajamo iz dejstva, da je večina novih lazov nastala vsaj nekaj let pred zemljiško odvezo 1848, pravde pa so se začele 1879, bi bilo torej doseženih 30 let, kolikor se je zahtevalo za priposestvovanje v dobri veri.

Grad Snežnik (foto: Barbara Žabota).

V začetku dva zakupnika (Anton Lipouc in Jakob Troha iz Babnega polja)¹³ nista soglašala z odpovedjo zakupa lazov in sta jih štela kot svojo last. Pozneje so se jima pridružili še drugi (Andrej Truden iz Podcerkve št. 3,¹⁴ Matija Avsec iz Šmarate št. 10,¹⁵ Janez Spech, posestni naslednik Lenarta Barage iz Kozaršč¹⁶). Gospostvo je proti njima 25. decembra 1879 naperilo tožbo (očitno vzorčno, ker je pričakovalo še več podobnih primerov, kar se je tudi zares zgodilo) na Deželnem sodišču v Ljubljani in sicer le za priznanje lastnine nad lazi. Gospostvo je kot tožeča stranka dokazovalo, da ležijo sporni lazi znotraj gospostvenih parcel kot enklave, da so te parcele nesporno v lasti gospostva in da so torej tudi lazi gospostvena last in da jih torej lahko daje ali ne daje v zakup. Navaja tudi, da sta zakupnika ali njuna posestna prednika plačevala zakupnino še v petdesetih letih. Ta dva, pozneje pa tudi vsi drugi zakupniki kot toženci, so, kakor že omenjeno, sploh osporavali plačevanje kakršne koli zakupnine in trdili, da so proti tožbenemu zahtevku zavarovani z več kakor tridesetletno pravilno in nemoteno uporabo lazov. Predlagali so tudi dokaze s pričami. Svojo lastninsko pravico nad lazi so tedanji posestniki oz. zakupniki izvajali iz dednega zakupnega razmerja, delno iz domnevne pripadnosti lazov k njihovim (podložnim) hubnim realitetam, delno pa iz njihove posesti lazov že od nekdanj (seit unvor-denklichen Zeiten). Tematika je bila kompetenčno in pravno zelo zapletena in so procesi trajali dlje časa, česar pa tu ne kaže spremljati. Za gospostvo povsem nepričakovana je bila razsodba Okrajnega sodišča v Ložu z dne 9. avgusta 1880, da se odpoved zakupa začasno ne odobri. Vendar je v kompetenčnih prerekanjih prevladalo stališče, da spadajo ti spori med zemljiškoodvezne zadeve in jih bo po pooblastilu Kranjske deželne vlade obravnavalo Okrajno glavarstvo v Ložu.

Glavarstvo je razpisalo obravnave, na katerih je zahtevalo od obeh strank trdne dokaze za svoje trditve. Gospostvo je svojo lastnino dokazovalo s katastrskimi mapami in izpisi iz deželne deske, zakupnino pa s svojim Zapisnikom o lazih. Zakupniki bi lahko dedni zakup, ki so ga uveljavljali, dokazovali s pogodbami ali dajatvenimi knjižicami (Gabenbüchel), česar seveda niso mogli. Gospostvo je nekaterim zakupnikom dokazalo, da spornih parcel sploh ni v njihovem posestnem listu, so pa seveda v ustreznem listu gospostva. Tudi z imeni

lazov so bile težave, ki bi jih bilo treba najprej odpraviti. Okrajno glavarstvo je pri obravnavah predlagalo strankam poravnavo. V primeru Janeza Specha je svetovalo poravnavo z zmerno odškodnino za prevedbo v kupno pravo, nikakor pa ne pretirano zahtevo za (übertriebenen anzuzielenden pr.) 300 goldinarjev.¹⁷ Ker na to niso pristale, je omenjeno glavarstvo sprejelo sklep,¹⁸ da ne obstaja dedno zakupno razmerje po členu 1122 Občega državlanskega zakonika¹⁹ ali kako drugo razmerje, ki ga ureja ministrska uredba z dne 12. septembra 1849 in ki obravnava izvedbo zemljiške odveze v kronovini Kranjski.²⁰ To stališče je na svoji seji dne 5. marca 1883 kot votum sprejela tudi deželna vlada z dostavkom, da se odklanja tudi nadaljnje uradno poslovanje te vlade v zadevah zemljiške odveze.²¹ Seveda je bila dovoljena pritožba na odločbo deželne vlade na notranje ministrstvo na Dunaju. To je bilo tudi storjeno, ker ni obveljalo stališče deželne vlade, da v zadevah zemljiške odveze ne bo več poslovala. Prvi del sklepa pa je seveda obveljal.

Kako se je zadeva z novimi lazi razvijala v naslednjih letih, nismo podrobneje raziskovali. Drugi posestniki so poskušali uveljavljati pravice do teh lazov in so se pravdali pri okrajnem glavarstvu še naprej. Ti posestniki so bili Valentin Špeh iz Šmarate 14, Jakob Levec iz Nadleska 33, Franc Sterle iz Kozarš 16, Jožef Benčina iz Nadleska 25, Jakob Šumrada iz Podcerkve 36, Janez Komidar iz Nadleska 29, Marija Slanc iz Kozarš 20 in Blaž Slanc iz Kozarš 37 kot koristnika istega laza, Jurij Intihar iz Pudoba 11, Janez Komidar iz Nadleska 22, Anton Palčič iz Ige vasi 10, Matija Gerl iz Kozarš 34, Mihael Truden iz Nadleska 10, Mihael Žnidaršič iz Kozarš 13, Matevž Truden iz Šmarate 18, Marija Krašovic iz Kozarš 11 in Franc Antončič iz Verha 1. Matija Gerl je iz tega sklopa izstopil, ker je sklenil z gospostvom Snežnik zakupno pogodbo za laz "pod volčinovem lazam" za pet zaporednih let od 22. avgusta 1886 do 22. avgusta 1891, za obojestransko dogovorjeno zakupnino 5 goldinarjev.²²

Deželna vlada je za gornje posestnike 22. marca 1889 na podlagi Razglasa Deželnega šefa za Kranjsko z dne 31. avgusta 1861, po Uradnem listu

¹³ AS 33, teh. enota 309, spis Z 9338 in 9339 z dne 25. decembra 1879.

¹⁴ AS 33, teh. enota 309, spis sodišča v Ložu Z 4535 z dne 9. avgusta 1880.

¹⁵ Isto, AS 33, teh. enota 309, št. 7336 z dne 15. septembra 1880.

¹⁶ AS 33, teh. enota 309, spis št. 4856 z dne 20. junija 1881.

¹⁷ AS 33, teh. enota 309, spis deželne vlade št. 4856 z dne 20. junija 1881.

¹⁸ AS 33, teh. enota 309, spis Okrajnega glavarstva v Logatcu št. 2578 z dne 2. marca 1883.

¹⁹ *Allgem. Bürgerl. Gesetzbuch, 1. Theil*, str. 235, člen 1122.

²⁰ *Verordnung des k. k. Ministeriums des Innern*, 12. September 1849.

²¹ AS 33, teh. enota 309, zapisnik Deželne vlade št. 2214 z dne 5. marca 1883.

²² Erkenntnis der k. k. Landesregierung in Grundentlastungssachen für Krain, Z 7293, Laibach, 22. März 1889.

dežele Kranjske št. 3 iz leta 1861²³ in po Odloku Državnega ministrstva z dne 25. julija 1862 št. 13832 sprejela kolektivno rabsodbo, v kateri v bistvu ponavlja prejšnje stališče, da v obravnavanih primerih ne gre za dedno zakupno razmerje in v utemeljitev navaja, da so bili pri zemljiški odvezi v letih 1850–1853 številni zakupnopravni (mitni) lazi prevedeni v kupnopravne in da je zlasti od sedanjih 16 pretendentov kar 11 pridobilo svoje zakupnopravne njive in travnike (toda druge kakor so na lazih, ki so v tej obravnavi) v kupnopravne. Pomembna ugotovitev deželne vlade je bila, da lazi v obravnavi še zdaj niso izločeni iz obdajajočih jih gospostvenih parcel, so torej še zdaj njihov sestavni del. Večina teh lazov je nastala šele v novejšem času, kar so morali delno priznati tudi koristniki. Iz seznama lazov je razvidno, da se 6 lazov pojavlja po letu 1829, eden leta 1831, dva 1838, dva 1839, dva šele 1842. Le 4 lazi izvirajo iz let pred 1829. Pomemben element pri zavrnitvi dednega zakupnega razmerja je bilo tudi plačevanje zakupnin, ki ga koristniki lazov niso mogli uspešno izpodbijati. Nadaljnjih podrobnosti pri vsakem od 15 pretendentov ne kaže navajati.²⁴ Izid pravedanja za navedene koristnike lazov ni bil ugoden. Sprijazniti so se morali s tem, da je gospostvo polnopravni lastnik lazov in da jih lahko dobijo v nadaljnje koriščenje le z zakupi po volji gospostva. Vsekakor so po izidu omenjene rabsodbe vsaj nekateri posestni nasledniki zavrtnjenih "zakupnikov" še nekaj časa gospodarili na obravnavanih lazih. Kako dolgo in s kakim pravnim naslovom, bi bilo treba podrobneje raziskati. Še posebej zato ker je snežniško gospostvo v začetku države SHS oz. Jugoslavije kot last tujega državljanca prešlo pod sekvester in bilo gotovo vsaj delno podvrženo tudi poznejši agrarni reformi. Vsekakor pa je v teh vaseh ohranjen spomin, kako so se predniki "z grajskimi za laze borili."²⁵

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 33 – Deželna vlada v Ljubljani

ZASEBNO GRADIVO

Listina: Erkenntnis der k. k. Landesregierung in Grundentlastungssachen für Krain, Z 7293, Laibach, 22. März 1889. Podpisan je deželni predsednik Winkler. Izvirnik je na vpogled posredoval odvetnik Peter Mele iz Snežnika, ki ga ima v družinski lasti.

Pismo odvetnika Petra Meleta avtorju z dne 5. maja 2004.

LITERATURA

Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Österreichischen Monarchie. 1. Theil. Wien, 1814.

Blaznik, Pavel, Bogo Grafenauer, Milko Kos, Fran Zwitter: Kolonizacija in populacija. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek, Agrarno gospostvo*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1970.

Brockhaus' Konversations-Lexikon, 14. Auflage, 14. Band. Leipzig, Berlin und Wien, 1898.

Maček, Jože: Paberki k zgodovini opatijskega gospostva Kostanjevica. *Vekov tek : Kostanjevica na Krki 1252–2002 : zbornik ob 750-letnici prve listinske omembe mesta* (ur. Andrej Smrekar). Kostanjevica na Krki : 2003, str. 123–131.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1982.

Triglav, Joc: *Zemljiški kataster na Slovenskem – nekoč in danes*. Maribor : Društvo geodetov severovzhodne Slovenije, 2003.

Verordnung des k. k. Ministeriums des Innern, 12. September 1849.

Vilfan, Sergij: Agrarna premoženjska razmerja. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek, Družbena razmerja in gibanja*, Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980.

Ukazi ces. kralj. deželnih gosposk za vojvodstvo krajnsko. Leto 1861, II. del, Ljubljana 14. septembra 1861, št. 3, 6–8.

²³ Razglas c. k. poglavarja krajnske dežele od 31. avgusta 1861 zastran izročitve zemljiškoknjižnega ustanova deželnemu odboru in zastran delitve dosedanjih opravil c. k. ravnateljstva zemljišno-odveznega ustanova za kranjsko deželo. Ukazi ces. kralj. deželnih gosposk za vojvodstvo krajnsko. Leto 1861, II. del, Ljubljana 14. septembra 1861, št. 3, 6–8.

²⁴ Erkenntnis der k. k. Landesregierung in Grundentlastungssachen für Krain, Z 7293, Laibach, 22. März 1889.

²⁵ Pismo odvetnika Petra Meleta z dne 5. maja 2004. Za njegove informacije se zahvaljujem.

ZUSAMMENFASSUNG

Bestrebungen der ehemaligen Untertanen der Herrschaft Snežnik um den Erwerb des kaufrechtlichen Eigentums über die Gereute in den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts

In den bergigen und ärmlichen Waldgegenden überwogen Huben und später Bauernhöfe mit geringem Anteil des landwirtschaftlichen Bodens, der meistens nicht ausreichte um eine normale Bauernfamilie ernähren zu können. Da waren Gereute, die die Grundherrschaften den Untertanen erlaubten auf schlechteren Böden in den Waldkomplexen (als Enklaven) oder an deren Rändern anzulegen, sehr willkommen. So war es auch auf der Herrschaft Snežnik (Schneeberg) in Notranjsko (Innerkrain) wo unverhältnismäßig viele Gereute verbreitet waren. Nach ihrem Alter müssen zwei Typen unterschieden werden. Der ältere zahlenmäßig weit überwiegende Typ, der schon vor der Einführung des stabilen Katasters in den Jahren 1823–1826 bestand, wobei die Gereute aus dem herrschaftlichen Land ausgeschieden, mit besonderen Parzellennummern versehen und in die Katastralbögen der Untertanen eingetragen wurden. Das bedeutet, dass die Untertanen auch Staatssteuern davon bezahlten. Bei der Grundentlastung nach 1849 gewährte die Herrschaft wegen entsprechender Grundentlastungsvorschriften den Untertanen über diese Gereute ohne weiteres den günstigen rechtlichen Status der Erbpacht. Der neuere Typ umfasste verhältnismäßig wenige Gereute, die erst nach 1825 angelegt wurden.

Die Herrschaft Snežnik war in prekärer wirtschaftlichen Lage und wechselte in den Jahren

von 1847 bis 1853 drei Besitzer bzw. Eigentümer. Die offenbar schlechte Verwaltung führte in drei Jahrzehnten nicht die durch Grundentlastung vorgeschriebene Verkaufrechthung der Gereute durch. In den achtziger Jahren entschloß sich die Herrschaft zur besseren Waldwirtschaft und kündigte den damaligen Nutznießern die weitere Nutzung der Gereute des neueren Typs. Die widersetzten sich und strengten einige Gerichtsprozesse an. Hierbei zeigte sich daß auch die Verkaufrechthung der Gereute des älteren Typs noch nicht durchgeführt wurde. Diese wurde nun beschleunigt im beiderseitigen Einvernehmen durchgeführt. Bei der Gewährung des Eigentums über die Gereute des neueren Typs, der sich die Herrschaft entschieden widersetzte, mußten auf staatlicher Ebene zuerst Kompetenzfragen gelöst werden. Die Landesregierung von Krain meinte, dies sei eine Frage der Gerichte. Das krainerische Landgericht war willig, diese Streitfragen zu übernehmen, das musste jedoch in Wien entschieden werden. Da wurde aber die Sache der Landesregierung überantwortet, da sie auch andere ungelöste Fragen aus dem Bereich der Grundentlastung der ehemaligen krainerischen Grundentlastungskommission behandelte. Die Entscheidungen in zahlreichen Einzelverfahren die die Bezirkshauptmannschaft in Lož bzw. Logatec durchführte, vereinigte die Landesregierung in einem Gesamtverfahren, zu dessen Ende das Erkenntnis verabschiedet wurde, daß die Nutznießer der Gereute keine Erbpächter sondern gewöhnliche zeitliche Pächter seien und die Herrschaft als uneingeschränkter Eigentümer ihre Rechte auf den Gereuten ausüben kann. So konnten diese Pächter ihre vermeintlichen Rechte auf den Gereuten, z. B. durch Ersitzung *bona fide* nicht durchsetzen. Diese Gereute aber blieben anscheinend bis zu den letzten Jahrzehnten im , Besitz bzw. Nutzung der Bauern. Wie das geschah mußte weiter untersucht werden.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 070(497.4 Maribor)"18"

Prejeto: 5. 10. 2004

Petra Kramberger

prof. nemškega jezika, Mladinska 19a, SI-9000 Murska Sobota

e-mail: petra.kramberger@gmail.com

Nemško časopisje v Mariboru v 19. stoletju

IZVLEČEK

V pričujočem prispevku so predstavljeni časopisi in časniki, ki so v Mariboru izhajali v 19. stoletju. Popis publicističnih organov zajema tako nemške časnike, kakor tudi tiste slovenske, ki so jih izdajali Nemci z namenom, da poročajo o nemških interesih. Analiza osmih mariborskih listov dopolnjuje dosedanje raziskave o nemškem časnikarstvu na Slovenskem v 19. stoletju.

KLJUČNE BESEDE

Maribor, Marburger Zeitung, Ampelographische Berichte, Südsteirische Post, Die Arbeit, Marburger Hans-Jörgel, Filarka, Slobodni Slovenec, Štajerski kmet

SUMMARY

GERMAN NEWSPAPERS IN MARIBOR IN THE 19TH CENTURY

In the present contribution, magazines and newspapers are presented that were being published in Maribor in the 19th century. The list of publicist organs comprises as well German newspapers as those Slovene ones published by Germans with the intention to report on German interests. The analysis of eight Maribor newspapers completes the so far existing researches in German journalism on Slovene territory in the 19th century.

KEY WORDS

Maribor, Marburger Zeitung, Ampelographische Berichte, Südsteirische Post, Die Arbeit, Marburger Hans-Jörgel, Filarka, Slobodni Slovenec, Štajerski kmet

O nemškem časopisju v Mariboru v 19. stoletju je bilo napisanih že nekaj del, vendar pri njih na žalost ne moremo govoriti o poglobljenih pionirskih raziskavah, kot jih je v zadnjem času dobila ljubljanska nemška publicistika.¹ V prvi vrsti gre pri mariborskih listih za kratke, faktografske prispevke, ki se večinoma omejujejo le na nize in naštete časopisov. Med najzanimivejši tovrstni deli sodita *Bibliografija o Mariboru*,² ki jo je sestavil Bernard Rajh, ter *Razprave – članki – ocene* Janka Glazerja.³

Že v 19. stoletju je izšlo delo, ki se dotika te tematike. V svoji historično-statistični študiji iz leta 1875 z naslovom *Die periodische Presse Oesterreichs*⁴ je Johann Winckler katalogiziral vse publicistične organe, ki so do leta 1873 izhajali v habsburški monarhiji. Winckler je s tem opravil veliko delo, kljub vsemu pa velja opozoriti, da na nekaterih mestih navaja zavajajoče in napačne podatke. Tako so na primer skorajda vse navedbe, povezane z osrednjim mariborskim listom *Marburger Zeitung*, napačne.

Ob Wincklerjevem statističnem popisu ne gre prezreti dveh študij, ki se ne dotikata le periodičnega tiska v Mariboru, temveč zajameta širše štajersko področje. Leta 1900 je Friedrich Ahn izdal knjigo *Die periodische Presse der Steiermark in den Jahren 1848–1898*,⁵ petindvajset let kasneje, leta 1925, pa je v zborniku *Südsteiermark* Friedrich Pock objavil natančno raziskavo o nemških časopisih na Spodnjem Štajerskem z naslovom *Von*

der deutschen Presse in Untersteier.⁶ Slednja je zanimiva predvsem zato, ker v njej pride do izraza stališče nemško govorečega avtorja, ki hvali in zagovarja vse časopise, ki so jih izdajali Nemci, medtem ko za *Südsteirische Post*, časnik, ki zagovarja interese Slovencev, ne najde pohvalnih besed.

Novejši, krajši članek Smilje Amon o nemškem časopisju na Slovenskem⁷ ponuja skope in zgolj osnovne podatke o časnikih od prvih začetkov do konca druge svetovne vojne, vendar pa avtorica za mariborski tisk ne navaja vedno pravih podatkov.⁸ Prvi obširnejši in sintetični pregled nemškega časnikarstva s preprostim naslovom *Nemško časopisje na Slovenskem* je sestavila Tanja Žigon.⁹ Njena raziskava je kratek oris in predstavitev izdaj nemških časopisov, ki so na naših tleh izhajali od 18. stoletja do konca druge svetovne vojne in obravnava tudi mariborski tisk.

Kulturno-zgodovinsko ozadje in izid prvega časnika v Mariboru

V primerjavi z nekaterimi drugimi slovenskimi mesti je dobila štajerska prestolnica svoj prvi časopis relativno pozno. Mesta kot so Celovec na Koroškem, Novo mesto na Dolenjskem ali spodnještajersko Celje so svoje časopise dobila že prej: Celovec leta 1770 (*Klagenfurter Zeitung*), Novo mesto 1848 (*Sloveniense Blatt*) in Celje 1848 (*Cillier Wochenblatt*). Ljubljana je z *Wochentliche Ordinari-Laybacher Zeitungen* dobila svoj prvi časopis že leta 1707, kar je več kot 150 let pred Mariborom.¹⁰ Šele obnova ustavnega življenja leta 1861 je pustila pečat tudi v Mariboru, ne samo na političnem, temveč tudi na kulturnem in časnikarskem področju.

Pred marčno revolucijo leta 1848 se prebivalstvo Spodnje Štajerske še ni zavedalo novega narodnostnega vprašanja, in zato je bil Štajerec (ne glede na to, ali je bil nemškega ali slovenskega po-

¹ Mira Miladinović Zalaznik je v svoji doktorski disertaciji ovrednotila in predstavila literarno in kritično ustvarjalnost v časopisu *Carniola* (1838–1844) s posebnim ozirom na domovinskost (*Das literarische und kritische Schaffen*, 1994; prim. tudi ista: *Literaturkritik*, 1992; ista: *Theaterkritik*, 1994; ista: Leopold Kordes, 1995; ista: *Deutsch-slowenische literarische Wechselbeziehungen*, 2002). Matjaž Birk je leta 1999 disertiral s temo *Illyrisches Blatt* (1819–1849), priložo *Laibacher Zeitung*. Njegovo delo je leto kasneje izšlo v knjižni obliki (Birk, "vaterländisches Interesse"). V svoji magistrski nalogi (2003) pa se je Tanja Žigon podrobno ukvarjala z nemškim časnikom za domovinske interese *Triglav* (1865–1870); tudi njena raziskava je izšla pred kratkim (Žigon, *Nemški časnik za slovenske interese*). O časopisu *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, ki je izhajal v letih 1846–1868, govori del knjige Olge Janše-Zorn *Historično društvo za Kranjsko*. V razpravi *Prispevek k zgodovini delovanja Juridičnega društva v Ljubljani* (1861–1868) pa je obdelala časopis *Verhandlungen und Mittheilungen der juristischen Gesellschaft in Laibach*.

² Rajh, *Bibliografija o Mariboru*; prim. tudi isti: Konec je bil nesladen; isti: *Kratka zgodovina mariborskega časopisja*.

³ Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 645–662. O osrednjem mariborskem časniku *Marburger Zeitung* govori tudi Bogo Teply (*Sistemiški pregled in geslovniki*) in Bruno Hartman (*Tiskarstvo v Mariboru ter Mikrofilmano časopisje*); prim. tudi Glaser, Lavoslav Kordeš.

⁴ Winckler, *Die periodische Presse Oesterreichs*.

⁵ Ahn, *Die periodische Presse der Steiermark*.

⁶ Pock, *Von der deutschen Presse*, str. 182–189.

⁷ Amon, *Nemško časopisje na Slovenskem*, str. 1329–1333.

⁸ "V Mariboru je bil močno razširjen in bral *Marburger Zeitung* (1870–1941). Časopis se je l. 1929 preimenoval v *Mariborer Zeitung* in pod tem imenom je izhajal do konca" (prav tam, str. 1332). Časopis *Marburger Zeitung* je izhajal od 1862 do 1945. Resda se je leta 1929 preimenoval v *Mariborer Zeitung*, a pod tem imenom ni izhajal do konca, saj se je 1941 preimenoval nazaj v *Marburger Zeitung* in pod tem imenom izhajal vse do svoje zadnje številke. Dalje v prispevku lahko beremo: "V Mariboru so izhajali še konservativni *Südsteirische Post* (1881–1900), *Südsteirische Presse* (1901–1905) in *Südsteirische Stimmen* (1906–1907)" (prav tam). *Südsteirische Stimmen* so se dejansko imenovali *Südösterreichische Stimmen*.

⁹ Žigon, *Nemško časopisje na Slovenskem*.

¹⁰ Prim. Žigon, *Nemško časopisje na Slovenskem*, str. 13–16.

rekla) do nemštva in slovenstva nevtrarno razpoložen.¹¹ Josip Vošnjak, zdravnik, pripovednik, dramatik, politik in publicist iz Šoštanja o tem poroča: "V naši hiši smo med seboj navadno nemški govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848".¹² A položaj se tudi po letu 1848 ni bistveno spremenil. Narodnostna vprašanja in problematika so zaposlovati le majhne kroge, množice se sprva zanje niso zanimale. V ospredje njihovega interesa so stopila tovrstna vprašanja šele po obnovi ustavnega življenja. Odslej ne samo v politiki, temveč tudi v kulturi stojita nasproti drug drugemu dva naroda: slovenski in nemški. Začel se je "[bíti] boj za slovenske narodne pravice, predvsem za pravico slovenščine v javnem življenju in še posebej v šolstvu",¹³ boj za enakopravnost slovenskega naroda. Pri tem pa je veliko vlogo igralo časopisje.

Do preobrata na publicističnem področju v Mariboru pride po letu 1861. A želja po ustanovitvi lastnega časopisa v mestu se je v Mariboru rodila že prej. Toda previdnega Josefa Janschitza, lastnika tedaj edine tiskarne v mestu, k takemu tveganju ni bilo mogoče pregovoriti, saj se je bal neuspeha in izgube.¹⁴ Da je bila potreba po lastnem časopisu navzoča, kaže poskus iz leta 1859, ko je bila h *Grazer Tagespost* priložena posebna priloga z naslovom *Marburger Bote*.¹⁵ Šele sin Josefa Janschitza, Eduard, je popustil prigovarjanju vplivnih meščanov, zbral pogum in se odločil ustanoviti prvi mariborski časopis. Dne 30. marca 1862 je izšla prva številka časnika *Correspondent für Untersteiermark*. Dejstvo, da je bil prvi časopis v mestu nemški, ni presenetljivo. V Mariboru so Nemci tvorili večino¹⁶ in imeli do prve svetovne vojne politično oblast trdno v svojih rokah.¹⁷

Correspondent für Untersteiermark je ostal nekaj let edini časnik v Mariboru. Šele pet let kasneje, leta 1867, je izšel drugi list, *Slovenki gospodar*, in naslednje leto *Slovenski narod*. Do konca 19. stoletja je nato v Mariboru izhajalo mnogo listov, tako slovenskih kot nemških, nekateri izmed njih z zelo kratko življenjsko dobo. Ves čas je bil pritisk nemške večine na slovensko prebivalstvo v

mestu iz leta v leto močnejši, kar se kaže tudi v tisku: "Na Štajerskem so se Nemci vrgli z največjo vrnemo na Slovence. [...] Slovenski novinarji na Štajerskem so bili v težki preizkušnji vrli borci, ki so morali pod najhujšim pritiskom nemškega kapitala zagotoviti našim novinarjem osnovne pravice."¹⁸

Osem listov, osem zgodb

Mariborsko nemško publicistiko je v 19. stoletju zaznamovalo predvsem osem listov, ki jih bom v nadaljevanju razdelila v dve skupini: na nemške časnike ter na slovenske, ki so se zavzemali za nemške interese. V prvo skupino sodijo: *Marburger Zeitung*, *Ampelographische Berichte*, *Die Arbeit*, *Marburger Hans-Jörgel*, *Filarka* in *Südsteirische Post*. Medtem ko so bili izdajatelji prvih petih Nemci, so slednjega izdajali Slovenci. In ravno tako kot so se Slovenci posluževali nemške besede, so se tudi Nemci slovenske. Nastala sta dva "slovenska" časopisa zavzemajoča se za nemške interese: *Slobodni Slovenec*, ki je najprej izhajal kot priloga k *Tagesbote für Untersteiermark* (začasno spremenjen naslov *Marburger Zeitung*) ter *Štajerski kmet*.

Marburger Zeitung

Najbolj odmeven mariborski časopis 19. stoletja je bil *Marburger Zeitung*.¹⁹ Leta 1887 se je časnik v kratki notici sam pohvalil, da je najstarejši na Spodnjem Štajerskem: "Die heutige Nummer schließt das fünfundzwanzigste Jahr des Bestandes der ältesten Zeitung in der Untersteiermark."²⁰ *Marburger Zeitung* je bil pravzaprav nadaljevanje že zgoraj omenjenega časnika *Correspondent für Untersteiermark*, ki je prvič izšel leta 1862. *Correspondent* je bil krajevni oziroma lokalni list Maribora in okolice, ki je izhajal do 30. decembra 1864. Prva številka naslednjega letnika je izšla pod novim naslovom in v novi preobleki. Odslej se je list imenoval *Marburger Korrespondent*, a je že naslednje leto (1866) ponovno spremenil svoje ime. Med bralce je začel prihajati kot *Marburger Zeitung*. Ta naslov je nosil časopis vse do številke 54, leta 1929, izvzeti moramo le obdobje od 1. septembra do 30. novembra 1870, ko se je časnik imenoval *Dnevni poročevalec za Spodnjo Štajersko* (*Tagesbote für Untersteiermark*). S številko 55 leta 1929 se je zaradi znanih dogodkov v kolesju zgodovine časnikovo ime ponovno nekoliko spremenilo, in sicer je bil nemški zapis mesta Maribor

¹¹ Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 12.

¹² Vošnjak, *Spomini*, str. 16; prim. tudi Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 12.

¹³ Hartman, Razmerje med nemško in slovensko kulturo, str. 195.

¹⁴ Prim. Pock, *Von der deutschen Presse*, str. 183.

¹⁵ Prim. Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 645.

¹⁶ Mesto Maribor je npr. v letu 1880 štel 17628 prebivalcev, od katerih je 13517 navedlo za svoj občevalni jezik nemščino, le 2431 pa slovenščino. (Prim. Cvirn, Nemško (avstrijsko) in slovensko zgodovinske, str. 82–83).

¹⁷ Prim. Rozman, Politično življenje Nemcev v Mariboru, str. 56.

¹⁸ Gaber, Skozi stoletja za našim novinarstvom, str. 230.

¹⁹ V Sloveniji edini popolni komplet *Marburger Zeitung* za leta 1862–1945 hrani Univerzitetna knjižnica Maribor (Sign. IV 106, Mf 1).

²⁰ An unsere Leser. *Marburger Zeitung*, št. 38, 30. 3. 1887.

Poslopje tiskarne Janschitz-Kralik v Mariboru.

(se pravi Marburg) zamenjan s slovenskim. Od takrat je časnik nosil naslov *Mariborer Zeitung* ter pod tem imenom izhajal do leta 1941 (št. 81), ko se je ponovno preimenoval v *Marburger Zeitung*. Zadnja številka je izšla 8. maja 1945, na dan kapitulacije Nemčije.

Preglednica: *Marburger Zeitung* od 1862 do 1945

NASLOV	ČAS IZHAJANJA
<i>Correspondent für Untersteiermark</i>	30. 3. 1862 – 30. 12. 1864
<i>Marburger Korrespondent</i>	1865
<i>Marburger Zeitung</i>	1866 – 1. 9. 1870, št. 117
<i>Tagesbote für Untersteiermark</i>	1. 9. 1870, št. 118 – 30. 11. 1870, št. 193
<i>Marburger Zeitung</i>	30. 11. 1870, št. 194 – 1929, št. 54
<i>Mariborer Zeitung</i>	1929, št. 55 – 1941, št. 80
<i>Marburger Zeitung</i>	1941, št. 81 – 8. 5. 1945

V več kot osmih desetletjih časopis ni menjal le naslovov, menjal je tudi tiskarje in urednike, imel je različne založnike, spreminjal pa je tudi obliko, zunanjo podobo, pisavo, razpored člankov po rubrikah ter nenazadnje tudi svoj program. Sprva je poročal tudi o slovenskih zadevah ter poskušal biti nepristranski, obljubljal je celo, da si bo prizadeval

vzbuditi in ohraniti duh sprave med obema narodoma, kakor beremo leta 1862 v *Correspondent für Untersteiermark*.²¹ Kasneje pa se je list vedno odločneje nagibal v nemško smer, dokler ni na koncu postal "izrazito glasilo spodnještajerskega nemštva".²²

²¹ "Insoferne es das bescheidene Feld unseres Blattes erlaubt, werden wir die Interessen der Deutschen und Slovenen nach dem Grundsatz der vollen Gleichberechtigung zu vertreten und so oft sich uns nur immer Gelegenheit darbieten wird – den Geist der Versöhnung zwischen beiden Nationen zu wecken und zu beleben trachten." (Pränumerations-Einladung. *Correspondent für Untersteiermark*, št. 53, 28. 9. 1862).

²² Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 645. To je razvidno tudi iz izjav uredništva časopisa: "Wir treten nach wie vor auf das Energischste für die deutsche Seite ein [...]" (Pränumerations-Einladung. *Marburger Zeitung*, št. 155, 29. 12. 1886); "[...] wird [die Marburger Zeitung] als politisches Organ unentwegt zur deutsch-fortschrittlichen Partei stehen, stets die Interessen der Deutschen in Untersteiermark vertreten [...]" (Pränumerations-Einladung. *Marburger Zeitung*, št. 78, 1. 7. 1887); "[...] wird [die Marburger Zeitung] den einzigen Ehrgeiz darin suchen, ein entschieden deutsch-nationales Blatt zu sein. Sie wird für das deutsche Volksthum mit aller Kraft und Begeisterung eintreten und in der Stärkung und Erhöhung des deutschen Stammesbewusstseins ihre vornehmste Aufgabe erblicken. Sie wird daher alle Versuche, die deutsch-nationale Strömung zu stauen, rücksichtslos bekämpfen, mögen dieselben von slavischen Gegnern oder von scheinbar befreundeter Seite ausgehen." (Einladung zum Bezuge. *Marburger Zeitung*, št. 155, 28. 12. 1887); "[...] ein nach jeder Richtung unabhängiges, deutsch-

Poleg tega je časnik v desetletjih izhajanja spreminjal tudi periodičnost svojega izhajanja. Iz časopisa, ki je izhajal po dvakrat ali trikrat tedensko, se je prelevil v dnevnik.

LETO	IZHAJANJE
prvotno	dvakrat tedensko
od 1863, št. 45*	trikrat tedensko
od 1889	dvakrat tedensko
od 1900, št. 9	trikrat tedensko
od 1914, št. 88	dnevnik

*Leta 1870 je bil časopis od 1. avgusta do konca novembra dnevnik.

Marburger Zeitung je imel občasno tudi priloge: od 10. septembra 1870 do konca novembra 1871 ga je spremljala slovenska priloga *Slobodni Slovenec*, leta 1886 (št. 80) je dobil literarno prilogo *Sonntags-Beilage der "Marburger Zeitung"*, ki je izhajala do leta 1898 (št. 91), dokler je ni zamenjala v Berlinu tiskana literarna priloga *Sonntagsblatt. Illustrierte Unterhaltungsbeilage zur "Marburger Zeitung"*, ki jo je leta 1900 z 8. številko zamenjala priloga *Illustriertes Sonntagsblatt. Gratisbeilage zur "Marburger Zeitung"*.

Najpomembnejši tiskarji časnika so bili Eduard Janschitz, ki je list ustanovil, ter njegovi nasledniki, po letu 1889 Leopold Kralik in njegovi nasledniki, po prvi svetovni vojni družba Mariborska tiskarna, od začetka druge svetovne vojne pa Marburger Druckerei ter Marburger Verlags- und Druckereigesellschaft m.b.H.²³

"Marburgerca" ali "Mariborčanka", kot so jo tudi imenovali, je zamenjala tudi lepo število urednikov, navedenih v sledeči tabeli:

UREDNIK	ČAS UREDNIKOVANJA <i>MARBURGER ZEITUNG</i>
Eduard Janschitz ²⁴	30. 3. 1862 (št. 1) – 29. 3. 1863 (št. 26)
Franz Zistler	1. 4. 1863 (št. 27) – 29. 11. 1863 (št. 122)
Eduard Janschitz	1. 12. 1863 (št. 123) – 31. 7. 1864 (št. 92)
Julius Seeliger	3. 8. 1864 (št. 93) – 1. 11. 1865 (št. 131)
Franz Wiesthaler	3. 11. 1865 (št. 132) – 1. 8. 1869 (št. 92)
Eduard Janschitz	4. 8. 1869 (št. 93) – 1. 2. 1871 (št. 14)
Franz Wiesthaler	3. 2. 1871 (št. 15) – 2. 2. 1887 (št. 14)
Adolf Harpf, Franz Wiesthaler	4. 2. 1887 (št. 15) – 16. 11. 1887 (št. 137)
Franz Wiesthaler	18. 11. 1887 (št. 138) – 30. 11. 1887 (št. 143)
Max Besozzi	2. 12. 1887 (št. 144) – 30. 7. 1891 (št. 61)
Hans Kordon	2. 8. 1891 (št. 62) – 12. 2. 1899 (št. 13)
Leopold Kralik	16. 2. 1889 (št. 14) – 2. 4. 1899 (št. 27)
Adolf Huber	6. 4. 1899 (št. 28) – 18. 1. 1900 (št. 5)
Josef Partisch	21. 1. 1900 (št. 6) – 30. 7. 1901 (št. 90)

V prvi številki, tako imenovani poskusni številki časopisa *Correspondent für Untersteiermark*, predhodnika *Marburger Zeitung*, je uredništvo postreglo s podatki, kakšna bo vsebina časnika. Že v programskem uvodu te številke izvemo, da se časopis ne bo ukvarjal s politiko, "temveč se omejuje na poročanje o delovanju spodnještajerskih občinskih odborov in o družabnem (društvenem) življenju".²⁵ Vendar pa, kot beremo v nadaljevanju,

nationales Blatt zu sein. Nur dem Dienste des deutschen Volkes geweiht, [...]" (Einladung zum Bezuge. *Marburger Zeitung*, št. 77, 27. 6. 1888); "[...] von Deutschen für Deutsche geschriebene[s] Blatt [...]" (An unsere Leser. *Marburger Zeitung*, št. 102, 23. 12. 1894).

²³ Več o zgodovini te prve mariborske tiskarne, ki je poleg *Marburger Zeitung* tiskala tudi večino ostalih v Mariboru izhajajočih nemških časnikov, ter o zgodovini prve slovenske mariborske tiskarne (kjer je bila tiskana *Südsteirische Post*) glej Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, str. 97–106, str. 162–176, str. 382; prim. tudi Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 547–580, str. 590–621; prim. tudi Hartman, *Tiskarstvo v Mariboru*, str. 705–712; prim. tudi Reisp, *Tiskarstvo*, str. 65–71.

²⁴ Po navedbah v kasnejših letnikih časopisa, npr.: "Wer heute in die ereignisvolle Vergangenheit des Blattes zurückschaut, wie dasselbe zuerst unter Dr. Adalbert Svoboda's sicherer Hand, der das Blatt schuf und der nachmals als Chefredakteur der 'Tagespost' Jahrzehnte hindurch eine, für die ganze Steiermark segensreiche publizistische Wirksamkeit entfaltete, [...]" (An unsere Leser. *Marburger Zeitung*, št. 38, 30. 3. 1887), in po podatkih iz Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 27, ter Pock, *Von der deutschen Presse*, str. 183, je prvih 40 števil časopisa urejal gimnazijski profesor Adalbert Svoboda. V časopisu *Correspondent für Untersteiermark* pa piše "Druck, Verlag und verantwortliche Redaktion von E. Janschitz in Marburg" (*Correspondent für Untersteiermark*, št. 1, 30. 3. 1862).

²⁵ Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 27; prim. tudi *Correspondent für Untersteiermark*, št. 1, 30. 3. 1862: "Der 'Correspondent für Untersteiermark' ist als ein Blatt, welches Politik aus dem Kreise seiner Mittheilungen ausgeschlossen hält, der Pflicht überhoben, Bekennt-

se list ne bo omejeval le na Štajersko, temveč bo poročal tudi o dogajanju na Koroškem in Kranjskem ter iz vseh imenovanih pokrajin prinašal novice z nepolitično vsebino, članke o gospodarstvu, trgovskem prometu in sodnih procesih, slike iz ljudskega življenja, zgodovinske črtice, poročila o arheoloških najdbah in spomenikih, ocene o delih in dosežkih oblikujoče umetnosti, pa tudi o književnih novostih, tako nemških kakor slovenskih.²⁶

Correspondent für Untersteiermark (št. 1, 30. 3. 1862), prvi mariborski časopis.

Toda namen, da bo *Correspondent für Untersteiermark* nepolitični časnik, je bil kaj hitro pozabljen, kajti že 1. aprila naslednjega leta, ko je prevzel uredništvo lista Franz Zistler, je postal *Correspondent* politični časnik z geslom "Enaka pravica za vse" ("*Gleiches Recht für Alle*"),²⁷ vendar še vedno "aktualne politične probleme obrav-

nava v glaci rokavicah".²⁸ Da nameravajo svoj program spremeniti, je uredništvo svojim bralcem naznanilo 15. marca, v 22. številki lista. Svojo odločitev je podkrepilo z besedami, da v nasprotnem primeru list ne bi mogel popolnoma izpolniti svojih nalog in uresničiti zastavljenih ciljev, obljubljal pa je, da bo kljub temu poskušal ostati svoboden in neodvisen organ za želje in prizadevanja njegove najožje domovine.²⁹

Preobrazba nepolitičnega časopisa v političnega pa ni bila edina sprememba v tem letniku, kajti do spremembe je prišlo tudi glede periodičnosti izhajanja, in sicer s 45. številko. Iz dvakrat tedensko izhajajočega je postal trikrat tedensko izhajajoči časnik, ki je med bralce prihajal ob sredah, petkih in nedeljah.³⁰

Časopis je bil najbolj znan pod imenom Marburger Zeitung (št. 1, 3. 1. 1866).

nisse über eine politische Tendenz abzulegen. Er will vor Allem ein publizistisches Organ für die Gemeinde-Repräsentanten der Steiermark sein, und Berichte über deren wichtigere Beschlüsse und gemeinnützige Einrichtungen veröffentlichen."

²⁶ Prim. *Correspondent für Untersteiermark*, št. 1, 30. 3. 1862; prim. tudi Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 645.

²⁷ An unsere Leser. *Correspondent für Untersteiermark*, št. 22, 15. 3. 1863.

²⁸ Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 27.

²⁹ Prim. An unsere Leser. *Correspondent für Untersteiermark*, št. 22, 15. 3. 1863.

³⁰ Prim. Einladung zur Pränumeration. *Correspondent für Untersteiermark*, št. 43, 28. 5. 1863.

Marburger Zeitung je nato izhajala trikrat tedensko do konca leta 1888; že naslednje leto pa je časnik izšel na večjem formatu in prihajal med bralce le še dvakrat tedensko, ob četrtek in nedeljah.³⁸

V 19. stoletju je to bila zadnja večja sprememba glede imena, periodičnosti izhajanja ali v zvezi s pojavno obliko tega prvega mariborskega časopisa. Kot piše Pock je časnik *Marburger Zeitung* preživel svoje konkurente in je do konca ostal pravi mariborski list, katerega je vsak poznal, nad katerim je vsak nergal, a ga vendarle nihče ni želel pogrešati kot delček domovine.³⁹

*Ampelographische Berichte*⁴⁰

Naslednji mariborski časopis, katerega prva številka je bila natisnjena leta 1875, je bil list *Ampelographische Berichte*. Namenjen je bil narodno-gospodarskim vprašanjem in je slavil napredke v kmetijstvu.⁴¹ Bil je neke vrste gospodarski časopis, ki ga je do leta 1881 pet- do šestkrat letno izdajala Mednarodna ampelografska komisija (Internationale ampelographische Kommission), urejal pa ga je ravnatelj vinarske šole v Mariboru Hermann Goethe.⁴² Prvi štirje letniki (od 1875 do 1878) so izšli v Mariboru, nova serija (od 1879 do 1881) pa v Gradcu. Tiskar časnika v Mariboru je bil Eduard Janschitz. V Gradcu je list izhajal z nekoliko spremenjenim naslovom: *Ampelographische Berichte. Neue Folge. Hg. von der internationalen ampelographischen Commission. Verfasst von Hermann Goethe, Victor Pulliat und Giuseppe di Rovasenda*.⁴³ Le-temu je sledil še francoski naslov, saj je list od 1. oktobra 1879 dalje izhajal tako v nemškem kot tudi v francoskem jeziku.⁴⁴ Časopis tako sodi med redke v monarhiji, ki so delovali tudi izven meja države.⁴⁵

*Südsteirische Post*⁴⁶

Politični list *Südsteirische Post* sta "v dobi Taaf-fejevega sistema [osnovala] Mihael Vošnjak in

baron Goedel".⁴⁷ Časnik se je v nemškem jeziku zavzemal za interese Slovencev, predvsem konsevativcev, na Spodnjem Štajerskem. Izhajati je začel 6. aprila 1881. V tej številki je bil objavljen tudi njegov program. Ta je obljubljal, da bo list zastopal interese Maribora, se ukvarjal s položajem in potrebami spodnještajerskih mest in podeželja, prizadeval si bo dnevne novice prikazati objektivno in nepopačeno, prepuščal bo odločitve in sodbe bralcem ter jih ne bo nagovarjal k nobeni politični odločitvi, ukvarjal se bo z različnimi gospodarskimi vprašanji, pri vsem tem pa ne bo sovražno nastrojen proti nobeni stranki ali narodnosti in bo poskušal ublažiti nastala nasprotja med njimi.⁴⁸

Südsteirische Post (št. 2, 10. 4. 1881), nemški časnik, ki se je zavzemal za interese Slovencev.

Časopis je izhajal dvakrat tedensko, pogosto s sliko na prvi strani.⁴⁹ Izdajatelj, odgovorni urednik in tiskar je bil najprej Johann Leon.⁵⁰ Po njegovi

³⁸ Prim. Einladung zum Bezuge. *Marburger Zeitung*, št. 156, 30. 12. 1888.

³⁹ Prim. Pock, Von der deutschen Presse, str. 188.

⁴⁰ Časopis v slovenskih knjižnicah ni ohranjen. Najdemo ga lahko v Gradcu (Die steiermärkische Landesbibliothek, sign. MF 88, od št. 12/1877 do št. 6/1881).

⁴¹ Prim. Ahn, *Die periodische Presse der Steiermark*, str. 13.

⁴² Prim. Ahn, *Die periodische Presse der Steiermark*, str. 35; Pock, Von der deutschen Presse, str. 188; *Slovenska kronika 19. stoletja, 1861–1883*, str. 278.

⁴³ Prim. Ahn, *Die periodische Presse der Steiermark*, str. 35.

⁴⁴ Prim. Pock, Von der deutschen Presse, str. 188.

⁴⁵ Prim. Pock, Von der deutschen Presse, str. 188.

⁴⁶ Časopis hranijo v Univerzitetni knjižnici Maribor (Sign. R IV 26, MF 150 a, b; 1881–1895, 1897–1900).

⁴⁷ Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 654.

⁴⁸ Prim. Was wir wünschen. *Südsteirische Post*, št. 1, 6. 4. 1881.

⁴⁹ Slike se pojavljajo samo v prvem letniku časopisa. V drugem slikovnega materiala ni zaslediti, saj je v časniku manjkalo prostora.

⁵⁰ Prim. *Südsteirische Post*, št. 1, 6. 4. 1881.

Osebjje Leonove tiskarne v Mariboru, preden se je preuredila v Tiskarno sv. Cirila (spredaj levo: Franz Sakouscheg, večletni odgovorni urednik lista Südsteirische Post).

smrti, februarja 1883, je njegovo mesto, tako izdajanje kot založbo, prevzela njegova vdova Marija. Časnik so tiskali v Leonovem podjetju, odgovorni urednik pa je bil naprej Dragotin Lorenc, nato pa Lavoslav Kordeš. Kasneje je mesto odgovornega urednika prevzel Franz Sakouscheg. Ko se je leta 1885 Leonova vdova odločila, tiskarno skupaj s časnikom prodati, je prišel list v roke Katoliškega tiskovnega društva. Odslej so časnik tiskali v Tiskarni sv. Cirila, ki je spadala k temu društvu. Na začetku je bil odgovorni urednik še vedno Franz Sakouscheg, po letu 1892, št. 41, pa Eduard Jonas.⁵¹ Od začetka leta, natančneje od tretje številke, je založnik in izdajatelj časopisa Slovensko društvo v Mariboru, z 79. številko istega leta pa je prišlo še do zamenjave odgovornega urednika. To nalogo je prevzel Franz S. Šegula.⁵² Kot glavne urednike navaja Glazer poleg Johanna Leona, Franza Sakouschega, Eduarda Jonasa in F. S. Šegule še Jožefa Rapoco.⁵³ Poleg navedenih imen naj omenim še dve, ki sem jih zasledila v virih. K urednikom časnika *Südsteirische Post* tako sodita tudi Ivan Dečko⁵⁴ in Lavoslav Gregorec.⁵⁵

⁵¹ Prim. Rajh, *Bibliografija o Mariboru*, št. 296; prim. tudi Ahn, *Die periodische Presse der Steiermark*, str. 38.

⁵² Prim. Rajh, *Bibliografija o Mariboru*, št. 296; prim. tudi Ahn, *Die periodische Presse der Steiermark*, str. 38.

⁵³ Prim. Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 654.

⁵⁴ "V letih 1883–85 je bil urednik *Südsteirische Post* in bistveno vplival na slov. politiko na Štajerskem." (Prim. *Enciklopedija Slovenije*, knjiga 2, str. 183, geslo Ivan Dečko).

Südsteirische Post je poročala o politiki, gospodarstvu, gledališču in umetnosti, vsebovala je kronike ter korespondence iz različnih mest (npr. iz Celja, Ljubljane, Dunaja itd.), manjkal pa ni niti zanimiv podlistek.

Po skoraj devetih mesecih je bil časnik lahko ponosen na doseženo. V kratkem času si je pridobil ugled ter se povzpел med priznane časopise. Kljub ostrim in nedostojanstvenim napadom s strani številnih nasprotnikov je časnik zajel celotno Spodnjo Štajersko in so ga prav vsi brez izjeme radi prebirali oziroma, kot beremo v originalu:

"Vor neun Monaten beschlossen österreichische Patrioten deutscher und slovenischer Zunge in Marburg, der aufstrebenden zweiten Stadt Steiermarks, ein politisches Blatt zu gründen, welches die Abschwächung der Gegensätze, eine beruhigtere Auffassung, eine objektivere Betrachtung der Tagesereignisse zum Zwecke haben sollte. Damit sollte der Wahrheit eine Gasse, der Freiheit eine neue Waffe, der Versöhnung der entzweiten Völker die Bedingungen vorbereitet, dem Zusammenwirken zur Besserung der sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse sichere Bahn gebrochen werden."

Wir appellierten an den österreichischen Patriotismus. Unser Appell blieb nicht ohne Erfolg. Mit

⁵⁵ "[...], nekaj časa pa je bil tudi urednik časnika *Südsteirische Post*." (Prim. *Enciklopedija Slovenije*, knjiga 3, str. 384, geslo Lavoslav Gregorec).

großer Genugthuung konstatiren wir, daß das neue Blatt die 'Südsteirische Post' in kürzester Zeit trotz heftigster und nichtswürdigster Angriffe seitens der zahlreichen Gegner in ganz Untersteiermark verbreitet und eifrigst von Freund und Feind gelesen wurde. Die Existenz, der Einfluß dieses Blattes hat sich bereits in mehreren Fällen geltend gemacht. [...]

Alles mit Gott für Kaiser und Vaterland."⁵⁶

Poslopje Tiskarne sv. Cirila v Mariboru, kjer je bil po 1885 tiskan časnik *Südsteirische Post*.

Brez predhodne najave je 29. decembra 1900 izšla zadnja številka lista *Südsteirische Post*. Uredništvo je v tej številki celo še vabilo k prednaročilu na časnik, ki pa ga bralci naslednje leto niso več prejeli. Namesto *Südsteirische Post* je bila natisnjena prva številka časnika *Südsteirische Presse*. Pojasnilo najdemo v pismu F. S. Šegule z dne 20. septembra 1930.⁵⁷ Tukaj lahko preberemo:

⁵⁶ An unsere P.T. Leser. *Südsteirische Post*, št. 77, 28. 12. 1881. Geslo "Alles mit Gott für Kaiser und Vaterland" se je skozi leta spreminjalo. Na primer: "Für Glauben, Vaterland und Kaiser!" (št. 103, 30. 12. 1899) ali "Für Gott, Kaiser und Vaterland!" (št. 103, 29. 12. 1900). Besedilo v slovenskem prevodu:

"Pred devetimi meseci so se avstrijski patrioti nemškega in slovenskega jezika iz Maribora, drugega najpomembnejšega mesta Štajerske, odločili, da ustanovijo politični časnik, katerega namen bi bili ublažitev nasprotij, umirjeno dožemanje ter objektivno opazovanje dnevnih dogodkov. S tem bi bila resnica utrjena prosta pot, svobodi orožje, ustvarjeni bi bili pogoji za spravo sprtih narodov, omogočene pa bi bile izboljšave socialnih in gospodarskih razmer.

Apelirali smo na avstrijski patriotizem. Naš apel ni ostal brez uspeha. Z zadoščenjem ugotavljamo, da je novi list *Südsteirische Post* v kratkem času, kljub ostrim in nedostojanstvenim napadom s strani številnih nasprotnikov, zajel celotno Spodnjo Štajersko in ga prav vsi brez izjeme radi prebirajo. Obstoj, vpliv tega lista je že v več primerih prišel do izraza. [...] Vse z bogom za kralja in domovino." [Prevod P. K.]

⁵⁷ Pismo je priloženo k prvi številki *Südsteirische Presse*

"Doslej in do sem je bil pravi lastnik lista državni in dež. poslanec Michael Vošnjak. Vsled vnevarne uprave in velikih stroškov s tiskovnimi pravicami na sodnji in pred porotniki je nastal sčasoma v tiskarni njegov deficit 15.000 goldinarjev.

Ker naravno Michael Vošnjak te velike svote ni hotel in, živeč v Gorici, ne mogel plačati, je Tiskarna sv. Cirila dolg naprosto črtala, list pa meni prepustila. Spremenil sem naslov *Südsteirische Presse*.

Bilo je 325 naročnikov. Plačeval sem v tiskarni vsako številko sproti iz svojega. Šlo je vse dobro. Konec leta 1901 je imelo 955 naročnikov svojo naročnino á 12 kron plačano. Jaz sem si zaračunal primerno svote za uredništvo in za upravo in še je bil list aktiven."⁵⁸

Tudi v prvi številki "novega" časopisa so nastalo situacijo na kratko pojasnili: Zaradi neizogibnih, nepremostljivih, nenadoma nastalih tehničnih in administrativnih težav so bili izdaja, lastninska pravica, tisk, administracija in odgovorno uredništvo 20 let dvakrat tedensko izhajajočega političnega časnika *Südsteirische Post* z dnem 2. januarja 1901 ukinjeni.⁵⁹

V *Südsteirische Presse* torej lahko prepoznamo naslednico *Südsteirische Post*, ti dve pa sta dejansko predhodnici časopisa *Südösterreichische Stimmen*, ki je leta 1906 nadomestil *Südsteirische Presse*. Izhajal je do 28. septembra 1907; tu se dokončno zaključuje pot izhajanja *Südsteirische Post*.

Uporabo nemškega jezika v časopisih slovenskih rodoljubov je nemška stran videla kot poraz slovenskega jezika na Spodnjem Štajerskem. Pock je v tem videl zmago nemškega jezika in njegov izreden pomen na Spodnjem Štajerskem: "[...], so verdient die Tatsache, daß slowenische Politiker sich deutschgeschriebener Blätter bedienen mußten, als Beweis für die heute so oft geleugnete Bedeutung und Anziehungskraft der deutschen Sprache im Unterlande ganz besondere Beachtung."⁶⁰ Ne glede na Pockovo mnenje pa smemo trditi, da so v 19. stoletju slovenski avtorji iz pragmatičnih razlogov za svoje prispevke pogosto izbrali nemški jezik.

Die Arbeit⁶¹

Časopis *Marburger Zeitung* dolgoročno ni mogel zadovoljevati potreb vseh slojev mariborskega

(Univerzitetna knjižnica Maribor, Sign. R IV 27, MF 151).

⁵⁸ Pismo je priloženo k prvi številki *Südsteirische Presse* (Univerzitetna knjižnica Maribor, Sign. R IV 27, MF 151).

⁵⁹ Prim. Aviso! *Südsteirische Presse*, št. 1, 2. 1. 1901.

⁶⁰ Pock, Von der deutschen Presse, str. 186.

⁶¹ Časopis v slovenskih knjižnicah ni ohranjen.

nemškega prebivalstva.⁶² Zato pride leta 1885 do ustanovitve socialdemokratskega političnega lista, ki pa nikakor ni bil namenjen le mariborskemu bralstvu. *Delo, socialdemokratski organ delavcev Avstrije* oziroma *Die Arbeit. Sozialdemokratisches Organ der Arbeiter Österreichs*, kakor se je list imenoval v originalnem nemškem jeziku, je izhajal od 6. avgusta 1885⁶³ do 2. aprila 1886 dvakrat mesečno, njegova tema pa je bila razvoj delavskega gibanja in njegov pomen v alpskih deželah.⁶⁴ V Mariboru je izšlo le osem števil, saj je deveta številka lista, dne 8. decembra 1885, že bila natisnjena v Gradcu. Izdajatelj lista je bil Johann Rissmann (tudi Rismann, Rißmann, Riesman), prvi urednik Michael Schuster, tiskan pa je bil pri naslednikih Eduarda Janschitz (Eduard Janschitzs Erben). Tiskar v Gradcu je bil Karl Huber.⁶⁵ Kmalu po preselitvi lista v Gradec, so list ponovno hoteli vrniti v Maribor, a *"je Kralik, [lastnik mariborske nemške tiskarne], ponudbo odklonil, ker je tiskanje zaradi številnih zaplemb bilo združeno z neprilikami"*.⁶⁶ Predhodnika tega lista sta bila *Die Zukunft* z Dunaja in *Der Radicale* iz Reichenberga, naslednik pa *Die Arbeit* iz Beljaka.

O ustanovitvi lista *Die Arbeit*, njegovem življenju in koncu beremo celo na svetovnem spletu. S tem časnikom je bil narejen prvi poskus ustanovitve novega radikalnega časopisa po tem, ko so 30. januarja 1884 razglasili izredno stanje ter so vsa društva in zborovanja radikalcev z zakonom prepovedali, njihove časnike pa zatrli. Leta 1886, ko je bil razglašen izredni zakon proti socialni demokraciji, je moral list prenehati z izhajanjem.⁶⁷

*Marburger Hans-Jörgel*⁶⁸ in *Filarka*⁶⁹

Čeprav Pock v svoji razpravi piše, da satirični in humoristični listi v Mariboru zaradi prevelikega navala le-teh iz bližnjega Gradca, Dunaja ali nemškega Rajha, ne bi mogli uspevati,⁷⁰ sta se dva tovrstna lista v Mariboru kljub temu uspela uveljaviti. Prvi je bil *Marburger Hans-Jörgel. Wünsche- und Beschwerdeblatt für jedermann. Stupf-, Zupf- und Rupforgan für communale und sonstige Angelegenheiten* in je dvakrat mesečno izhajal od 1. oktobra 1885 do 16. junija 1886. Izšlo je 18 števil, v prvem letniku šest, v drugem dvanajst števil.⁷¹

Izdajatelj in urednik tega humoristično-satiričnega lističa je bil Emil Stoerck, tiskan pa je bil v tiskarni Janschitz-Kralik. Ko pa je Lavoslav Kordeš odkupil koncesijo za tiskarno od vdove tiskarja Johanna Leona, da bi ustanovil svojo lastno, je potreboval predvsem liste, ki bi mu omogočili stalno delo. V lasti je že imel zbornik za knjižničarstvo *Ljudsko knjižnico*, od Stoercka pa je zatem prevzel še humoristični list *Marburger Hans-Jörgel*. A to je bilo vseeno premalo, da bi lahko vzdrževal svoje podjetje. Po nekajmesečnem životarjenju je moral tiskar sredi leta 1886 opustiti svoje podjetje. To je bil obenem tudi konec prvega satirično-humorističnega lista v Mariboru.

O drugem v Mariboru tiskanem humoristično-satiričnem listu, *Filarka*, žal ni najti nobenih sledi. Omenjajo ga le nekateri sekundarni viri, po katerih naj bi list izhajal dvakrat mesečno od leta 1886 do 1893.⁷²

*Slobodni Slovenec*⁷³

Slobodni Slovenec je bil najprej tedenska priloga časnika *Tagesbote für Untersteiermark*⁷⁴ s podnaslovom *Po domače pisana priloga k "Tagesbote für Untersteiermark"*. Prva številka je izšla 10. septembra 1870. V njej je izdajatelj, urednik⁷⁵ in tiskar Eduard Janschitz naznanil program lista:

"Tovarši! Naša avstrijska domovina je pred sprememboj vravnave; naša vravnava, katero smo z

⁶² Prim. Pock, *Von der deutschen Presse*, str. 186, 187.

⁶³ Datum 6. avgust 1885 najdemo pri Ahn, *Die periodische Presse der Steiermark*, str. 41, Pock, *Von der deutschen Presse*, str. 187, in Rajh, *Bibliografija o Mariboru*, št. 4. Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 654 navaja datum 5. avgust 1885, v *Kronologiji naprednega delavskega gibanja*, str. 20, pa najdemo datum 15. julij 1885.

⁶⁴ Prim. Ahn, *Die periodische Presse der Steiermark*, str. 12.

⁶⁵ Prim. Ahn, *Die periodische Presse der Steiermark*, str. 41.

⁶⁶ Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 654.

⁶⁷ "Mit Verhängung des Ausnahmezustandes am 30. Januar 1884 über Wien und die umliegenden Bezirke wurden alle Vereine und Versammlungen der Radikalen gesetzlich verboten und ihre Presse unterdrückt. Mit der Gründung der 'Arbeit' machte der Schneider Rissmann, der bereits seit Juli 1884 die 'Schneider-Fachzeitung' redigiert und verlegt hatte, den Versuch, eine neue radikale Zeitschrift zu gründen. Nach Rocker fand das Blatt 'bei den Arbeitern großen Anklang und wurde gewöhnlich in sogenannten 'Leinwandballen' in Wien eingeschmuggelt, wo die 'literarischen Klubs' für seine geheime Verbreitung Sorge trugen'. Es mußte aber bereits 1886 nach dem Erlaß des 'Ausnahmegesetzes gegen die Sozialdemokratie' (1886, aufgehoben 1891) sein Erscheinen einstellen. Ein erneuter Versuch zur Herausgabe einer radikalen Zeitung scheiterte am Widerstand der Behörden."

(<http://www.free.de/dada/dada-p/P0001165.HTM>)

⁶⁸ Časopis v slovenskih knjižnicah ni ohranjen.

⁶⁹ Časopis v slovenskih knjižnicah ni ohranjen.

⁷⁰ Prim. Pock, *Von der deutschen Presse*, str. 189.

⁷¹ Prim. Ahn, *Die periodische Presse der Steiermark*, str. 41.

⁷² List omenjata le dva avtorja: Ahn, *Die periodische Presse der Steiermark*, str. 42; Pock, *Von der deutschen Presse*, str. 189.

⁷³ Univerzitetna knjižnica Maribor hrani le nekaj števil tega časopisa. Te najdemo priložene k časniku *Tagesbote für Untersteiermark* (Sign. IV 106, Mf 1).

⁷⁴ To ime je od 1. 9. 1870 do 30. 11. 1870 nosil časnik *Marburger Zeitung*.

⁷⁵ "[...] najdemo v 'Slov. Narodu' 22. avgusta [1871], [...], da je dejanski urednik 'Slobodnega Slovenca' bil osmošolec tukajšnje gimnazije Gregor Jug." (Prim. Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 651).

velikim trdom dosegli, in naša svoboda, ktera le v ravnavi obstati zamore, je v nevarnosti pred sovražniki. Tedaj je potrebno, da smo edinih misli, da pokažemo, da smo mi resnično isti, ki domovini, cesarju in vravnavi zvesti ostanemo. Naši nasprotniki so v deželi politične družbe osnovali, časnike raztrosili in si prizadevajo na tako vižo za svoj namen celo drhal pridobiti. Mi hočemo njih ravnanje posnemati in skoz časnike in politične društva za našo domovino, svobodo in vravnavo potegniti. To pa bomo tedaj le storili z pospehom, ako nam vsi naši in naše očetnjave prijatelji pomagajo, ne le samo tisti, ki nemški, ampak tudi tisti, ki slovenski jezik govore. Naš namen ni drugi kakor ta, da Avstrija mogočna in neokvarjena ostane, da naša rodna domovina štajerska cela nerazdeljena ostane in vedno cvete, da se poljedelstvo, kupčija in obrtnija povzdigne, da se šole pomnožijo, da se davki polajšajo, z eno besedo, da se sreča in zadovoljnost v naši deželi dolgovečno ustanovi. Da mi naš namen dosežemo, Vam priporočamo, da tudi toti početek blagovoljno podpirate."⁷⁶

Priloga je bila prvi poskus slovensko pisanega lista v Mariboru, ki se je zavzemal za nemške interese. Prilogo lahko razumemo kot predhodnico lista *Štajerski kmet*, ki je izhajal v Mariboru od junija 1894 do aprila 1895, ter na Ptuj tiskanega lista *Štajerc*, namenjenega slovensko govorečemu podeželskemu prebivalstvu. Janschitz je list začel izdajati, "da bi z njim potom liberalizma (*Slobodni*) pridobil nekonservativne Slovence za nemštvo."⁷⁷

Prvih osem števil *Slobodnega Slovenca* se sicer imenuje *Po domače pisana priloga k "Tagesbote für Untersteiermark"*, a list so raznašali in prodajali neodvisno od *Tagesbota*.⁷⁸ List "izhaja vsako soboto večer."⁷⁹ Žal pa ostaja odprto vprašanje ali "vsako soboto večer" res drži, saj je izšla dne 3. decembra 1870 šele deveta številka. V kolikor bi ta priloga res izhajala vsako soboto, bi morala na ta datum iziti že 13. številka. Datum 3. december 1870 pa je zanimiv tudi zaradi nečesa drugega. Od tega dne dalje izhaja *Slobodni Slovenec* kot samostojni politični lokalni list.⁸⁰ To je moralo biti povezano s tem, da izide 30. novembra zadnja številka dnevno izhajajočega časopisa *Tagesbote für Untersteiermark*, ki se je z naslednjo

SLOBODNI SLOVENEK.

Po domače pisana priloga k "Tagesbote für Untersteiermark."

Izhaja vsako soboto večer.

Naročilo za Maribor celo leto 1 gold., pol leta 50 kr.; za stranke celo leto 1 gl. 50 kr., pol leta 75 kr. — Naznanje v novicah verstika 6 kr. velja.

Št. 1. Maribor 10. septembra 1870. k št. 126.

Program.

Tovarji!

Naša avstrijska domovina je pred sprememboj vravnave; naša vravnava, ktero smo z velikim trdom dosegli, in naša svoboda, ktera le v ravnavi obstati zamore, je v nevarnosti pred sovražniki. Tedaj je potrebno, da smo edinih misli, da pokažemo, da smo mi resnično isti, ki domovini, cesarju in vravnavi zvesti ostanemo. Naši nasprotniki so v deželi politične družbe osnovali, časnike raztrosili in si prizadevajo na tako vižo za svoj namen celo drhal pridobiti. Mi hočemo njih ravnanje posnemati in skoz časnike in politične društva za našo domovino, svobodo in vravnavo potegniti. To pa bomo tedaj le storili z pospehom, ako nam vsi naši in naše očetnjave prijatelji pomagajo, ne le samo tisti, ki nemški, ampak tudi tisti, ki slovenski jezik govore. Naš namen ni drugi kakor ta, da Avstrija mogočna in neokvarjena ostane, da naša rodna domovina štajerska cela nerazdeljena ostane in vedno cvete, da se poljedelstvo, kupčija in obrtnija povzdigne, da se šole pomnožijo, da se davki polajšajo, z eno besedo, da se sreča in zadovoljnost v naši deželi dolgovečno ustanovi. Da mi naš namen dosežemo, Vam priporočamo, da tudi toti početek blagovoljno podpirate.

Politični ozir.

Novojša poročila.

Ktere poročila so zdaj znamenitostja, ali iz domačih, ali iz tujih dežel? Jaz mislim, da so oboje poročila imenitne, domače kakor tujе za nas Avstrijance. Naj več skrb nam dela, kodaj se bodo državni svetovalci zbrali, kajti zbor je od 5. na 15. septembra preložen, ker se deželni zbor posameznih dežel dokončani niso. Kranjski deželni zbor je le za državni zbor volil, v tem zboru se potem može v odbor volijo, ali s tem to napravijo, da državni zbor samo odpravijo — tako galiski državni svetovalec Smolka Čedom piše. — Deželni zbor na Tirolskem se še le bo začel; temu so poslanci krivi, ki imajo Greutera na čelu, in zraven tega jo opominjati, da je to klerikalna stranka, ki jo prav dobro zastopi, deželni zbor od dneva do dneva odlagati.

Slobodni Slovenec (št. 1, 10. 9. 1870), slovenska priloga k nemškemu listu.

številko ponovno spremenila v trikrat tedensko izhajajoči *Marburger Zeitung*. Odslej je *Slobodni Slovenec* nosil podnaslov *Po domače pisan*. Zakaj list ni več izhajal kot priloga, je uredništvo obrazilo z naslednjimi besedami: "Naš list ki je do zdaj kot priloga k 'Tagesbote' izhajal, bo zanaprej samostalen, ker ga na deželi jako radi berejo. Izhajal bo kakor do zdaj, vsako soboto večer in cena za celo leto nebo veliko večja kakor je bila do zdaj."⁸¹ Toda kljub temu da naj bi časopis po besedah uredništva na deželi zelo radi brali, so izšle samo še štiri številke. List je prenehal izhajati na začetku leta 1871, čeprav je bil ob novem letu razposlan v 6000 izvodih, a ta akcija je privabila vsega skupaj štiri naročnike.⁸²

⁷⁶ *Slobodni Slovenec. Po domače pisana priloga k "Tagesbote für Untersteiermark"*, št. 1, 10. 9. 1870.

⁷⁷ Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 653.

⁷⁸ "Naročilo za Maribor celo leto 1 gold., pol leta 50 kr.; za stranke celo leto 1 gl. 50 kr., pol leta 75 kr." (*Slobodni Slovenec. Po domače pisana priloga k "Tagesbote für Untersteiermark"*, št. 1, 10. 9. 1870); prim. tudi Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 649.

⁷⁹ *Slobodni Slovenec. Po domače pisana priloga k "Tagesbote für Untersteiermark"*, št. 1, 10. 9. 1870.

⁸⁰ Prim. Winckler, *Die periodische Presse Oesterreichs*.

⁸¹ *Slobodni Slovenec. Po domače pisan*, št. 9, 3. 12. 1870.

⁸² Prim. Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 651.

List na ogled.

SLOBODNI SLOVENEČ.

Po domače pisan.

Izhaja vsako soboto večer.

Naročilo za celo leto 2 gl. 50 kr., pol leta 25 kr. — Splošni red za celo leto 2 gl. — kr.
za pol leta 1 gl. — Naročilo v novicah vsakega 6 kr. večja.

St. 9. Maribor 3. decembra 1870. Tečaj I.

Narečilno povabilo!

Naš list ki je do zdaj kot priloga k „Tagesbote“ izhajal, bo zanjeprej samostalen, ker ga na deželi jako radi berejo. Izhajal bo kakor do zdaj, vsako soboto večer in cena za celo leto nebo veliko večja kakor je bila do zdaj.

Cena za celo leto brez poštine 1 gold. 50 kr.
„ „ pol leta „ — „ 75 „
Cena z poštino vred za celo leto 2 gold.
„ „ „ „ pol leta 1 „

Vredništvo „Slob. Slovencev.“

Politični ozir.

Odborni poslanci so se zdaj že v Pestu zbrali in so začeli svojo delavnost; državni odbor ki ima čez denarne razmere ino pa izdavke prvo besedo govoriti, je najšel da so v ti zadevi slabo godli. Posebno vojaštvo je, za ktero se toliko denarja porabi. Vojake mora sicer vsaka država imeti, ali s tem se nič ne prigrisodari, če jih ino zmirom na nogah, kajti oblačila košta in pošiljanje celih regimentov iz ene kronovine v drugo, jako veliko denarjev potrat. Če ni denarja se morajo dolgovati delati ali pa večja shtiba pobirati. Ministerstvo Potocka bi rado odstopilo, tako se govori, in cesar se ni odločil.

V Nemčiji so južne države v zvezo severnih pristopile; v mirnih časih nima Prusko z njilovim vojski nič zapovedovati.

Vojska na Francozskem gre proti kencu, pred nekimi dnevi so zopet Prusi veliko armado francozsko premagali; malo trdnjavo zaporedoma Prusi premagujejo; pripoveduje se, da se je Garibaldi v beg podal in Pariz se že več na tisti strani braniti ne more, kjer se je naj huje in z največim pogonom vojskovalo. Mesto pričakuje pomoči, kar pa naj hitreje nebo dočakalo in hud glad ga bo primeren, se Prusu udati. Novejšo poročila trdijo, da se bo mir z Napoleonom sklenil; ko bi se to zgodilo, se zajo grozovito vojske iz tega nastati. Kakor je zdaj videti, se še nebo vojska z Rusi začela. Prusko si bo prizadevalo mir ohraniti, ali bog vé kako dolgo?

*Slobodni Slovenec (št. 9, 3. 12. 1870),
samostojni politični lokalni list.*

Oba slovenska časnika, *Slovenski gospodar* in *Slovenski narod*, ki sta v tistem času izhajala v Mariboru in bila tiskana takrat v isti tiskarni (tiskarni Eduarda Janschitzja) kakor *Slobodni Slovenec*, sta list – tako Glazer – odločno, a spretno zavrnila:

„Slov. narod“ piše: 'Nas je listič zelo razveselil: 1. je živ dokaz, da mora v slovenskem jeziku govoriti, kdor hoče govoriti z našim narodom; naši nasprotniki so nam torej dejansko sami priznali, kako opravičene so naše tirjatve po vpeljavi slov. jezika v javno življenje; 2. je listič pisan tako slabo, ... da nam ne more trohice škodovati na nobeno stran. [...] Na listu je dalje g. Janžič imenovan kot odgovorni urednik. V tiskovni pravdi 'Slov. gosp.' in 'Slov. nar.' je g. Janžič dvakrat pred sodnijo izrekel, da slovenski čisto nič ne zna. Državni pravdnik ima torej v aktih konstatirano, da g. Janžič nima potrebnih vredniških lastnosti, a vendar pusti list izhajati pod takim vrednikom.' Klasično označbo je dal listu, oziroma njegovemu početju 'Slov. gospodar'; označuje ga namreč kot 'časnikarsko tihotapstvo'“⁸³

⁸³ Prim. Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 649.

Pričakovati je bilo, da bo slovenska stran list kritizirala in prezirala, obstajala pa je še ena stran, ki je list hvalila. V prvem četrletju 20. stoletja je Friedrich Pock namreč zapisal, da je bila leta 1870 nemškemu listu *Tagesbote für Untersteiermark*, bolj znanim pod imenom *Marburger Zeitung*, priložena slovenska priloga, kar pa se zagotovo ne bi zgodilo, če bi bil ta časnik do Slovencev sovražno razpoložen.⁸⁴ A ne glede na to ali je ta listič zavzel sovražno ali prijateljsko stališče do Slovencev in slovenstva, je nekaj zagotovo: spada v našo, slovensko zgodovino, in je kot tak del naše preteklosti.

Štajerski kmet

Štajerski kmet. Svetovalec kmetom v političnih in gospodarskih zadevah je izhajal kot mesečnik⁸⁵ od junija 1894 do aprila 1895. V tem kratkem času izhajanja je izšlo enajst števil s po osmimi stranmi. List se je odločil za geslo "Se združenimi močmi", kar je uredništvo komentiralo v tretji številki lista. Nočejo namreč, tako kot večina listov (tu je viden napad na slovenske časnike, predvsem na časnik *Slovenski gospodar*, s katerim je bil *Štajerski kmet* v nenehnem sporu⁸⁶) slediti geslu "Svoji k svojim", ki naj bi bilo sovražno in hujskaško, saj želijo listi s takšnim stališčem "[...] kmeta zoper meščana, Slovence zoper Nemca nahujskati, ker mislijo, da je za tretjega, t. j. hujskača dobro, če se dva prepirata".⁸⁷ Nekaj vrstic in misli dalje pa pišejo: "Zato pa tudi ne maramo izreka 'Svoji k svojim', temveč držimo se čislanege gesla našega presvitlega cesarja: 'Se združenimi močmi'".⁸⁸ Kar tu izgleda kot čisto človekoljubje in zagovarjanje miroljubnega združenja Slovencev in Nemcev, je bil v resnici skrajno nemško ljubeči list, ki je hotel slovenske spodnještajerske kmete pod lažno pretvezo pridobiti na nemško stran in jih naščuvati proti slovenski politiki in tisku. *Štajerski kmet* je bil časnik, ki je kljub temu, da je bil pisan v slovenskem jeziku, zagovarjal interese Nemcev. Da je temu tako, lahko vidimo, če pogledamo ime izdajatelja in tiskarja tega lista. Bil je

⁸⁴ "Noch 1870, als das Blatt, das sich seit 1866 'Marburger Zeitung' genannt hatte, zum täglich erscheinenden 'Tagesboten für Untersteiermark' emporgerückt war, wurde ein slowenisches Sonntagsblatt* 'Slobodni Slovenec' beigelegt, was sich ein slowenfeindliches Kampfblatt gewiß nicht geleistet hätte." (Pock, Von der deutschen Presse, str. 184). * *Slobodni Slovenec* ni bil nedeljni, temveč je izhajal ob sobotah.

⁸⁵ "Izhaja drugo nedeljo vsacega meseca, [...]" (*Štajerski kmet*, št. 3, avgust 1894).

⁸⁶ Npr. v uvodnem članku "Boter Štajerskega kmeta" v *Štajerski kmet*, št. 3, avgust 1894, piše: "Slovenski Gospodar" in drugi časniki raznašajo lažnjivo vest, da se v kaznilnici za 'Štajerskega kmeta' piše, da se tam urejuje. S tem hočejo zabraniti, da bi kmetje naš list brali, ker vedo, da bi se od kaznjencev nobeden naših kmetov poučiti ne dal."

⁸⁷ *Štajerski kmet*, št. 3, avgust 1894.

⁸⁸ *Štajerski kmet*, št. 3, avgust 1894.

Leopod Kralik, izključno nemški tiskar, ki je bil sovražno nastrojen do slovenske politike in slovenskih rodoljubov. Urednik lista je bil Engelbert Hinterholzer.

Štajerski kmet (št. 3, avgust 1894).

Zaključek

Obravnavani listi so, čeprav večinoma zastopajo nemške interese na Spodnjem Štajerskem (z izjemo časnika *Südsteirische Post*, ki so ga izdajali Slovenci), del naše zgodovine, saj so s svojim delovanjem vplivali, nekateri bolj drugi manj, na potek dogodkov v spodnještajerski prestolnici, predvsem pa na razvoj slovenskega časnikarstva, ki se je moral v boju proti nemški, predvsem finančni premoči stalno boriti in uveljavljati.

Kljub boljšemu položaju nemškega časnikarstva v mestu, kjer je večino tvorilo nemško govoreče prebivalstvo in je bila politična oblast v nemških rokah, pa je presenetljivo dejstvo, da je v obdobju od leta 1862, ko je izšel prvi časopis v Mariboru, do konca leta 1899, katerega še zajema ta raziskava, izhajalo komajda osem časopisov in časnikov, ki bi bili pisani v nemškem jeziku ali pa so jih izdajali Nemci. Število slovenskih listov v tem obdobju je skoraj enkrat višje. A kot navaja Glazer v svojem članku *Prvi mariborski časopisi*, je glavni vzrok za takšno stanje dejstvo, "da je nemštvo v

Mariboru bilo tako rekoč brez tal in kulturno mrtvo, ker je za zemljo, sredi katere je živelo, predstavljalo tuj element in bilo zato z njo brez živega stika; soodločala pa je brez dvoma tudi bližina nemških kulturnih središč, predvsem Gradca, ker ni imelo smisla, v provincialnem mestu ustanavljati lastna literarna glasila".⁸⁹

V zadnjem času se z analizo časopisja, ki je sooblikovalo naš kulturni prostor v preteklosti, ukvarjajo številni avtorji. Ne glede na to, ali raziskujejo nemško publicistiko na Slovenskem z germanističnega, literarnoznanstvenega ali z zgodovinskega stališča, osvetljujejo tovrstne študije predvsem pomen in vpliv časopisja na takratno kulturno, javno in politično realnost ter s tem posredujejo popolnejšo in barvitejšo sliko življenja ljudi v takratnem času.

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISNI VIRI

- Correspondent für Untersteiermark*, 1862–1864.
Marburger Korrespondent, 1865.
Marburger Zeitung, 1866–1870, 1870–1901, 1945.
Tagesbote für Untersteiermark, 1870.
Slobodni Slovenec, 1870.
Südsteirische Post, 1881, 1899, 1900.
Štajerski kmet, 1894–1895.

LITERATURA

- Ahn, Friedrich: *Die periodische Presse der Steiermark in den Jahren 1848–1898*. Graz : Selbstverlag des Verfassers, 1900.
Amon, Smilja: Nemško časopisje na Slovenskem. *Teorija in praksa*, 25, 1988, št. 9/10, str. 1329–1333.
Bajec, Jože: *Slovenski časniki in časopisi 1937–1945*. Ljubljana : Narodna in univerzitetna knjižnica, 1973.
Berčič, Branko: *Tiskarstvo na Slovenskem. Zgodovinski oris*. Ljubljana : Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem, 1968.
Birk, Matjaž: "... vaterländisches Interesse, Wissenschaft, Unterhaltung und Belehrung..." *Illyrisches Blatt (Ljubljana, 1819–1849), literarni časopis v nemškem jeziku v slovenski provinci predmarčne Avstrije*. Maribor : Slavistično društvo Maribor, 2000.
Cvirn, Janez: Nemško (avstrijsko) in slovensko zgodovinopisje o Nemcih na Slovenskem (1848–1941). *"Nemci" na Slovenskem 1941–1955* (ur. Dušan Nečak). Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002, str. 69–98.

⁸⁹ Glazer, *Razprave – članki – ocene*, str. 651.

- Cvirn, Janez: *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor : Obzorja, 1997.
- Enciklopedija Slovenije*. Knjiga 2. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989.
- Enciklopedija Slovenije*. Knjiga 3. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989.
- Gaber, Ante: Skozi stoletja za našim novinarstvom. *Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937. Ob 140 letnici Vodnikovih "Lublanskih noviz" in 30 letnici svoje stanovske organizacije izdali slovenski novinarji* (ur. Božidar Borko). Ljubljana, 1937, str. 179–223.
- Glaser, Janko: Lavoslav Kordeš in njegova tiskarna v Mariboru. *Kronika slovenskih mest*, 1, 1934, št. 3, str. 222–224.
- Glazer, Janko: *Razprave – članki – ocene*. Izbral, uredil in opombe napisal Viktor Vrtnjak. Maribor : Obzorja, 1993.
- Hartman, Bruno: Mikrofilmano časopisje v Univerzitetni knjižnici Maribor. *Knjižnica*, 30, 1986, št. 1–2, str. 101–102.
- Hartman, Bruno: Tiskarstvo v Mariboru. *Maribor skozi stoletja. Razprave I* (ur. Jože Curk, Bruno Hartman in Jože Koropec). Maribor : Obzorja, 1991, str. 705–712.
- Hartman, Bruno: Razmerje med nemško in slovensko kulturo v Mariboru do prve svetovne vojne. *Od Maribora do Trsta (1850–1914). Mednarodni simpozij "Slovenska mesta od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne"* (ur. Darko Friš in Franc Rozman). Maribor : Pedagoška fakulteta, 1997, str. 193–202.
- Hoerig, Ralf G. in Schmück, Hajo: *Datenbank des deutschsprachigen Anarchismus – DadA, Abteilung Periodika 1798–2001 ff.* <http://www.free.de/dada/dada-p/P0001165.HTM>
- Janša-Zorn, Olga: *Historično društvo za Kranjsko*. Ljubljana : Modrijan, 1996.
- Janša-Zorn, Olga: Prispevek k zgodovini delovanja Juridičnega društva v Ljubljani (1861–1868). *Vilfanov zbornik: pravo, zgodovina, narod = Recht, Geschichte, Nation* (ur. Vincenc Rajšp in Ernst Bruckmüller). Ljubljana : Založba ZRC (ZRC SAZU), 1999, str. 497–509.
- Jesenko, Janez: *Časnikarstvo in naši časniki* (Ponatisnjeni listki iz Slovenskega naroda), Ljubljana : [samozal.] I. Železnikar, 1884.
- Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem 1868/1880*. Ljubljana : Delavska enotnost, 1981.
- Miladinović Zalaznik, Mira: Literaturkritik in der Zeitschrift Carniola. *Literature, culture and ethnicity* (ur. Mirko Jurak). Ljubljana : Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 1992, str. 155–161.
- Miladinović Zalaznik, Mira: *Literarna in kritiška ustvarjalnost v nemški reviji Carniola (Ljubljana, 1838–1844) s posebnim ozirom na domovinskost*. (Das literarische und kritische Schaffen in der deutschen Zeitschrift Carniola (Ljubljana, 1838–1844) mit besonderem Hinblick auf das Vaterländische). Filozofska fakulteta, 1994. *Doktorska disertacija*. Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko, 1994.
- Miladinović Zalaznik, Mira: Theaterkritik in der Zeitschrift "Carniola". *Methodologische und literarhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas*. (ur. Anton Schwob v sodelovanju s Carla Carnevale in Fridrun Rinner). Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten, Band 67. München : Südostdeutsches Kulturwerk, 1994, str. 67–79.
- Miladinović Zalaznik, Mira: Leopold Kordesch, ein Krainer Literat des Vormärz. *Anastasius Grün und die politische Dichtung im Vormärz* (ur. Anton Janko, Anton Schwob in Carla Carnevale). Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten, Band 68. München : Südostdeutsches Kulturwerk, 1995, str. 157–168.
- Miladinović Zalaznik, Mira: *Deutsch-slowenische literarische Wechselbeziehungen*. Ljubljana : Oddelek za germanistiko z nederlandistiko in skandinavistiko Filozofske fakultete, 2002.
- Pock, Friedrich: Von der deutschen Presse in Untersteier. *Südsteiermark. Ein Gedenkbuch*. (ur. Franz Hausmann). Graz : Ulr. Mosers, 1925, str. 182–189.
- Rajh, Bernard: *Bibliografija o Mariboru. II snopič. Mariborska periodika*. Odgovarja Dr. Bruno Hartman. Maribor : Univerzitetna knjižnica Maribor, 1979.
- Rajh, Bernard: Konec je bil neslaven: prvi mariborski časnik – "Marburger Zeitung". *Večer*, 37, 1982, št. 147, str. 22.
- Rajh, Bernard: Kratka zgodovina mariborskega časopisja. *Večer*, 37, 1982, št. 147, str. 22–25.
- Reisp, Branko: Tiskarstvo. Oris razvoja v Sloveniji od začetkov do konca 19. stoletja. *Gradovi minevajo, fabrike nastajajo. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem* (ur. Mateja Kos, Matija Žargi in Janja Žagar). Ljubljana : Narodni muzej, 1991, str. 65–71.
- Rozman, Franc: Politično življenje Nemcev v Mariboru. *Od Maribora do Trsta (1850–1914). Mednarodni simpozij "Slovenska mesta od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne"* (ur. Darko Friš in Franc Rozman). Maribor : Pedagoška fakulteta, 8.–10. maja 1997, str. 51–56.
- Slovenska kronika XIX. stoletja, 1861–1883*. Ljubljana : Nova revija, 2003.
- Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884–1899*. Ljubljana : Nova revija, 2003.
- Šlebingner, Janko: *Slovenski časniki in časopisi*.

Bibliografski pregled od 1797 do 1936. Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937. Ob 140 letnici Vodnikovih "Lublanskih noviz" in 30 letnici svoje stanovske organizacije izdali slovenski novinarji (ur. Božidar Borko). Ljubljana, 1937, str. 1–175.

Teply, Bogo: *Sistemiški pregled in geslovník za stvarni katalog "Marburger Zeitung"*. Maribor : Visokošolska in študijska knjižnica, 1973.

Vošnjak, Josip: *Spomini*. Prvi zvezek. Prvi in drugi del 1840 do 1867. 1. Ljubljana : Slovenska Matica, 1905.

Winckler, Johann: *Die periodische Presse Oesterreichs. Eine historisch-statistische Studie*. Wien : Leopold Sommer & Comp., 1875.

Žigon, Tanja: *Nemško časopisje na Slovenskem*. Ljubljana : Študentska založba Scripta, 2001.

Žigon Tanja: *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870)*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.

ZUSAMMENFASSUNG

Das deutsche Zeitungswesen in Maribor im 19. Jahrhundert

Nach der Wiederaufnahme des Verfassungslebens im Jahr 1861 nahm auch das Zeitungsleben in Maribor (Marburg) seinen Anfang. Am 30. März 1862 erschien die erste Mariborer Zeitung *Correspondent für Untersteiermark*, besser bekannt unter dem Namen *Marburger Zeitung*, wurde sie doch die meiste Zeit ihres Bestehens unter diesem Namen herausgegeben. Die letzte Nummer der Zeitung erschien am 8. Mai 1945, am Tag der Kapitulation Deutschlands. Aus der Taufe gehoben wurde sie als ein zweimal pro Woche erscheinendes Blatt, ihren Lebensweg beendete sie als eine Tageszeitung. Außerdem wechselte sie ihren Titel und ihre Erscheinungsweise, aber auch ihr Programm. Die Zeitung, die zu Beginn über politische Angelegenheiten überhaupt nicht berichten sollte, wurde am Ende zu einer radikalen Befürworterin alles Deutschen.

Eine weitere deutsche Zeitung, die so wie die *Marburger Zeitung* einen größeren Einfluss auf das Leben der untersteirischen Metropole ausübte, war die *Südsteirische Post*, eine Zeitung die sich in deutscher Sprache für die Interessen der Slowenen einsetzte. Sie erschien vom 6. April 1881 bis 29. Dezember 1900 zweimal wöchentlich und setzte ihren Weg unter dem Titel *Südsteirische Presse* fort, 1906 wurde sie in *Südösterreichische Stimmen* umbenannt.

Außer diesen zwei Zeitungen erschien im 19. Jahrhundert noch ein deutsches politisches Blatt: *Die Arbeit. Sozialdemokratisches Organ der Arbeiter Österreichs*. Es hatte jedoch keinen größeren Einfluss auf die breite Leserschaft. Es erschien in den Jahren 1885 und 1886. In Maribor wurden nur acht Nummern herausgegeben, Nummer neun des Blattes wurde am 8. Dezember 1885 bereits in Graz gedruckt.

Obwohl im damaligen Maribor politische Zeitungen am stärksten verbreitet waren, wurden darüber hinaus noch ein wirtschaftliches und ein humoristisch-satirisches Blatt herausgegeben. Die *Ampelographischen Berichte*, die sich mit national-wirtschaftlichen Fragen auseinandersetzten, erschienen die ersten vier Jahre (von 1875 bis 1878) in Maribor, die neue Serie (von 1879 bis 1881) aber in Graz. Der *Marburger Hans-Jörgel*, das erste humoristisch-satirische Blatt in Maribor, wurde vom 1. Oktober 1885 bis 16. Juni 1886 zweimal monatlich herausgegeben. Ein zweites derartiges in Maribor gedrucktes Blatt war *Filarka*, von dem jedoch jede Spur fehlt. Es soll zweimal monatlich von 1886 bis 1893 erschienen sein.

Von Interesse sind noch zwei slowenische Zeitungen, die von den Deutschen mit der Absicht herausgegeben wurden, über deutsche Interessen zu berichten. Die erste war *Slobodni Slovenec*, deren acht Nummern vom 10. September 1870 bis zum Jahresbeginn 1871 als Wochenbeilage der Tageszeitung *Tagesbote für Untersteiermark* erschienen. Die neunte Nummer wurde bereits als selbstständiges politisches Blatt herausgegeben. Das zweite Blatt, das als Monatsheft von Juni 1894 bis April 1895 erschien, war der *Štajerski kmet. Svetovalec kmetom v političnih in gospodarskih zadevah*.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 37.014.77(497.4 Kostanjevica na Krasu)
94(100)"1914/1918"
Prejeto: 31. 5. 2004

Vlasta Tul

prof. zgodovine in geografije, arhivska svetovalka, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici,
Trg Edvarda Kardelja 3, SI-5000 Nova Gorica
e-mail: vlasta.tul@pa-ng.si

Šola v Kostanjevici na Krasu v primežu prve svetovne vojne

IZVLEČEK

Predstavljena je kronika šole v Kostanjevici na Krasu, ki je dragocen vir za zgodovino šole in življenje kraja od srede 19. stoletja do poletja 1916, ko so morali civilni prebivalci in tudi šolski učitelj zaradi močnih vojaških spopadov med Italijo in Avstro-Ogrsko na tem območju v begunstvo. Delu kronike, ki se ukvarja s prvo svetovno vojno tudi širše, je namenjena večja pozornost, nekateri zapisi so objavljeni v celoti.

KLJUČNE BESEDE

Kostanjevica na Krasu, zgodovina šole, šolska kronika, prva svetovna vojna, soška fronta

SUMMARY

THE SCHOOL IN KOSTANJEVICA IN THE KARST IN THE VICE OF WORLD WAR I

Presented is the school chronicle of Kostanjevica in the Karst, which is a valuable source for the history of the school and of the place from the middle of the 19th century to the summer in 1916 when the inhabitants of the village and the school teacher were because of severe military encounters between Italy and the Austro-Hungarian Monarchy in that region, compelled to exile. Greater attention is given to the part of the chronicle dealing with World War I in a broader sense; some notes are published entirely.

KEY WORDS

Kostanjevica in the Karst, school history, school chronicle, World War I, Isonzo front

Uvod

S prispevkom želim dodati kamenček v mozaik zgodovine slikovite vasi Kostanjevica na Krasu. Neizbrisen pečat ji je dala prva svetovna vojna. V silovitih bitkah je bila skoraj do tal porušena. Po vojni je zrastle na novo, nekoliko manj gručasto pozidana, še vedno pa dokaj strnjena na vzpetini, ki daje vtis naravne utrdbe. Severno jo proti Vipavski dolini varuje kraški greben z najvišjima vrhovoma Velikim vrhom in Fajtim hribom, na drugo stran pa se del Komenske planote znižuje proti Selu in Hudemu Logu.¹ Ščasoma se ni spremenil le njen zunanji izgled, temveč tudi poselitev sama. Kraj, ki je prvo svetovno vojno pričakal s skoraj tisoč prebivalci, jih ima danes le še dobro tretjino takratnega števila. Vojna je prebivalce poglala v begunstvo in mnogi se niso več vrnili. Po vojni pa je kraj doživel in preživel težko obdobje italijanske fašistične oblasti, ki je teptala osnovne človekove pravice. Zlasti za manjše kraje je velikega pomena prisotnost šolske ustanove, saj v njem ohranja življenje. Tudi vpetost kostanjeviške šole v okolje je ves čas živa. Zaradi vse manjše poseljenosti je osnovna šola danes ohranila le še štiri nižje razrede z osemindesetimi šolarji ter ob njej manjši otroški vrtec. O delovanju šole do velikega preobrata v prvi svetovni vojni pripoveduje njena kronika, ki jo predstavljam.

Kronika šole v Kostanjevici na Krasu kot vir za zgodovino šole in kraja

Šolsko kroniko ljudske šole Kostanjevica na Krasu, ki jo hrani Slovenski šolski muzej v Ljubljani,² lahko uvrstimo med pomembne in zanimive vire ne le za zgodovino tamkajšnje šole, temveč tudi kraja in širše okolice v obdobju avstro-ogrske oblasti pri nas. Posebej izstopa dejstvo, da je v kroniki kar dvajset od skupno enaindesemdesetih strani namenjenih opisu dogodkov med prvo svetovno vojno na šoli, v kraju samem, njegovi bližnji okolici in širše. Predstavitev kronike se zdi toliko bolj upravičena, saj podobnih zapisov iz šolskih arhivov ni ohranjenih. Obenem pa je danes čas, ko se po devetdesetih letih še vedno spominjamo vojne, ki je ne le zaradi razdejanja, ki ga je zapustila, in žrtev, s katerimi je preplavila zahodni konec naše zemlje, temveč tudi zaradi njenih posledic usodno začrtala življenje primorskih Slovencev.

Nemalokrat predstavlja na tem koncu Slovenije šolska kronika skoraj edini zapisani vir o preteklosti kraja, potem ko so najrazličnejši dogodki v zgodovini botrovali izgubi in uničenju preostalih

dokumentov. Taka je tudi šolska kronika dvorazredne ljudske šole v Kostanjevici na Krasu. Kakor je uničenje mnogih virov, tako je tudi njeno ohranitev omogočil splet različnih okoliščin. Le-te nam z opombo v šolski kroniki, zapisano 2. februarja 1940, na njeni zadnji strani razkriva Virgil Šček,³ župni upravitelj v Avberju. Piše, da je Albert Poljšak,⁴ zadnji kostanjeviški učitelj, med prvo svetovno vojno ob umiku iz kraja službovanja kroniko odnesel s seboj v Avber. Ko so ga italijanske oblasti po vojni premestile v Lombardijo, je kroniko iz šole prenesel v župnišče, "sicer bi jo bili laški učitelji sežgali, kakor se je zgodilo z drugimi kronikami na Primorskem", je na konec kronike zapisal Virgil Šček. Ta je prišel v Avber za župnega upravitelja leta 1927 in poskrbel za ohranitev tega dragocenega arhivskega vira. Tam je ostala tudi v času druge svetovne vojne, 5. marca 1951 pa je šolsko kroniko Breda Šček, sestra Virgila Ščeka, darovala Narodni in univerzitetni knjižnici (NUK) v Ljubljani. Iz katalogov NUK je bila izločena 24. aprila 1953, ko je kronika z zamenjavo, ki sta jo opravila ravnatelj NUK Mirko Rupel in ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja France Ostanek, prešla v last in hrambo v Slovenski šolski muzej.

Iz kronike tudi izvemo, da je učitelj njen zadnji del prvotno pisal "lastnoročno s svinčnikom na raznih papirčkih". Šček pa ga je dal naknadno prepisati v kroniko. Od 29. januarja do 2. februarja 1940 jo je prepisoval visokošolec Stanko Fabjan iz Ponikev.

Učiteljevi zapiski so bili namenjeni poznejšemu pisanju kronike, niso pa še bili povsem urejeni, saj je opaziti, da je zato prišlo pri prepisovanju v kroniko tudi do pomot ob zaporedju vnosov. Nekateri dogodki zabeleženi le z dnevom in mesecem toda brez letnice, so namreč uvrščeni na konec kronike, čeprav vsebinsko sodijo drugam. Zanimiv je tudi vrinek, ki ga je učitelj junija 1916 po prihodu prvih vojakov v Kostanjevico zapisal po nareku policijskega uradnika (oficiala) iz Trsta Franca Logarja. Pisan je v prvi osebi, kot bi bil zapis učiteljevo delo.

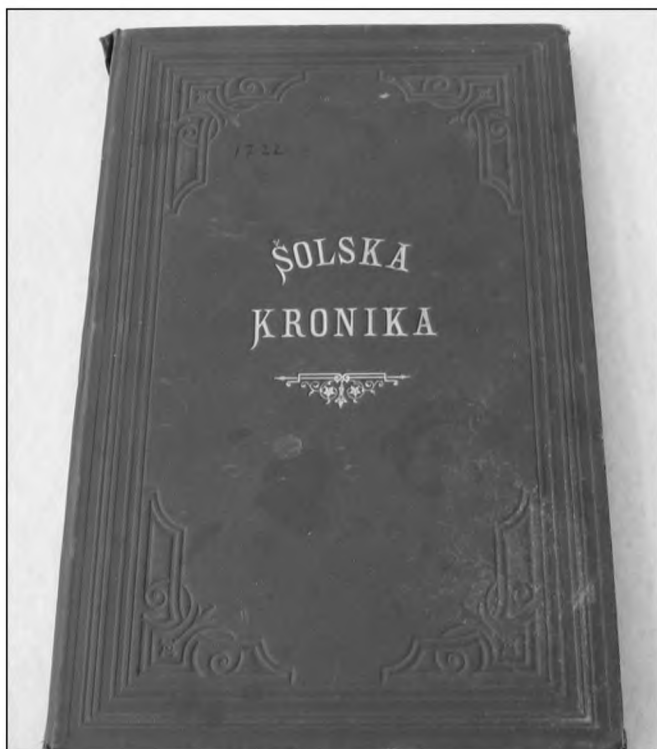
Nedvomno daje kroniki posebno težo prav del, ki opisuje dogajanja v šoli in kraju med letoma 1914 in 1917, to je v času prve svetovne vojne, zato mu namenjam več pozornosti. Večino dogajanja razkriva kronika sama, čeprav se kronist ne ukvarja pretirano z vojaškimi spopadi, temveč bolj z njihovimi posledicami v vasi in šoli. Iz njegovih

³ Virgil Šček, rojen 1889 v Trstu, umrl 1948 v Ljubljani, duhovnik, politik, narodnoobrambni delavec, poslanec, pisec.

⁴ Albert Poljšak, rojen 1884 v Stegovcih (Šmarje na Vipavskem), umrl 1971. 1907–1915 Avber, 1915–1916 Kostanjevica na Krasu, do 1925 v Avberju, 1925 premeščen, nato odpuščen, emigriral v Jugoslavijo.

¹ Krajevni leksikon Slovenije, str. 210.

² SŠM, Kronika šole v Kostanjevici na Krasu.

Kronika šole v Kostanjevici na Krasu (SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25/1).

zapisov tudi ne moremo vedno sklepati, za kako velike spopade je šlo in kolikšne so bile žrtve. Približa pa nam takratno vzdušje v vasi in med šolarji. Za uvod si oglejmo, kako je bilo na šoli pred vono, kje so njeni začetki, kdo vse je tam poučeval, kako je potekal pouk, kakšno je bilo življenje kraja in otrok. Resničnost zapisov sem poskušala preveriti in jih dopolniti s pomočjo drugih virov, kar je razvidno v opombah ali spremnih razlagah.

Do prve svetovne vojne

Prvi vpis v šolsko kroniko je nastal v šolskem letu 1894/95 in kratko povzema dotedanjo zgodovino šole. Kronika kostanjeviške šole je pisana v obrazec, namenjen pisanju kronik, ki ga je tiskal založnik Rudolf Milic v Ljubljani. Vezana je v trde indigomodre platnice, na katerih sta zlato gravirana napis Šolska kronika in vinjeta pod njim. Šele z napisa na prvi notranji strani izvemo, da je to kronika dvorazredne ljudske šole v Kostanjevici. Na naslednjih dveh straneh so natisnjena dokaj podrobna navodila, kako pisati kroniko, ki jih je leta 1893 sprejel kranjski deželni šolski svet, vpejljal pa jih je večina šol na slovenskem narodnostnem ozemlju. Tudi notranje strani šolske kronike so bogato ornamentirane.

Običajno so kronisti zapisali tudi kratek pregled zgodovine kraja in ga predstavili bralcu. Kostanjeviška kronika pa poseže le v zgodovino

šole. Omenja njeno ustanovitev 27. maja 1859.⁵ Občina⁶ je poskrbela za prostor, šolsko nadzorništvo v Devinu⁷ pa je učitelja Josipa Trampuža⁸ iz Kostanjevice imenovalo za provizoričnega (začasnega) učitelja in obenem organista. Nekateri drugi viri navajajo kot učitelja vsaj med letoma 1865 in 1868 Jakoba Rogeljo.⁹ Po novem šolskem zakonu iz leta 1869 so bile pristojnosti nad šolami prenesene na laične oblasti. Taka šola naj bi se začela leta 1873.¹⁰ Prej šola za silo je postala redna šola. To leto je tudi v raznih šolskih evidencah navedeno kot ustanovno leto šole v Kostanjevici. Učitelj Trampuž je leta 1875 opravil preizkus učiteljske usposobljenosti za obče ljudske šole (strokovni izpit) in si pridobil mesto stalnega učitelja

⁵ AST, Luogotenenza Litorale, Atti generali, Šolski kataster za Sežano. Omenja isto leto ustanovitve.

⁶ Kostanjevica je sprva sodila v občino Renče, od leta 1850 do leta 1947 pa v občino Temnica s sedežem v Temnici, ki je bila sicer precej manjši kraj od Kostanjevice.

⁷ Šolstvo je bilo do leta 1869 skoraj ves čas izključno v pristojnosti cerkvenih oblasti. Nadzorovanja in ustanavljanje šol je sodilo v pristojnost dekana. Kostanjevica je bila pod devinsko dekanijo, ki je sodila v okvir goriške nadškofije.

⁸ Josip Trampuž, rojen v Kostanjevici na Krasu leta 1839, kjer je leta 1913 umrl. Bil je tudi podpredsednik leta 1881 ustanovljenega Učiteljskega društva za sežansko-komenski okraj.

⁹ AST, Luogotenenza Litorale, Atti generali, b. 3137, Kataster šol v krajih Goriške škofije.

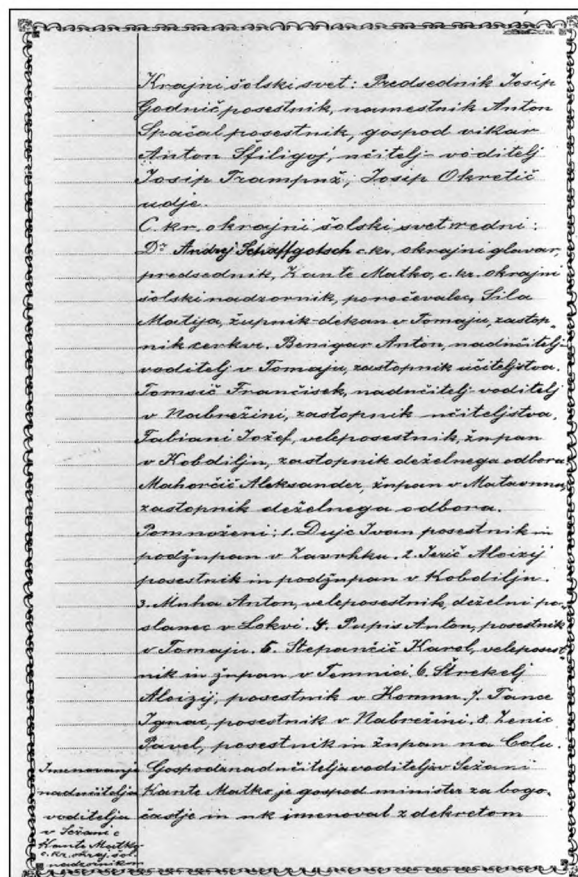
¹⁰ Popotnikov koledar za slovenske učitelje za leto 1890/91.

Razglednica Kostanjevice na Krasu izpred prve svetovne vojne (Goriški muzej).

na enorazredni šoli. V enorazredni šoli so bili učenci vseh razredov v istem prostoru in so se različni razredi v učilnici delili po skupinah. Učitelj je delal neposredno z eno skupino, druge pa v tem času zaposlil s samostojnim delom. Verouk so večinoma poučevali kurati in vikarji, ki so službovali v kraju.¹¹

S 1. septembrom 1895 se je šola s pridobitvijo še enega šolskega prostora in še ene učne moči razširila v dvorazrednico. Jožef Trampuž je postal nadučitelj (ravnatelj). Za drugo učno moč je bilo značilno kar pogosto menjavanje. Učitelji so prihajali z različnih krajev bližnje okolice in tudi iz bolj oddaljenih krajev. Najprej je okrajni šolski svet v Sežani za drugega učitelja imenoval Frana Pirca iz Črnega Vrha, ki pa je še isto leto odšel poučevati na slovenski oddelek deške vadnice v Gorici. Na njegovo mesto je prišel Alojzij Šonc¹² iz komenske štirirazrednice. Šolska obveznost je praviloma trajala osem let. Tri šolska leta so na kostanjeviški šoli poučevali nemščino kot učni predmet, vendar je okrajni šolski svet v Sežani že na začetku šolskega leta 1896/97 naročil, naj se pouk nemščine ukine.

Stran iz šolske kronike z vpisom v šolskem letu 1894/95 (SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25/1).

¹¹ Verouk so poučevali: Jernej Fakin (1869–1864), Josip Pelicon (1864–1865), Alojzij Fabiani (1865–1868), Jakob Vižintin (1868–1974), Anton Šfiligoj (1874–1903), Primož Zakrajšek (1903–1905), Karl Čigon (1905–1906), Anton Bratina (1907–1914), Vinko Štanta (1914–). Za poučevanje verouka je bil usposobljen tudi učitelj Josip Trampuž.

¹² Alojzij Šonc, rojen v Tomaju leta 1872, umrl v Koprivi 1957. Do leta 1926, ko je bil upokojen, ker ni sprejel premestitve v notranjost Italije, je služboval po več krajih vaseh. Bil je tudi pevovodja, organist in skladatelj.

Na šoli so poučevali tudi telovadbo in ženska ročna dela. Ročna dela so učiteljice pogosto poučevale tudi na več šolah v občini in so se večkrat menjale. V šolskem letu 1895/96 je učiteljico ročnih del Marijo Furlan zamenjala Marija Kovačič. Precej menjav je bilo tudi pri ostalem učiteljstvu. S šolskim letom 1896/97 je prišla učiteljica Amalija Toroš,¹³ ki je nadomestila Alojzija Šonca. Na začetku šolskega leta 1897/98 je bil za začasnega učitelja imenovan Jožef Krže, a je kmalu odšel na šolo v Katinaro, namesto njega pa je bilo mesto dodeljeno začasni učiteljici Heleni Škerbic. Leta 1903 je bila premeščena v Pliskovico, namesto nje pa je bila v Kostanjevico za leto dni imenovana Fanika Ličar. Za njo je prišla učiteljica Ljudmila Ličen.¹⁴ Po daljši bolezni je bil v šolskem letu 1905/6 upokojen že prileten nadučitelj Trampuž. Na njegovo mesto je bil imenovan Leo Arko,¹⁵ dotedanji učitelj v Kobjeglavi. Namesto učiteljice Ljudmile Ličen, ki se je odpovedala učiteljski službi (učiteljice so se za tak korak največkrat odločile zaradi poroke), je prišla le za kratek čas Marija Kenda iz Doline, ki je bila nato dodeljena šoli v Štanjelu. Zatam so na izpraznjeno mesto imenovali Amalijo Murovec,¹⁶ že naslednje leto pa jo je zamenjal Blaž Černe.¹⁷ Ročnih del eno leto, to je do prihoda učiteljice Marije Fakin leta 1907, ni poučeval nihče. Istega leta pa je za novega šolskega voditelja prišel učitelj iz enorazrednice v Temnici Anton Fakin.¹⁸ Po pestri menjavi učiteljev je bil ta za Trampužem prvi, ki je ostal na šoli daljše obdobje.

Že iz njegovih zapisov v šolski kroniki lahko razberemo, da je bil Fakin zelo razgledan in vsestransko izobražen učitelj. Uvedel je precej novosti, nadaljeval in popestril pa je tradicionalne pomladanske izlete na bližnje okoliške vrhove: na Trstelj okrog 1. maja, na Veliki vrh, na Železna vrata skupaj z učenci iz Vojščice.¹⁹ Na razglednih točkah so otroci ponavljali znanje iz zemljepisa. Maja je šola običajno organizirala izlete k doberdobskemu jezeru in tudi nabiranje majskih hroščev. Ob "dobrem ulovu" je občina otroke nagradila s

kruhom in vinom. Leta 1908 so pod vodstvom učitelja lovili kobilice in si prislužili nekaj denarja. Skupaj z učenci je učitelj Fakin zbiral najrazličnejše kamnine, semena, žuželke, mrčes, les in ustvaril bogato šolsko zbirko. Šola je imela tudi šolarsko knjižnico, od leta 1907 dalje obogateno tudi z zapuščino pokojnega vikarja Zakrajška.²⁰

Pouk se je običajno pričel 1. septembra in končal 15. julija. Oba dneva so obeležili s sv. mašo in priložnostno slovesnostjo. Med letom so počastili še cesarjev (4. oktobra) in cesaričin (19. novembra) god, trikrat letno so imeli skupno spoved, oziroma sv. obhajilo. Skupaj z učitelji so se udeležili procesij na Markovo (25. aprila), Križevo (ponedeljek, torek, sredo pred praznikom vnebohoda) in Telovo (praznik sv. rešnjega telesa). Večja slovesnost je potekala ob 60-letnici vladanja cesarja Franca Jožefa 2. decembra 1908. Tej slovesnosti je 25. junija 1911 sledila prva v kroniki opisana šolska veselica s pestrim programom: pozdrav gostom, deklamacije, petje, igra. Z denarjem, nabranim z vstopnino, so kupili knjige za revne otroke. V šolskem letu 1911/12 so pripravili že dve veselici. Nabran denar pa so vložili pri poštni hranilnici v Kostanjevici. S podobnimi aktivnostmi so nadaljevali tudi naslednja leta.

Učiteljico ročnih del Marijo Fakin je leta 1910 zamenjala Jožica Gaspari.²¹ 1. oktobra istega leta se je učitelj Fakin poročil z Marico Črnigoj.²²

Nova šola

Pomembna pridobitev za kraj je bila gradnja nove šole. Od leta 1907 je Anton Fakin zapisoval v šolsko kroniko kako slabe in nezdrave razmere vladajo v šolskih prostorih in v stanovanjih učiteljev, kar je bil eden poglavitnih vzrokov za pogosto bolehanje učiteljev in tudi slabšega zdravja učencev. Do šolskega leta 1906/07 skoraj ni omemb bolezni med učenci, tega leta pa so razsajale ošpice in runje (vodene koze), bilo pa je tudi več prehladnih obolenj. Pri prizadevanjih za izgradnjo šole sta se trudila tudi krajevni in okrajni šolski svet. Njegova zadnja sestava pred prvo svetovno vojno je bila izbrana januarja 1912 in naj bi ostala nespremenjena do leta 1917.

Po sklenitvi pogodb so 28. januarja 1913 začeli zidati novo šolsko stavbo, ki so jo dokončali že

¹³ Amalija Toroš, rojena 1877 v Medani.

¹⁴ Ljudmila Ličen, rojena 1883 v Ločniku.

¹⁵ Leopold Arko, rojen 1879 v vasi Fara (Obloke). V letu službovanja je v Kostanjevici vodil tudi Pevsko in bralno društvo Zora.

¹⁶ Amalija Murovec, rojena 1884 v Gorici, maturirala leta 1904.

¹⁷ Blaž Černe, rojen leta 1887 v Tomaju.

¹⁸ Anton Fakin, rojen 1886 v Škrbini 1905 maturiral, dve leti učil v Temnici, usposobljenostni izpit 1907, v Kostanjevici na Krasu do 1915, nato v Sežani, po prvi svetovni vojni migriral v Jugoslavijo, od 1919 do 1920 v Ljubljani, do 1924 v Ribnici, do 1946 na Viču v Ljubljani, kjer je bil tudi upokojen, umrl 1985. Oče pisatelja Borisa s psevdonimom Igor Torkar.

¹⁹ Šola v Vojščici je bila ustanovljena leta 1880, obiskova lo jo je dobro tretjino manj učencev kakor kostanjeviško šolo.

²⁰ Že leta 1868 je bil učitelj Rogelja podporni član Družbe sv. Mohorja, sledili so posamezni učenci, učitelj Trampuž in od leta 1886 šola sama. Leta 1910 sta šolski voditelj Fakin in veroučitelj Anton Bratina naročila knjige Družbe sv. Mohorja in jih vsako leto vsak pol plačevala ter tako še naprej širila ponudbo knjižnice.

²¹ Jožica Gaspari, rojena 1889 v Komnu.

²² Marica (Štefanija) Črnigoj, rojena v Dobravljah na Vipavskem, 1910 poročena z Antonom Fakinom, učiteljem. Leta 1912 je opravila izpit za poučevanje ročnih del in nato poučevala na bližnji šoli na Vojščici.

konec maja 1914. Blagoslovitve se je junija poleg domačinov udeležilo veliko članov okrajnega šolskega sveta iz Sežane, med drugim tudi okrajni glavar Lasič in okrajni šolski nadzornik Matko Kante. Vsa vas je bila v zastavah. Učitelj Fakin je na novo uredil tudi šolski vrt. Šele 20. oktobra 1914 je nadučiteljova žena, namesto v vojsko vpoklicanega moža, prejela od oblasti na Dunaju 100 kron nagrade za nadzorovanje gradnje šole. Avgusta 1912 je mesto Gasparijeve, ki je bila premeščena v Povir, prevzela suplentinja (nadomestna učiteljica) Vinka Antonič.²³

Statistični podatki o učencih in šolskem obisku (od 1886/87 do 1894/95 po Popotnikovem koledarju,²⁴ naprej po kroniki)

leto	število učencev	moški	ženske
ok. 1865	163	97	56 ²⁵
1886/87	115		
1887/88	115		
1888/89	131	71	60
1890/91	142	81	61
1891/92	145	82	63
1894/95	152	81	71
1895/96	166	89	77
1896/97	163	85	78
1897/98	158	83	75
1898/99	157	83	74
1899/1900	157	83	74
1900/01	152	82	70
1901/02	151	72	79
1902/03	153	77	76
1903/04	160	86	74
1904/05	158	88	68
1905/06	150	81	69
1906/07	148	84	62
1907/08	152	85	67
1908/09	139	81	58
1909/10	140	82	58
1910/11	135	72	63
1911/12	144	72	72
1912/13	142	72	70
1913/14	142	72	70
1914/15	151	73	78

Število šolarjev je bilo v začetku delovanja šole nekoliko višje, kot po letu 1879, ko je začela delovati šola v Temnici in se je šolski okoliš kostanjeviške šole zožil na Kostanjevico in Hudi log,

²³ Vinka Antonič, rojena 1891 v Brestovici, 1911–1912 v Nabrežini, 1912–1915 v Kostanjevici, do 1916 Povir, do 1917 Štanjel, do 1919 Divača, do 1920 Suhorje, nato emigrirala v Jugoslavijo.

²⁴ Popotnikov Koledar za slovenske učitelje.

²⁵ Detail-Conscription der Volksschulen.

medtem ko je prej obsegal tudi Lipo, Novelo in Temnico.²⁶

Začela se je prva svetovna vojna

Šolsko leto 1914/15 se je začelo z zamudo, ker je novi šoli primanjkovalo klopi za učence. Večje in resnejše ovire pa so se pojavile že prav kmalu. Poleti 1914 se je pričela vojna med Avstro-Ogrsko in Srbijo ter njenimi zaveznicami. Prva negativna posledica, ki jo je prinesla šoli vojna, je bila vpoklic šolskega voditelja Antona Fakina.²⁷ Okrajni šolski svet v Sežani je zato pooblastil učiteljico Vinko Antonič, da je prevzela tudi drugi razred, ki ga je sicer poučeval Fakin. Okrajni šolski svet je že na sejah oktobra in novembra leta 1914 sklenil, naj bi ostala mesta učiteljem, ki so bili vpoklicani v vojsko, prihranjena do vrnitve. Učenci so bili prikrašani za izobraževanje, saj je pouk potekal izmenično vsak drugi dan. Od začetka februarja 1915 pa je zaradi šibkega zdravja učiteljica redno poučevala le v prvem razredu. V drugem razredu in nadaljevalnem tečaju pa je učila samo ročna dela. Hkrati so šolarji doživeli tudi spremembo pri poučevanju verouka. Na mesto upokojenega vikarja Bratine je prišel šempetrski kaplan Vinko Štanta.

V spremenjenih razmerah so bile tudi na področju šolstva vse sile naravnane v dosego vojaškega uspeha. Politična propaganda je začela delovati s polno paro, zato je že leta 1914 zaslediti še posebej poudarjeno praznovanje cesarjevih jubilejev: godu, rojstnega dne in 66. obletnice njegovega vladanja. Da bi okrepili državo in vzbudili pri učencih čim višjo raven naklonjenosti vojskujoči se domovini, je okrajni šolski svet v Sežani 25. septembra 1914 izdal odlok, v katerem je pisalo, da je edina skrb otrok pridno se učiti, ker je to "največja in najlepša patriotska dolžnost". Država se je tudi hitro pokazala kot velika zaščitnica njenih prebivalcev, saj so takoj poskrbeli za cepljenje proti kozam za šolsko mladino in odrasle. V času vojne so cepljenja večkrat ponovili. Oblast se je boleznih bala, bolna vojska pač ne more zmagovati, zato seveda taka naglica z zdravstvenimi ukrepi. Med drugim so poskrbeli tudi za čistočo in sanitarno dezinfekcijo, ker se je posebno med vojaštvom širila kolera. Human je bil tudi odlok, ki je nalagal učiteljstvu dolžnost, naj bo družinam, kjer je družinski poglavar v vojski, v tolažbo, naj se posebno zavzame za njihove otroke, učno in vzgojno, ter naj bo bolj popustljivo pri šolskih izostankih. Čeprav je prvi odlok določil, da je edina skrb otrok

²⁶ Šola v Lipi ustanovljena leta 1911.

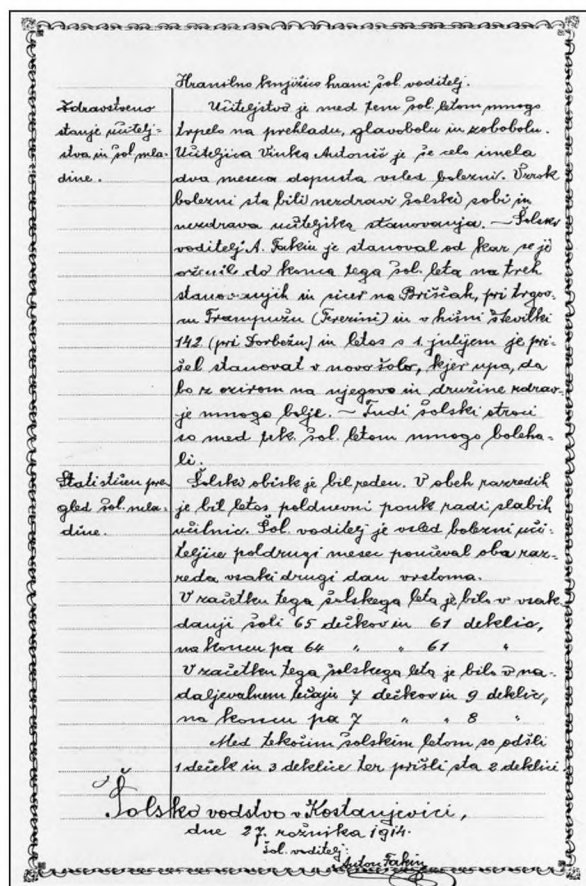
²⁷ Fakin je postal pomočnik okrajnega šolskega nadzornika v Sežani, referent za vojaške podpore za sežanski okraj.

učenje, pa so jih prav kmalu začeli posredno izkoriščati v vojaške namene. Spet so jih opeharili za pouk, saj so zaradi pomanjkanja delovne sile za starejše otroke septembra 1914 dovolili do osem dni odsotnosti zaradi trgatve. Isti mesec je izšel tudi odlok, ki je v bistvu narekoval obvezno delo otrok. Šolska mladina je morala nabirati robidove liste za čaj za vojsko, ker je pravega čaja primanjkovalo. Sledil je odlok, ki je naročal naj se zbirajo denarni prispevki, s katerimi naj bi nakupili volno, šolarke pa naj bi iz nje spletle vojakom oblačila. Nabralo se je kar precej denarja za volno in po šolah, tudi v Kostanjevici, so spletli različna zimska oblačila za vojake 97. pešpolka.²⁸ Ta se je za božič že veselil darila v štirih 151 kg težkih zabojih. Vojaško poveljstvo v Gradcu se je za pomoč zahvalilo. Šole so bile dolžne izvesti akcijo za oskrbovanje vojakov v vojni. Tako so zanje pod nadzorstvom učiteljic ročnih del najprej izdelovali podplate iz papirja, nato pa žepne robčke za poletni čas. Zaradi vse občutnejšega pomanjkanja delovne sile je bilo pomladi 1915 šolski mladini ukazano, da mora sodelovati pri poljskem delu, začeli so jo tudi predčasno odpuščati iz šole, med 1. in 30. aprilom pa so jo zaposlili z nabiranjem raznih kovin za vojsko (baker, cink, svinec, bron, nikelj itd). Šola je prejela tudi odlok, po katerem so morali podpirati prizadevanja pri varčevanju z živili. Varčevanje pa se je odražalo tudi drugod. Šolska mladina je morala svoj že omenjeni prihranjeni denar žrtvovati Rdečemu križu, poleg tega pa so še naprej zbirali sredstva v te namene.

Vojna je zajela tudi Kras

Novo večjo spremembo je prinesla vojna napoved Italije Avstriji 23. maja 1915. Že 27. maja je izšel odlok, ki je opozarjal, da je zaradi te vojne napovedi na Krasu pričakovati več vojaštva. Z odloki je bilo tudi določeno, da je šola dolžna odstopiti prostore v uporabo vojski, če bi jih ta zahtevala. V primeru, da bi bil učitelj v vojnih razmerah prisiljen zapustiti šolo, je moral inventar in poslopje izročiti predsedniku šolskega sveta ali kakšnemu drugemu članu. Pred odhodom je moral tudi izvesti ocenjevanje šolske mladine in zaključiti pouk kot na koncu običajnega šolskega leta.

"In res se je dogodilo", kakor beremo v kroniki, da je že prvi teden vojne prišel v vas "tren",²⁹ tako da je učiteljica Antoničeva konec maja prenehala s poučevanjem. Kronike za to šolsko leto ni dokon-

Zadnji zapis učitelja Antona Fakina v kroniko pred njegovim vpoklicem v vojaško službo (ŠŠM, arhivska zbirka, fasc. 25/1).

čala, pouk pa se je zaključil v skladu z omenjenim odlokom. Po letu dni je pisanje kronike nadaljeval novi učitelj Albert Poljšak. Zapisi, nastali v času, ko se je prva svetovna vojna razplamtela tudi na Krasu, so pisani bolj v obliki dnevnika kot pa tipične šolske kronike.³⁰ Učitelj je zapisoval tudi, kar se je dogajalo v kraju in s šolskim poslopjem od 1. junija 1915 pa do njegovega prihoda.

1. junija 1915 je prišla v vas vojaška enota – divizija pod poveljstvom generala Goigingerja,³¹ ki se je s svojim štabom nastanil v šolskem poslopju. Šola je tako izgubila komaj pridobljene nove prostore, pouk se je popolnoma ustavil. Poslopje je dalo vojaško poveljstvo zaradi varnosti pobarvati v

²⁸ 97. pešpolk so sestavljali večinoma vojaki iz Trsta in okolice.

²⁹ Tren oz. pratež je pomožna vojaška enota, ki oskrbuje operativne enote s sredstvi za življenje in za boj.

³⁰ Zavajajoč je datum zaključka šolskega leta 1914/15, v katerem je poučevala še Vinka Antonič. Poljšak, je kot zaključek vpisal datum 30. junij 1916, kar pa je bil datum njegovega odhoda iz Kostanjevice naslednjega leta. Najverjetneje je ugotovil, da kronike za čas, ko je sam poučeval na šoli, ne bo uspel sestaviti. Ohranili pa so se njegovi osnutki za sestavo kronike.

³¹ Feldmaršal Heinrich Goiginger v začetku spopadov komandant pehote 57. in 94. divizije III. sektorja, ki je potekal od Vipave do Poreča.

Vojska je zasedla skoraj novo šolsko poslopje (Simon Kovačič, Šempeter pri Gorici).

temnejšo barvo, tam je nato uradovalo in obedovalo. Pisarna je bila v malem razredu, jedilnica pa v velikem. V njej naj bi, kakor je zapisano v kroniki, "obedovalo tudi njegovo veličanstvo prestolonaslednik Karl Franc Jožef približno v dneh od 14. do 20. junija 1915". Po oceni kronista je bilo na območju Kostanjevice in Krasa sprva nastanjenega malo vojaštva, ker so Avstrijci mislili, da ne bi mogli vzdržati proti laški premoči. Večjo silo vojaštva so imeli pripravljeno na drugi obrambni črti Trnovski gozd, Nanos. Italijani so zamudili ugodno priložnost možnega večjega pritiska in prodora, zato so jih po oceni pisca kronike "naši brambovci krepko odbili in ohranili prvotno pozicijo še nadalje". Iz kronike nato lahko razberemo tekoča dogajanja na bližnjem bojišču. 7. junija 1915 so iz vasi že opazili prve sovražnikove šrapnele³² nad Martinščino.³³ Za binkoši so skozi vas bežali prebivalci iz Furlanije, ki so ves dan gnali skozi Kostanjevico tudi živino. 9. junija so bežali prebivalci iz Doberdoba, ker so na njihovo vas že padale granate in šrapneli. Že 1. junija zjutraj pa je bilo prvo bombardiranje iz italijanskih ladij. 7. junija so slišali drugo bombardiranje iz bližine Tržiča in Devina. Približale so se štiri sovražne

ladje. Divizijsko poveljstvo je izdalo ukaz, da je treba vaški zvonik porušiti, ker naj bi bil tedaj laški cilj. Podstavili so dinamit, ki je 8. junija ob 4. uri popoldne porušil stolp s cerkvijo vred. Ob eksploziji je bilo poškodovanih nekaj bližnjih hiš in tudi stara šola. Verski obredi so nato potekali v glavnem v župnišču.³⁴

7. julija 1915 se je divizija, ki je bila nastanjena v Kostanjevici, umaknila. Zamenjal jo je VII. korpus (kor) z nadvojvodo Jožefom.³⁵ Tudi ta se je naselil v novem šolskem poslopju le, da si je jedilnico uredil na verandi. V šoli so potekale tudi maše, ki jih je daroval vikar Vinko Štanta, udeleževal pa se jih je tudi štab VII. korpusa na čelu z nadvojvodo. V naslednjih dneh, sredi julija, so v vas pribežali prebivalci Opatjega sela.³⁶ O dogajanjih v kraju od sredine julija do začetka oktobra 1915 kronist ni zapisal ničesar. V enem od poznejših zapisov omeni, da so v poletnem času

³² Šrapneli so topovski, izstrelki napolnjeni s kroglicami in eksplozivom.

³³ Martinščina (S. Martino del Carso), kraj na današnjem italijanskem ozemlju, pribl. 8 km zračne črte oddaljen od Kostanjevice.

³⁴ Med 23. 6. in 7. 7. 1915 je potekala I. soška bitka, v kateri se začno italijanski napadi na rob Doberdobske planote.

³⁵ Nadvojvoda Joseph August je poveljeval oktobra 1914 ustanovljenemu temišvarskemu VII. korpusu. Po napadu Italije je bil premeščen na Koroško, junija 1915 je prišel s VII. korpusom v Kostanjevico in ostal do novembra 1916, ko je odšel na vzhodno bojišče, medtem ko je VII. korpus ostal na Krasu.

³⁶ Med 17. 7. in 10. 8. 1915 je potekala II. soška bitka, v kateri so Italijani poskušali zavzeti Doberdobsko planoto, Šmihel in Martinščino. Obrambo na Avstrijski starni je prevzel VII. korpus pod poveljstvom nadvojvode Jožefa.

Vojaško taborišče v Segetih pri Lokvici na Krasu (Simon Kovačič, Šempeter pri Gorici).

gradili in septembra odprli vodovod in železniško progo.³⁷

3. oktobra 1915 je italijansko letalo prvič bombardiralo Kostanjevico.³⁸ Bomba je padla pred Tomažičevo hišo na vrt, druga v kal pri mlinu in tretja na Balafonovo njivo za Močilom.³⁹ Drugi letalski napad, ki so ga Italijani izvedli 8. oktobra zjutraj, se je končal bolj tragično. Bombe so zadele jedilnico pri šoli, ki so jo vojaki ravno tedaj delali. Ubiti so bili štirje, trije so bili težko, štirinajst pa lažje ranjenih. Ena izmed bomb je porušila Dorbežovo hišo.⁴⁰ Vojake so pokopali in jim postavili velik spomenik. Napadi so se še nadaljevali, a na srečo žrtev ni bilo. 2. novembra je bila za padlimi maša zadušnica. Pripravljena je bila v novi baraki – zimski jedilnici, udeležil se jo je ves štab. Na mestu, kamor so padle smrtonosne bombe, so postavili oltar. Vikar je imel govor v nemškem jeziku.

Kljub preventivnim ukrepom je veliko ljudi umiralo zaradi onesnažene pitne vode, širila pa se je tudi kolera.⁴¹ Od začetka leta do julija 1915 je v kraju umrlo le pet oseb, nato pa v drugi polovici leta kar osemdeset.

³⁷ 22 km dolgo železniško progo za vojaške potrebe Duttovlje – Kostanjevica je od 15. avgusta do 4. oktobra 1915 gradila 35. železniška četa A–O vojske in železničarski ter delovni oddelki vojnih ujetnikov.

³⁸ Med 8. 10. in 4. 11. 1915 je potekala 3. ofenziva. VII. korpus je utrpel veliko izgub, premiki v škodo avstro-ogrske vojske na fronti pa so bili na koncu majhni.

³⁹ Omembe hišnih imen in tudi nekaterih osebnih imen v kroniki niso povsem točne, vendar gre tu najverjetneje za prepisovalčeve napake. Za Močilom je svet za vasjo v smeri proti Novelu.

⁴⁰ Cilj italijanskih capronijevih letal je bilo 8. 10. 1915 poveljstvo VII. in III. korpusa v Kostanjevici in Dornberku. Verjetno je zaradi napake pri prepisovanju Dorbežova hiša vpisana kot Drobiževa.

⁴¹ Epidemijo kolere naj bi prinesel VII. korpus iz Karpotov.

Kakor preberemo v kroniki, je 15. decembra 1915 odšel VII. korpus v Komen na "počitnice".⁴² Nadomestil ga je III. korpus s poveljnikom Josefom Krautwaldom.⁴³ Tudi oni so se nastanili v šoli. Italijansko obstreljevanje je bilo vse bliže. 6. januarja 1916 so obstreljevali železniško postajo.⁴⁴ Kljub vse težjim razmeram je poveljstvo III. korpusa 17. januarja 1916 v župnišču proslavljalo rojstni dan nemškega cesarja, kot zaveznika v vojni. 25. februarja se je v Kostanjevico zopet vrnil VII. korpus, III. pa je odšel v Komen.

Na kraju, imenovanem Segeti, na območju med Kostanjevico in Lokvico, je vojska urejala svoje taborišče. 19. marca 1916 so tam posvetili tudi kapelico sv. Martina.⁴⁵ Verjetno se je tedaj sprostilo staro šolsko poslopje v Kostanjevici in so se otroci lahko spet vrnili k pouku. Albert Poljšak, šolski voditelj v Avberju, je namreč 16. marca 1916 prejel dekret, da mora takoj odpotovati v Kostanjevico. Najprej je moral v Sežano na okrajni šolski svet po izkaznico s katero je smel odpotovati na fronto. Nato je 19. marca izročil šolski inventar predsedniku šolskega sveta v Avberju. Naslednjega dne popoldne je skozi Komen pripotoval v Kostanjevico. V kroniko je zapisal svoje vtise s fronte. Prvič v življenju je namreč videl eksplozijo granate, ki jo je razneslo pri stari šoli na novem službenem mestu, vendar ga, kot je

⁴² 4. soška ofenziva je potekala od 10. 11. do 11. 12. 1915, ki na Krasu ni prinesla večjih pomikov frontne črte.

⁴³ Feldmaršal Josef Ritter Krautwald v. Annau, komandant III. korpusa od maja 1915 do januarja 1918. Med 11. in 16. 3. 1916 je III. korpus na območju Brestovice, nato ga premestijo na Tirolsko.

⁴⁴ V dobrih prvih dveh mesecih leta 1916 naj ne bi bilo večjih spopadov, 5. ofenziva je potekala med 11. in 18. 3. 1916. Boji so potekali tudi na Krasu, kronika jih ne omenja.

⁴⁵ Sv. Martin je med drugim tudi zavetnik vojakov.

Zračni posnetek Kostanjevice na Krasu pomladi 1916. Na sredini je vidna šola z vrtom, desno zgoraj pa že porušena cerkev (Goriški muzej).

zapisal, vse to ni presenetilo. Predstavil se je podžupanu Francetu Spacalu, podkomisarju Logarju in vikarju Štanti. Vsi s prebivalci vred so se silno razveselili njegovega prihoda, saj se je po dolgem premoru lahko zopet začel pouk. Začetek je bil 22. marca 1916 s sv. mašo v začasni kapeli. Po maši so šli mladina in vojaki v novo šolsko poslopje po tablo, klopi in dve omari s šolskim orodjem. Naslednjega dne je učitelj razdelil otrokom knjige ter jih uvrstil v posamezne letnike in skupine. Popoldne pa je Kostanjevico že preletelo sovražno letalo. Kljub vojnim razmeram ali pa prav zaradi njih je bilo učiteljevo delo podvrženo temeljitemu nadzoru. Z velikim zadoščenjem je zapisal v kroniko, kako se je podkomisar Logar laskavo izrazil o šolskem vodstvu predvsem glede discipline otrok.

4. aprila 1916 je šolo obiskal okrajni šolski nadzornik Matko Kante v spremstvu prejšnjega šolskega voditelja Antona Fakina. Tistega dne je bilo ravno sv. obhajilo in zato šole prost dan.

5. aprila so Italijani zopet obstreljevali kraj. Nekaj granat je padlo blizu postaje poljske železnice, nekaj na Segete. Hujši boji pa so potekali ponoči. Čez dan so nato pokopali padlega poročnika iz delavskega oddelka.⁴⁶

8. aprila je šolo obiskal neki dunajski učitelj, ki

⁴⁶ Delavski oddelki, ki so jih sestavljali tudi civilisti in ujetniki, so bili običajno zadolženi za določena opravila, npr. gradbena dela.

je kot vojak praporščak služil vojsko v Kostanjevici. Učitelj Poljšak mu je razkazal šolo, obiskovalec pa je obljubil, da bo o njej poročal v pedagoškem listu. Tudi takrat so na vas padle tri granate, a niso povzročile večje škode. Bilo je dopoldne, ravno v času pouka. Otroci so postali ob žvižganju granat nemirni, nekatere deklice so začele celo jokati. Otroci so predvidevali, da padajo granate na postajo. Da bi jih potolažil, jim je učitelj dovolil ven. Vprašali so vojake, če je morda nevarno. Tudi vojaki so potrdili, da so granate padale na postajo.⁴⁷ Ker je minila vsa nevarnost, je učitelj mirno nadaljeval s poukom.

15. aprila so padale granate na bližnji Veliki Vrh.⁴⁸ Naslednji večer je bilo na fronti močno bombardiranje. Med 19. in 25. aprilom so bile velikonočne počitnice. 27. aprila je pričel učitelj na željo grofa Claricinija v šoli poučevati nemščino. Potrebo je najverjetneje narekovalo kontaktiranje z vojaštvom, nastanjenim v Kostanjevici in njeni bližini.

Razveseljiv dogodek za kronista in vojaštvo se je pripetil 4. maja 1916, ko je avstrijski top, po-

⁴⁷ Železniška proga in postaja sta bili ves čas spopadov tarča italijanske sil, da bi z uničenjem proge preprečili oskrbo bojišča, vendar je delovala vse do preboja soške fronte oktobra 1917.

⁴⁸ Veliki vrh (463 m) je tudi po prodoru Italijanov na soslednji nekoliko nižji Fajti hrib ostal v rokah avstro-ogrske vojske. Ob obojestranskem obstreljevanju je bila Kostanjevica popolnoma porušena.

stavljen pod Kostanjevico na kraju imenovanem Apnence, zadel italijanski balon blizu Mirna in Vrtojbe. Balon je v trenutku zgorel in padel na tla. Šolski voditelj je dogodek opazoval izpred šole.⁴⁹

7. maja je šel učitelj s podžupanom Špacalom ter učenkami Marico Cvetrežnikovo, Lojzko Špacalovo in Ivanko Špacalovo prodajat znake Rdečega križa v vojaško taborišče Segete. Na poti so srečali nadvojvodo Jožefa, poveljnika VII. korpusa. Učenka Cvetrežnikova, ki je bila dobra v nemščini, ga je pozdravila in prosila prispevkov za Rdeči križ. Pri vojaških barakah, šotorih in kavarni so nato prodali vse znake vjakom. Največji izkupiček so imeli pri vhodu v kino, kamor so jih nato povabili, orožnik jih je posadil na častno mesto med častnike. Deklice so znake Rdečega križa prodajale tudi v naslednjih mesecih.

Iz zapisov v kroniki veje vojno vzdušje, v katerem se napetost vse bolj stopnjuje, učitelj niza dogodke, ki so vse številnejši: obstreljevanja, žrtve vojne, nevarnosti. V dogajanja so vključeni tudi učenci, učitelj pa ob vsem poskuša vseeno tudi poučevati.

Kljub obstreljevanju, 8. maja 1916 sta na primer padli dve granati na obrobju vasi pri Apnencah, kjer so bili nameščeni obrambni kamioni, je učitelj Poljšak 11. maja 1916 pričel otroke pripravljati na zaključno šolsko veselico. Po nasvetu in na željo Logarja jih je učil petja. Dela se je lotil z veseljem a tudi z dvomi, če bo mladino, ki je bila že dve leti brez pravega in rednega pouka, sploh mogoče pripraviti za prireditev. 11. maja so bili vpoklicani v vojsko v Radgono kostanjeviški mladeniči, stari 18 let, v Segete pa je prišlo veliko novega vojaštva.

14. maja so Italijani oblegali Martinščino z "zavijajočimi" raketami. Naslednjega dne sta učitelj in vikar odšla k županu v Temnico, da bi rešila račune nabranega denarja za Rdeči križ. Istega dne so v šoli cepili vse krajane proti kozam in koleri. Cepljenje sta opravila okrajni zdravnik dr. Vrčon in neki češki vojaški zdravnik, učitelj in vikar pa sta pomagala zapisovati cepljenje. Po cepljenju so se zbrali zdravnik, glavarjev namestnik z ženo, učitelj in vikar pod lipami pri cerkvi in opazovali valeči se dim in streljanje pri Selcah.⁵⁰

16. maja je ob šestih zjutraj nad Kostanjevico priletelo kar šest italijanskih letal tipa Caproni. Povzročila so precejšnje vznemirjenje. Po oznanjanju vojaškega stražnega zvonca, ki je oznanjal bližajočo nevarnost, je bilo takoj vse prebivalstvo na nogah. Zaklonišča so si poiskali v kletih. Vhodi v primerne kleti so bili označeni z rdečim krogom. Letala so bombardirala kraj, vendar brez večjih posledic. Nekaj bomb je padlo blizu nove šole in na

postajo. Popoldne so prignali na podžupanovo dvorišče okrog petdeset laških ujetnikov s pločevinastimi šlemi (čeladami) na glavi. Bili so "kavaleristi" (konjeniki), zajeti pri Tržiču.

22. maja 1916 se je učitelju predstavil g. Albin Belar⁵¹ iz Ljubljane. Bil je poročnik in deželni šolski nadzornik za nemške šole na Kranjskem. Na bojišču je služil kot "seizmograf" (opazovalec podzemnih rovov). Med vojno pa je poleg kostanjeviške obiskal tudi nekatere druge šole v bližini fronte. Zanimal se je za pouk v vasi in navezal stike z učiteljem. Čudil se je veliki disciplini tamkajšnje mladine, predvsem pa njihovi mirnosti pri pouku, čeprav je bila fronta tako blizu. Učitelj je vesel njegove pohvale, vse to zapisal v kroniko. Belar mu je tudi obljubil, da ga bo pohvalil pri deželnem šolskem nadzorniku Matejčiču v Trstu. Zanimalo ga je tudi, če bi bil rajši v Avberju kot v Kostanjevici. Svojega mnenja učitelj ni povedal, Belar pa si je zabeležil njegovo ime, prejšnje službeno mesto in število šolskih otrok. Ob odhodu je pozdravil otroke in izrazil prepričanje, da bodo sovražniki kmalu poraženi, dodal pa je še: "Kadar pridem v Ljubljano, bom povedal mojim učencem, kako pridno hodite v šolo. Veseli me zelo."

27. maja je poleg Belarja obiskal šolo tudi podkomisar Logar, ki je naročil, naj učitelj z učenci vadi hiter beg iz šole v kleti, da bi tako znali ravnati v primeru prihoda sovražnih letal. Učitelj je potem z otroci res nekajkrat ponovil vajo. Belar pa mu je svetoval, naj si z mladino ogleda vojaške enote. Zanimalo ga je tudi, kdaj imajo naslednjega dne sv. obhajilo, da bi prisostvoval. Tako se je prihodnjega dne udeležil sv. maše in obhajila, ki sta bili v kapelici na dvorišču.

Zapisi v kroniki so vse bolj pogosti, skoraj vsakodnevni. Stopnjevanje napetosti ponazarja intenzivno nizanje dogodkov o vojaških oziroma vojnih zadevah, ki se prepletajo z dogajanjem, povezanimi s šolo.

31. maja 1916 je prišlo zopet veliko vojaštva – pionirjev.⁵² Naslednjega dne naj bi vojska napadla v smeri proti Tržiču in Selcam. Kljub nevarnostim so otroke izkoristili za nabiralne akcije, predvsem robidovega listja. 1. junija 1916 je učitelj zapisal v kroniko, da so šolarji nabirali robidovo listje, medtem ko so jim preko glav letali šrapneli, zato je prosil županstvo v Temnici, krajevni šolski svet in orožništvo, da bi tudi otroci iz Temnice pomagali nabirati robidovo listje.

Naslednjega dne so obstreljevali z dušljivim plinom in ker je pihal južni veter, se je razširil smrdljiv zrak celo do Kostanjevice.

⁴⁹ Baloni so bili namenjeni zlasti opazovanju nasprotnikovih položajev.

⁵⁰ Selce (Cave di Selz), kraj pri Ronkah v Italiji.

⁵¹ Albin Belar, od leta 1904 dalje deželni šolski nadzornik za nemške ljudske in meščanske šole ter nemške srednje šole.

⁵² Pionirji so bili vojaki, usposobljeni za določena gradbeno dela.

Razrušena Kostanjevica (Arhiv Republike Slovenije, 1201/71).

3. junija 1916 je padla italijanska granata na cesto v Renče in ubila dva vojaka ter štiri konje. Naslednjega dne se je močno okrepilo streljanje "naše" artilerije (topništva). 8. junija so šolski otroci nabirali volnene cunje in jih oddali županstvu. Tega dne je prišla v Kostanjevico k zobozdravniku učiteljica Kavčičeva iz Komna, ki je poučevala tudi v Lipi. Ko ji je Poljšak razkazoval staro šolo in vas, sta morala večkrat bežati v klet, ker je ravno takrat potekalo močno streljanje na italijanska letala. Otroci so ju povsod lepo pozdravljali in tudi učiteljica se je kar čudila njihovi izredni discipliniranosti. 12. junija so šolarji po nasvetu komisarja iz zdravstvenih razlogov z apnom pobelili strnišča na šoli in po vsej vasi.

13. junija so otroci prodali osemnajst znakov prestolonaslednika, vrednih po 9 kron. Nabrali pa so tudi 85,5 kg robidovega listja.

14. junija je italijansko letalo zvečer preletelo Kostanjevico, nato pa se je pričelo močno streljanje pri Trziču. 16. junija zvečer pa močno streljanje z obeh strani od Doberdoba do morja.

17. junija je učitelj uresničil Belarjev nasvet in z otroci, s podkomisarjem Logarjem in z vikarjem organiziral šolski izlet k vojakom pred novo šolo in v kostanjev gozd, imenovan Fernede, k nemškemu vojaškemu telefonskemu in telegrafskemu oddelku. Pred novo šolo so vojaki negovali vrt, učitelj je izkoristil priložnost, da je ob obisku otroke poučil o pomenu vrta in gojenju zelenjave.

Zanimivo je, da je sredi vojne vihre 19. junija prišel na tridnevni obisk v Kostanjevico Španski nadvojvoda s soprogo.

Na dan sv. Alojzija⁵³ je imela mladina prost dan s sv. mašo v župnišću.

Zapis v kroniki iz 25. junija 1916 razodeva hierarhičen način vojaških ukazov tudi ob opravih, ki so jih za vojsko opravljali učenci. Šef generalnega štaba obersta Eisner-Bubna⁵⁴ je izdal odlok, "naj se potom šolske mladine nabira robidovo in jagodičevo listje", poveljstvo VII. korpusa je zadolžilo komisarja, naj naznani sporočilo. Že naslednjega dne so otroci pod vodstvom učitelja opravljali to zadolžitev.

Pritisk italijanske vojske se je stopnjeval, sovražni ogenj je grozil dan in noč. 28. junija 1916 se je začela "grozovita kanonada na Martinščino, da so se dvigali celi stolpi dimov čez celo planoto". Zatem so Avstrijci udarili proti Trziču. Dušljiv plin iz spopada je segal do Kostanjevice.⁵⁵

29. junija je učitelj brezuspešno poskušal opraviti zaključno izpraševanje otrok pred odpustom iz šole, a so morali zaradi dvakratnega približevanja italijanskega letala v zaklonišče.

Naslednjega dne proti večeru je sledilo močno italijansko obstreljevanje, ob katerem je eksplodiralo več granat na bližnji Lokvici. Zaključek šolskega leta s sv. mašo pa so kljub temu uspeli izvesti.

26. junija 1916 so začeli Italijani prvič močno obstreljevati Kostanjevico s težkimi granatami. Padlo jih je sedeminpetdeset. Ena je eksplodirala na zidu hleva nasproti župnišča, druga je padla k občinskemu vodnjaku v podstrežje neke hiše ter

⁵³ Sv. Alojzij, zavetnik šolarjev, 21. junija.

⁵⁴ Eisner Bubna – štabni poveljnik VII. korpusa.

⁵⁵ Nekateri drugi viri navajajo prve napade z bojnim plinom na Krasu 29. 6. 1916.

prodrla do tal, a ni eksplodirala, tretja je razdrla obok dvoriščnih vrat pri Trampužu in razbila en avtomobil. Ljudje so se ob tem zelo prestrašili, a žrtev k sreči ni bilo.

Kronist je 31. junija zapisal, da se je izvedelo, naj bi tej fronti pretila velika nesreča, zato je civilni komisar opozoril prebivalstvo, da se mora čim prej izseliti, ker bo vas evakuirana zaradi bližajočega se obstreljevanja. Ljudje so bili zelo presenečeni in prestrašeni, vendar so se pozivom odzvali. Nastalo je nervozno prevažanje blaga v Škrbino, Lipo, k Sv. Tilhu (pri Svetem) in celo v Tomaj. "Videti je bilo, kako žalostno stopa stari oče ali pa mati s solznimi očmi in z otroci za polnim vozom blaga. Po hišah so se zbirali in se posvetovali, kam naj bi se obrnili."

3. julija se je iz Kostanjevice videlo močno obstreljevanje Martinščine in vse doberdobske planote z dušljivimi plini.

Naslednjega dne se je ob desetih začela "osma laška ofenziva".⁵⁶ Najhujša obstreljevanja so bila pri Selcah in Trziču. V teh ključnih trenutkih je na šolo prispel telegram okrajnega šolskega sveta, naj se učitelj poda v Avber, šolske stvari pa naj odpelje v Komen. Šolske zadeve je učitelj pospravil v zaboj. "Vsled zanikrnosti civilnega komisarja grofa Claricinija in njegovega tajnika Logarja, se pa to ni odpeljalo, ker je namenil, da se bo to odpeljalo nazadnje in da mora učitelj vztrajati tam do zadnjega trenutka. Učitelj si je sam prizadeval, da bi se vse srečno spravilo na varno." Vendar je bilo vse zaman, saj je ob pol sedmih zvečer padla granata pred novo šolo in obstreljevanje se je nadaljevalo. Ljudje so se poskrili po kletah in v kritja. Čez eno uro je prišlo italijansko letalo ogle-dotovat granatne učinke. Učitelj pa je medtem vzel svojo prtljago s šolskimi katalogi in si pri stotniku Langu v Fernedih priskrbel voz za potovanje v Temnico. Tam je županu izročil šolske ključe. Ob 10. uri zvečer se je pričelo splošno obstreljevanje Kostanjevice, ki je trajalo do 7. ure zjutraj. Obenem je bilo tudi hudo neurje. Ta obstreljevanja so povzročile splošen beg iz Kostanjevice. Ljudstvo se je naselilo po bližnjih vaseh, vojaško poveljstvo je bilo nastanjeno v Temnici.

5. julija 1916 je učitelj s prtljago odpotoval v Skopo in nato v Avber. V kroniko je še zapisal, da bo šel naslednji dan o zadevi poročat šolskemu nadzorniku Kantetu. S tem so se njegovi zapisi končali.

Zapis, nastal po nareku komisarja

Nezanemarljiv je tudi odnos med učiteljem in nadrejenim osebjem, ki ga lahko zasledimo iz zapisov v šolski kroniki. Z uvedbo vojnih razmer je bila na tem območju imenovana vojaška oblast. Nastavljeni politični komisar se je začel vmešavati tudi v šolsko življenje in v učiteljevo delo. Prišlo je celo tako daleč, da je učitelju narekoval kaj naj ta zapiše v šolsko kroniko. Beležke je učitelj res ohranil, vendar je na lističe zapisal tudi svoje mnenje o razmerah in komisarju. Njegov odnos do komisarja je bil odklonilen, čeprav nam predhodni zapisi tega ne dajejo slutiti. Kar nemogoče se zdi, kako nasprotujočo si podobo o dogajanjih dobimo iz učiteljevih zapiskov na eni in iz komisarjevih narekov na drugi strani. Medtem ko učitelj niza ukrepe, ki jih morajo izvajati zaradi vojnih razmer, opisuje težave ljudi v vojni, pa komisar vojno kar spregleda in povečuje vojaštvo, kot bi bili rešitelji Krasa in njenih ljudi. Kaj vse naj bi bila vojska zastonj delala, kaj vse darovala, to komisar izpostavlja, toda kaj vse ljudje v vojni izgubijo, ga ne zanima, oziroma zaradi politične propagande pre-zre.

Del besedila iz kronike objavljam skoraj v celoti, v nekoliko bolj sodobnem jeziku, izpuščeni oziroma poenostavljeni so le deli, ki govorijo o že prej in na podoben način opisanih dogodkih.

Prvi nastanjenci v novi šoli. 57. Inf. Truppe⁵⁷ do 7. julija 1915. Od tedaj dalje do 7. novembra je bil 7. kor, nato do 15. januarja 1916 3. kor in nato ponovno 7. kor. Vsi so imeli svoj štab v novem šolskem poslopju. Poveljnik 3. kora (armadni zbor) je bil Feldmarschalle Krautwald, 7. kora pa general konjenice nadvojvoda Jožef.

Od začetka vojne 24. maja 1915 do 21. marca 1916 je bilo v Kostanjevici brez šolskega pouka. Novo šolo naj bi zasedla vojaška oblast omenjene vojaške enote, stara šola pa naj bi služila za oficirsko jedilnico. Po prizadevanju nadkomisarja grofa Claricinija, Logarja in poveljnika 7. kora se je s pomočjo okrajnega glavarstva šola ponovno odprla, vendar v starem poslopju.

Takoj po prihodu 7. kora je bilo opaziti, da je le-ta opravil občudovanja vredno delo glede popraviljanja cest, napeljave vodovoda, vojaške železnice in izboljšanje sanitetnih razmer. Vse prebivalce od 2. leta starosti naprej so sistematično cepili proti koleri in kozam. Očistili so vodnjake in žlebove, ukazali vsakodnevno čistiti vaše ulice, dvorišča in gnojišča. Ob začetku vojne je vojska na poljih povzročila veliko škodo, a se žal ni moglo drugače. 7. kor. pa je to škodo poskušal odpraviti ali vsaj ublažiti. Celotno med samimi spopadi naj bi vojaki z njihovimi konji in državnim orodjem

⁵⁶ General Cadorna je 4. julija 1916 javno napovedal napad III. armade na Gorico, hkrati pa naj bi potekala ofenziva na Krasu in tudi v Tirolah. Močni napadi italijanske vojske na položaje VII. korpusa so se nato začeli 4. 8. 1916. Še pred končano 6. ofenzivo se je 10. 8. 1916 VII. korpus umaknil na drugo obrambno črto in zgubili strateški hrib Sv. Mihael. Padla je tudi Gorica.

⁵⁷ Infanterietruppendivision je pehotna divizija.

marljivo obdelovali polja. Vsa polja v Kostanjevici in v bližnjih vaseh so bila zorana in pognojena le po zaslugi vojaške uprave. Poveljstvo 7. kora in višjih oblasti so prispevale k temu, da je bil ves spodnji Kras razdeljen v okraje za poljedelstvo, ki so jih nadzorovali zadolženi častniki. Prav njim gre zahvala, da se polja junija 1916 nahajajo v najlepši rašči. Policijski oficial poudarja, da so se vsa dela naredila brezplačno. Po dolinah Krasa so vidni krasni pridelki, ki so zrasli na zemljiščih, ki jih je vojaška uprava vzela v najem od posameznih občin. Vojska vsakodnevno brezplačno zalaga z zelenjavo in tudi sadikami prebivalstvo. Pri tem gre največ zahvale nadporočniku grofu Dubskiju, ki je nastanjen v Kostanjevici in stotniku grofu Palaricciniju,⁵⁸ nastanjenemu v Komnu. Cerkev je morala biti, kot pravi Logar, zaradi strateških ozirov podrti, pa jo nadomešča župnišče, pred katerim stoji kapelica matere Božje, namenjena verskim obredom. Pohvali tudi nadvojvodo, ki je hodil k maši v župnišče, kljub napornemu delu, vse dokler niso posvetili krasne kapelice, ki jo je postavila vojaška oblast v Segetih. Pomembno delo, ki ga je napravila vojska, je tudi vodovod, ki napaja vojaštvo in civilno prebivalstvo vsega spodnjega Krasa. Zdravstvene razmere na tem delu Krasa naj bi bile v času pisanja zapisa občudovanja vredne. V vsakem primeru bolezni, posreduje vojaška sanitetna oblast brezplačno. V primeru, da je to potrebno, ta oblast tudi dovoljuje brezplačen prevoz bolnika v Trst v bolnišnico. Prebivalstvo in vojaštvo živita v občudovanja vredni harmoniji. Tako je npr. ob obedih videti otročiče z lončki pred vojaškimi kuhinjami, kjer jim rade volje delijo vojaško menažo. Otroci so videti zdravi in dajejo najboljše upanje za poznejši krepki rod. Posebno dečki razvijajo tekom te težke dobe upanja polni vojaški temperament. Na pašnikih pastirji vadijo delat strelne jarke ali dekungo. Skoraj vsi majhni dečki nosijo vojaške čepice ter pozdravljajo častnike in druge vojake s strogim vojaškim "servus". Za čistočo je v občini skrbel nadporočnik Gombač, ki je z velikim potrpljenjem in prepričevanjem navajal ljudi k čistoči. Velika zahvala za to, da se je med ljudmi delalo najmanj škode, kot se je moglo, gre grofu Clariciniju. Na začetku vojne so ljudem pobrali vole in vozove ter drugo opremo in o tem zapisali le površne pobotnice. Grof Claricini pa je poskrbel, da so večini kmetom že tekom vojne popolnoma povrnil škodo. "Sloga, koja je celo avstrijsko armado spravila do največjih vaj čednosti in uspehov, vriva se zaporedno tudi v srca civilnega prebivalstva. Po današnjem licu političnega razporedenja, danes ni videti Nemca, Madjara, Slovana in dr. narodnosti. V vseh vlada

eden duh bratstva in prave avstro-ogrske vzajemnosti socialdemokratskega liberalizma in klerikalizma, ki je morda razsajal v teh krajih, se ga danes tukaj ne čuti; vsaki je menda v svojem notranjem čutu avstr. Slovan in to mu zadostuje." Logar opisuje razliko med prejšnjimi časi in današnjimi dnevi tudi s primerjavo, kako so ljudje reagirali ob poku lovske puške nekdanje preplašeno in kako danes mirno. Šrapnele, zračne napade in vsakovrstne vojne nevarnosti domačini herojsko prenašajo. Sovražno letalo kar mirno gledajo in se vesele avstrijskih strel s šrapneli, ki pozdravijo nasprotnikova letala. Pastirčki na paši se igrajo svoje igre medtem, ko lete mimo njih sovražne granate, šrapneli in bombe. "Smeje se potem, ko je prešla za njega za danes mogoče, še ne prav, spoznana nevarnost".

Zaključek

Kot redek ohranjeni dokument o šolskem življenju takratnega časa nam pričujoča kronika odpira pogled na razmere, ki jih sicer morda ne bi spoznali. Odpira nam možnost zanimive primerjave utečenega, včasih kar malo monotono ponavljajočega se življenja na podeželski šoli od konca preteklega stoletja do začetka prve svetovne vojne, z vojnim obdobjem, ki je ta odmaknjen kraj in obenem tudi šolarje postavilo v središče svetovnega dogajanja, na bojišče zloglasne soške fronte. V kroniki naletimo na zapise, ki razkrivajo strah in nemotnost otrok v vojnem primežu. V glavnem so morali šolarji naenkrat sprejeti drugačno stvarnost. Nove navade staršev in prišlekov vojakov so vključevali v svoje vsakdanje igre in vedenje. Vojna je postala tudi njihova igra, ne le vsakdan. Neprestana nevarnost in eksistenčna ogroženost sta postali rutina, zato so bili otroci včasih videti brezčutni, ko so stoično prenašali grozote, ki so se dogajale okrog njih. Kakšne sledi je na mladih življenjih pustila vojna in nato izguba domačega ognjišča, je zapleteno vprašanje. Prekaljeni v težkih preizkušnjah so se po vojni vračali med ruševine in začeli življenja znova, v novi italijanski državi, ki se je kruto poigrala z njihovo usodo, ko je iz šol in javnega življenja pregnala domačo besedo. So bile prav izkušnje iz vojnih dni eden tistih vzvodov, ki so ljudem dajali moč in pogum, da so se dvignili k uporabi proti krivičnim oblastem? Kostanjeviška šolska kronika nam tako ne le rešuje, temveč tudi odpira nova vprašanja in vabi k iskanju verodostojnih odgovorov.

⁵⁸ Verjetno je zaradi napake pri prepisovanju zapisano Palaricini namesto Claricini.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AST – Archivio di stato di Trieste (Državni arhiv Trst)

I.R.Luogotenenza del Litorale 1850–1918, Atti generali, b. 3135, Šolski kataster za Sežano; b. 3136, Učiteljski kataster za Sežano; b. 3137, Kataster šol v krajih Goriške škofije

ŠSM – Slovenski šolski muzej
arhivska zbirka, fasc. 25/1, Kronika dvorazredne ljudske šole Kostanjevica na Krasu

PERIODIKA

Koledar družbe sv. Mohorja, Celovec (uporabljena leta: 1868, 1869, 1883, 1886, 1887, 1888, 1889)

Popotnikov Koledar za slovenske učitelje za leto ... s popolnim šematizmom šolskih oblastnij, učiteljšč, ljudskih šol in učiteljskega osebja po Južno-Štírskem, Kranjskem, Primorskem in slovenskem delu Koroškega (uporabljeni letniki: 1886/87–1888/89, 1890/91–1892/93, 1894/95, 1896/97)

Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južno-Štajerskem in Primorskem in z osebnim statusom kranjskega ljudskega učiteljstva za šolsko leto... (uporabljeni letniki: 1901/2 – 1914/15)

Šola, glasilo Goriških učiteljev, 1880–1884

LITERATURA

Anton Fakin šestdesetletnik. *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1955*. Celje : Družba sv. Mohorja, 1954, str. 120.

Detail-Conscription der Volksschulen mit ende Dezember 1865. Wien 1870.

Fabi, Lucio: *Sul Carso della Grande Guerra*. Gorizia : Provincia di Gorizia : Eikon, Monfalcone : Laguna, 1991.

Imenik šolskih oblastnij, šol in učiteljev na Slovenskem t.j. na slovenskem Štajerju, Kranjskem, sl. Korotanu, Primorskem in slov. Ogrskem. Ljubljana 1874.

Jung, Peter: *L'ultima guerra degli Asburgo : Basso Isonzo, Carso, Trieste 1915–1918*. Gorizia : LEG, 2000.

Kažipot po pokneženi grofiji goriško-gradiški. 1894. *Krajevni leksikon Slovenije : 1. knjiga*. Ljubljana : DZS, 1968.

Lavrenčič Pahor, Minka: *Primorski učitelji : 1914–1941 : prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*. Trst : Narodna in študijska knjižnica, 1994.

Mesesnel, Janez: *Soška fronta*. Ljubljana : Prešernova družba, 1987.

Močnik, Hubert: *Spomini in izkustva*. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1971.

Občine na Goriškem od srede 19. stol. do druge svetovne vojne. Nova Gorica, Tolmin, Ajdovščina 1986.

Primorski slovenski biografski leksikon (ur. Martin Jevnikar). Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1974–1994.

Ročni kažipot po Goriškem in Gradiščanskem za 1907. Gorica, 1907.

Ročni kažipot po Goriškem in Gradiščanskem za leto 1911. Gorica, 1911.

Ročni kažipot po Goriškem, Trstu in Istri za 1898. Gorica, 1897.

Ročni kažipot po Goriškem, Trstu in Istri za 1899. Gorica, 1898.

Ročni zapisnik Zveze jugoslovanskih učiteljskih društev Julijske Krajine: za leto 1922 in 1923.

Rustja, Karol: Pomen železnic med prvo svetovno vojno. *Kras*, št. 23, oktober 1997, str. 29–33.

Simić, Marko: *Po sledih soške fronte*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1996.

Švajncar, Janez: *Svetovna vojna 1914–1918 : Slovenci v avstro-ogrski armadi*. Maribor : Pokrajinski muzej, 1988.

Todero, Roberto: *Fortezza Hermada 1915–1917 : Storia e itinerari della Grande guerra in Italia e Slovenia*. Udine : Paolo Gaspari, 2000.

Učiteljski ročni zapisnik v vojnem letu 1915.

SPLETNE STRANI

Austro-hungarian-army.co.uk
weltkriege.at

USTNI VIRI

Simon Kovačič, Šempeter pri Gorici, marec 2004

Jožko Trampuž, Kostanjevica na Krasu, marec 2004

ZUSAMMENFASSUNG

Die Schule in Konstanjevica na Krasu in den Wirren des Ersten Weltkriegs

Der Erste Weltkrieg hat in Konstanjevica na Krasu katastrophale Folgen hinterlassen, wurde der Ort doch in den militärischen Auseinandersetzungen beinahe dem Erdboden gleich gemacht, seine Einwohnerschaft in die Flucht getrieben. Von diesem Zeitraum seiner tragischen Geschichte legt die durch Zufall erhaltene Schulchronik Zeugnis ab. Die ersten Eintragungen reichen in das Schuljahr 1894/95 zurück, während die Geschichte der Schule seit der Mitte des 19. Jahrhunderts dokumentiert ist. Mit dem Ausbruch des Ersten Weltkriegs und den Kämpfen zwischen der italienischen und österreichisch-ungarischen Armee ging das ruhige und beinahe eintönige ländliche Idyll jäh zu Ende. Der Ort rückte ins Zentrum des damaligen Weltgeschehens. Die üblichen alljährlichen Eintragungen in die Schulchronik waren beendet. Den letzten Teil der Chronik, der die Ereignisse in Dorf und Schule in den Kriegswirren eingehend beschreibt, konnte der Lehrer nicht mehr in die Chronik eintragen. Im Sommer 1916 musste die Bevölkerung samt Lehrer wegen akuter

Kriegsgefahr Konstanjevica verlassen. Bei seinem Abgang brachte der Lehrer die Schuldokumentation samt Chronik und Notizen für die Chronik nach Avber. Dort gelangte die Chronik in die Hände des nationalbewussten Pfarrers Virgil Šček, der sie vor den italienischen Behörden versteckte und die Eintragung der Notizen nach den Merktzetteln des Lehrers in die Chronik besorgte. Im vorliegenden Beitrag wird dieser Teil der Chronik eingehender behandelt, einzelne Aufzeichnungen in ihrer Gesamtheit veröffentlicht. Unsere Aufmerksamkeit wird durch eine Niederschrift geweckt, die nach dem Diktat des politischen Kommissars entstand, der in gewisser Hinsicht Vertreter der Militärverwaltung im Ort war. Sie legt unterschiedliche Sehweisen der Kriegszustände des Kommissars und des Lehrers offen. Während der Lehrer über Maßnahmen berichtet, die durch Kriegszustände hervorgerufen wurden, und die Schwierigkeiten der Bevölkerung im Krieg beschreibt, übersieht der Kommissar oft den Krieg und glorifiziert das Militär als Retter des Kras-(Karst)-Gebiets und seiner Einwohner. Die Schulchronik von Konstanjevica na Krasu stellt eine bedeutende und unersetzliche Quelle dar zur Erforschung der Vergangenheit von Schule und Ort, insbesondere zur Zeit des Ersten Weltkriegs, beschreibt sie doch genau manches Ereignis, das man mithilfe anderer Quellen nicht kennenlernen kann.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 061.23:069(497.4)"1919/1940"

Prejeto: 22. 11. 2004

Katja Mohorič Bonča

univerzitetna diplomirana kulturologinja, Dašnica 122, SI-4228 Železniki
katja.mohoric.bonca@email.si

Muzejska društva na Slovenskem pred 2. svetovno vojno

IZVLEČEK

Avtorica je želela prikazati, kakšno je bilo življenje v muzejskih društvih v Škofji Loki, Novem mestu, Murski Soboti in Krškem, ki so se oblikovala med svetovnima vojnama. Prizadevni ljubiteljski zgodovinarji so odigrali pomembno vlogo pri oblikovanju slovenske kulturne identitete v obdobju med svetovnima vojnama. S svojim ugledom so v lokalni skupnosti vzbudili interes za kulturno dediščino in veliko prispevali k popularizaciji muzejske dejavnosti na Slovenskem. Srečevali so se z zahtevno nalogo ohranjati kulturno preteklost, njihov glavni cilj pa je bilo odprtje krajevnega društvenega muzeja.

KLJUČNE BESEDE

muzejska društva, pred 1941, Škofja Loka, Novo mesto, Krško, Murska Sobota

SUMMARY

MUSEUM SOCIETIES ON SLOVENE TERRITORY BEFORE WORLD WAR II

The author's aim is to present the activity of museum societies in Škofja Loka, Novo mesto, Murska Sobota and in Krško, which were formed between the two World Wars. Ambitious amateur historians have played an important role in forming Slovene cultural identity in the period between the two World Wars. With their reputation, they evoke in local communities interest in cultural heritage, and contributed a great deal to popularisation of museum activity on Slovene territory. They have been facing a pretentious task – preserving the cultural past; their principal goal was opening of a local society museum.

KEY WORDS

Museum societies, before 1941, Škofja Loka, Novo mesto, Krško, Murska Sobota

Uvod

Zbiranje najrazličnejših stvari je aktivnost, ki že od pradavnine naprej bogati življenja ljudi. Sprva so bile te zbirke privatne narave in vse do konca fevdalizma praktično niso bile namenjene širši javnosti. Zbirke so našle svoje vitrine v prostorih posvetne in cerkvene gospode.

Med najbolj ohranjene zgodnje zbirke na Slovenskem sodijo ptujska orožarna in lapidariji, o katerih sta v 15. in 16. stoletju pisala P. Santonino in A. Prygl. Med predhodnika muzejstva pa uvrščamo J. V. Valvasorja, ki je s svojo zbirko grafičnih listov, slik, matematičnih in kartografskih instrumentov, starih novcev in drugih zgodovinskih predmetov na gradu Bogenšperk načrtoval pot organiziranemu muzejskemu delu. Omeniti velja še galerije slik J. K. Erberga v Dolu pri Ljubljani, slike s posesti J. Hungersbacha, J. Caprinija in Marka Antona Polhograjskega v Ljubljani, škofa Ernesta Amadeusa Attemsja v Goričanah, J. S. Breckerfelda v Starem gradu blizu Novega mesta in Antona Jožefa Auersperga v gradu Križ blizu Kamnika. V Stari Loki sta v 19. stoletju umetnine zbiral brata Anton Edvard Jožef in Karel Friderik Jožef Strahl, kot numizmatik pa je bil pomemben I. Š. Florjančič de Grienfeld iz 17. stoletja. Ljubljanske starine in spomenike je zbiral in opisoval J. G. Dolničar.¹

Vendar tu še ne gre za muzeje v današnjem pomenu besede. Zbirke so še vedno privilegij manjšine. Šele prva poklicna muzejska ustanova na Slovenskem, Kranjski deželni muzej v Ljubljani, ustanovljen leta 1821, vzpostavi novo logiko, ko muzej postane javna last, ko muzejske zbirke postanejo dostopne tudi širšim množicam in ko ne gre več samo za bahavo razkazovanje bogastva privilegirane sloja.

Po zgledu drugih avstrijskih muzejev je tudi Kranjska leta 1821 v Ljubljani dobila prvo poklicno muzejsko institucijo, Kranjski deželni muzej (leta 1920 preimenovan v Narodni muzej). Leta 1831 je bila v stavbi liceja postavljena prva stalna muzejska razstava. Razstavljene so bile zbirka mineralov, okamenin, kapnikov, aragonitov, zbirka sesalcev, zbirka ptičev, zbirka metuljev, školjk, hroščev, knjiga z imeni dreves, zbirka različnih vrst grozdja, trav, zbirka starin, kolekcija domačih industrijskih izdelkov, zbirka kovancev. Prostorska stiska in neprimernost prostorov za muzejsko rabo je zahtevala novo muzejsko stavbo. Tedanji kustos muzeja Karel Dežman je izdelal program za nov muzej in Kranjski deželni zbor je leta 1881 sprejel odločitev o gradnji nove muzejske stavbe. Z gradnjo so končali leta 1885, leta 1888 pa so slovesno

odprli muzej in javnosti prvič predstavili na novo postavljene zbirke.²

Muzejska dejavnost se je začela prebujati tudi drugod po Slovenskem. Leta 1882 je bil ustanovljen muzej v Celju, leta 1893 zasebni muzej J. N. Sadnikarja v Kamniku in muzej na Ptuj, leta 1898 Slovenski šolski muzej v Ljubljani, leta 1909 je bila osnovana zbirka v Laškem, leta 1911 v Kopru, trije muzeji v Mariboru pa so nastali v letih 1896, 1903 in 1909. Za prvi muzej na prostem na Slovenskem je zaslužen Simon Povoden, ki je v mestni stolp dal vzdati rimske spomenike, za predstavitev likovne umetnosti pa slikar Rihard Jakopič, ki je v Tivoliju leta 1908 postavil prvi slovenski razstavni paviljon.³

Leto 1918 predstavlja kulturno prelomnico. Govorimo lahko o zavestnem negovanju slovenstva in nastajanje muzejev je le ena izmed pojavnih oblik te ideje. Franjo Baš razlaga, da razvoj muzejev v Jugoslaviji označuje prizadevanje za nove muzejske prostore za predvojne muzeje, težnja po ustanavljanju novih specialnih in krajevnih muzejev in reorganizacija muzejskih zbirk.⁴

Centralni muzejski problem jugoslovanske dobe Baš vidi v pomanjkanju razstavnih prostorov. Posebej izstopa Narodni muzej, kajti pojavilo se je ogromno novega gradiva,⁵ ki pa ga vsega ni bilo mogoče razstaviti. Narodni muzej je, tako Baš, problem rešil s tem, da se je iz Narodnega muzeja v Ljubljani leta 1923 izločil Slovenski etnografski muzej, leta 1944 pa še Prirodoslovni muzej, ter z ustanovitvijo Mestnega muzeja v Ljubljani leta 1935.⁶ Izločitev Etnografskega in Prirodoslovnega muzeja pa takrat ni pomenila dejanske razbremenitve Narodnega muzeja, opozori Ervin Dolenc,⁷ kajti Etnografski muzej je še dolgo gostoval v prostorih Narodnega muzeja,⁸ Prirodoslovni muzej pa se še vedno nahaja v isti stavbi kot Narodni muzej. Dolenc pa se z Bašem strinja, da je šele ustanovitev Mestnega muzeja delno rešila prostorsko stisko Narodnega muzeja. Gradivo za Mestni muzej je v največji meri prispeval Narodni muzej, vsebinsko pa je obsegal predmete stanovanske kulture plemstva in meščanstva. Po načelih, po katerih je bil ustanovljen, naj bi pred-

¹ Enciklopedija Slovenije 7, str. 253.

² Kladnik, Sto muzejev na Slovenskem, str. 15–17.

³ Enciklopedija Slovenije 7, str. 253.

⁴ Baš, Muzeji, galerije, arhivi in spomeniško varstvo v Sloveniji, str. 314.

⁵ Nove predzgodovinske arheološke pridobitve predvsem z Dolenjske, izbor iz zbirke vojvodine Mecklenburške, emonensia, numizmatične pridobitve, novo gradivo iz umetne obrti, pridobitve iz cerkvene umetnosti od poznega srednjega veka dalje (Baš, Muzeji, galerije, arhivi in spomeniško varstvo v Sloveniji, str. 314).

⁶ Baš, Muzeji, galerije, arhivi in spomeniško varstvo v Sloveniji, str. 314–315.

⁷ Dolenc, Kulturni boj, str. 13.

⁸ Do leta 1997, ko je dobil svoje prostore na Metelkovi.

stavljal vzor vsem ostalim krajevnim mestnim muzejem.⁹

V Mariboru so se v času po prvi svetovni vojni trije muzeji združili v eno ustanovo, nastal je prvi slovenski pokrajinski muzej.¹⁰ Muzej je upravičil svoje ime, kajti zbirke so obsegale zbirko meščanske kulture, etnografsko zbirko in zbirko cerkvene kulture.¹¹ Mariborski Mestni in Narodni muzej sta se združila leta 1920, temu pa se je leta 1924 pridružil tudi Škofijski lavantinski muzej.¹² Tudi ta muzej so pestili prostorski problemi, ki pa jih je mariborska občina s sodelovanjem spomeniškega varstva rešila z adaptacijo mariborskega gradu, kjer so dobile prostor vse muzejske zbirke.¹³

Na diferenciacijo in specializacijo muzejev kaže leta 1918 ustanovljena Narodna galerija, ki je pokrila področje likovne umetnosti, in že omenjeni Etnografski, Prirodoslovni in Mestni muzej v Ljubljani. Specializacija je zajela tudi sorodne organizacije. Muzejsko društvo za Slovenijo, nastalo leta 1919 s preimenovanjem Muzejskega društva za Kranjsko, se je leta 1929 razdelilo na Muzejsko društvo za Slovenijo, ki je pokrilo področje zgodovine, in na Prirodoslovno društvo, ki se je usmerilo v prirodoslovje. Publikacijam o arheoloških izkopavanjih in pridobitvah se je pridružil tudi zbornik Etnolog, ki je vključeval etnografske razprave. Muzeji pa so v tem času dobili tudi svoje vodnike po zbirkah.¹⁴

Obdobje med svetovnima vojnama je priča tudi nastanku novih krajevnih muzejev, kjer so pomembno vlogo odigrala muzejska društva. Nastaneta muzeja v Škofji Loki (1939) in v Krškem (1940), in v Novem mestu in v Murski Soboti pa člani muzejskega društva pripravljajo odprtje muzejske zbirke. V Slovenj Gradcu je leta 1935 odprl svoja vrata zasebni Sokličev muzej.

Društva so bila za časa prve Jugoslavije najpomembnejši formalno organizirani nosilci večine kulturnih dejavnosti. V tem času je bila zakonska ureditev kulturnih dejavnosti neenotna in nedorečena. V Sloveniji so na področju kulturnega delovanja večinoma veljali staroavstrijski zakoni, ki so se mešali z centralizirajočim urejanjem v Beogradu.

Nov zakon o društvih, shodih in posvetih¹⁵ je bil sprejet 18. septembra 1931. Ustanovitelji društva so morali skladno s tem zakonom okrajnemu načelstvu oz. policijski upravi predložiti prijavo in pravila društva. Pravila so morala obsegati ime, sedež in področje društva, naloge društva, stroj uprave, odredbe o vstopu in izstopu iz društva, pravice in dolžnosti članov, zastopanje društva, društveni znak ter namembnost društvene imovine v primeru prenehanja obstoja društva. Ime društva je moralo biti v skladu z nalogami društva. Če jih okrajno načelstvo v šestih tednih ni zavrnilo, je stopilo društvo v veljavo. Prepovedana so bila društva, ki nasprotujejo državnemu redu ali javni morali ali če je ustanovljeno na verski, plemenski ali pokrajinski osnovi. Tudi nepolitično društvo je moralo voditi spisek članov, ki je moral biti dostopen oblasti.

Po mnenju Sergeja Vrišerja je čas med svetovnima vojnama utrdil vlogo muzejev kot varuhov kulturne dediščine.¹⁶ Starejše muzejske ustanove, ki so opravljale vseslovensko poslanstvo in so praviloma nosile primaren znanstveni značaj, so že doživele reorganizacijo. Še več, ne le strokovna javnost, tudi širše množice so se navadile na muzejsko kulturo, o čemer pričajo ustanavljanja muzejev izven takratnih kulturnih središč.

Nova muzejska društva in krajevni muzeji

Škofja Loka

Muzejsko društvo Škofja Loka je bilo ustanovljeno 23. julija 1937 v Škofji Loki. Ideja za nastanek muzejske zbirke in muzejskega društva pa se je oblikovala že leto prej, v okviru obrtno-industrijske razstave, ki so jo v Škofji Loki pripravili škofjeloški obrtniki in je bila odprta med 12. julijem in 16. avgustom 1936. Škofja Loka je namreč staro obrtniško mesto z bogato tradicijo srednjeveških cehov. Razstava je bila zasnovana tako, da je predstavljala bogato in pestro delo na loškem ozemlju¹⁷ delujočih obrtnikov in razvijajočih se in-

⁹ Baš, Muzeji, galerije, arhivi in spomeniško varstvo v Sloveniji, str. 314.

¹⁰ Vrišer, Osnove muzeologije, str. 12.

¹¹ Baš, Muzeji, galerije, arhivi in spomeniško varstvo v Sloveniji 1918–1938, str. 316.

¹² Nekoliko drugačno poimenovanje muzejev v Mariboru najdemo na internetni strani http://www.pmuzej-mb.si/strani/zgodovina_muzej.htm). Tu je govora o zbirki Muzejskega društva in o zbirki Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko, ki sta se združili leta 1920 in o zbirki Škofijskega muzeja, ki se jima je pridružila leta 1924.

¹³ Baš, Muzeji, galerije, arhivi in spomeniško varstvo v Sloveniji, str. 316.

¹⁴ Na Ptujju je leta 1925 izšel Abramičev Poetovio (prevod A. Sovre), leta 1927 v Celju prvi zvezek J. Orožnove zgodovine Celja, Narodni muzej je leta 1931 izdal vodnik po kulturnozgodovinskih in leta 1933 vodnik po prirodoslovnih zbirkah, leta 1939 pa je J. Mal izdal vodnik po Mestnem muzeju v Ljubljani (Baš, Muzeji, galerije, arhivi in spomeniško varstvo v Sloveniji, str. 317).

¹⁵ Zakon o društvih, shodih in posvetih. Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine, II, 3. 10. 1931, str. 1205–1208.

¹⁶ Vrišer, Osnove muzeologije, str. 12.

¹⁷ Loško ozemlje ali freisinško ozemlje je termin, ki se nanaša na tisočletno tradicijo Škofje Loke in okolice, ki je bila celih 830 let v lasti freisinških škofov (973–1803).

dustrijskih obratov. Neposredno po svetovni gospodarski krizi je bilo ključnega pomena, da se med obrtniki vzbudi zavest o vzajemnosti pri premagovanju gospodarskih težav in da se poudari vloga ter pomen obrtnikov. Poleg tržnega dela pa je razstava obsegala tudi kulturnozgodovinski vidik, saj so obrtniki želeli predstaviti tudi zgodovinski pogled njihove dejavnosti. France Planina je poskrbel za ta vidik razstave. Razstavljene so bile cehovske skrinjice, listine, sezname članov, cehovski vrči in cehovska bandera nekdanjega loškega čevljarkega, kovaškega, lončarskega in usnjarskega ceha, slike in stilna oprava. Prvič je bila širši javnosti predstavljena tematsko urejena zbirka loške gospodarske in kulturne preteklosti.¹⁸

Ob tej priliki je odbor za prvo obrtno-industrijsko razstavo izdal tudi publikacijo Škofja Loka in njen okraj v luči gospodarskih in kulturnih prizadevanj. Publikacijo sta uredila dr. Rudolf Andrejka in prof. France Planina in obsega 80 strani poljudno napisanih strokovnih in znanstvenih prispevkov in 28 strani gospodarskih propagandnih oglasov, s katerimi se je predstavilo 130 nosilcev gospodarske dejavnosti. Publikacija vsebuje uvodno posvetilo izdajateljev, predstavljeni so pokrovitelji razstave, Tine Debeljak pa je spesnil pesniško posvetilo Škofji Loki. Publikacija vsebuje še razprave o loški preteklosti (dr. Pavle Blaznik), o obrtništvu (dr. Rudolf Andrejka, France Planina), o umetni obrti (Janez Veider), o turizmu (dr. Rudolf Andrejka), gledališki preteklosti (dr. Tine Debeljak) in o kulturnih delavcih (dr. Tine Debeljak).¹⁹ Na razstavi je bila "prvič javno dokumentirana bogata stoletna tradicija tega srednjeveškega, upravnega, gospodarskega in kulturnega središča".²⁰

Avtorji, ki so sodelovali pri publikaciji, so bili člani "profesorskega ceha", kot so se šaljivo imenovali intelektualci z loškega ozemlja, in tisti, ki so imeli s Škofjo Loko kakršnokoli zvezo. Profesorski ceh je bil rojen leta 1930. Ne gre za društvo v pravem pomenu besede, ime ni nikjer uradno zapisano. Gre le za šaljivo poimenovanje loških intelektualcev, profesorjev kot spomin na stare obrtniške organizacije, ki so nekdanj obvladovale življenje v Škofji Loki.²¹

ŠKOFJA LOKA IN NJEN OKRAJ V LUČI GO- SPODARSKIH IN KULTURNIH PRIZADEVANJ

UREDILA :

DR. RUDOLF ANDREJKA,

NACELNIK STATISTICNEGA URADA NOTRANJEGA MINISTRSTVA
V BEOGRADU,

FRANCE PLANINA,

GIMNAZIJSKI PROFESOR V KRANJU.

IZDAL IN ZALOŽIL

ODBOR ZA I. OBRSTNO-INDUSTRIJSKO RAZSTAVO
OD 12. VII. DO 16. VIII. 1936. V ŠKOFJI LOKI.

ŠKOFJA LOKA 1936.

*Publikacija Škofja Loka in njen okraj v luči
gospodarskih in kulturnih prizadevanj.*

Prof. Ivan Dolenec²² je na obisku pri dr. Pavletu Blazniku, dr. Tinetu Debeljaku in Francetu Planini izrazil željo, da bi se še kdaj sestali in povabili tudi druge profesorje, ki imajo kakršnokoli zvezo s Škofjo Loko.²³ Ker so profesorji z loškega ozemlja službovali na različnih koncih Jugoslavije, je bil najprimernejši čas za srečanja čas poletnih počitnic. Prvi tovrsten sestanek je bil poleti 1930. Vsakoletna srečanja so vključevala druženje, kosilo in izlet v bližnjo okolico, kjer so si ogledali lokalne znamenitosti. Vsi sestanki so vestno dokumentirani v Kroniki sestankov loških profesorjev, ki jo hrani škofjeloška enota Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Zapis vključuje opis dejavnosti srečanja in fotografijo prisotnih članov, razen sestankov iz let 1939 in 1965, ki sta brez fotografije. Z letom 1942 se vsakoletni poletni ses-

Ozemlje je obsegalo Selško dolino, Poljansko dolino, Škofjo Loko in del Sorškega polja.

¹⁸ Berčič, Pobuda za organiziranje muzejske dejavnosti, str. 37–39.

¹⁹ Andrejka, Planina, Škofja Loka in njen okraj v luči gospodarskih in kulturnih prizadevanj.

²⁰ Berčič, Snovanje in ustanovitev Muzejskega društva v Škofji Loki, str. 11.

²¹ Dolenec, Profesorski ceh v Škofji Loki, str. 72.

²² Ivan Dolenec je bil profesor slovenščine in klasičnih jezikov; rojen je bil 24. oktobra 1884 v Sopotnici blizu Škofje Loke. Ukvarjal se je s poučevanjem, s politiko, bil je ravnatelj in ne nazadnje tudi pisatelj. V avtobiografiji Moja rast je zajel tudi družbeno, politično in kulturno dogajanje, ki je spremljalo njegovo življenje, in s tega vidika je delo dokumentaren oris družbe in dogajanja v njej (Dolenec, Moja rast).

²³ ZAL, ŠKL–259; teh. e. 1, 1/A.; Kronika sestankov loških profesorjev.

tanki končajo, sledi le še sestanek leta 1965 kot petintrideseta obletnica prvega sestanka.

Za nastanek muzeja in muzejskega društva je pomemben predvsem sedmi sestanek 22. avgusta 1936. Ob obrtno-industrijski razstavi se je Francetu Planini porodila ideja o ustanovitvi muzejske zbirke v Škofji Loki. K temu ga je napeljalo zanimanje ljudi za zgodovino Škofje Loke in skrb, da se ti dragoceni predmeti ne bi izgubili. Sklenil se je o tem posvetovati s profesorji na rednem letnem srečanju, ki je sledilo konec avgusta.²⁴ V Kroniki je zapisano: "Po kosilu je tov. Planina na kratko razložil potrebo, da se v loškem okraju začno zbirati zgodovinski predmeti in se ustanovi mestni muzej, ki naj poleg kulturno-zgodovinskih znamenitosti obsega tudi oddelek za tujski promet. Vsi tovariši so idejo odobrili in kot kulturni delavci loškega okraja podpisali vlogo na občinsko upravo mesta Škofje Loke, v kateri apelirajo, naj se osnuje poseben odbor, začno zbirati zgodovinsko važni objekti ter pripravi prostor za muzej."²⁵ Predlog je podpisalo 19 članov profesorskega ceha – vsi prisotni na rednem srečanju.²⁶

Že v začetku septembra, natančneje 4. septembra 1936, je sledil ugodno rešen odgovor začasne občinske uprave občine Škofja Loka. Ivanu Dolencu, Pavletu Blazniku in Tinetu Debeljaku so poslali odgovor, da so na seji navdušeno pozdravili predlog o ustanovitvi muzeja in "da so pripravljene vse pokreniti, da se ta akcija čimprej izvede, ki bo v procvit našega zgodovinskega mesta".²⁷ Občinska uprava je pooblastila dva člana iz občinske uprave (Lovra Planina in Antona Ogrina), da s profesorji sporazumno izpeljejo vse pripravke za ustanovitev muzeja.²⁸

Prva seja pripravljalnega odbora je bila 2. novembra 1936 v mestni posvetovalnici. Zainteresirane za ustanovitev muzeja je povabila občina, oziroma v njenem imenu predsednik začasne občinske uprave občine Škofja Loka Matevž Ziherl. Izvolili so pripravljalni odbor. Predsednik je postal dr. Pavle Blaznik, podpredsednik Ivan Veider, tajnik France Planina, odborniki pa so postali Franc Košir, Lovro Planina, Anton Ogrin, Stevo Šink, dr. Albert Homan, dr. Jože Rant in Karel Sovre. Nadalje so določili smernice, ki se jih bodo držali: ustanovitev muzejskega društva, zbiranje zgodovinskih zanimivosti z ozemlja loškega gospodstva, ustanovitev oddelka za tujski promet, zbiranje

umetnin, občinski svet naj prevzame določene odgovornosti in obveznost, društvo pa ima možnost vplivanja. Predmeti, ki bodo razstavljeni v muzeju, naj bodo bodisi darovani bodisi odkupljeni ali samo deponirani. Sredstva za delovanje muzeja so predvidena iz članarin in finančne podpore občine in banovine. Občina pa se je zavezala, da bo poskrbela za začasni prostor za muzejsko zbirko.²⁹

Muzejsko društvo naj bi poleg loških profesorjev in kulturnih delavcev vključevalo tudi loške meščane in obrtniška cehovska združenja. Članstvo naj ne bi bilo strankarsko obarvano in naj bi vključilo loške meščane ne glede na poklicno dejavnost in njihov družbeni položaj. Le tako bi lahko društvo vzbudilo zanimanje vseh loških meščanov in ne le intelektualne elite.³⁰ To pa je bistvenega pomena, če so hoteli pobudniki muzejske dejavnosti obogatiti muzejsko dejavnost, katere del bi bili vsi Škofjeločani. Društvo, ki bi vključevalo le člane "profesorskega ceha", intelektualce, verjetno ne bi doseglo svojega namena, kajti javnost ne bi bila zainteresirana za tovrstno dejavnost in se ne bi identificirala s samim društvom. Po drugi strani pa je Alojzij Pavel Florjančič, predsednik Muzejskega društva Škofja Loka v letu 2001, v intervjuju omenil,³¹ da so bili ravno ti intelektualci dober zgled ostalim meščanom. Bili so cenjeni in spoštovani s strani meščanstva, vendar so se znali odpreti ljudem in jim prikazati pozitiven odnos do starih predmetov in na ta način so dosegli, da so se ljudje začeli zanimati za dediščino in muzeju podarjati razne predmete.

Še eni seja pripravljalnega odbora 3. januarja 1937, kjer so se dogovarjali o društvenih pravilih, ki so jih povzemali po uradno odobrenih pravilih Muzejskega društva za Slovenijo iz leta 1934, s tem, da so jih "odborniki v živahni razpravi spreminjali ali sprejemali", kot je zapisal Berčič,³² je 23. julija 1937 sledil ustanovni občni zbor Muzejskega društva v Škofji Loki. Dr. Blaznik je razložil pomen društva, kar lahko preberemo v zapisniku občnega zbora: v skoraj tisočletni zgodovini Škofje Loke se je nabralo ogromno dragocenih dokumentov, ki pričajo o uradniškem, trgovskem in obrtniškem življenju. Dr. Pavle Blaznik je izrazil obžalovanje, da so številni dragoceni dokumenti, ki pričajo na tisočletno tradicijo Loke, v Münchnu in Landshutu, vendar se še splača začeti zbirati.³³ Poleg te lahko iz Pravil Muzejskega društva v

²⁴ Berčič, Pobuda za organiziranje muzejske dejavnosti, str. 39.

²⁵ ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1; 1/A; Kronika sestankov loških profesorjev.

²⁶ ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1; 1; Predlog občinski upravi Škofje Loke za ustanovitev mestnega muzeja.

²⁷ ZAL, ŠKL-259; teh. e. 1; 1; Odgovor občinske uprave na predlog za ustanovitev muzeja.

²⁸ ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1; 1; Odgovor občinske uprave na predlog za ustanovitev muzeja.

²⁹ Berčič, Pobuda za organiziranje muzejske dejavnosti, str. 42-44.

³⁰ Berčič, Pobuda za organiziranje muzejske dejavnosti, str. 44.

³¹ I1, str. 2.

³² Berčič, Snovanje in ustanovitev Muzejskega društva v Škofji Loki, str. 12.

³³ ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1; 1; Zapisnik ustanovnega občnega zbora.

Škofji Loki razberemo še ostale naloge in namen društva: "Namen društva je pospeševati domoznastvo v zgodovinskem, zemljepisnem, narodopisnem in prirodopisnem oziru na ozemlju freisinškega gospostva." V ta namen društvo zbira zgodovinske, narodopisne, zemljepisne in prirodopisne predmete in ustanovi muzejsko zbirko s knjižnico in arhivom, po posebni pogodbi hrani prav take predmete organizacij in privatnikov, zbira člane, organizira znanstvena predavanja, ekskurzije, razstave, skrbi za ohranitev naravne in kulturne dediščine, sodeluje s sorodnimi društvi in izdaja publikacije.³⁴

Ideja in želja "profesorskega ceha" po muzejski zbirki se je s tem uresničila poleti 1937. Muzejsko društvo je začelo z iskanjem članov, zbiranjem predmetov in iskanjem za muzejsko zbirko primernih prostorov. Prizadevanje članov novega društva je odmevalo tudi po slovenskem časopisu. V člankih različnih časopisov je mogoče razbrati pohvalo dosedanjemu delovanju društva in željo po nadaljevanju začetega dela. Članki pozivajo tudi k udejstvovanju meščanov, da bi muzej čim prej odprl svoja vrata.

V članku Mestni muzej v Škofji Loki, objavljenem v Slovincu 20. avgusta 1937, avtor nagovarja meščane: "Sedaj leži mnogo zanimivih stvari po hišah, nihče jih ne vidi in ne pozna njihove vrednosti in pomena. Če jih bodo pa ljudje dali hraniti v muzej, bodo tam natanko preštudirane in precenjene, obenem bodo pa lepo na varnem in bodo pomagale povzdigovati kulturni pomen Škofje Loke."

V časopisu Slovenec je bil 20. avgusta 1937 objavljen članek, ki je o dogajanju v Škofji Loki želel informirati tudi širšo slovensko javnost. Članek je pozival meščane k včlanitvi v društvo, k zbiranju zgodovinsko pomembnega gradiva in poudarjal pomen hranjenja le-tega v muzeju. Predmeti so lahko darovani ali le prinešeni v muzej v hrambo, kjer bodo na vpogled javnosti. Članek na koncu poziva meščane, naj posnemajo bivšega starološkega kaplana Veiderja in g. Vernika, ki sta muzeju podarila prve predmete.³⁵

Nekaj mesecev kasneje, 23. oktobra 1937, je bil v Jutru objavljen članek s podobno vsebino. V članku avtor napoveduje odprtje muzeja in opozarja na pomembnost zbiranja gradiva za prve zbirke. Ravno tako kot skrb za premično dediščino je naloga društva tudi, da čuva arhitekturno dediščino. Dr. Stele je svetoval, naj staro mestno jedro ostane tako, kot je, na obrobju mesta pa naj se gradijo moderne stavbe.³⁶

Dr. Tine Debeljak pa je 27. avgusta 1937 v uvodniku "Spoznaj svoj kraj", objavljenem v nedeljski številki Slovenca, pisal o zbiranju vrednot iz preteklosti Slovenije in pozival k širši tovrstni aktivnosti med slovenskimi študenti. Uvodnik je napisan izredno tekoče, spevno in literarno, prežet z dramaturgijo. Kljub močnemu moralističnemu naboju je članek ravno zaradi teh lastnosti tekoče berljiv in doseže učinek. Zaznati je avtorjevo skrb za slovensko kulturno dediščino. Tudi on opaža premalo zanimanja za kulturno dediščino in opozarja na premalo narodne zavesti med Slovenci. Ljudi je pobaral, naj ohranijo stik s preteklostjo, kajti spomin na preteklost in na navade naših prednikov nas bo oblikoval kot "narod, ki je bil, je in bo! Narod, ki ne visi v zraku in ni šele od včeraj, temveč raste že tisoč let in ki je nas rodil z ljubeznijo! Zato se z ljubeznijo priznajmo k njemu in ga spoznajmo do dna."³⁷ Misli, nabite z močno domoljubno noto, so verjetno pripomogle k temu, da so po Sloveniji začela rasti društva, ki so se ukvarjala z varovanjem kulturne dediščine. Pohvalil je predvsem kamniške in škofjeloške študente, ki že razmišljajo o preteklosti, in si zaželel, da bi jih posnemali vsi slovenski študentje.

Odborniki novo nastalega muzejskega društva so se zavedali, da če želijo uresničiti eno poglavitnih nalog društva, da zbrane zgodovinske predmete postavijo na ogled, potrebujejo primeren prostor. Upali so tudi, da bodo ljudje s tem, ko bodo muzejske eksponate videli neke razstavljene, še sami začeli prinašati podobne predmete. Res so s svojim delom v meščanih utrdili zaupanje in to je bil ključ do tako bogate zbirke, ki so jo leta 1939 postavili na ogled. Kot razlaga ravnatelj Loškega muzeja v letu 2001, Franc Podnar: "Način je bil tak, da niti enega odkupa ni bilo. Za Loko je značilna dolgoletna, upam, da še danes, pripadnost tradiciji, muzeju, muzejskemu društvu. Takrat pa ni bilo primera, da bi karkoli odkupovali. Vedno so muzeju darovali, ali pa, določena oblika je bila dati v hrambo."³⁸

V odboru Muzejskega društva je bil gospodar prof. France Planina, ki je poleg predsednika društva Pavleta Blaznika, notarja Steva Šinka, lekarnarja Ota Burdycha in Lovra Planine skrbel za zbiranje predmetov. France Planina se spominja kako je potekalo zbiranje predmetov. "S Pavletom Blaznikom sva v glavnem v poletnih počitnicah 1938 in 1939 obiskovala loške družine, pregledovala po stanovanjih, stikala po podstrešjih in odnašala ali z vozičkom odvažala, kar sva odbrala in so nama bili voljni izročiti."³⁹ Nekateri meščani so

³⁴ ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1; 1; Zapisnik ustanovnega občnega zbora.

³⁵ ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1; 1, Slovenec, 20. avgust 1937.

³⁶ ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1; Jutro, 23. oktober 1937.

³⁷ ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1; 1, Slovenec, 27. avgust 1937.

³⁸ I2, str. 10.

³⁹ Planina, Spomini na odprtja Loškega muzeja, str. 11.

V rotovžu je dobila prostor prva muzejska zbirka (arhiv avtorice).

kar sami prinesli predmete, saj so jim lep vzgled predstavljali zelo aktivni člani muzejskega društva, "cenjeni in spoštovani ljudje",⁴⁰ in starološki župnik dr. Ivan Veider, umetnostni zgodovinar. Kot klerik ni bil vključen v društvo, muzejskemu društvu pa je podaril prve predmete: tri kopije crngrobskih fresk.⁴¹ "Ko so ljudje to videli, so začeli prinašati razne stare stvari, predmete, dokumente in muzej je postal zelo bogat," se strinja predsednik MD Škofja Loka v letu 2001.⁴²

⁴⁰ II, str. 2.

⁴¹ Planina, Spomini na odprtja Loškega muzeja, str. 11.

⁴² II, str. 2.

Že v začetku so posedovali prek 900 muzejskih predmetov, ki so jih podarili meščani. To so bili cehovski predmeti (cehovske bandere, listine), umetniška dela (posnetki crngrobskih fresk) in etnološki predmeti, ki so pričali o življenju v preteklih stoletjih (glavniki, priprave za barvanje platna), kovaški izdelki, relief loškega ozemlja, izdelki umetne obrti (čipke), leposlovna in poljudnoznanstvena dela, razglednice, zemljevidi, rimski ostanki, spričevala loških šol, zbirka malega kruhka.

Občina jim je obljubila pomoč pri iskanju primernih prostorov in odborniki so si že nekaj dni po ustanovnem občnem zboru ogledali prostore, s

katerimi je razpolagala občina in ki bi bili primerni za prvo muzejsko zbirko. Odločili so se, da prosijo za dve sobi in hodnik v prvem nadstropju Štravsove hiše na Mestnem trgu (rotovž). Prostori so jim bili odobreni in leta 1939 je tam Muzejsko društvo Škofja Loka postavilo prvo zbirko.

Loški muzej je odprl svoja vrata 27. avgusta 1939. France Planina se spominja njegovega odprtja.⁴³ V izpraznjenem stanovanju so uredili celovsko in narodopisno zbirko, zbirko ljudske umetnosti ter freisinškega gospodstva, razstavili dela loških umetnikov in literaturo o Škofji Loki. Vse to so zložili na mizo, na skrinje ali na zaboje od sladkorja, prevlečene z vrečevino, listine prekrili s šipami, slike pa obesili na steno. Na otvoritev so povabili predstavnike banovine, župana, občinske odbornike in ljubljanske muzealce. Z njimi so se sprehodili mimo razstavljenih predmetov, pri čemer se je razvil zanimiv in poučen pogovor. Domačini so si po otvoritvi in naslednje dni z zanimanjem ogledovali zbirke. Število članstva v društvu je začelo naraščati. Ob plačilu skromne članarine so imeli člani prost vstop v muzej. Število obiskovalcev se je večalo. Ravno tako pa število muzealij, kajti nekateri ljudje so sami začeli prinašati predmete, pa tudi odborniki niso prenehali z delom.⁴⁴ Z muzejem je vse do ustanovitve poklicne ustanove leta 1948 upravljalo Muzejsko društvo v Škofji Loki.

V statistiki zbirke za leto 1937–1938⁴⁵ je zabeleženo, da je muzej 915 razstavnih predmetov razstavljal na 400 kubičnih metrov prostornine. Odprt je bil 70 dni na leto. V tem času si je zbirke ogledalo 500 obiskovalcev. Za ogled zbirke so pobirali vstopnino, ki so bile poleg subvencij to leto edini vir dohodkov, kajti na statističnem obrazcu ni podatka o plačani članarini. Muzejsko društvo, ki je vključevalo 52 članov, je pripravilo dve predavanji, ki se jih je udeležilo 200 poslušalcev.

Pomembna naloga krajevnih muzejev je bila tudi vodenje arhiva.⁴⁶ Zbiranje arhivskega gradiva je v Škofji Loki potekalo vzporedno z zbiranjem muzealij. Prof. France Planina piše o začetkih arhiva v Škofji Loki: "Okrajno sodišče in občina sta nam na posebno prošnjo prepustila nerabno arhivsko gradivo."⁴⁷ Kot poudarja dolgoletni arhivist škofjeloške enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana dr. France Štukl, so imele "arhivalije isto težo kot muzealije". Iz prvotno društvene dejavnosti se je leta 1966 po sprejetju novega arhivskega zakona osamosvojil tudi arhiv. Muzejska in arhivska de-

javnost sta se ločili. Arhiv v Škofji Loki je padel pod pristojnost Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enota v Škofji Loki.⁴⁸ "Iz MD sta praktično nastali dve ustanovi, Loški muzej, kasneje pa tudi arhiv, zgodovinski arhiv," poudarja ravnatelj Loškega muzeja Franc Podnar.⁴⁹

Knjižničarska dejavnost v okviru muzejske dejavnosti se v Škofji Loki ni pojavila skupaj z ustanovitvijo muzeja leta 1939, temveč sega v leto 1946, ko so prizadevni člani Muzejskega društva Škofja Loka s privoljenjem Tavčarjeve družine prepeljali v muzej nekaj sto knjig iz Tavčarjevega dvorca na Visokem. Knjižnični fond se je postopoma večal in pokriva vse stroke, ki so zastopane v Loškem muzeju: arheologijo, etnologijo, zgodovino, umetnostno zgodovino in prirodoznanje.⁵⁰ Z nekajletno zamudo, a še preden je muzejska dejavnost prešla v profesionalno upravljanje, so tudi v muzeju v Škofji Loki dobili knjižnico, ki "vsebuje vso literaturo, ki je obravnavala in ki obravnava v kateremkoli pogledu sedež krajevnega muzeja in njegovo okolico".⁵¹

Krajevni muzej je, v nasprotju z narodnim ali pokrajinskim, ki naj bi bila po tedanjem mnenju predvsem znanstveni ustanovi, znanstvena in izobraževalna ustanova. Poleg tega pa mora skrbeti tudi za informiranje javnosti o aktualnih temah.⁵² Da muzej v Škofji Loki izpolni to nalogo, zadano tudi s statutom,⁵³ že od leta 1939 organizira Loške večere (danes Blaznikovi večeri po dr. Pavletu Blazniku). Prvi tovrsten večer je bil 12. aprila 1939 v risalnici meščanske šole, kajti tedaj muzejsko društvo še ni imelo lastnih prostorov. Prireditelji večera so z bobnanjem s starim mestnim bobnom vabili na Loški večer.⁵⁴ Udeleženci, ki so bili iz vrst meščanskih politikov, učiteljev, škofjeloških izobražencev, dijakov in študentov,⁵⁵ so poslušali predavanja o Škofji Loki, o loških arhivalijah, o pomenu mestnega muzeja in o pomembnih možeh z loškega ozemlja. Navzoče je pozdravil notar Stevo Šink, predavali pa so dr. Tine Debeljak, dr. Pavle Blaznik in prof. France Planina, dijak meščanske šole je deklamiral Plestenjakovo pesem.⁵⁶ Dnevnik Slovenec poroča, da je Loški večer zelo lepo uspel, in zaključuje z željo, da bi se taki večeri še ponavljali.⁵⁷

⁴⁸ Štukl, Zgodovinski arhiv Ljubljana, str. 335.

⁴⁹ I2, str. 12.

⁵⁰ Kalan, Knjižnica Loškega muzeja, str. 171–172.

⁵¹ Vrabec, Naši krajevni muzeji, str. 10.

⁵² Vrabec, Naši krajevni muzeji, str. 10.

⁵³ ZAL, ŠKL–259, teh. e. 1; 1; Pravila Muzejskega društva v Škofji Loki.

⁵⁴ ZAL, ŠKL–259, teh. e. 1; 1; Vabilo na prvi loški večer.

⁵⁵ ZAL, ŠKL–259, teh. e. 1; 1; Slovenec, 14. april 1939.

⁵⁶ ZAL, ŠKL–259, teh. e. 1; 1; Vabilo na prvi loški večer.

⁵⁷ ZAL, ŠKL–259, teh. e. 1; 1; Slovenec, 14. april 1939.

⁴³ Planina, Spomini na odprtja Loškega muzeja, str. 11.

⁴⁴ Planina, Spomini na odprtja Loškega muzeja, str. 11–12.

⁴⁵ ZAL, ŠKL–259, teh. e. 3; 12; Statistika zbirke za leto 1937/1938.

⁴⁶ Vrabec, Naši krajevni muzeji, str. 10.

⁴⁷ Loški razgledi, št. 11, str. 226.

Muzejsko društvo v Škofji Loki

Vas vabi na

I. loški večer

ki bo

v sredo, dne 12. aprila 1939 ob 8. uri zvečer
v risalnici meščanske šole

- Spored:** 1. OTVORITEV — notar Števo Šink.
2. DR. TINE DEBELJAK: »ŠKOFJA LOKA«
deklamira dijak meščanske šole.
3. »O LOSKIH ARHIVALIJAH«
predava profesor dr. Pavle Blaznik.
4. JAN PLESTENJAK: »MOJI LOKI«
deklamira dijak meščanske šole.
5. »NAŠ MESTNI MUZEJ«
ob skioptičnih slikah
predava profesor Francé Planina.
6. »POMEMBNI MOŽJE
Z LOSKEGA OZEMLJA«
predava urednik dr. Tine Debeljak.

Predavanja bodo kratka. — Prireditve bo končana pred 10. uro
VSTOPNINE NE BO!

Sprejmejo se pa prostovoljni darovi za ureditev muzeja.

Vabilo na prvi Loški večer (ZAL, ŠKL).

Loški večeri so bili odprti za javnost, namenjeni posameznim aktualnim temam, ki so bile zanimive tudi za širši krog poslušalstva.⁵⁸ Sledili so Loški večeri, posvečeni umetnosti v Škofji Loki in njeni okolici (predaval je univ. prof. dr. Franc Stele), tretji večer pa je obravnaval obrtniške cehe s posebnim ozirom na Škofjo Loko (predaval je dr. Pavle Blaznik).⁵⁹ Zvrstile so se najrazličnejše teme od družboslovnih, umetnostnih, zgodovinskih do tehničnih.

V izobraževalno nalogo krajevnih muzejev sodijo tudi strokovni izleti, ekskurzije. Muzejsko društvo si je to nalogo zadalo tudi s statutom. Nadaljevalo je tradicijo "profesorskega ceha", ki si je na letnih srečanjih ogledoval zanimivosti iz bližnje okolice. Kam so šli in kaj vse so si ogledali, je težko sklepati, kajti v razpoložljivih virih ni moč najti tega podatka.⁶⁰

Muzejsko društvo pa si je za eno temeljnih nalog zadalo tudi izdajanje publikacij. Če izpustimo publikacijo, ki je izšla ob prvi obrtno industrijski razstavi, ki so jo sicer pripravili tudi bodoči člani muzejskega društva, kajti muzejsko društvo

takrat uradno še ni bilo formirano, pa pregled publikacij, ki jih je izdalo Muzejsko društvo Škofja Loka, pokaže, da je društvo v prvih letih obstoja izdalo le malo publikacij. Leta 1939 je izšla Blaznikova študija O cehih na Slovenskem, potem pa dolgo nič. Prava publicistična dejavnost je zaživela šele nekako v petdesetih letih z vsakoletnim izdajanjem Loških razgledov (prvi so izšli leta 1954) in v sedemdesetih letih z izdajami dveh pomembnih monografij Škofja Loka in loško gospostvo Pavleta Blaznika leta 1973 in Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino Franceta Planine leta 1972. Do petdesetih let pa je publicistična dejavnost dokaj šibka. Delne razloge za to verjetno lahko iščemo v izbruhu druge svetovne vojne, kajti za vojni čas še kako velja izrek "ko orožje govori, muze molčijo" ali bolje, takrat molči tudi humanistična znanost. Verjetno pa gre razloge iskati tudi v dejstvu, da se je društvo takoj po drugi svetovni vojni ukvarjalo z vprašanji novega prostora in za publicistično dejavnost ni bilo časa. Ko je muzej postal profesionalna ustanova, pa se je društvo začelo intenzivneje ukvarjati tudi z drugimi nalogami.

Od ustanovitve dalje je društvo uživalo veliko podporo občine. Ideja, da se ustanovi društvo, je naletela na veliko razumevanje in odobravanje. Kot je zapisano v sejnem zapisniku občine Škofja Loka: "Na pobudo g. profesorjev se soglasno sklene, da se ta predlog z navdušenjem pozdravlja."⁶¹ Predlog je na občini sprožil hitro reakcijo, saj so imenovali dva pooblaščenca, ki sta sodelovala pri ustanavljanju muzeja in društva.⁶² Pomoč je občina obljubila tudi pri iskanju društvenih prostorov.

S statutom predvideno financiranje društva so ustanovnina, dohodki od članarin, podpora občine in banovine.⁶³ Na prvi seji pripravljalnega odbora 2. novembra 1936 je bila izražena želja, naj v društvo kot člani pristopijo posamezni obrtniški cehi. Ti so že od srednjega veka dalje sinonim za bogastvo in poznavanje pomembnih gospodarskih vezi v srednjeveških mestih in kot taki so bili v društvu zelo zaželeni.

Z vojno se delo muzejskega društva prekine. France Planina je iz muzejskih zbirk ravno še utegnil pobrati vse listine, s katerimi bi Nemci utegnili zagovarjati nemštvo in nacizem v Škofji Loki, saj je bila Škofja Loka celih 830 let v rokah nemških škofov iz Freisinga.⁶⁴

⁵⁸ II, str. 8.

⁵⁹ ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1; 1; Vabila na Loške večere.

⁶⁰ Na podlagi podatka, da je Muzejsko društvo Škofja Loka leta 1964 napravilo "že sedmi izlet", 29. in 30. avgusta 1964 (Planina, Muzejski izlet, str. 216), lahko zaključimo, da v času med svetovnima vojnoma člani Muzejskega društva Škofja Loka niso organizirali ekskurzij.

⁶¹ ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1, 1; Odgovor občinske uprave na predlog za ustanovitev muzeja.

⁶² ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1, 1; Odgovor občinske uprave na predlog ustanovitve muzeja.

⁶³ ZAL, ŠKL-259, teh. e. 1, 1; Pravila Muzejskega društva v Škofji Loki.

⁶⁴ Planina, Spomini na odprtje Loškega muzeja, str. 12.

Novo mesto

Že zelo zgodaj, le nekaj desetletij kasneje, kot je bil ustanovljen deželni muzej v Ljubljani (1821), in še pred ustanovitvijo muzeja v Celju (1882) in na Ptuj (1893), je bila tudi v Novem mestu leta 1865 izražena potreba po ustanovitvi muzeja. Žal je bila ta potreba le izražena. Ob praznovanju tako pomembnega jubileja, kot je petstoletnica Novega mesta, se verjetno porodi marsikatera ideja. Misli se popeljejo v preteklost in pojavi se želja po predstavitvi domačega kraja. Dr. Valentin Zarnik in prof. Fran Erjavec sta ob tem jubileju poudarjala, kako pomembna je za dvig narodne zavesti ustanovitev slovenskega izobraževalnega društva, čitalnice in drugih vzgojnih ter gospodarskih ustanov.⁶⁵

Leta 1865 je bila res ustanovljena Narodna čitalnica. Na ustanovnem občnem zboru je bila izražena tudi potreba po ustanovitvi muzeja. Vendar ni šlo vse tako gladko. Čitalničarji so se zavzemali za zgraditev lastnega doma. Ko je bil leta 1885 Narodni dom, ki naj bi postal središče za narodno gibanje na Dolenjskem in kjer bi prostore dobil tudi muzej, dokončno sezidan, je prostore v njem dobila vrsta društev, privatnih stanovalcev in deklška šola, na muzej pa so pozabili.

Prof. Janko Jarc se čudi, da v letih, ki so sledila, ni bilo čutiti potrebe po ustanovitvi muzeja, ne iz strokovnih vrst ne iz vrst Novomeščanov. Prof. Rafael Klemenčič, ki je v gimnaziji poučeval zgodovino, in zgodovinar prof. Ivan Vrhovec sta se ukvarjala z zgodovino Novega mesta, nista pa pomislila na ustanovitev muzeja. Tudi meščani, ki so si z zanimanjem ogledovali arheološke najdbe, na katere so naleteli pri gradnji nove kolodvorske ceste pod Marofom, niso pomislili, da bi te predmete hranili. Te in podobne izkopanine ter drugi predmeti, pomembni za zgodovino Novega mesta, so z Dolenjske odhajali v muzejske depoje na Dunaj in v Ljubljano.⁶⁶ V zadnjih desetletjih 19. stoletja in v prvih desetletjih 20. stoletja v Novem mestu ni bilo človeka, ki bi se zavzel za domačo zgodovino in bi ga pretresli odhodi pomembnega zgodovinskega gradiva v druge kraje.

Povsem drugače pa je bilo v obdobju med obe svetovnima vojnama. Tedaj je kot profesor na novomeški gimnaziji služboval dr. Alojzij Turk, literarni zgodovinar in publicist. Ni bil rojen Novomeščan, doma je bil iz Verduna pri Stopičah, bil pa je pobudnik zbiranja muzejskih predmetov in ustanovitve muzejskega društva v Novem mestu in res je v tridesetih letih nastala prva zbirka arheoloških, kulturnozgodovinskih in narodopisnih predmetov, ustanovljeno pa je bilo tudi muzejsko

društvo. K ustanovitvi muzeja in muzejskega društva so pripomogle tudi slučajne arheološke najdbe Janka Jarca v Novem mestu (dva rimska grobova in znamenit halštatski knežji oklep) ter profesorji ljubljanske univerze: dr. France Stele in dr. France Mesesnel, zgodovinar dr. Milko Kos, ravnatelj mariborskega muzeja Franjo Baš, arheolog ljubljanskega Narodnega muzeja dr. Rajko Ložar in ravnatelj Narodnega muzeja dr. Josip Mal.⁶⁷

V okviru kulturnozgodovinskega odseka Olepševalnega in tujskoprometnega društva je bil leta 1932 osnovan poseben odsek, ki naj bi pripravil ustanovitev muzejskega društva. Leta 1935 je bil pri tem društvu res osnovan Pripravljalni odbor za ustanovitev muzejskega društva, katerega predsednik je bil odvetnik dr. Davorin Gros.⁶⁸

V okviru obrtnega tedna so tudi v Novem mestu pričeli pripravljati obrtnogospodarske razstave. Razstavni odbor Obrtnega društva in Okrajne obrtne zveze v Novem mestu je v osnovni in meščanski šoli med 4. in 13. julijem 1936 v Novem mestu pripravil dolensko obrtnogospodarsko razstavo. V Kulturnozgodovinskem vodniku v prispevku Janka Jarca iz leta 1976 lahko preberemo, da je šlo za prvo dolensko obrtnogospodarsko razstavo. Če pa pogledamo v Kroniko slovenskih mest, v tretjo številko iz leta 1936, ugotovimo, da ni šlo za prvo obrtnogospodarsko razstavo v Novem mestu. Prvič so svoje izdelke razstavili novomeški obrtniki leta 1934. Razstava je bila takrat na ogled po izložbenih oknih novomeških trgovcev. Leta 1935 je prireditveni odbor za razstavo najel proste stanovanjske prostore v hiši Ivana Kastelica in ta razstava naj bi bila nekakšna priprava za razstavo leta 1936, ki je vključevala vse obrtnike in gospodarske panoge ter umetnostno in zgodovinsko razstavo. Razstavo so pripravili v novem poslopju meščanske šole na 1300 kvadratnih metrih.⁶⁹ Poleg oddelka, kjer je bila predstavljena obrtna dejavnost Dolenjske, je razstava vključevala tudi umetnostno in kulturnozgodovinsko razstavo. Ti dve razstavi so na pobudo predsednika Obrtnega društva Lojzeta Miriča in predsednika Olepševalnega društva Ferda Buka pripravili in uredili slikar Janez Mežan, umetnostni zgodovinar Jože Gregorič in prof. Janko Jarc, kasnejši člani muzejskega društva.⁷⁰ Kot je zapisano v Kroniki slovenskih mest iz leta 1936, so z zbirko dokumentov novomeške preteklosti želeli "pobuditi interes za zbiranje in shranjevanje zgodovinsko važnih predmetov v novomeškem muzeju, ki naj bi se ustanovil".⁷¹

⁶⁵ Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 141.

⁶⁶ Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 141–142.

⁶⁷ Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 142, 144–145.

⁶⁸ Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 141.

⁶⁹ Kronika slovenskih mest, 1936, št. 3, str. 198–199.

⁷⁰ Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 143–145.

⁷¹ Kronika slovenskih mest, 1936, št. 3, str. 199.

Kulturnozgodovinska zbirka je našla svoj prostor v dveh učilnicah. Bila je izredno bogata in je vključevala dokumente in listine iz mestnega arhiva, nekaj portretov pomembnejših prostov iz kapitelske galerije, stare tiske in rokopise iz frančiškanske knjižnice, cehovske knjige in listine, zastave in dokumente nekaterih društev, originale kompozicij Ignacija Hladnika in njegov portret (Božidar Jakac), dokumente in diplomo Frana Šukljeta in njegov portret (Ferdo Vesel), posmrtno masko (Jakob Ažman) in nekaj arheoloških predmetov.⁷²

Umetnostno razstavo je s predavanjem odprl univ. prof. dr. France Stele. Razstava se je razprostirala v telovadnici in eni učilnici. En del telovadnice je bil namenjen zbirki starih mojstrov, drug del Jožetu Gorjupu, tretji del Božidarju Jakcu in Ivanu Vavpotiču, na vzhodni steni pa je razstavljal Janez Mežan. Zbirka starih mojstrov, s katero so prireditelji želeli širšemu občinstvu pokazati malopoznane ali neopažene umetnine starih mojstrov,⁷³ je vključevala dela J. V. Metzingerja (Madona z Otočca), lunete nekdanjih frančiškanskih baročnih oltarjev in nekaj del neznanih slikarjev (sedemnajst večjih in manjših plastik, deset baročnih kipov, gotska plastika sv. Jurija). V drugem delu telovadnice so našla prostor dela Kostanjevičana Jožeta Gorjupa (devetnajst olj, dve freski, trideset radirank, dve risbi, ena suha igla, osem linorezov, enajst plastik v žgani glini). Božidar Jakac je razstavil triindvajset pastelov, sedem lesorezov, enajst risb, pet suhih igel, tri rdeče krede, en tuš in pet olj (veliko platno Novo mesto, avtoportret in portrete prof. Jožeta Kovača, avtorjeve matere in Franceta Prešerna). Ivan Vavpotič se je predstavil z dvema velikima portretoma v olju (plesalka Rut, dr. Niko Županič) in z delom Novo mesto. Janez Mežan pa je razstavil deset pastelov, štiri akvarele in eno kolorirano risbo. Kot pravi Janko Jarc, je bil namen razstave prikazati vsaj del umetnostnega bogastva, ki ga hranijo zasebni lastniki, frančiškanski samostan, proštija v Novem mestu in dediči J. Gorjupa v Kostanjevici.⁷⁴

Kulturnozgodovinska in umetnostna razstava je bistveno pripomogla, da se je širši javnosti prikazalo bogastvo Dolenjske, in si prizadevala dvigniti kulturno zavest Dolenjcev, ki, kot pravi Vrabec, "Slovencem še manjka".⁷⁵ Ljudje so počasi spoznavali bogato lokalno tradicijo in se jo učili spoštovati. Prizadevnim snovalcem razstave ta namen le ni najbolje uspel, kajti številni primeri po drugi svetovni vojni pričajo o nizki kulturni za-

vesti Novomeščanov. Tako Ludvik Tončič poroča o tem, koliko posmeha so bili deležni prof. Turk in dijaka Ivan Komelj in Jože Penca, ki so med drugo svetovno vojno reševali muzealije in arhivalije iz goreče meščanske šole.⁷⁶ V opravičilo bi lahko navedli vojno stanje in splošno paniko ter boj za preživetje, pa vendar tudi po drugi svetovni vojni ni bilo nič drugače. Prof. Karel Bačar je med šolskim odmorom našel dijake kaditi. Pozornost so mu pritegnili porumeneli papirji, v katere je bil zavit tobak. Ugotovil je, da so zvijali tobak v listih, iztrganih iz urbarjev.⁷⁷ Dalje Ludvik Tončič navaja pričanja Boga Komelja, da so ob vsejugoslovanski akciji nabiranja starega papirja leta 1951 vneteži nabrali za dva vagona starega papirja, ki so ga našli na podstrešju okrajnega poslopja, kjer se je nahajal mestni arhiv, in ga odpeljali v papirnico v Vevče.⁷⁸

Do leta 1941, ko je bil ustanovni občni zbor Muzejskega društva v Novem mestu, so člani pripravljalnega odbora zbirali gradivo in pripravili obrtnogospodarsko razstavo. Do ustanovnega občnega zbora so zbrali veliko gradiva. Šlo je predvsem za prispevke in druge darove, pri čemer je pomemben dar zasebni muzej duh. svetnika Mrkuna.⁷⁹ Takratni župan Novega mesta dr. J. Režek jim je za hrambo teh predmetov dodelil dva v ta namen urejena prostora v podprtiličju meščanske šole.⁸⁰

Tam so bili poleg muzejskih predmetov tudi ostanki mestnega arhiva, svežnji aktov in fascikli starejše mestne registrature, ki sta jih leta 1934 v muzejsko shrambo prinesla prof. Janko Jarc in maturant Milan Dodič, in nekaj aktov nekdanjega terezijanskega okrožnega urada. Ostalo arhivsko gradivo je bilo med vojno uničeno. Kar je bilo shranjeno v muzejski shrambi v prostorih meščanske šole (muzealije in arhiv), so prof. Alojz Turk in dijaka Ivan Komelj in Jože Penca reševali iz gorečega poslopja. Rešili so halštatski oklep in arhiv, ni jim pa uspelo rešiti skoraj popolne zbirke novomeškega tiska in ohranjenega dela Tandlerjeve izposojevalne knjižnice. Ohranjeno gradivo so začasno hranili v gimnazijskem poslopju, od koder je bilo preneseno v podstrešne prostore mestne hiralnice. Po osvoboditvi pa so spet dobili prostor v prenovljeni meščanski šoli, kjer pa je to gradivo izgledalo kot kopica papirja. Kot poroča Janko Jarc, je pri teh selitvah prihajalo do velikih izgub gradiva.⁸¹

⁷² Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 143.

⁷³ Kronika slovenskih mest, 1936, št. 3, str. 199.

⁷⁴ Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 143–144.

⁷⁵ Vrabec, Naši krajevni muzeji, str. 10.

⁷⁶ Tončič, Ustanovitev in prva leta Dolenjskega muzeja, str. 56.

⁷⁷ Tončič, Ustanovitev in prva leta Dolenjskega muzeja, str. 56–57.

⁷⁸ Tončič, Ustanovitev in prva leta Dolenjskega muzeja, str. 54.

⁷⁹ DM NM, Jutro, 11. 1. 1941.

⁸⁰ Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 141.

⁸¹ Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 141.

Ludvik Tončič obžaluje, da so bili najznamenitejši novomeški arheološki predmeti – knežji bronast oklep in drugi predmeti iz iste gomile, leta 1941 naskrivaj odpeljani v ljubljanski Narodni muzej, da ne bi postali italijanski vojni plen. Čeprav je znano, kje je bil oklep najden in kdo ga je izkopal, se v Dolenjskem muzeju še vedno nahaja le kopija, medtem ko je original še vedno v Narodnem muzeju.⁸² Ponovno reševanje in urejanje arhivalij sta po vojni opravljala honorarna arhivska uslužbenca Otmar Skale in Jože Lavrič.⁸³

Da pa le ne bi bilo vse tako črnogledno in pogubno za zgodovinsko gradivo na Dolenjskem, so poskrbeli člani pripravljalnega odbora muzejskega društva, ki so leta 1941 tudi formalno ustanovili muzejsko društvo.

Delovanje pripravljalnega odbora za ustanovitev muzejskega društva v Novem mestu se je pokazalo tudi tik pred samim ustanovnim občnim zborom, ko so se tri dni pred občnim zborom odvijala predavanja o različnih temah, katerih rdeča nit je bila Dolenjska s prestolnico Novim mestom. Kot je zapisano v članku Muzejsko društvo v Novem mestu ustanovljeno, objavljenim v časopisu Jutro 11. januarja 1941, "so bila vsa predavanja sprejeta s toplim zanimanjem".

V torek, 7. januarja 1941, je v Sokolskem domu o narodnem prerodu Novega mesta predaval prof. Janko Jarc. Navzočim je predaval, kako se je narodna misel v Novem mestu borila s privilegiranim tujstvom.⁸⁴ Spregovoril je o ustanovitvi mestne garde, narodnih organizacij, čitalnic in gasilskih organizacij.⁸⁵ Sledila je projekcija filma akademskega slikarja Božidarja Jakca o Dolenjski in o Novem mestu. Gledalci so uživali ob posnetkih krajinskih motivov in ob podobah iz novomeškega življenja v letu 1931.⁸⁶ Predavanja so se nadaljevala v sredo, 8. januarja 1941, v Prosvetnem domu s skioptičnim predavanjem umetnostnega zgodovinarja Jožeta Gregoriča o arhitektonskih, kiparskih in slikarskih spomenikih v Novem mestu in okolici,⁸⁷ medtem ko je bilo predvideno predavanje univ. prof. dr. Milka Kosa o začetkih Novega mesta zaradi bolezni predavatelja prestavljeno.⁸⁸ Za tretji dan, četrtek, 9. januarja 1941, je bil v sejni dvorani mestnega magistrata predviden ustanovni občni zbor muzejskega društva v Novem mestu, pred tem pa je občinstvo poslušalo predavanje banskega konservatorja univ. prof. dr. Franceta Mesesnela o tem, kako se je pri

nas širilo zanimanje za posamezne kulturne pango, kako smo z ustanovitvijo Muzejskega društva v Ljubljani stopili ob bok drugim narodom, ki jih je zlasti romantika spodbujala k zbiranju starin, o nalogah muzeja v Novem mestu, ki naj prikazuje ljudsko življenje v Novem mestu nekdaj in danes.⁸⁹ Po predavanju je sledil ustanovni občni zbor Muzejskega društva v Novem mestu.⁹⁰

Ustanovnega občnega zbora so se udeležili vsi vidnejši predstavniki javnega in kulturnega življenja Novega mesta ne glede na strankarsko usmerjenost.⁹¹ V članku Muzejsko društvo v Novem mestu ustanovljeno, ki je bil objavljen v časopisu Jutro 11. januarja 1941, lahko preberemo, da so se občnega zbora udeležili poleg številnega domačega občinstva še okrajni načelnik Vidmar, župan dr. Polenšek, predsednik okrožnega sodišča Gustav Barle, starosta sokolske župe dr. Vašič, gimnazijski ravnatelj Dolenc, ravnatelj kmetijske šole na Grmu inž. Avsec, kanonik prof. Kek, predsednik Mestne hranilnice J. Turk in drugi.⁹² Zbrane je najprej pozdravil predsednik pripravljalnega odbora dr. Davorin Gros, sledilo je predavanje banskega konservatorja univ. prof. dr. Franceta Mesesnela, nato pa je prof. dr. Alojz Turk podal poročilo o delu pripravljalnega odbora. Navzoči so nato sprejeli pravila Muzejskega društva v Novem mestu ter določili članarino in nazadnje izvolili upravni odbor.⁹³

Prvi upravni odbor Muzejskega društva v Novem mestu, sestavljen ne glede na strankarsko pripadnost, so sestavljali: predsednik odvetnik dr. Ivan Vašič, Gustav Barle, prof. Oskar Frankič, Jože Gregorič, J. Gode, prof. Koštial, dr. Kyovsky, kan. Šešek, dr. A. Turk in cand. phil. Jovo Vašič, blagajnika prof. Kek in Ferdo Meršol, prvi častni član pa je postal duh. svetnik Mrkun.⁹⁴

Uradno je društvo dobilo naziv Muzejsko društvo v Novem mestu,⁹⁵ čeprav je v virih pogosto zaslediti tudi naziv Muzejsko društvo za Dolenjsko. Mogoče je, da se je ta naziv uporabljal tudi zato, ker so si člani zadali kot namen "pospeševati domoznanstvo v zgodovinskem, zemljepisnem, narodopisnem in prirodopisnem oziru na Dolenjskem, zlasti v novomeškem in črnomaljskem okraju".⁹⁶ Kakorkoli že, društvo si je prizadevalo pospeševati domoznanstvo, dvigniti kulturno zavest, kar je pomembna in ključna naloga, ki so jo muzejska društva in muzeji opravljali v času pred drugo svetovno vojno.

⁸² Tončič, Ustanovitev in prva leta Dolenjskega muzeja, str. 57.

⁸³ Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 141.

⁸⁴ DM NM, Jutro, 11. 1. 1941.

⁸⁵ DM NM, Slovenec, 11. 1. 1941.

⁸⁶ DM NM, Jutro, 11. 1. 1941.

⁸⁷ DM NM, Jutro, 11. 1. 1941.

⁸⁸ DM NM, Jutro, 11. 1. 1941.

⁸⁹ DM NM, Jutro, 11. 1. 1941.

⁹⁰ DM NM, Vabilo na ustanovni občni zbor Muzejskega društva v Novem mestu.

⁹¹ Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 145.

⁹² DM NM, Jutro, 11. 1. 1941.

⁹³ DM NM, Dnevni red ustanovnega občnega zbora, 9. 1. 1941.

⁹⁴ DM NM, Jutro, 11. 1. 1941.

⁹⁵ DM NM, Pravila Muzejskega društva v Novem mestu.

⁹⁶ DM NM, Pravila Muzejskega društva v Novem mestu.

USTANOVNI OPONI ZBOR	
MUZEJSKEGA DRUŠTVA V NOVEM MESTU	
9. JANUARJA 1941. V SEJNI DVORANI MESTNEGA MAGISTRATA.	
<u>DNEVNI RED :</u>	
1-	Otvoritev in pozdrav predsednika pripravljalnega odbora dr. Davorina Grša.
2-	Predavanje ban. konservatorja univ. prof. dr. Franceta Mesesela: Naloge Muzejskega društva in spomeniške varstva v Novem mestu.
3-	Poročilo o delu pripravljalnega odbora poda prof. dr. Alojz Turk.
4-	Čitanje in sprejem pravil Muzejskega društva v Novem mestu ter določitev članarine.
5-	Volitve : predsednika, odbornikov in dveh računskih preglednikov.
6-	Slučajnosti.

Dnevni red ustanovnega občnega zbora (Arhiv DM NM).

Društvo si je za uresničitev tega namena zadalo naslednje naloge: zbiranje zgodovinskih, zemljepisnih, narodopisnih in prirodopisnih predmetov ter ustanovitev knjižnice in arhiva, hranjenje predmetov organizacij in zasebnikov, pospeševanje znanstvenega raziskovanja in ohranjanje kulturne dediščine, zbiranje članov, prirejanje predavanj, ekskurzij, razstav, povezovanje s sorodnimi društvi, izdajanje publikacij, podpiranje Narodnega muzeja v Ljubljani v njegovem delovanju.⁹⁷

Sredstva za delovanje muzejske dejavnosti, ki so bila predvidena s sprejetim statutom, so bila članarina, ustanovnina, volila, vstopnina v muzej, dohodki od predavanj in publikacij ter javne in zasebne podpore.⁹⁸ Muzejskemu društvu so nudili podporo župani, ki so se srečali s predlogom ustanovitve muzeja⁹⁹, meščani, ki so društvu darovali predmete,¹⁰⁰ in duh. svetnik Mrkun, ki je društvu podaril zasebni muzej.¹⁰¹ Že v tridesetih letih, ko so člani pripravljalnega odbora muzejskega društva začeli zbirati predmete, jim je takratni župan dr. Režek dodelil dva prostora v meščanski šoli, kamor so te predmete lahko shranili. Tik pred nemškim napadom na Novo mesto je občina bodočemu muzeju dodelila prve tri prostore v poslopju nekdanjega kapucinskega samostana.¹⁰²

Prestavljeno predavanje M. Kosa so izpeljali 4. marca 1941. V tem mesecu naj bi začeli nabirati tudi članstvo, občina pa naj bi bodočemu muzeju dodelila prve prostore v poslopju nekdanjega kapucinskega samostana.¹⁰³ Vse je kazalo, da bo dolgo pričakovano muzejsko društvo zaživelo polno življenje in začelo uresničevati vse naloge, zadane s statutom, nakar so bila njihova prizadevanja nasilno prekinjena, kajti 11. aprila 1941 se je v Novem mestu začelo vojno obdobje. Med drugo svetovno vojno je delo muzejskega društva bolj ali manj mirovalo, le zagnani člani, ki so ostali v Novem mestu, so reševali zbrane muzealije in arhivalije iz gorečih in podirajočih se poslopjij.

Začetki ustanovitve arhiva v Novem mestu segajo v leto 1935, ko je Muzejsko društvo pričelo zbirati muzealije in arhivalije za bodoči novomeški oziroma dolenjski muzej.¹⁰⁴ Muzejsko društvo je pridobilo tudi arhiv, ki je v Novem mestu že obstajal in o katerem je Ivan Vrhovec napisal, da "kopica papirja iz zadnjih treh stoletij ne zasluži tega imena".¹⁰⁵ Prenesen je bil v novo šolsko poslopje, ki ga je za potrebe snujočega se mestnega muzeja opremil župan dr. J. Režek.¹⁰⁶

Okrajni arhiv Novo mesto je bil ustanovljen leta 1946, leta 1957 je bil priključen Dolenjskemu muzeju, vendar je takrat Dolenjski muzej že profesionalna ustanova. Od leta 1952 je bil upravnik

⁹⁷ DM NM, Pravila Muzejskega društva v Novem mestu.

⁹⁸ DM NM, Pravila Muzejskega društva v Novem mestu.

⁹⁹ DM NM, Slovenec, 11. 1. 1941.

¹⁰⁰ DM NM, Jutro, 11. 1. 1941.

¹⁰¹ DM NM, Jutro, 11. 1. 1941.

¹⁰² Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 146.

¹⁰³ Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 143–144.

¹⁰⁴ <http://www.novomesto.si/si/kultura/ustanove/arhiv/>

¹⁰⁵ Kronika slovenskih mest, 1937, št. 2, str. 82.

¹⁰⁶ Kronika slovenskih mest, 1937, št. 2, str. 82.

muzeja istočasno tudi vodja arhiva.¹⁰⁷ Ustanovitev arhiva in mestnega muzeja v Novem mestu nista sovpadala.

Tudi o knjižnici, ki naj bi bila neobhodna spremljevalka lokalnega muzeja,¹⁰⁸ je težko povedati kaj določenega, kajti podatkov o organiziranem knjižničarskem delu ni moč zaslediti. Povsem logično pa je sklepati, da je muzej zbiral in hranil tudi literarno gradivo, vendar podatkov o kakšni sistematizaciji tega gradiva iz razpoložljivih virov ni bilo moč razbrati.

Društvo je bilo ponovno oživljeno po osvoboditvi leta 1946 in ne šele leta 1950, kot v Kulturnozgodovinskem vodniku iz leta 1976 navaja Janko Jarc.¹⁰⁹ O tem se lahko prepričamo na podlagi Programa Muzejskega društva za okrožje Novo mesto, ki ga je spisal Bogo Komelj v imenu pripravljalnega odbora 1. julija 1946. V Programu lahko preberemo, da je društvo med vojno "popolnoma prenehalo s svojim delovanjem. Sedaj pa po zmagovitem zaključku naše borbe je prišel čas, da resno začnemo z delom, da bo novomeško okrožje dobilo svoj muzej."¹¹⁰ Glavna naloga muzejskega društva je postala zbiranje muzejskega gradiva in iskanje prostorov za muzejsko zbirko.¹¹¹ Pri iskanju prostorov so se obrnili na medkrajevni ljudski odbor s prošnjo, da jim priskrbi prostore, kjer bi lahko odprli muzej, kajti že leta 1945 so začeli z zbiranjem predmetov. Najprej bi predstavili zbirko NOB, nato mestni muzej, nato še arheološkega in etnografskega.¹¹²

Ustanovni občni zbor obnovljenega Muzejskega društva v Novem mestu pa je potekal 27. februarja 1950 v Sindikalnem domu. V začetku so se spomnili delovanja Muzejskega društva izpred druge svetovne vojne. Bogo Komelj, društveni tajnik, je poudaril, da je bilo društvo obnovljeno že 27. avgusta 1946, ko je notranji oddelek novomeškega okrožja odobril društvena pravila in dovolil obstoj društvu,¹¹³ vendar iz drugega vira, ki ga prav tako hrani Dolenjski muzej, lahko razberemo, da je Oddelek za notranje zadeve območja v Novem mestu dne 2. julija 1946 na podlagi društvenih pravil in društvenega programa dovolil ustanovitev Muzejskega društva za okrožje Novo mesto.¹¹⁴ Za predsednika je bil izvoljen učitelj Jože Zamljen –

Drejče, za tajnika pa Bogo Komelj,¹¹⁵ čeprav se tudi v tem razni viri nekoliko razlikujejo. Če sledimo zapisniku obnovljenega Muzejskega društva iz leta 1950, je v prvotno predlaganem odboru predsednik sodnik dr. Mile Jenko, Bogo Komelj je predlagan za podpredsednika, Jože Zamljen – Drejče pa za vodjo sekcije NOB. Ker je predlagan odbor preštevilčen, na občnem zboru predlagajo nov odbor, ki mu predseduje Bogo Komelj, gospodar je Severin Šali, med odborniki pa je tudi Jože Zamljen – Drejče.¹¹⁶ Od kje podatki, da je predsednik postal Jože Zamljen, tajnik pa Bogo Komelj, ni čisto jasno, možno pa je, da sta ti dve funkciji omenjena nosila v pripravljalnem odboru in je tako prišlo do napake sklepanja. Na začetku zapisnika namreč lahko preberemo: "Ker je bil predsednik Muzejskega društva tov. Zamljen Jože zadržan, otvori občni zbor društveni tajnik tov. Komelj Bogo."¹¹⁷

Poglavitna naloga Muzejskega društva, ustanoviti muzej, se je začela uresničevati leta 1949, ko so stekle intenzivnejše priprave. Na ustanovnem občnem zboru 27. februarja 1950 je bil sprejet sklep o ustanovitvi muzeja in Žen je spregovoril o pomenu muzeja za Novo mesto.¹¹⁸ Ljudski odbor Ljubljanske oblasti v Ljubljani je 1. junija 1950 izdal odločbo, da preide Dolenjski muzej v Novem mestu v pristojnost Okrajnega ljudskega odbora Novo mesto. S tem je bil določen tudi vodja muzeja, to je postal Srečko Zabrič, prof. zgodovine in zemljepisa.¹¹⁹ Muzej v Novem mestu je postal profesionalna ustanova.

Krško

Krško polje je poseljeno že od prazgodovine dalje in kot tako je bogata zakladnica arheoloških virov. Oton Aumann iz Krškega se je ukvarjal z raziskovanjem paleontoloških najdišč. Odkril je najdišča fosilov in petrafaktov in pri tem naletel na arheološke predmete. Najdene predmete, svojo privatno zbirko, je Aumann razstavil za javnost leta 1938.¹²⁰ V tridesetih letih, ko glavno vprašanje postane narodno vprašanje in narašča zanimanje za zgodovino domačega kraja, je bila verjetno ta zbirka tudi glavni razlog, da se je interes javnosti za preteklost zbudil.

V začetku leta, 19. januarja 1939, so se sestali

¹⁰⁷ <http://www.novomesto.si/si/kultura/ustanove/arhiv/>

¹⁰⁸ Vrabec, Naši krajevni muzeji, str. 10.

¹⁰⁹ Tončič, Ustanovitev in prva leta Dolenjskega muzeja, str. 58.

¹¹⁰ DM NM, Program Muzejskega društva za okrožje Novo mesto.

¹¹¹ DM NM, Program Muzejskega društva za okrožje Novo mesto.

¹¹² DM NM, Zapisnik ustanovnega občnega zbora obnovljenega Muzejskega društva v Novem mestu.

¹¹³ DM NM, Zapisnik ustanovnega občnega zbora obnovljenega Muzejskega društva v Novem mestu.

¹¹⁴ DM NM, Dovoljenje za ustanovitev Muzejskega društva v Novem mestu.

¹¹⁵ Tončič, Ustanovitev in prva leta Dolenjskega muzeja, str. 58 in Jarc, Petindvajset let Dolenjskega muzeja, str. 146.

¹¹⁶ DM NM, Zapisnik ustanovnega občnega zbora obnovljenega Muzejskega društva v Novem mestu.

¹¹⁷ Prav tam.

¹¹⁸ Prav tam.

¹¹⁹ Tončič, Ustanovitev in prva leta Dolenjskega muzeja, str. 58.

¹²⁰ Štirideset let Posavskega muzeja Brežice, str. 5.

dekan Kurent, dr. Tomšič, R. Engelsberger, Josip Vutkovič, Jožko Pfeifer, Ivan Jerman, Franc Vodopivec, Oton Aumann in Henrik Lazarini, člani pripravljalnega odbora za ustanovitev muzejskega društva v Krškem. V svoje vrste so povabili tudi predstavnike brežiškega okraja dr. Mušiča, Krajška in Tratnika, v odbor pa so vključili še Stiplovška, Stovička, Likarja in Kozjeka. Njihovi glavni nalogi sta bili pripraviti društvena pravila in odpreti muzejsko zbirko.¹²¹

Še istega leta, 30. septembra, je bilo muzejsko društvo uradno ustanovljeno. Ustanovni občni zbor se je odvijal v posvetovalnici mestnega gospodarskega odbora v Krškem¹²² in dr. Mušič je poudaril, da je oblikovanje muzejskega društva na arheološko tako pomembnem območju še kako aktualno, kot najvažnejšo nalogo društva pa je označil zbiranje in varovanje bogastva, ki ga je v okolici Krškega nakopičila zgodovina.¹²³

Društvo se je zavezalo, da bo nabiralo, kupovalo in hranilo predmete lokalnega pomena za zgodovinski, narodopisni, umetnostni, umetnostnoobratni in prirodoepisni muzej v Krškem, oživljalo smisel za zgodovino, narodopisje in umetnost, širilo znanje o zgodovini, ustanovilo muzejsko knjižnico, prirejalo predavanja, izvajalo publicistično funkcijo in ohranjalo zgodovinsko pomembne stavbe in spomenike.¹²⁴ Lokalni muzej bo nastanjen v baročni cerkvi sv. Duha in ne bo konkuriral Narodnemu muzeju v Ljubljani, piše univ. prof. dr. B. Saria in izpostavlja še drugo zelo važno funkcijo društva, ki pa je varovanje zgodovinskih spomenikov na terenu. Izrazi upanje, da bodo izkopavanja postala bolj sistematična, pod budnim očesom strokovnjakov pa bi lažje potekalo tudi opazovanje in registriranje vseh slučajnih najdb.¹²⁵ Tudi ko Janko Vrabec govori o področju delovanja posameznih muzejev, izpostavlja kot prioriteto nalogo muzejskega društva v Krškem ukvarjanje z bogato arheološko zgodovino okraja.¹²⁶ Dr. Saria se tudi zaveda, kako koristni za poznavanje nacionalne zgodovine so prav lokalni muzeji, kajti če dobro delujejo, so tesno povezani s svojo okolico in domačini mu bolj zaupajo.¹²⁷

Muzejsko društvo se je usmerilo v najpomembnejšo nalogo, v ustanovitev muzeja. V ta namen so se usmerili v adaptacijo baročne cerkvice sv. Duha, ki je bila namenjena za muzejsko zbirko. Lokalni muzej so odprli 11. novembra 1940, slabo leto po ustanovnem občnem zboru muzejskega

društva v Krškem.¹²⁸ Gradivo za prvo muzejsko zbirko so darovali zasebni zbiratelji in člani muzejskega društva.¹²⁹

Žal o drugih nalogah, zadanih s statutom na ustanovnem občnem zboru, na podlagi razpoložljivih virov ni moč potegniti tehtnih zaključkov. Nepodpisani avtor publikacije *Štirideset let posavskega muzeja Brežice 1949–1989* sicer piše o "zagnanem delu članov društva do začetka druge svetovne vojne", vendar ničesar ne spregovori o drugem delovanju društva in lahko se upravičeno vprašamo, koliko je ta podatek sploh verodostojen. Lahko le verjamemo tem besedam, preveriti, da je bilo res tako, pa ne moremo.¹³⁰

Franjo Stiplovšek, član Muzejskega društva v Krškem (Moder, Vodnik po slovenskih muzejih, str. 11).

¹²⁸ Štirideset let Posavskega muzeja Brežice, str. 6.

¹²⁹ Moder, Vodnik po slovenskih muzejih, str. 11.

¹³⁰ Pri viru Štirideset let Posavskega muzeja Brežice moramo upoštevati, da ne priča o Muzejskem društvu, temveč o Posavskem muzeju in je Muzejsko društvo omejeno zgolj kot začetnik organizirane muzejske dejavnosti v tem delu Slovenije. Pisec te publikacije citira podatke o delovanju društva pred drugo svetovno vojno, ki naj bi jih hranil arhiv Posavskega muzeja Brežice, vendar je ta arhiv trenutno založen. Ogromno gradiva o Muzejskem društvu pa je ohranjenega iz časa po drugi svetovni vojni, vendar je muzej takrat obstajal že kot profesionalna ustanova in je za to raziskavo neuporabno.

¹²¹ Štirideset let Posavskega muzeja Brežice, str. 5.

¹²² Kronika slovenskih mest, 1939, št. 4, str. 241.

¹²³ Štirideset let Posavskega muzeja Brežice, str. 6.

¹²⁴ Štirideset let Posavskega muzeja Brežice, str. 5–6.

¹²⁵ Kronika slovenskih mest, 1939, št. 4, str. 241.

¹²⁶ Vrabec, Naši krajevni muzeji, str. 10.

¹²⁷ Kronika slovenskih mest, 1939, št. 4, str. 242.

Vojni čas je v Krškem prekinil prizadevanja članov muzejskega društva. Nasprotno pa je nemški okupator želel zbirko razširiti in urediti neke vrste okrajni muzej, ki bi prikazoval in utemeljeval nemštvo na tem ozemlju. Zbirko so predstavili v Valvasorjevo hišo. Drugih podatkov o obstoju in delovanju tega muzeja ni.¹³¹

Slikar Franjo Stiplovšek, član predvojnega Muzejskega društva, je postal upravnik Mestnega muzeja v Krškem, katerega zbirke so se nahajale v Valvasorjevi hiši. Ob pomoči arheologa dr. Rudolfa Brataniča je po drugi svetovni vojni v brežiškem gradu uredil novo muzejsko postavitev. V sedmih grajskih sobah so bile predstavljene arheološka in narodopisna zbirka, zbirka poznega srednjega veka, doba fevdalizma in meščanstva. Zbirka je odprla svoja vrata 26. junija 1949.¹³²

Prekmursko muzejsko društvo

Da Prekmurje potrebuje ustanovo, ki bi bedela nad shranjevanjem prekmurske kulturne dediščine, so se že zgodaj zavedali in to tudi javno izražali prekmurški intelektualci. Dr. Franc Ivanocy, Števan Kuhar in Jožef Klek ml. so bili med prvimi, ki so začeli zbirati gradivo o Prekmurju.¹³³ Leta 1915 je bogoslovec Jožef Baša v Novinah zapisal, da je ustanovitev muzeja v Prekmurju nujna, kajti muzej je idealen prostor za seznanjanje z zgodovino nekega področja. Podobno sta razmišljala tudi Franc Bajlec in Vilko Novak leta 1928, kajti v Novinah zasledimo članek, ki govori o tem.¹³⁴

Ivan Zelko se je lotil zbiranja prekmurskih knjig, časopisov in rokopisov in leta 1932 sta v Murski Soboti z Vilkom Novakom pripravila razstavo prekmurskega tiska. Zbrano gradivo je predstavljalo prvi knjižni fond za poznejšo knjižnico Prekmurskega muzejskega društva.¹³⁵ Kot je zapisal Franjo Baš,¹³⁶ nastane v Murski Soboti leta 1935 Prekmursko muzejsko društvo, ki je začelo z literarnim prikazovanjem prekmurske preteklosti.

Preteklo je par desetletij, da je želja po ustanovitvi muzeja v Prekmurju postala resničnost. Jeseni leta 1934 so šolski upravitelj Franc Gumilar, profesor Vilko Novak in pravnik Vladimir Škerlak osnovali pripravljalni odbor, ki naj bi pripravil vse potrebno za ustanovitev Prekmurskega muzejskega društva. Cilje društva so predstavili v Murski

krajini.¹³⁷ Osnovanje muzeja, ki bo s svojimi zbirkami predstavljal Prekmurje, vršil vzgojno in znanstveno funkcijo, zbiranje narodopisnega in umetnostnega gradiva, književnih del v prekmurskem narečju in literature o krajih ob Muri.¹³⁸ V raznih časopisih po Sloveniji so objavili poziv, v katerem so poudarjali potrebo po raziskovanju gradiva in potrebo po muzeju v Prekmurju.¹³⁹

Z vabilom na ustanovni občni zbor, ki je bil 23. junija 1935 v meščanskem domu v Murski Soboti, so se obračali na vse, ki bi želeli vsestransko preučevati prekmursko zemljo in ljudstvo v zemljepisnem, zgodovinskem, narodopisnem, jezikoslovnem, slovstvenem, socialnogospodarskem in splošnokulturnem pogledu. Od 96 članov se jih je ustanovnega občnega zbora udeležilo 46. Prisotna pa sta bila tudi dr. Fran Kovačič in Niko Vrabl kot predstavnika Zgodovinskega društva Maribor.¹⁴⁰

Na ustanovnem občnem zboru so sprejeli pravila društva, se seznanili z njegovimi nalogami in izvolili odbor. Predsednik je postal Franc Gumilar (šolski upravitelj v Lipovcih), podpredsednik Vilko Novak (profesor v Mariboru), tajnik Vladimir Škerlak (odvetnik), blagajnik Rudolf Mušič (profesor v Murski Soboti), arhivar Andrej Šavli (šolski upravitelj v Predanovcih), gospodar Janez Nemec (študent) in knjižničar Ivan Zelko (teolog), za odbornika pa je bil imenovan Miroslav Kokolj (učitelj v meščanski šoli v Lendavi). O nalogah in namenu društva je spregovoril Vilko Novak, dr. Fran Kovačič pa je omenil delovanje Zgodovinskega društva v Mariboru tudi na območju Slovenske krajine.¹⁴¹

Prvi redni občni zbor društva je bil 29. septembra 1935. Vilko Novak je pripravil predavanje o prvem prekmurskem posvetnem pisatelju Jožefu Košiču, nato pa so izvolili nov odbor: predsednik je postal Vilko Novak, podpredsednik Franc Gumilar, tajnik Vladimir Škerlak, blagajnik Franc Bajlec, knjižničar Ivan Zelko, odborniki pa Bela Horvat, Andrej Šavli in Miroslav Kokolj. Sklenili so še, da bo društvo izdajalo razne publikacije, s katerimi bi uspešneje razvijali svoje znanstveno delovanje.

Poleti 1935 so začeli pri Bratonicih izkopavati gomile, vendar je izkopavanja ustavil banovski spomeniški referent Fran Stele z utemeljitvijo, da kot nestrokovnjaki niso pristojni za take posege in da to spada v pristojnost Mestnega muzeja v

¹³¹ Štirideset let Posavskega muzeja Brežice, str. 6.

¹³² Moder, Vodnik po slovenskih muzejih, str. 11.

¹³³ Kuzmič, Prekmursko muzejsko društvo, str. 16.

¹³⁴ Vrščič, Kulturno približevanje Prekmurja s Slovenijo, str. 45.

¹³⁵ Vrščič, Kulturno približevanje Prekmurja s Slovenijo; Kuzmič, Prekmursko muzejsko društvo.

¹³⁶ Baš, Muzeji, galerije, arhivi in spomeniško varstvo v Sloveniji, str. 317.

¹³⁷ Tednik za gospodarstvo, prosveto in politiko, ki je začel izhajati 6. marca 1932. Prvenstveno je bil namenjen somišljenikom Živkovičeve vlade (Kuzmič, Časopisje raznih strank v Prekmurju, str. 75–88).

¹³⁸ Vrščič, Kulturno približevanje Prekmurja s Slovenijo, str. 46.

¹³⁹ Kuzmič, Prekmursko muzejsko društvo, str. 16.

¹⁴⁰ Vrščič, Kulturno približevanje Prekmurja s Slovenijo, str. 48; Kuzmič, Prekmursko muzejsko društvo, str. 16.

¹⁴¹ Vrščič, Kulturno približevanje Prekmurja s Slovenijo, str. 47.

Mariboru. Avgusta 1935 so začeli z načrtnim zbiranjem knjižnega gradiva. Sresko načelstvo v Lendavi so prosili, naj po šolah pošlje okrožnico, v kateri prosi šole, da bi stare knjige odstopili knjižnici društva.¹⁴² Kako je bila akcija uspešna, je težko presoditi, kajti podatkov o tem ni mogoče zaslediti. Voditi so začeli tudi bibliografijo prekmurskih tiskov. S pomočjo izdajateljev in založnikov, ki so odgovorili na vprašalnike, sestavljene v ta namen, so leta 1939 zbrali kartoteko prekmurskega časopisa. Leta 1937 in 1939 je društvo dalo pobude za preimenovanje nekaterih krajev v Prekmurju, vendar do zelenega preimenovanja ni prišlo.¹⁴³

Prva strokovna ekskurzija, ki jo je društvo organiziralo 18. avgusta 1936, je bila ogled fresk in gotske cerkve v Turnišču. Predavanje o tem sta pripravila Vilko Novak in Ivan Zelko. Novembra 1937 so predstavili načrte o nadaljnjem delovanju. V mislih so imeli predavanja iz lokalne zgodovine, predavanja na politično, kulturno in socialno tematiko ter predavanja izobraževalne narave. Vendar so, kot lahko preberemo v Kuzmičevem članku o Prekmurskem muzejskem društvu, v letu 1938 organizirali štiri predavanja, ki so bila slabo obiskana in društvo je razmišljalo o novih oblikah dela.

Posebno slovesnost je 12. septembra 1937 pri sv. Benediktu v Krašovcih društvo pripravilo ob jubilejih dveh zaslužnih prekmurskih mož, Miklošu Kuzmiču in dr. Francu Ivanocyju. Z njuno pomočjo se je prekmursko prebivalstvo začelo usmerjati v slovenstvo. Ob 200-letnici rojstva pisatelja Mikloša Kuzmiča so na zunanji strani cerkve postavili spominsko ploščo pisatelju, ki je prekmursko prebivalstvo približal slovenski besedi. Dr. Francu Ivanocyju, branitelju narodnih pravic, ki se je zavedal moči slovenskega tiska nad prekmurskim prebivalstvom, pa so ob 80-letnici rojstva postavili nagrobnik. Ob tej priložnosti je izšla tudi prva knjiga, ki jo je Muzejsko društvo izdalo, z naslovom "Mikloš Kuzmič – dr. Franc Ivanocy". Avtorja knjižne publikacije sta Ivan Zelko, ki je spregovoril o življenju in delovanju Mikloša Kuzmiča, in Vilko Novak, ki je predstavil dr. Franca Ivanocyja. Izdali so dve razglednici, z motivom turniške cerkve in portalom soboškega gradu ter kartico z Ivanocyjevim nagrobnikom. Dobiček od prodaje je bil namenjen za delovanje društva.¹⁴⁴

Člani muzejskega društva so v soboškem gradu leta 1937 pripravili razstavo gradiva iz prevratne dobe. Razstavili so letake iz let 1918–1921, slike, slovstvo iz prevratne dobe, rokopise, denar in dokazila o določanju prekmurskih meja.¹⁴⁵

Dr. Franc Ivanocy, teolog, zgodovinar in narodni voditelj (Enciklopedija Slovenije, 4, str. 213).

V mariborskem Časopisu za zgodovino in narodopisje so objavljali letna poročila o delovanju Prekmurskega muzejskega društva, strokovne članke pa so objavljali tudi aktivni člani društva: Zelko, Novak, Kokolj idr. Namere, da bi dvojno številko Časopisa za zgodovino in narodopisje posvetili Prekmurju, je preprečila druga svetovna vojna.¹⁴⁶

Ves čas svojega delovanja do druge svetovne vojne je Prekmursko muzejsko društvo iskalo prostore za svoje aktivnosti, za shranjevanje in restavriranje že zbranega gradiva in za osnovanje muzeja. Župan Hartner jim je obljubil prostore, vendar obljube ni izpolnil. Prostor za muzejsko zbirko so sprva določili v grajski kapeli, a zaradi prevelikih stroškov za obnovo je bil ta načrt neizvedljiv. Potrebo po muzeju so izrazili tudi slovenski zgodovinarji na zborovanju leta 1940. Pozdravili so prizadevanje Prekmurskega muzejskega društva za ustanovitev muzeja in pozvali oblasti, naj mu omogočijo primerno nastavitve. V soboški osnovni šoli so našli večjo sobo, ki bi bila primerna

¹⁴² Kuzmič, Prekmursko muzejsko društvo, str. 16.

¹⁴³ Kuzmič, Prekmursko muzejsko društvo, str. 16.

¹⁴⁴ Kuzmič, Prekmursko muzejsko društvo, str. 16.

¹⁴⁵ Vrščič, Kulturno približevanje Prekmurja s Slovenijo, str. 48.

¹⁴⁶ Kuzmič, Prekmursko muzejsko društvo, str. 16.

za konserviranje in restavriranje muzejskih predmetov.¹⁴⁷

Nadaljnje delovanje je preprečila druga svetovna vojna. Zbirka je ostala na šoli, med vojno so jo prenesli v delavski dom, po vojni pa je Bela Horvat zbirko prenesel v soboški grad, kjer so dobili tri prostore. Leta 1956 je bil na istem gradu ustanovljen pokrajinski muzej.

Druge muzejske zbirke, ustanovljene v tridesetih letih 20. stoletja

Zgoraj našete muzejske zbirke družijo mnogo podobnosti. V vseh primerih so bili pobudniki za nastanek zbirk prizadevni člani muzejskih društev. V želji zbrati, ohraniti in javnosti predstaviti predmete lokalnega pomena so si zadali plemenit cilj – ustanovitev muzeja lokalnega pomena. Po študiju vseh primerov lahko zatrdimo, da je bil predpogoj za ustanovitev muzeja oblikovanje muzejskega društva, ki je pripravilo vse potrebno za ustanovitev muzeja. Tako so v Škofji Loki, v Krškem, v Murski Soboti in nekoliko kasneje v Novem mestu v času med vojnima muzejske zbirke postopno ugledale luč sveta.

V tem času pa sta nastala in bila za javnost odprta še dva muzeja, Mestni muzej Ljubljana in Sokličev muzej, ki ju zaradi tega dejstva ne smemo izpustiti, čeprav z zgoraj naštetimi zbirkami nimata veliko skupnega.

Mestni muzej Ljubljana bi lahko primerjali z omenjenimi, kajti ustanovljen je bil z namenom, da bi zbiral predmete, pomembne za Ljubljano. Ljubljanski mestni svet je leta 1935 ustanovil Mestni muzej. S tem je razbremenil Narodni muzej. V štirinajstih razstavnih sobah so leta 1937 postavili na ogled stalno zbirko stanovanjske kulture ljubljanskega meščana od 15. do začetka 19. stoletja.¹⁴⁸ Glede na predmet zanimanja ga lahko prištevamo med t. i. krajevne muzeje. Razlikuje pa se po glavnem akterju ustanovitve. V ozadju nastanka Mestnega muzeja Ljubljana sloni Ljubljanski občinski svet, ki je sklenil ustanoviti muzej, medtem ko so bili pri omenjenih zbirkah pobudniki ustanovitve muzeja člani muzejskih društev.

Omeniti moramo še Sokličev muzej v Slovenj Gradcu, ki ga je župnik Jakob Soklič odprl za javnost leta 1937. Bil je ljubiteljski umetnostni zgodovinar in je začel z intenzivnim zbiranjem umetniških predmetov in knjig. Njegova zbirka šteje okrog 1500 muzealij. Poleg zgodovinskih, arheoloških in etnoloških predmetov je v zbirki največ umetniških del in predmetov umetne obrti. Soklič je zbral umetniška dela starejših avtorjev: J. A. Straussa, J. J. Mersija, N. Knüpferja, O. V. Pistorja,

in dela slovenskih ter tujih umetnikov, svojih sodobnikov: L. Šušmelja, F. Goloba, M. Maleša, F. Miheliča, L. Spacala, J. Tisnikarja, K. Pečka, B. Jakca, L. Pandurja, Z. Mušiča, T. Stegovca, J. Oltjena, T. in L. Kasimirja, W. Berga in drugih.¹⁴⁹ Iz opisa vsebine zbirke vidimo, da vključuje najrazličnejše predmete in da ni omejena na določeno geografsko območje. Tako po predmetu zanimanja kot po ustanovitelju je ne moremo primerjati z obravnavanimi, z njimi si deli le čas nastanka.

Zaključek

Prehod v novo nacionalno državo leta 1918 je slovenski kulturi dal nov naboj. Že v času avstro-ogrske monarhije se srečamo z raznoliko kulturno ustvarjalnostjo Slovencev, vendar se šele v lastni državi ta kulturna produkcija lahko potencira. V vseh vidikih razvijajoče se slovenske kulture je zaznati močno domoljubno noto, načrtno negovanje in poudarjanje slovenstva. Leta, desetletja in stoletja življenja pod tujo oblastjo so pustila svoj pečat in okrepila željo Slovencev po kulturnem izražanju v maternem jeziku. Pridevnik "slovenski" je rdeča nit časa med vojnima. Gre za odmik od "nemškega", ki je dolga stoletja narekoval življenja ljudi na slovenskem ozemlju ter odmik od enotne jugoslovanske nacije. Nacionalna zavest Slovencev se je krepila in vse bolj jasno in glasno izražala. Zdi se, da so se dobrodošlo in brez občutka strahu odklenila velika vrata v nacionalna prostranstva slovenskih glav. Odmik od "nemškega" je zaznati v vseh pogledih kulturnega življenja slovenskega prebivalstva.

V letih med vojnima je zaznati velik interes za področje zbiranja in beleženja kulturne dediščine. Muzejem, delujočim že v avstro-ogrski monarhiji, Deželnemu oz. Narodnemu muzeju, muzeju v Celju, zasebnemu muzeju v Kamniku, muzeju na Ptuj, Šolskemu muzeju v Ljubljani, muzejskama zbirkama v Laškem in Kopru ter trem muzejem v Mariboru, se v tem času pridružijo še Etnografski muzej, Prirodoslovni muzej, Mestni muzej v Ljubljani, za področje likovne umetnosti se osnuje Narodna galerija, novi, krajevni muzeji pa nastanejo še v Škofji Loki, v Novem mestu, v Murski Soboti in v Krškem. Ti muzeji nastanejo izven takratnih kulturnih središč, kar je še dokaz več, da je zanimanje za slovensko kulturno dediščino zajelo celotno slovensko ozemlje.

V tridesetih letih 20. stoletja so imeli Slovenci za sabo že dobro desetletje življenja v novi državi. Politično, družbeno in kulturno so se oddaljili od nemštva, ko je postala ideja o enotnem jugoslovanskem narodu, ki bi združeval Slovence, Hrvate

¹⁴⁷ Kuzmič, Prekmursko muzejsko društvo, str. 16.

¹⁴⁸ Moder, Vodnik po slovenskih muzejih, str. 43.

¹⁴⁹ <http://gostje.kivi.si/muzej/slo/zbirke/soklicevmuzej/index.htm>

in Srbe, močna. V teh političnih razmerah je Josip Vidmar izrazil jasno stališče (1932), da se Slovenci ne smejo kulturno utopiti v jugoslovanstvu. Glavno vprašanje tridesetih let je postalo narodno vprašanje. Ustanavljanje muzejskih društev in muzejev ravno v tem času ni naključje. Pobude za muzejsko dejavnost lahko razumemo v luči teh razmer, kajti poudarjanje lokalne dediščine je poudarjanje slovenske dediščine.

Kmalu po letu 1918 je država podprala določene kulturne ustanove, tiste, ki so bile nacionalnega pomena. Državna podpora je resda omogočila delovanje na profesionalni ravni in kvalitetno delo, vendar so bile te ustanove žal redke. Ker so se intelektualci zavedali pomembnosti lokalne dediščine in dejstva, da je sistematično hranjenje le-te ključnega pomena pri oblikovanju samozaveznega naroda, so v lokalni skupnosti oblikovali muzejsko društvo in lokalni (mestni) muzej društvene narave. Na ta način so znotraj kulturne politike tistega časa omogočili lokalnim muzejskim zbirkam, da so zagledale luč sveta. Lokalne muzejske zbirke bi dopolnjevale zbirke vseslovenskega pomena in tako obogatile razvijajočo se muzejsko dejavnost na Slovenskem.

Glede na vse pridobljene informacije o omenjenih muzejskih društvih lahko podamo sliko, kako je delovalo muzejsko društvo med svetovnima vojnama, ko je snovalo muzej, ki še ni bil profesionalne narave, in ko so se z zahtevnimi nalogami, ohraniti kulturno preteklost, soočali ljubiteljski zgodovinarji. Situacijska slika stereotipnega muzejskega društva v obdobju med vojnama temelji na pridobljenih in skrbno preučenih podatkih o muzejskih društvih v Škofji Loki, v Novem mestu, v Murski Soboti in v Krškem.

Povod za organizirano javno zbiranje in beleženje lokalne kulturne zgodovine je bila praviloma razstava lokalne materialne kulture, zasnovana kot priložnostna razstava v poletnem času, ki je pokazala, da se v mestu nahaja pomembno gradivo. Med intelektualci je zrasla ideja, da zbirko predmetov ohranijo, jo nadgradijo ter razstavijo kot stalno muzejsko zbirko. Predpogoj za osnovanje lokalnega muzeja je bilo oblikovanje muzejskega društva.

Lokalno muzejsko društvo je na slovesnem ustanovnem občnem zboru sprejelo pravila, ki so bila močno podobna pravilom Muzejskega društva za Slovenijo. Kot glavni namen društva so pravila določala osnovanje muzejske zbirke, knjižnice in arhiva ter hranjenje in zbiranje zgodovinsko, zemljepisno, prirodopisno in narodopisno pomembnih predmetov, izdajanje publikacij ter organiziranje raznih prireditev. Ustanovitev muzejskega društva kot predpogoja za ustanovitev muzeja je bila čisto praktične narave. Muzejsko društvo je namreč družilo raznolike ljudi, tako po smeri izobrazbe kot

idejno, vendar z istim interesom. Da je muzejsko društvo vključevalo meščane različnih poklicnih dejavnosti in različnih idejnih usmeritev, naj bi bila prednost, ki bi v širši javnosti pomagala vzbuditi interes za lokalni muzej. Vodilni predstavniki muzejskega društva so bili intelektualci, ki so prihajali iz vrst gimnazijskih profesorjev, odvetnikov, sodnikov, zdravnikov, akademskih slikarjev, teologov, trgovcev. Za upravljanje in vodenje društva in muzeja so izvolili predsednika, podpredsednika, tajnika, blagajnika in gospodarja. Funkcije so bile neplačane in samo dobra volja in zagnanost je gnala člane, da so vestno opravljali svoje naloge. Zavedali so se, da kljub temu, da njihove funkcije niso profesionalne narave, morajo kar se da dobro opravljati zadane naloge. V nasprotnem primeru bi bilo njihovo delo popolnoma brez pomena.

Tako je bil zastavljeni cilj vse bliže. Lokalna oblast je predloge članov muzejskega društva o ustanovitvi krajevnega muzeja, ki bi skrbel za kulturno dediščino, podpirala. Kako ne, ideja o negovanju slovenstva je bila vendar v tistem času še kako poudarjena. Nova muzejska društva so nastala v okolju, kjer je bil nemški oz. madžarski vpliv nekdanj zelo močan, in to je bil tudi odločilen dejavnik za tako močno narodno zavest. Muzejske zbirke so se z izbruhom druge svetovne vojne soočale z idejami agresorjev, ki so hoteli po svoje interpretirati zbrano gradivo in ga uporabiti kot dokaz o njihovi oblasti nad ozemljem. Vsakokrat je zagnanim članom muzejskih društev uspelo rešiti zbirke.

Muzejsko društvo je svoje področje zanimanja omejilo na predmete lokalnega pomena. Njihov interes so obsegali predmeti, ki so poudarjali tradicijo kraja, pa naj gre za kulturnozgodovinske, zgodovinske, etnološke, arheološke ali umetnostnozgodovinske zbirke. V tej značilnosti se krajevni muzeji razlikujejo od specializiranih muzejev nacionalnega pomena. Člani muzejskega društva so se zavedali, da je ogromno dragocenih predmetov iz njihovega območja romalo v muzeje v Ljubljano ali celo dlje, pa vendar so bili veseli, da so v kraju vzpostavili nek nivo kulturne zavesti.

Za prvotno majhne muzejske zbirke je občina kmalu našla prostor, ker pa so se zbirke s časom širile in bogatile, so skromni prostori postali neprimerni. Zataknilo se je pri iskanju večjih prostorov, ki bi bili primerni za muzej, kajti na voljo ni bilo veliko primernih stavb. Glavni vir dohodkov so predstavljale članarine in vstopnine v muzej. Na finančno podporo občine in banovine muzejsko društvo ni računalo. Člani muzejskega društva pa so naleteli na široko podporo domačinov in veseli so bili vsakega daru ali donacije in ravno podarjeni predmeti so sestavljali prve zbirke.

Tako občinska oblast kot širša javnost sta načeloma podpirala delovanje muzejskega društva, drugo vprašanje pa je, koliko se je javnost resnično udeleževala predavanj in drugih prireditev muzejskega društva. Predavanja so bila sicer ena glavnih nalog muzejskega društva, vendar se zdi, da je po začetnem velikem navdušenju zanimanje zanje rahlo upadlo. V okviru ustanovnega občnega zbora so pripravili številna predavanja o lokalno pomembnih dogodkih. Pri tem moramo upoštevati dejstvo, da je bilo muzejsko društvo aktivno dobri dve leti, ko je njegovo delovanje prekinila druga svetovna vojna, in ravno ko je program društva lepo stekel, so ga že prekinili vojni dogodki. Tudi publicistična dejavnost v tako kratkem času ni zaživela, kot je bilo načrtovano. Izdanih je bilo le malo publikacij.

Vzporedno z muzejsko dejavnostjo sta stekli tudi arhivska in knjižničarska dejavnost. Sprva močno prepletene in povezane veje so se ločile, kajti kopica gradiva bi v nasprotnem primeru postala nepregledna. Za vse tri veje je skrbel društveni gospodar in ob upoštevanju dejstva, da gospodar po izobrazbi praviloma ni bil ne bibliotekar, ne arhivar in ne kustos, si lahko predstavljamo, kako zahtevno je bilo vestno opravljati vse zadolžitve in da je hitro postalo nujno, da se funkcija gospodarja sprosti in da se naloge porazdelijo med profesionalne izvajalce.

Kljub vsemu lahko zaključimo, da so prizadevni ljubiteljski zgodovinarji odigrali pomembno vlogo pri oblikovanju slovenske kulturne identitete v obdobju med svetovnima vojnama. S svojim ugledom so v lokalni skupnosti vzbudili interes za kulturno dediščino in veliko prispevali k popularizaciji muzejske dejavnosti na Slovenskem.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

DM NM – Dolenjski muzej Novo mesto
mapa Muzejsko društvo v Novem mestu

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

ŠKL 259 – Enota v Škofji Loki, gradivo o Muzejskem društvu Škofja Loka.

LITERATURA

Andrejka, Rudolf, Planina, France: *Škofja Loka in njen okraj v luči gospodarskih in kulturnih prizadevanj*. Škofja Loka : Odbor za I. obrtno-industrijsko razstavo od 12. julija do 16. avgusta 1936 v Škofji Loki, 1936.

Baš, Franjo: Muzeji, galerije, arhivi in spomeniško

varstvo v Sloveniji 1918–1938. *Spominski zbornik Slovenije; ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Kulturne ustanove* (ur. Jože Lavrič). Ljubljana : Jubilej, 1939, str. 314–319.

Berčič, Branko: Pobuda za organiziranje muzejske dejavnosti; ob petdesetletnici. *Loški razgledi*, 33, 1986, str. 37–45.

Berčič, Branko: Snovanje in ustanovitev Muzejskega društva v Škofji Loki, ob petdesetletnici. *Loški razgledi*, 34, 1987, str. 11–25.

Bezljaj Krevel, Ljudmila: *Halo, tu radio Ljubljana! Katalog k razstavi Tehniškega muzeja Slovenije ob sedemdesetletnici ustanovitve Radia Ljubljana*. Ljubljana : Tehniški muzej Slovenije, 1998.

Brojan, Matjaž: *Začetki radia na Slovenskem*. Ljubljana : Modrijan, Radio Slovenija, 1999.

Ciperle, Jože: *Univerza v Ljubljani in njeni rektorji. Katalog razstave Univerza v Ljubljani 2000–2002*. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, 2001.

Dolenc, Ervin: Kulturna zakonodaja v Sloveniji v času jugoslovanskega klasičnega parlamentarizma 1918–1929. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 32, 1992, št. 1–2, str. 35–45.

Dolenc, Ervin: *Kulturni boj*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1996.

Dolenc, Ervin: 75 let neprekinjenega delovanja Univerze v Ljubljani; Obdobje 1919–1941. *75 let neprekinjenega delovanja Univerze v Ljubljani* (ur. Marjeta Vilfan) Ljubljana : Univerza, 1994, str. 9–11.

Dolenc, Ervin, Godeša, Bojan, Gabrič, Aleš: *Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji*. Ljubljana : Modrijan, 1999.

Dolenec, Ivan: *Moja rast*. Celje : Mohorjeva družba, 1991.

Dolenec, Ivan: Profesorski ceh v Škofji Loki. *Loški razgledi*, 15, 1968, str. 72–77.

Gregorič, Marjan: Posavski muzej Brežice. *108. zvezek zbirke vodnikov kulturni in naravni spomeniki Slovenije*, Maribor : Obzorja, 1983.

Enciklopedija Slovenije, 4, Hac – Kare. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1990.

Enciklopedija Slovenije, 7, Marin – Nor. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1993.

Jarc, Evgen: Kulturne naloge naših mest; iz predavanja na kongresu Zveze mest Kraljevine Jugoslavije v Beogradu I. 1930. *Kronika slovenskih mest*, 1, 1934, št. 1, str. 43–47.

Jarc, Janko: Petindvajset let Dolenjskega muzeja. *Novo mesto. Kulturnozgodovinski vodnik* (ur. Tone Knez). Novo mesto : Dolenjski muzej, 1976, str. 17–96.

Jarc, Janko: Novomeški mestni arhiv. *Kronika slovenskih mest*, št. 2, 1937. str. 82–87.

Kalan, Mira: Knjižnica Loškega muzeja. *Knjižnice na Škofjeloškem* (ur. Ana Florjančič). Škofja Loka : Knjižnica Ivana Tavčarja, Občina Škofja Loka, 1995, str. 171–172.

- Kladnik, Darinka: *Sto muzejev na Slovenskem*. Ljubljana : Prešernova družba, 1998.
- Koblar, France: Gledališče. *Spominski zbornik Slovenije; ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije* (ur. Jože Lavrič). Ljubljana : Jubilej, 1939, str. 308–314.
- Koblar, France: *Moj obračun*. Ljubljana : Slovenska matica, 1976.
- Kremenšek, Slavko: Dileme in težnje v študentskem gibanju. *Slovenska trideseta leta: simpozij 1995* (ur. Peter Vodopivec in Joža Mahnič). Ljubljana : Slovenska matica, 1997, str. 75–80.
- Kronika slovenskih mest*, 3, št. 3, 1936, str. 198–200.
- Kuzmič, Franc: Prekmursko muzejsko društvo. *Kulturna priloga Vestnika*, 8. 2. 1996, str. 16.
- Kuzmič, Franc: Časopisje raznih strank v Prekmurju. *Zbornik soboškega muzeja*, št. 1, 1990, str. 75–88.
- Lavrič, Jože (ur.): *Kulturne ustanove. Spominski zbornik Slovenije; ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana : Jubilej, 1939, str. 302–322.
- Loški muzej; vodnik po zbirkah. Loški muzej*. Škofja Loka : Muzejsko društvo Škofja Loka, 1995.
- Loški razgledi*, št. 11, 1964, str. 226.
- Melik, Vasilij: Univerza in znanost. *Slovenska trideseta leta: simpozij 1995* (ur. Peter Vodopivec in Joža Mahnič). Ljubljana : Slovenska matica, 1997.
- Mohorič Bonča, Katja: *Muzejska društva v tridesetih letih 20. stoletja : diplomsko delo*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2003.
- Moder, Gregor (ur.): *Vodnik po slovenskih muzejih*. Ljubljana : Zveza muzejev Slovenije, 1992.
- Občni zbor Muzejskega društva, Poročilo o arhivu. *Loški razgledi*, 1964, str. 226.
- Planina, France: Muzejski izlet. *Loški razgledi*, 11, 1964, str. 216.
- Planina, France: Spomini na odprtja Loškega muzeja. *Loški razgledi*, 36, 1989, str. 11–15.
- Slovenci v 20. stoletju : katalog stalne razstave*. Ljubljana : Muzej novejših zgodovine, 1999.
- Saria, Balduin: Ob ustanovitvi Muzejskega društva za politična okraja Krško in Brežice v Krškem. *Kronika slovenskih mest*, št. 4, 1939, str. 241–242.
- Štirideset let Posavskega muzeja Brežice 1949–1989, vodič k razstavi 16*. Brežice, 1989, str. 5–9.
- Štukl, France: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Škofja Loka. *Loški razgledi*, 44, 1997, str. 334–338.
- Tončič, Ludvik: Petdeset let Dolenjskega muzeja Novo mesto. *Rast*, 11, 2000, št. 1 (67), str. 71–77.
- Tončič, Ludvik: Dolenjski muzej od ustanovitve dalje. *Dolenjski muzej 1950–2000* (ur. Borut Križ). Novo mesto : Dolenjski muzej, 2000, str. 31–43.
- Tončič, Ludvik: Ustanovitev in prva leta Dolenjskega muzeja. *Oblikovanje kulturnih ustanov in razvoj Novega mesta v kulturno središče Dolenjske* (ur. Aleš Gabrič). Novo mesto : Društvo Novo mesto, 2000, str. 53–63.
- Vodopivec, Peter, Mahnič, Joža: *Slovenska trideseta leta : simpozij 1995*. Ljubljana : Slovenska matica, 1997.
- Vrabec, Janko: Naši krajevni muzeji. *Velikonočna priloga Slovenca*, 23. 3. 1940, 67, 1940, 68, str. 10.
- Vrišer, Sergej: *Osnove muzeologije*. Ljubljana : Likovni odsevi, 1988.
- Vrščič, Nataša: *Kulturno približevanje Prekmurja s Slovenijo (1919–1941) : diplomsko delo*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2002.
- Zakon o društvih, shodih in posvetih. *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, II, 3. 10. 1931, str. 1205–1208.

INTERVJUJI

- I1 – Transkript intervjuja s predsednikom Muzejskega društva Škofja Loka v letu 2001. Arhiv avtorice.
- I2 – Transkript intervjuja z ravnateljem Loškega muzeja v letu 2001. Arhiv avtorice.

INTERNETNI VIRI

- <http://www.etno-muzej.si>
- <http://gostje.kivi.si/muzej/slo/zbirke/soklicevmuzej/index>
- [htm http://www.kks-kamnik.si/sadnikar/](http://www.kks-kamnik.si/sadnikar/)
- <http://www.narmuz-lj.si>
- <http://www.novomesto.si/si/kultura/ustanove/arhiv/>
- <http://www.pmuzej-mb.si>

ZUSAMMENFASSUNG

Musealvereine in Slowenien vor dem Zweiten Weltkrieg

Örtliche Musealsammlungen aus der Zwischenkriegszeit in Škofja Loka, Novo mesto, Murska Sobota und Krško ergänzten die Sammlungen von nationaler Bedeutung und bereicherten somit die museale Tätigkeit in Slowenien.

Anlass zum organisierten Sammeln und Evidenzieren der örtlichen Kulturgeschichte waren in der Regel gelegentliche Ausstellungen der örtlichen materiellen Kultur in der Sommerzeit, die Zeugnis davon ablegten, dass sich in einzelnen Städten bedeutendes Kulturgut befindet. Intellektuelle kamen auf den Gedanken, die Ausstellungsstücke zu erhalten, zu vervollständigen und unter dem Patronat eines Musealvereins als ständige Musealsammlung auszustellen.

Örtliche Musealvereine gaben sich anlässlich einer Gründungszeremonie Richtlinien, die stark an die Richtlinien des Musealvereins für Slowenien erinnerten. Als Hauptanliegen des Vereins definierten die Richtlinien die Gründung einer Musealsammlung, einer Bibliothek und eines

Archivs sowie das Aufbewahren und Sammeln von historisch, geographisch, naturkundlich und volkskundlich bedeutenden Gegenständen, die Herausgabe von Publikationen sowie die Organisation verschiedener Veranstaltungen. Verwaltungs- und Führungsfunktionen versahen Vorsitzender, dessen Stellvertreter, Sekretär, Kassier und Verwalter. Die Mitgliedschaft war überparteilich und schloss Bürger ungeachtet ihrer beruflichen Tätigkeit und gesellschaftlichen Stellung ein. Nur auf diese Weise konnte der Verein das Interesse aller Bürger und nicht nur der intellektuellen Kreise wecken.

Die Gemeindebehörden begrüßten mit Freude die Initiative zu dieser musealen Tätigkeit und leisteten in den meisten Fällen Hilfe bei der Suche von angemessenen Räumlichkeiten. Die Mitglieder der Musealvereine stießen auf breite Unterstützung der einheimischen Bevölkerung und freuten sich über jede Schenkung, und gerade aus Schenkungen setzten sich die ersten Sammlungen zusammen.

Beflissene Amateurchistoriker spielten eine bedeutende Rolle bei der Herausbildung der slowenischen nationalen Identität in der Zwischenkriegszeit. Durch ihr Ansehen weckten sie das Interesse für das Kulturerbe der heimischen Bevölkerung und trugen zur Popularisierung der musealen Tätigkeit in Slowenien bei.

1.01 izvirni znanstveni članek

UDK 061.23:262.1(497.4-15)"1947/1952"

Prejeto: 12. 7. 2004

Marija Čipič Rehar

mag. zgodovine in dipl. etnologinja, Glavni trg 5, SI-5271 Vipava
marija.nsal@siol.net

Odbor duhovnikov članov OF oziroma Cirilmetodijsko društvo na Primorskem v letih 1947–1952

IZVLEČEK

V članku je predstavljen nastanek, razvoj in delovanje odbora duhovnikov članov OF na Primorskem, ki je bilo sicer namenjeno izključno duhovnikom, ustanovila pa ga je tedanja slovenska oblast z namenom razdeliti duhovnike na oblastem naklonjene in oblastem nenaklonjene. Septembra 1949 se je odbor prelevil v Cirilmetodijsko društvo, ki je nadaljevalo z delom, kar pa je povzročilo v društvu zelo aktivnim duhovnikom velike težave. Tako je osrednji del članka namenjen konfliktom, ki so nastali zaradi sodelovanja duhovnikov v društvu, ki ga rimskokatoliška cerkev ni odobrila.

KLJUČNE BESEDE

odbor duhovnikov članov OF, Cirilmetodijsko društvo, Primorska, rimskokatoliška cerkev, ekskomunikacija

SUMMARY

THE COMMITTEE OF PRIESTS MEMBERS OF THE OF (OSVOBODILNA FRONTA – LIBERATION FRONT) AND THE CIRIL-METOD SOCIETY IN PRIMORSKA IN THE YEARS 1947–1952

The article presents the formation, development and activity of the committee of priests members of the OF in the Primorska region, which was intended for priests exclusively and was founded by the then Slovene authority with the intention to divide the priests to those in favour of the authorities and those disinclined. In September 1949, the committee changed into the Ciril-Metod society that continued with its work, which caused within the society great difficulties to active priests. Thus, the central part of the article is focused on conflicts that resulted from the cooperation of the priests in the society that was not approved by the Roman Catholic Church.

KEY WORDS

Committee of priests members of the OF, Ciril-Metod society, Primorska, Roman Catholic Church, excommunication

Obdobje od priključitve Primorske k Jugoslaviji septembra 1947 do izdaje zakona o pravnem položaju verskih skupnosti maja 1953 je bilo za primorske duhovnike najhujši čas pritiska komunističnih oblasti. V tem obdobju so se oblasti osredotočile na duhovnike, nad njimi so vzpostavile strog nadzor in represijo. Močan nadzor nad duhovniki, uveden že pred priključitvijo, se je vse bolj poglobljal. Postajal je vse bolj prisoten tudi v notranjem življenju rimskokatoliške cerkve in se je približeval stopnji nadzora drugod po Sloveniji. Cerkev na Primorskem je bila po priključitvi k Jugoslaviji razdeljena na tri administrature. Goriško je septembra in oktobra 1947 vodil dr. Franc Močnik, njegovo delo pa je nadaljeval dr. Mihael Toroš. Pazinsko je vodil dr. Dragutin Nežić, reško pa najprej Karel Jamnik, po njegovi smrti pa dr. Josip Srebrnič.¹

Posamezni deli rimskokatoliške cerkve na Slovenskem so iz druge svetovne vojne izšli z različnimi izkušnjami, ki so vplivale na prepričanje posameznih duhovnikov in so krojila tudi njihov odnos do države. Oblast je poskušala to raznolikost izkoristiti pri diferenciaciji duhovnikov in apostolskih administratorjev. Nekateri primorski duhovniki so se že med vojno ali po njej prostovoljno včlanili v OF, zato so oblasti lahko začele izgrajevati posebno duhovniško združenje, ki bi te duhovnike povežalo in jih usmerjalo. Glavni namen duhovniškega društva pa je bil, da bi duhovnike razdelilo na oblastem naklonjene in oblastem nenaklonjene ter bi tako povzročil razkol v rimskokatoliški cerkvi na Slovenskem.

Goriški apostolski administrator dr. Mihael Toroš (Arhiv Škofijske gimnazije Vipava).

Nastanek odbora duhovnikov članov OF

Na pobudo političnih oblasti je 22. oktobra 1947 v Ajdovščini potekal sestanek duhovnikov članov OF, ki se ga je od duhovnikov treh primorskih administratur: goriške, pazinske in reške, udeležilo 22 od skupno 36 članov.² Sestanka so se udeležili tudi podpredsednik Vlade LR Slovenije Marijan Breclj,³ sekretar verske komisije Jože Lampret⁴ ter Albin Dujc⁵ in Franc Perovšek⁶ iz goriškega okrajnega sekretariata.⁷ Breclj, ki je sestanek začel, je v svojem govoru poudaril ljudskost organizacije OF, ki zajema vse prebivalstvo, zato je tudi duhovščina povabljen k sodelovanju. Na pobudo predstavnikov oblasti so sestavili pripravljalni odbor članov OF z nalogo, da stopi v stik z vsemi duhovniki v treh primorskih administraturah in čimprej pripravi skupni sestanek vseh duhovnikov. V priprav-

¹ Franc Močnik, goriški apostolski administrator, profesor (Idrija, 26. 9. 1907 – Gorica, 4. 1. 2000). Po priključitvi Primorske k Jugoslaviji je bil 15. septembra 1947 imenovan za apostolskega administratorja za jugoslovanski del goriške nadškofije.

Mihael Toroš, goriški apostolski administrator (Medana v Goriških brdih, 12. 8. 1884 – Kapela pri Novi Gorici, 29. 12. 1963). Dne 2. 7. 1947 je bil imenovan za apostolskega administratorja poreško-puljske škofije, 28. 2. 1948 pa je prevzel apostolsko administraturo goriške nadškofije v Jugoslaviji. Zaradi preobremenjenosti in napornega dela je bil 30. 11. 1949 na lastno prošnjo razrešen kot apostolski administrator poreško-puljske škofije, 28. 9. 1955 pa je prevzel še slovenski del tržaško-koprske škofije in ga upravljal do 12. 7. 1961 (Vovk, *V spomin in opomin*, str. 35).

Dragutin Nežić, apostolski administrator slovenskega dela tržaško-koprske škofije od 25. 11. 1947 do 11. 5. 1949 (Jastrebarsko na Hrvaškem, 28. 1. 1908 – Poreč, 30. 1. 1995).

Karel Jamnik, apostolski administrator slovenskega dela reške škofije od 22. 3. 1947 do smrti (Brankovo pri Velikih Laščah, 13. 9. 1891 – Trnovo, 3. 11. 1949).

Josip Srebrnič, krški škof (Solkan, 2. 2. 1876 – Krk, 21. 6. 1966). Od 10. 11. 1949 do 28. 3. 1951 je bil apostolski administrator celotne reške škofije.

² Na ustanovnem občnem zboru Cirilmetodijskega društva (CMD) je Anton Bajt omenil udeležbo 48 duhovnikov, kar pa ni točno (NŠAL, *Društva in ustanove*, š. 50, Ustanovni občni zbor CMD 1949, str. 25).

³ Marijan Breclj, politik in pravnik (Gorica, 23. 4. 1910 – Ljubljana, 7. 1. 1989). V letih 1945–1956 je bil podpredsednik Vlade LRS.

⁴ Jože Lampret, duhovnik, sekretar verske komisije (Šoštanj, 19. 1. 1903 – Ljubljana, 21. 5. 1969).

⁵ Albin Dujc, politik (Škoflje pri Vremah, 31. 8. 1911 – Koper, 12. 6. 1966).

⁶ Franc Perovšek, aktivist OF in KPS, politik (Šmarje pri Grosupljem, 2. 12. 1922).

⁷ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 6391.

ljalnem odboru so bili predsednik Anton Bajt, tajnik Edko Ferjančič, Slavko Rejec, Janko Žagar, Lucijan Krajnik, Viktor Kos, Ivan Meziniec in Milan Grlj.⁸ Edko Ferjančič pa v svojem pismu, s katerim je o nastanku odbora obvestil tudi goriškega apostolskega administratorja Toroša, omenja v odboru tudi župnika v Senožečah Ivana Vilharja.⁹ Sestavljeni odbor je kasneje postal redni odbor.¹⁰

Pripravljalni odbor je 25. oktobra 1947 poslal Izvršnemu odboru OF, Vladi LR Slovenije in okrajnemu sekretariatu OF Gorica pismo, v katerem so zaprosili za pomoč pri uresničevanju zastavljenih ciljev. Zaprosili so jih, naj se na pristojnih mestih zavzamejo za začasno enotno rešitev vprašanja cerkvene hierarhije v Slovenskem Primorju v obliki neodvisne apostolske administrature.¹¹ Pripravili so tudi okrožnico, namenjeno vsem duhovnikom. V njej so pojasnili, da je vse bodoče delo Cerkev odvisno od obnašanja duhovnikov do OF, ker lahko le tu duhovniki nastopajo in zastopajo svoje interese. Pojasnili so tudi pričakovanja oblasti: *"Želja visokih predstavnikov je, da si primorska duhovščina postavi lastno duhovno vodstvo in predstavništvo, ki naj jo zastopa pred civilnimi in političnimi oblastmi."* Oblasti so jim obljubile tudi lastno versko glasilo pod pogojem, da bi vsi duhovniki zastopali stališče sodelovanja z oblastjo.¹² Obenem so predlagali, da bi ustanovili enotno društvo duhovnikov, kot je bil v prvi polovici stoletja Zbor svečnikov sv. Pavla.¹³

⁸ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 6392–3. Anton Bajt je ob ustanovnem občnem zboru navedel drugačno sestavo odbora in sicer: Gabrijel Piščanec, Slavko Rejec, Milan Grlj, Ivan Meziniec in Janko Žagar. Predpostavljam, da so v dokumentih UDV navedeni tisti, ki so bili izvoljeni v ta odbor, medtem ko so bili v Bajtovem tekstu naštet tisti, ki so v odboru delovali (NŠAL, *Društva in ustanove*, š. 50, Ustanovni občni zbor CMD 1949, str. 25).

Anton Bajt, duhovnik (Tolmin, 19. 1. 1913 – Ljubljana, 26. 8. 1998).

Edvard (Edko) Ferjančič, (psevdonom Taras) duhovnik (Vipava, 14. 3. 1898 – Kojsko, 9. 9. 1957).

Slavko Rejec, duhovnik (Spodnja Idrija, 18. 11. 1918 – Šmarje na Vipavskem, 3. 5. 1991).

Janko Žagar, idrijski dekan (Hruševje pri Postojni, 23. 11. 1896 – Slap pri Vipavi, 17. 3. 1972).

Lucijan Krajnik, duhovnik (Most na Soči, 12. 12. 1918 – Šempeter pri Novi Gorici, 8. 5. 1970).

Viktor Kos, duhovnik (Podmelec, 4. 9. 1899 – Šempeter pri Novi Gorici, 22. 7. 1987).

Milan Grlj (Ilirska Bistrica, 5. 1. 1904 – Harije, 24. 4. 1981).

⁹ ŠAK, AANG, Mihael Toroš, Pismo Edka Ferjančiča Torošu, 2. 1. 1948.

Ivan Vilhar, duhovnik, tedanji župnik v Senožečah (Cerknica, 2. 6. 1917).

¹⁰ *Naše dosedanje delo*. Bilten, 1948, št. 1, 4. 11.

¹¹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 6391.

¹² AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 6392–3.

¹³ *Razvoj duhovniškega gibanja na Primorskem*. Nova pot, 1949, št. 2, str. 48.

Narodno zavedni pripadniki slovenske Cerkev na Primorskem so januarja 1920 v Sežani ustanovili narodno-

Sestanek duhovnikov članov OF je bil le nekaj dni po izgonu goriškega apostolskega administratorja dr. Franca Močnika iz Jugoslavije,¹⁴ kar je povečalo težnje po ureditvi položaja apostolskega administratorja, ki bi lahko nemoteno deloval v LRS. Ko so se duhovniki seznanili z vsebino sestanka v Ajdovščini, so bili prepričani, da se bo vsebina nadaljnjih sestankov vrtela okrog izbire novega apostolskega administratorja, poučevanja verouka, križev v šolah, bere in zavlačevanja pri reševanju prošenj, ki so jih vlagali duhovniki za pridobitev dovoljenj. Po podatkih, ki jih je zbrala UDV, so številni primorski duhovniki predvidevali, da začenja oblast z ustanavljanjem odbora duhovnikov popuščati in bo postopoma omilila pritisk nanje.¹⁵

Po sestanku so se med duhovniki hitro razširile govorice, da takšen odbor ne bo mogel delovati, saj je Močnik zagrozil udeležnim duhovnikom s suspenzijo.¹⁶ Močnik je članoma pripravljalnega odbora Ferjančiču in Bajtu novembra 1947 poslal opomin oziroma prošnjo, naj se politično ne udeležujeta, poleg tega naj ne podlegata komunistični propagandi, ker bi lahko bila z nadaljevanjem tovrstnega početja suspendirana.¹⁷ V odgovoru je Ferjančič navedel, da se zdi organizacija OF korektna in da na sestankih duhovnikov članov OF ni govora o *"narodni cerkvi, ločeni od Vatikana"*.¹⁸ Po grožnji s suspenzom se je Ferjančič za nekaj časa umaknil iz pripravljalnega odbora društva duhovnikov OF, medtem ko je Bajt nadaljeval s svojim delom.

obrambno društvo duhovnikov Zbor svečnikov sv. Pavla, ki je postal glavni pobudnik vse verske, narodne in kulturne dejavnosti v slovenski skupnosti. Pobudo za ustanovitev društva so dali dr. Anton Požar, Ignacij Valentinčič in Virgil Šček. Zbor svečnikov sv. Pavla je skrbel za pravno varstvo in reševanje gmotnih vprašanj duhovščine, pa tudi vprašanj šolstva, narodne politike, kulture in sociale (Stres, *Zbor svečnikov sv. Pavla*, str. 860).

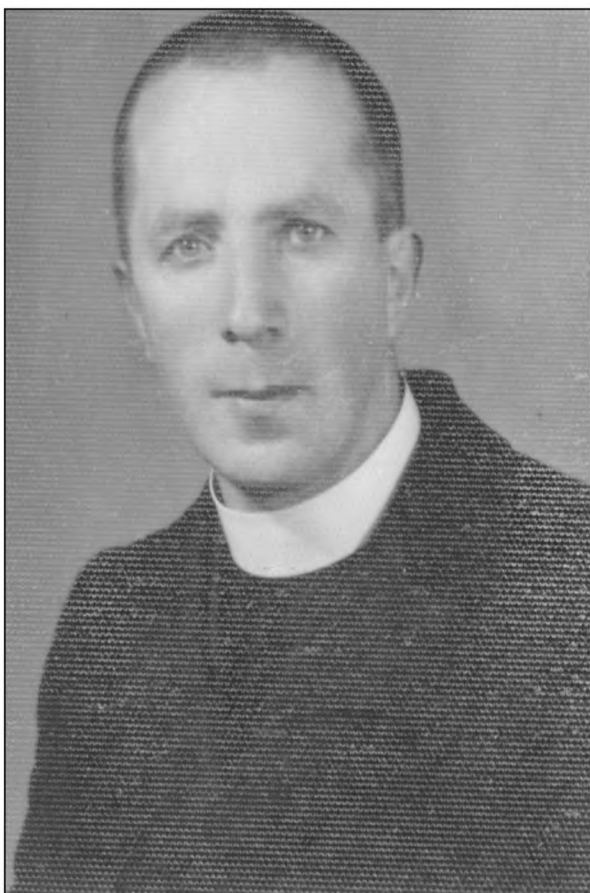
¹⁴ Slovenske oblasti so Franca Močnika poskušale odstraniti s pomočjo množice aktivistov, načrt za odstranitev pa je pripravila UDV. Prvič so ga poskusili izgnati 20. septembra 1947, vendar se je kmalu vrnil nazaj v župnišče v Solkan. Ponovno ga je 12. oktobra 1947 množica partijskih aktivistov poiskala, prišla ter ga z brkami pospremila do meje, kjer so ga z zmerjanjem in vzkliki pahnili čez mejo. Močnik je bil potem prisiljen ostati v Gorici in Primorska je ostala brez apostolskega administratorja.

¹⁵ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 6399.

¹⁶ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 002, II002367.

¹⁷ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 002, II002378.

¹⁸ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 002, II0023790.

Edko Ferjančič (Last Genovefe Ferjančič).

Pri snovanju društva duhovnikov članov OF je imel pomembno vlogo tudi Virgil Šček,¹⁹ ki pa zaradi bolezenskih težav ni mogel prisostvovati sestankom. Šček je bil zelo naklonjen organizaciji duhovnikov v okviru OF, vendar pa je imel v primerjavi z oblastmi drugačne predstave o načinu delovanja društva. Šček je tako po prvem sestanku kritično opredelil nadaljnje delo in pripravil načrt, po katerem naj bi društvo zaobseglo večino duhovnikov. Prihodnji sestanki naj bi bili bolj pripravljeni, da bi duhovniki spoznali koristnost njihovega sodelovanja v društvu in bi bili s tem bolj povezani z državnimi oblastmi. Predvideval je, da bi bili lahko sestanki, v kolikor bi nanje prišli samo duhovniki brez predstavnikov oblasti, uspešni, saj bi bilo ozračje bolj sproščeno in bi bila razprava

bolj odkrita.²⁰ Ščekova predstava o društvu se ni ujemala s predstavo oblasti, ki so želeli imeti društvo popolnoma pod vplivom svojih struktur. Šček je sicer dolgoročno videl težave, ki bi jih lahko povzročila vezanost duhovnikov na cerkven zakonik, po katerem lahko nastopajo javno zgolj s privoljenjem cerkvenih oblasti.

Sredi maja 1948 je Bajt med pripravami na organiziranje novega odbora duhovnikov članov OF obiskal Toroša in mu izročil program odbora. Po podatkih UDV naj bi se Toroš strinjal z ustanovitvijo društva in ga tudi podprl.²¹ Toroš je v dopisu 23. junija 1948 izdal pisno dovoljenje, da se smeta predsednik in tajnik pripravljalnega odbora povezati z goriškimi dekani zaradi propagande za sestanek. Bajt in Ferjančič sta poleg Toroša obiskala tudi Ščeka, Gabrijela Piščanca, Jožefa Glažarja in Ignacija Breitenbergerja.²²

Pred sestankom duhovnikov članov OF Slovenskega Primorja so se sestali dotedanji predsednik pripravljalnega odbora Bajt, član Izvršnega odbora OF Jožef Primožič in član Iniciativnega odbora OF Jože Lampret, da bi se dogovorili o dnevnem redu ter vsebini sestanka. Določili so tudi kandidatno listo duhovnikov.²³

Ignacij Breitenberger in Anton Bajt – člana delovnega predsedstva na občnem zboru CMD leta 1952 v Ljubljani (NŠAL, Društva in ustanove, š. 67).

¹⁹ Virgil Šček, duhovnik, politik, narodnoobrambni delavec, poslanec, urednik in pisec (Trst, 1. 1. 1889 – Ljubljana, 6. 7. 1948). V letih 1921–1923 je bil poslanec v italijanskem državnem zboru, kjer se je zavzemal za pravice slovenske manjšine. Aktivno je sodeloval pri razvoju primorskega tiska, bil je pobudnik Goriške Mohorjeve družbe, izdajal je več katoliških glasil in otroških revij. Po drugi svetovni vojni se je aktivno vključil v prizadevanja za priključitev Primorske k Jugoslaviji (PSBL/15/520–521).

²⁰ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 6255–7.

²¹ PANG, Okrajni komite KPS Tolmin, š. 8. Sestanek duhovnikov OF v Ajdovščini, 2. 7. 1948.

²² Razvoj duhovniškega gibanja na Primorskem. Nova pot, 1949, št. 2, str. 48; ŠAK, AANG, Pismo Toroša Ferjančiču, 23. 6. 1948; AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 3707–8.

Jožef Glažar, tomajski dekan in župnik v Sežani v letih 1924–1961 (Divača, 27. 7. 1889 – Sežana, 27. 5. 1961).

Ignacij Breitenberger, vipavski dekan v letih 1924–1961 (Idrija, 29. 7. 1885 – Vipava, 6. 5. 1961).

²³ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 5848.

Na sestanek so pripravili tudi duhovnike. Z nji-
mi so se dogovorili, da bodo podprli Bajtove pred-
loge in kandidatno listo.²⁴ Sestanek je potekal 2.
julija 1948, že pred tem pa se je dotedanji tajnik
Ferjančič pisno odpovedal funkciji, zato so za za-
pisnikarja predlagali Slavka Rejca.²⁵ Sestanek je za-
čel Primožič s političnim referatom, sledil je referat
župnika Milana Grlja o sodelovanju duhovnikov z
OF.²⁶ Lampret je na sestanku razrešil pripravljani
odbor in najavil volitve v nov odbor, ki se je
uradno imenoval Odbor duhovnikov OF za Slo-
vensko Primorje. Dotedanji odbor naj bi po nje-
govem mnenju opravil svojo nalogo.

V nov odbor sta bila izvoljena Gabrijel Piščanec
kot predsednik in Anton Bajt kot tajnik, poleg
njiju pa so bili v odboru še Slavko Rejec, Milan
Grlj, Ivan Meziniec in Franc Gantar.²⁷ Ob koncu
sestanka je Bajt predlagal pripravo skupne reso-
lucije. Večino resolucije je napisal že sam, zato so
jo na sestanku duhovniki le še podprli. Podpisali
so jo skoraj vsi duhovniki razen dveh, ki sta želela
že pred glasovanjem zapustiti sestanek. Resolucija
je potrjevala lojalnost duhovnikov do oblasti: *".../*
v svrhu, da se očuva vera in moralnost, obsojamo
vsako zlorabo verskih čustev v umazane politične
namene, ki škodujejo ugledu cerkve in vsega du-
hovniškega stanu in to iz narodnega in verskega
vidika. Izjavljamo svojo pripravljenost, da hočemo
lojalno sodelovati z ljudsko oblastjo in aktivno
sodelovati pri uresničitvi vseh visokih idealov, ki
jih ljudske množice tako neutrudno in požrtvo-
*valno uresničujejo."*²⁸

Anton Bajt je 14. septembra 1948 prosil Toroša,
naj potrdi odbor duhovnikov OF, kot je to naredil
s pripravljanim odborom. Toroš je odgovoril: *"Dal*
sem vam priznanje, ki velja tudi za odbor, delajte
*naprej in mi pomagajte."*²⁹ Ko je 2. julija 1948 v
Ajdovščini potekala konferenca duhovnikov članov
OF iz slovenskega dela Primorske, je Toroš izdal
pisno dovoljenje, ki ga je poslal tajniku društva
duhovnikov članov OF. V dopisu je navedel, da
dovoljuje vsej podrejeni duhovščini goriške admi-
nistrature, da se udeleži sestanka.³⁰ Toroševo sta-
lišče je bilo zelo pomembno, saj so duhovniki za
vstop v OF potrebovali dovoljenje nadrejenega ad-
ministratorja. Precej duhovnikov je zato čakalo,

kako se bo administrator opredelil. Tako so vstopili
v OF šele, ko jim je Bajt sporočil, da Toroš to
dejanje odobrava.³¹

Nastajanje odbora duhovnikov članov OF pa ni
bilo vezano samo na primorski prostor. Slovenski
duhovniki, ki so simpatizirali z ljudsko oblastjo ali
se dejavno udeležili NOB, so na pobudo vladnih
organov jeseni 1948 osnovali Iniciativni sekretariat
duhovnikov OF za celo Slovenijo, kamor so po-
vabili tudi predstavnike primorske duhovščine, in
sicer Antona Bajta in Gabrijela Piščanca. Bajt je bil
imenovan za sekretarja Iniciativnega sekretariata.³²

Širjenje odbora duhovnikov članov OF med duhovniki

Da bi se v organizacijo vključilo več duhovni-
kov, so začeli po navodilih in sklepih iniciativnega
sekretariata leta 1949 sklicevati okrajne sestanke
duhovnikov članov OF. Sklicali so jih v januarju,
marchu in avgustu, septembra jim je sledil občni
zbor, ki mu je v oktobru sledil še en sestanek.³³
Število sestankov je bilo v naslednjih letih pri-
bližno enako – vsako četrletje v vsakem okraju.

Sprva so v odbor vstopili duhovniki, naklonjeni
ljudski oblasti.³⁴ Odbor je interveniral v korist
priprtim duhovnikom, pomagal je pri ureditvi bir-
movanja v goriški administraturi, gibanju za usta-
novitev malega semenišča,³⁵ dovoljenju za pouče-
vanje verouka³⁶ in pripravi na birmo. Vse te ugod-
nosti, ki jih je dosegel odbor, so hoteli uporabiti
kot sredstvo propagande med duhovniki, ki odbo-
ra niso podpirali.³⁷

Centralni komite KPS je nastanek odbora du-
hovnikov članov OF podprl ter ga tudi skrbno
vodil in usmerjal. Na vseh sestankih je bil prisoten
predstavniki oblasti, ki je poskrbel za politični
uvod. Ker so hoteli pridobiti čim več članov, so jim
ponudili razne ugodnosti, predvsem materialne
(npr. vino za maše, sveče, milo, olje in blago).
Odbor je uredil tudi mesečno podporo za one-
mogle duhovnike. Hoteli so pridobiti celo pokoj-
nino za duhovnike v pokoju, vendar jim tega na
začetku niso odobrili. Pač pa je Iniciativni sekre-
tariat pri IO OF ustanovil fond duhovnikov OF za

²⁴ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 3665.

²⁵ Oblast je motilo, da na volitvah Edko Ferjančič ni volil.
(PANG, *Okrajni komite KPS Tolmin*, š. 8. Zapisnik ple-
numa okrajnega komiteta, 20. 12. 1948).

²⁶ PANG, *Okrajni komite KPS Tolmin*, š. 8. Sestanek du-
hovnikov OF v Ajdovščini, 2. 7. 1948.

²⁷ Franc Gantar, duhovnik (Godovič, 21. 9. 1920).

²⁸ *Pismo duhovnikov – članov OF iz Slovenskega Primorja*
Izvršnemu odboru OF Slovenije. Bilten, 1948, št. 1, 4. 11;
PANG, *Okrajni komite KPS Tolmin*, š. 8. Sestanek du-
hovnikov OF v Ajdovščini, 2. 7. 1948.

²⁹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 6020.

³⁰ PANG, *Okrajni komite KPS Tolmin*, š. 8, Zapisnik ple-
numa okrajnega komiteta, 20. 12. 1948.

³¹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 3667.

³² NŠAL, *Društva in ustanove*, š. 50, Ustanovni občni zbor
CMD 1949, str. 25; *Razvoj duhovniškega gibanja na Pri-*
morskem, Nova pot, 1949, št. 2, str. 49; AS 1931, mfs,
SOVA – UNZ, serija U, 005, 5288.

³³ *Razvoj duhovniškega gibanja na Primorskem*, Nova pot,
1949, št. 2, str. 49–50.

³⁴ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Zapisnik ses-
tanka duhovnikov članov OF za goriški okraj, 7. 1. 1949.

³⁵ Malo semenišče je bilo ustanovljeno 10. 10. 1950 v Vi-
pavi, delovati pa je začelo šele jeseni leta 1952.

³⁶ Duhovniki na Primorskem so morali po priključitvi k
Jugoslaviji vložiti prošnje za poučevanje verouka v
šolah.

³⁷ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 005, 5850.

pomoč bolnim duhovnikom. Sprva je bil namenjen samo članom OF, kasneje naj bi se razširil še na druge, do česar pa ni prišlo.

Duhovniki, ki so se želeli včlaniti, so morali oddati prošnjo na krajevnem odboru OF. Novembra 1948 so začeli izdajati revijo Bilten: V njej so objavljali članke, ki so jih predhodno poslali agitprop komisiji pri IO OF, ki je odločila, kateri članki so primerni za objavo.³⁸ Med duhovniki Bilten ni nalletel na ugoden odziv. Članki so namreč prinašali komentarje o duhovniških procesih, kar je v duhovnikih vzbujalo mešana čustva, saj niso želeli javno obsojati stanovskih kolegov. Prepričani so bili, da teh člankov ne pišejo duhovniki, ampak "komunisti".³⁹ V člankih so videli ščuvanje proti cerkvenim dostojanstvenikom.⁴⁰ Drugi niso hoteli brati Biltena, ker revija ni imela dovoljenja cerkvenih oblasti. Anton Bajt je te duhovnike prepričeval, da dovoljenja ordinarija ne potrebujejo, saj je to političen časopis.⁴¹

Duhovniki so od organizacije pričakovali v glavnem finančno podporo za obnovo porušenih cerkva in župnišč, voditelji pa so želeli govoriti predvsem o pomenu ljudske oblasti in lojalnosti do nje, o protiljudskem delovanju, klevetniški kampanji ter o gospodarskem in političnem stanju v državi. Simpatizerjev OF je bilo med duhovniki malo in je oblast hotela povečati njihovo število.⁴² Če duhovniki niso hoteli vstopiti v odbor prostovoljno, so jih poskušali vključiti prisilno. Da bi se udeležili sestankov, so oblasti organizirale celo prevoz duhovnikov na sestanke. Z avtomobilom so se vozili do župnije do župnije, zbirali duhovnike in jih vozili na sestanke.⁴³ Duhovnike, ki niso vstopili v OF, so na množičnih sestankih blatili pred njihovimi verniki.⁴⁴ Ivan Hlad⁴⁵ je na procesu povedal, da se je včlanil v odbor OF šele tedaj, ko so k njemu prišli uradniki iz Tolmina in mu grozili z zaporom, češ da je hotel pobegniti v tujino. Prepričan je bil, da so bili tudi ostali člani deležni pritiskov.⁴⁶ Ko je prišel dekan iz Dornberka iz pripora, se je kmalu zatem udeležil se-

stanka duhovnikov članov OF. Drugi duhovniki so ob tem sklepali, da ni imel izbire, saj bi ga drugače zaprli.⁴⁷

Ob začetku pouka jeseni leta 1949 so morali duhovniki, ki so želeli dovoljenje za poučevanje verouka, oddati prošnjo. Ker so dovoljenje dobili samo duhovniki, ki so bili člani OF, se je v odbor vpisovalo še več duhovnikov.⁴⁸ V okraju Gorica v letu 1951 tako ni bilo duhovnika, ki ne bi bil član društva in bi imel dovoljenje za poučevanje verouka.⁴⁹ Poleg tega so duhovniki za poučevanje verouka začeli prejemati plače oziroma mesečno rento. Nekateri so to odklonili v strahu, da jih hoče oblast podkupiti.⁵⁰ Članom so dovolili pobirati prostovoljne prispevke za mašo, nakupe v lastni zadrugi in 75-odstotno povračilo potnih stroškov. Duhovnikov, ki so bili člani društva, niso kaznovali z zaporno kaznijo ali plačilom globe, ampak le z opominom.⁵¹

Funkcionarji Iniciativnega sekretariata so bili v dobrih odnosih z oblastmi in so imeli pomembno vlogo v življenju Cerkve. Povezanost teh duhovnikov z oblastjo je omogočala, da so bili določenih ugodnosti s posredovanju članov društva deležni tudi drugi duhovniki. Na Primorskem je bil posebno vpliven Anton Bajt. K njemu so prihajali duhovniki s prošnjami za materialno pomoč, popravila cerkva, dovoljenja za bivanje in poučevanje verouka, prišli pa so tudi ob težavah z lokalnimi oblastmi.⁵² K Bajtu je prihajal tudi Toroš, ki se je z njim dogovarjal za posredovanje pri oblasteh, npr. pri vračanju zvonov iz Italije.⁵³ Bajt je namreč nekaj časa, dokler niso oblasti same vzpostavile stika s Torošem, posredoval Torošu zahteve, ki jih je moral izpolniti. Ob pogajanjih za ustanovitev malega semenišča je tako Bajt od Toroša zahteval, da izda duhovnikom okrožnico s priporočilom, naj bodo lojalni do ljudske oblasti.⁵⁴ Bajt je kmalu užival sloves duhovnika z dovolj dobrimi odnosi z oblastmi, da lahko posreduje za vse duhovnike na Primorskem.⁵⁵ Toroš, ki je bil kljub dveletnemu bivanju v Poreču še vedno brez jugoslovanskega državljanstva, je tudi v zvezi s tem iskal pomoč pri Bajtu. Aprila 1950 je vložil prošnjo za pridobitev

³⁸ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Zapisnik sestanka duhovnikov članov OF za goriški okraj, 7. 1. 1949.

³⁹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 3286.

⁴⁰ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 3185.

⁴¹ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Zapisnik sestanka duhovnikov članov OF za goriški okraj, 7. 1. 1949.

⁴² PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Zapisnik sestanka duhovnikov članov OF za goriški okraj, 7. 1. 1949.

⁴³ *Ustno pričevanje Vladimirja Piriha*, 29. 11. 2003.

⁴⁴ PANG, *Okrajni komite KPS Tolmin*, š. 8. Zapisnik seje okrajnega komiteta KPS Tolmin, 13. 7. 1948.

⁴⁵ Ivan Hlad, duhovnik, obsojen na Tolminskem procesu marca 1952 (Vrhpolje, 13. 10. 1914 – Šempeter pri Novi Gorici, 10. 8. 1989).

⁴⁶ AS 1931, 80–10 *Tolminski proces*, Javna ustna obravnava.

⁴⁷ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 005, 5867.

⁴⁸ PANG, *Okrajni komite KPS Tolmin*, š. 11. Sezname duhovnikov, ki prejmejo dovoljenje za poučevanje verouka, 22. 9. 1949.

⁴⁹ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Pregled pouka verouka.

⁵⁰ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Zapisnik II. redne seje pokrajinskega odbora CMD za Slovensko Primorje, 22. 2. 1951.

⁵¹ PAK, *Okrajni komite KPS Postojna*, š. 8. Zapisnik seje biroja okrajnega komiteta, 22. 2. 1952.

⁵² *Zapuščina Antona Bajta*, Pisma duhovnikov.

⁵³ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 005, 5373.

⁵⁴ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 005, 5890.

⁵⁵ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 3706.

državljanstva, pri tem pa pozval Bajta in Lampreta, naj pospešita postopek.⁵⁶ Toroš je odvisnost vseh duhovnikov od Bajta jasno poudaril z besedami: *"Moji duhovniki v goriški administraturi so odvisni od gospoda Bajta. On urejuje vsa vprašanja med oblastjo in med menoj. Jaz priporočam vsakemu, da se najprej obrne na njega."*⁵⁷

Pomembnejše člane OF oziroma Cirilmetodijskega društva (CMD) so duhovniki, ki so jim grozili z aretacijo in zaporno kaznijo, prosili za posredovanje pri oblasteh.⁵⁸ Ko pa so Bajta pozivali za pomoč zaprtim duhovnikom, mu je oblast naročila, naj odgovori, da niso nedolžni in da so sami krivi, ker delajo proti oblasti.⁵⁹ Ko so nekatere duhovnike vseeno predčasno izpustili iz zapora (npr. Janka Žagarja), so oblasti med duhovnike razširile novico, da so bili duhovniki izpuščeni na podlagi posredovanja Toroša in CMD.⁶⁰

Želja oblasti, da društvo duhovnikov razširi članske vrste, se kaže tudi v pomoči, ki so jo dobivali aktivni funkcionarji v društvu. Bajt je npr. dobil od goriškega okraja avto, s katerim se je vozil po Primorski in Istri ter poskušal duhovnike včlaniti v društvo.⁶¹ Poleg posameznih duhovnikov je obiskoval tudi dekanijske konference in opozarjal duhovnike, kako se morajo obnašati, da ne bi imeli težav z oblastjo. Svaril jih je, naj ne nasprotujejo udarniškem delu in naj preložijo mašo na drugo uro. Priporočal jim je tudi udeležbo na sestankih CMD in s tem možnost pridobitve raznih potrebnih dovoljenj.⁶²

Ustanovitev Cirilmetodijskega društva

Odbor duhovnikov OF se je septembra 1949 preimenoval v Cirilmetodijsko društvo. Njegov ustanovni občni zbor je potekal 20. septembra. Revija Bilten se je takrat preimenovala v Novo pot.⁶³ Apostolski administratorji se na to niso odzvali, le Toroš je občnemu zboru pisno čestital.⁶⁴ Od primorskih duhovnikov je bil na pomembnem položaju le Bajt, ki je postal predsednik društva. Aktivno pa se je ustanovnega občnega zbora udeležil tudi Breitenberger, ki je imel pomembno vlogo pri diskusiji o referatih, saj je spregovoril o liku ljudskega duhovnika in spoštovanju ljudske oblasti. Pri diskusiji so od primorskih duhovnikov sode-

Anton Bajt govori na občnem zboru CMD leta 1951 v Ljubljani (NŠAL, Društva in ustanove, š. 68).

lovali tudi Grlj, Piščanec in Ferjančič, ki se je ponovno vrnil med duhovnike, naklonjene oblasti. Po uradni ustanovitvi CMD so se primorski duhovniki zbirali na sestankih po okrajih Tolmin, Nova Gorica, Idrija, Postojna, Ilirska Bistrica in Sežana. Od 85 duhovnikov, kolikor so jih povabili sredi oktobra 1949, jih je na sestanek prišlo približno 65.⁶⁵

Resolucije in spomenice

Oblast je od duhovnikov želela uradno podporo za svoje delovanje, zato so bili duhovniki januarja 1950 prisiljeni podpisati resolucijo, v kateri so podprli stališče, ki ga je zavzel sekretariat v okviru navodil IO OF. V resoluciji so obsodili nepravilno delovanje Vatikana proti slovenski duhovščini in prepoved branja ter nasprotovanje izdajanju Biltena. Strinjali so se tudi, da lahko IO OF kritizira vsako protiljudsko delovanje duhovnika, ki zavira izgradnjo socializma.⁶⁶

Duhovnike je motilo pogosto podpisovanje resolucij, predvsem jih je bilo strah posledic, zato so se hoteli pred podpisovanjem med seboj posvetovati.⁶⁷ Nekatere resolucije so imele zelo ukazovalen ton, že po svoji vsebini in načinu pisanja so dajale vedeti, da njihova vsebina ni prišla iz duhovniških vrst. Takšna je bila resolucija, ki so jo

⁵⁶ Zapuščina Antona Bajta, Pismo Toroša Bajtu, 25. 5. 1950.

⁵⁷ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 3489.

⁵⁸ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 005, 5891.

⁵⁹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 3706–7.

⁶⁰ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 008, 10270.

⁶¹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 005, 5866.

⁶² AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 005, 5306.

⁶³ Kurnjek, Maučec, Mozetič: *Dnevno časopisje o duhovniških procesih na Slovenskem*, str. 42.

⁶⁴ NŠAL, *Škofje*, Jožef Pogačnik, š. 103. CMD, Oris zgodovine CMD v Sloveniji, str. 2.

⁶⁵ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 6918–20.

⁶⁶ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Zapisnik sestanka duhovnikov članov OF za goriški okraj, 23. 1. 1950. Podobno resolucijo so v goriškem okraju podpisali že leto prej, 7. januarja 1949, v tolminskem okraju pa 18. januarja 1949 (*Resolucija duhovnikov goriškega okraja*, Bilten, 1949, št. 2, 5. 2.).

⁶⁷ PANG, *Okrajni komite KPS Tolmin*, š. 5. Poročilo o duhovnikih.

*Sestanek Glavnega odbora CMD v Ljubljani, 25. oktobra 1949,
(PANG, Okrajni komite ZKS Tolmin, š. 11).*

podpisali duhovniki člani OF 22. julija 1949 na sestanku odbora za Slovensko Primorje. Odbor je ostro obsodil vsako *"razdiralno početje reakcionarne duhovščine, ki naj bi se za svoje temne namene posluževala tudi duhovnikov iz odbora"*. Zavračali so prepoved Biltena, ker so v tem videli dejanje, naperjeno proti OF in ljudski oblasti, ter poskus razbijanja enotnosti katoliških *"ljudskih"* duhovnikov. Zahtevali so, naj koncilska kongregacija prekliče dekret o prepovedi. Protestirali so proti *"lažnivemu poročanju radia Vatikan"* in apelirali na Sveti sedež, naj sproži vse potrebne korake za ustanovitev nove enotne cerkvene enote v Slovenskem Primorju, ker bi to koristilo religioznemu življenju rimskokatoliške cerkve.⁶⁸

Duhovniki člani OF sežanskega okraja so februarja 1949 podpisali resolucijo, v kateri so zahtevali, da se apostolski administator Nežić opredeli do iniciativnega sekretariata enako, kot je to storil Toroš. Izrazili so tudi željo, da bi vodstvo Centralnega bogoslovja v Ljubljani in vzgojo duhovniškega naraščaja prevzeli duhovniki, ki so za tako odgovorno službo sposobni ter so v službi naroda in Cerkve. Pri vzgoji naraščaja bi morali namreč prikazati vse naloge, ki jih vrši slovenski narod pri izgradnji socializma. Profesorji na Teološki fakulteti v Ljubljani, ki so bili člani OF, naj bi

bili še posebej dolžni poskrbeti za širjenje socialistične misli na fakulteti.⁶⁹

Pri sprejemanju resolucij in izjav so duhovniki zahtevali, naj omilijo ton, predvsem pa niso hoteli podpisovati izjav proti višjim cerkvenim predstojnikom. Kljub protestom je v resolucije prišla vsebina, za katero so se vodje CMD dogovorili z oblastmi.⁷⁰ Tako se je Bajt z UDV dogovarjal tako o poteku in vsebini sestanka kot o vsebini resolucij, ki so jih podpisovali duhovniki. Določili so tudi, kdo na sestanku predlaga resolucijo in kdo jo zagovarja. Običajno so bili to najbolj aktivni člani CMD.⁷¹

Odnos duhovnikov do CMD

Navdušenje večine duhovnikov za društvo je kmalu zamrlo. Obetajoča *"začetna navdušenost"* na Primorskem je polagoma splahnela.⁷² Duhovniki so se začeli opravičevati, da ne morejo prisostvovati sestankom,⁷³ ki so začeli odpadati zaradi slabe udeležbe; enkrat je bilo krivo vreme, včasih previdevanja bolnikov, maše, oddaljenost duhovnikov ali bolezen. Pri okrajnih oblasteh je bilo zaznati razočaranje nad duhovniki, prisilno včlanjenimi v

⁶⁸ PANG, *Okrajni komite KPS Tolmin*, š. 11. Zapisnik seje odbora duhovnikov članov OF za Slovensko Primorje, 22. 7. 1949.

⁶⁹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 005, 5283.

⁷⁰ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 6919.

⁷¹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017876.

⁷² AS 1405, š. 6, 2/ Razdiralne tendence v CMD, 17. 4. 1952.

⁷³ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Zapisnik sestanka duhovnikov članov OF za goriški okraj, 7. 1. 1949.

CMD. Oblasti so bile prepričane, da hočejo ti duhovniki izkoristiti ljudsko oblast za popravilo cerkva in finančni profit.⁷⁴

Duhovniki, ki so še vedno prihajali na sestanke, pa so se s političnih tem preusmerili v konkretna vprašanja, ki jih je morala rimskokatoliška cerkev rešiti z oblastjo. Predlagali so posredovanje v podporo zaprtim duhovnikom, a so bili zavrnjeni, saj so predstavniki oblasti menili, da društvo ni organ, ki bi reševal takšna vprašanja. Želeli so tudi izdajanje verskega lista za Primorsko in pospešitev ustanovitve Malega semenišča v Vipavi.⁷⁵ Duhovniki so prosili za mašno vino, poleg tega so v zadruzi dobili blago na točke, ki jih je bilo predhodno potrebno žigosati v pisarni CMD.⁷⁶

Oblastni organi so ob preverjanju obnašanja duhovnikov opazili, da duhovniki v veliki meri ne znajo pravilno obrazložiti osnovnega cilja in namena CMD. Njihove ugotovitve so bile naivne, saj je bilo nemogoče pričakovati od prisiljenih članov društva predanost in veselje za delo v društvu. Ugotavljali so, da niso člani zaradi prepričanja, temveč iz strahu pred posledicami, če ne bi bili člani društva, ter zaradi vse večjega števila članov in propagande, ponekod združene s temnimi napovedmi o sankcijah, zapornih kaznih ali grožnjah o likvidaciji.⁷⁷ Duhovnikov, ki bi delovali v CMD iz prepričanja, je bilo malo. Velika večina duhovnikov je bila članov društva zaradi dovoljenj za poučevanje verouka in lažjega delovanja v župnijah. Tudi zaprti duhovniki so se po vrnitvi iz zapore takoj vpisali v društvo in postali aktivni ne glede na svoje mnenje o oblasti in društvu.

Opredelitev apostolskih administratorjev do CMD

Na delovanje duhovniškega društva so se odzvali tudi primorski ordinariji. Na vabilo na skupščino, poslano vsem duhovnikom in ordinarijem, so se odzvali različno. Administratorja Nežić in Jamnik nista želela javno razpravljati o društvu in sta se umaknila v ozadje. Jamnik je bil v tem času v bolnišnici, Nežić pa je odklonilno stališče do CMD poslal vsem svojim dekanom.⁷⁸

Jamnik je bil v času nastajanja CMD v slabem zdravstvenem stanju, kar pa UDV ni preprečilo, da ga ne bi obiskali v bolniški sobi in ga prisilili v podpis dokumenta, katerega vsebine mu niso

prebrali. Jamnik je za vsebino dokumenta izvedel kasneje, ko so ga o tem obvestili začuden duhovniki, ki so poznali njegovo opredelitev do CMD. Jamnik je namreč podpisal priporočilo za vpis v društvo, s katerim je UDV poskušala pridobiti duhovnike za vstop v CMD.⁷⁹ Ko je Jamnika nasledil reški škof Srebrnič, je ta 1. maja 1950 izdal okrožnico, v kateri je obsodil CMD in nagovoril duhovnike, naj se ne včlanijo v društvo.⁸⁰

Toroš tudi ni želel javno izreči priznanja duhovniškemu društvu, ker se je zavedal, da Cerkev ne odobrava tovrstnih društev, in ker ni želel javno razglašati svojega sodelovanja z oblastmi. Ker pa so mu oblastni organi ravno takrat obljubili, da bodo takoj poskrbeli za adaptacijo njegovega stanovanja na Kostanjevici, mu omogočili ustanovitev malega semenišča in verskega lista ter dali duhovnikom dovoljenja za poučevanje verouka, je podprl ustanovitev društva.⁸¹ Ordinariji so s podrejenimi duhovniki, ki so bili aktivni v društvu, ravnali različno: Nežić je npr. suspendiral Ivana Mezinca s položaja župnijskega upravitelja v Orehku z utemeljitvijo, da je Mezinec povzročal nevšečnosti s svojimi referati in diskusijami v sklopu OF in CMD.⁸²

Slovenski ordinariji z izjemo Toroša, ki je naklonjenost pokazal že društvu duhovnikov članov OF, niso podprli CMD.⁸³ Duhovniki so vedeli, da je Toroš član društva, čeprav ni bil naveden na nobenem seznamu duhovnikov članov OF ali CMD.⁸⁴ Med Torošem in CMD tudi ni prišlo do konkretnega sodelovanja v obliki udeleževanja na sestankih duhovnikov. Kljub temu je bila javna podpora društvu dovolj velik dokaz, da Toroš društvo podpira. K množičnemu včlanjevanju v društvo so pripomogla tudi Toroševa priporočila o kvaliteti društva. Oblast je sicer od Toroša zahtevala, naj se udeležuje sestankov, a se je temu izognil z izgovorom, češ da ni primerno, da se vedno in povsod nastopa pod njegovim plaščem.⁸⁵ Ko so duhovniki vprašali svojega nadrejenega, kaj naj storijo v zvezi z društvom, jim je diplomatsko dejal: *"V vsako društvo, ki ni proti veri in proti pravosti, se lahko katoliški duhovnik vpiše."*⁸⁶ Antonu Bajtu pa je zatrdil: *"Naj se vključijo duhovniki v CMD, pa bo to v splošno korist cerkve in vernikov; sicer pa bom od svoje strani storil vse potrebno in se trudil, da pride do tega!"*⁸⁷

⁷⁹ *Ustno pričevanje Vladimirja Piriha*, 29. 11. 2003.

⁸⁰ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 002, II002300.

⁸¹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 7013.

⁸² AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 6771.

⁸³ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 002, II007966.

⁸⁴ NŠAL, *Društva in ustanove*, š. 55, Seznam članov po področjih.

⁸⁵ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017982.

⁸⁶ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 005, 5259.

⁸⁷ *Zapuščina Antona Bajta*, Razgovor s Torošem, 11. 7. 1950.

⁷⁴ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Poročilo o delu duhovnikov 3. 2. 1950.

⁷⁵ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Zapisnik sestanka PO CMD za Slovensko Primorje, 11. 1. 1951.

⁷⁶ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Zapisnik sestanka CMD pokrajinskega odbora za Slovensko Primorje v Ajdovščini, 11. 1. 1951.

⁷⁷ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 6890.

⁷⁸ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 006, 7013.

Anton Bajt govori kot član delovnega predsedstva na občnem zboru CMD leta 1950 v Ljubljani (NŠAL, Društva in ustanove, š. 67).

Duhovniki so Torošev odnos do društva razumeli kot zaslombo, če so se včlanili v društvo. Toroš je 29. julija 1949 tudi potrdil društvena pravila, ki jih je CMD potrdilo na občnem zboru 20. septembra 1949.⁸⁸

Ekskomunikacija duhovnikov članov CMD

Delovanje duhovniškega društva je bilo pod okriljem oblasti, kar za Cerkev ni bilo sprejemljivo. Društvo bi namreč morala potrditi jugoslovanska škofovska konferenca, ki je duhovnikom prepovedovala članstvo v nepotrjenem društvu s politično orientacijo in brez navedene pokorščine ter spoštovanja cerkvenega prava.⁸⁹ Ker duhovniško društvo ni imelo privoljenja cerkvenih oblasti, je kmalu prišlo do sankcij, ki so v končni obliki pripeljale do ekskomunikacije (izobčenja) duhovnikov.

Proces, ki je pripeljal do teh rigoroznih sankcij, je trajal od aprila 1949 do februarja leta 1951. Začelo se je 12. aprila 1949, ko je koncilaska kongregacija v Vatikanu prepovedala duhovnikom

izdajanje Biltena, mesečnik duhovnikov članov OF.⁹⁰ V Sloveniji so se na prepoved odzvali precej mlačno, Bajt pa jo je duhovnikom razlagal kot vpliv delovanja emigrantov, ki naj bi imel izključno "reakcionarno" politično ozadje. Poleg tega je Bajt duhovnike opozarjal, da so članki v Biltenu političnega značaja in se ne dotikajo obstoječih verskih in moralnih nauk. Prav tako naj Bilten ne bi rušil cerkvene discipline, ampak napadal "nezdrav protievangeljski človeški element" v Cerkvi. Nekateri duhovniki so po dekretu vrnili Bilten, drugi so ga še vedno prejeli, vendar pa polovica ni poravnala naročnine, tako kot da "bi smatrali za nedopustljivo materialno podpirati glasilo".⁹¹ Po drugi strani pa je med aktivnejšimi člani OF prepoved Biltena naletela na velik odpor in ogorčenje. Na okrajnih sestankih duhovnikov članov OF so zato v resolucijah obsodili krivično prepoved Biltena.⁹²

Delegacija duhovnikov članov OF je junija 1949 odpotovala k vatikanskemu zastopniku Josephu Hurleyju v Beograd in mu izročila spomenico, ki je vsebovala sedem pozivov. Najpomembnejši je peti: "Prekliče naj se dekret o prepovedi Biltena, s čimer se popravi krivica, in se dokaže, da ima višja cerkvena oblast željo in voljo lojalno sodelovati z zakonito državno oblastjo in z vseljudskimi orga-

⁸⁸ NŠAL, *Društva in ustanove*, š. 50, Ustanovni občni zbor CMD 1949, str. 40.

⁸⁹ Po zakoniku cerkvenega prava imajo ordinariji v svoji škofiji pregled nad duhovniškimi društvi, poleg tega se duhovniki ne smejo včlaniti v društva, ki imajo namen škoditi rimskokatoliški cerkvi. Po kanonu 1386 je duhovnikom tudi prepovedano brez privoljenja ordinarija izdajati ali pisati knjige ter članke, ki razpravljajo o svetnih stvareh. CMD pa je bilo še posebej problematično, saj je povezovalo duhovnike po vsej Sloveniji – v različnih administraturah in dveh škofijah, zaradi česar bi ga morali potrditi v Vatikanu.

⁹⁰ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017100.

⁹¹ NŠAL, *Društva in ustanove*, š. 50, Ustanovni občni zbor CMD 1949, str. 27–28.

⁹² NŠAL, *Škofje*, Anton Vovk, š. 75, 4.

19. avgusta so podpisali resolucijo duhovniki iz okraja Postojna, 12. avgusta pa v okraju Tolmin.

nizacijami.⁹³ Obisk ni bil uspešen, saj Hurley ni hotel sprejeti celotne delegacije, ampak le posamezne člane, ki so mu nato izročili spomenico.⁹⁴ Sveti sedež je vztrajal pri svojih zahtevah in ni preklical dekreta. Nato je 10. decembra 1949 koncilská kongregacija zagrozila z ekskomunikacijo Antonu Bajtu, Jožetu Lampretu in Viktorju Mercu, ker niso prenehali s pisanjem za glasilo društva.

Ker je CMD začelo namesto Biltena izdajati Novo pot, so z novim dekretom 15. februarja 1950 prepovedali vsako pisanje v dnevnikih, brošurah in periodičnih listih, urejanje ali propagiranje političnih društev med duhovniki. Opomine je dobilo šest duhovnikov: Anton Bajt, Jože Lampret, Stanislav Pavlič, Alojzij Ostrc, Viktor Merc in Janko Verbajnshek, ki pa je v tem času že umrl.⁹⁵ Opozorili so jih, naj prenehajo z delovanjem v CMD, sicer bo sledila ekskomunikacija. Koncilská kongregacija je o tem obvestila tudi pristojne apostolske administratorje. Po prejemu opominov sta se Osterc in Pavlič kmalu oddaljila od društva in prenehala z delovanjem v njem.⁹⁶

Jugoslovanska škofovska konferenca je na zasedanju v Zagrebu od 25. do 27. aprila 1950 sklenila, da se ni primerno včlaniti v društvo, ki ni potrjeno od škofovske konference. Slovenska ordinarija za ljubljansko in mariborsko škofijo sta sklep objavila v mesečnih okrožnicah, medtem ko Toroš tega ni storil. Lampret in Merc sta dekret o ekskomunikaciji prejela 17. maja 1950 na dom, Bajtu pa ga je 22. maja 1950 prinesel župnik Hermenegild Srebrnič.⁹⁷ Dekreti koncilské kongregacije so naročali, da morajo v roku enega tedna po prejemu dekreta pisno sporočiti, če so se striktno držali opomina. V kolikor tega ne bi storili, bi bili ekskomunicirani. Oblasti so v ekskomunikacijskih dekretih videle veliko nevarnost za CMD, zato so predlagale, naj o Lampretovem in Mercovem dekretu ne obvestijo javnosti. Z Bajtovim dekretom tega ni bilo mogoče narediti, ker je bil z njim seznanjen Srebrnič.⁹⁸ Bajta je zato oblast napotila

k Torošu, da bi mu napisal zagovor, kako dober in zvest duhovnik je. Še posebej pa bi moral Toroš poudariti, da je kot goriški administrator sam pregledal dotedanje delovanje društva in ni našel ničesar, kar bi škodovalo Cerkvi, saj je bilo delo CMD vedno v korist Cerkve. Oblast je predlagala, da bi Toroš v Vatikan poslal tudi zadnjo številko Nove poti ter poudaril svobodo vere v Jugoslaviji.⁹⁹

Društvo je 13. junija 1950 poslalo spomenico slovenskim ordinarijem, v kateri so naštevali zasluge društva za Cerkev in izrazili pričakovanje po priznanju CMD. Spomenica je navajala, da ima društvo v Sloveniji 463 članov in da so med njimi tudi tako pomembni duhovniki, kot je Toroš. Poudarjali so tesne stike društva z oblastjo in OF ter željo društva, da sodeluje pri urejanju odnosov med Cerkvijo in državo. Spomenica je zagovarjala tudi Novo pot.¹⁰⁰

Poleg treh že omenjenih duhovnikov je zaradi sodelovanja s CMD imel težave tudi Toroš. Sekretar Domenico Tardini ga je 26. junija 1950 v dopisu Državnega tajništva pri Svetem sedežu¹⁰¹ pohvalil za njegovo delo, obenem pa je podčrtal nezadovoljstvo nad njegovim pastoralnim vedenjem. Pozval ga je k večji zvestobi do Svetega sedeža in ga spodbudil, naj ne bo kamen spotike in povod za razdvajanje v katoliških vrstah.¹⁰²

Koncilská kongregacija ni izničila dekretov, ki so jih prejeli trije omenjeni duhovniki, saj so vsi trije še naprej delovali v CMD. Tako so bili z odlokom koncilské kongregacije 30. avgusta 1950 izobčeni Anton Bajt, Jože Lampret in Viktor Merc.¹⁰³ Oktobra 1950 pa so bili ekskomunikacijski dekreti dokončno potrjeni.¹⁰⁴ V začetku novembra 1950 so o izobčenjih poročali prek radijskih valov v Vatikanu, Trstu in Londonu.¹⁰⁵

Oblasti so bile ob ekskomunikaciji prizadete, zato so jo poskušale prikriti, saj bi lahko povzročila množičen izstop duhovnikov iz društva.¹⁰⁶ To so hoteli na vsak način preprečiti. Bajt in Lampret sta se v zvezi z dekreti posvetovala s predstavniki oblasti in od njih prejela navodila, kako naj rav-

⁹³ NŠAL, *Škofje*, Anton Vovk, š. 75, 4.

⁹⁴ *Delegacija slovenskih katoliških duhovnikov članov OF pri zastopniku vatikanske države*, Bilten, 1949, št. 7, 15. 7.

⁹⁵ Stanislav Pavlič, duhovnik (Stari trg pri Ložu, 16. 3. 1920 – Ljubljana, Trnovo, 25. 12. 1991). Alojzij Ostrc, duhovnik (Maribor, 3. 4. 1900 – Maribor, 13. 7. 1980). Viktor Merc, (Sv. Trojica v Halozah, 9. 12. 1912). Po ekskomunikaciji 1950 se je še istega leta poročil (Otrin, *V spomin in opomin*, str. 181). Janez Verbajnshek, duhovnik (Križevci pri Ljutomeru, 8. 12. 1892 – Lendava, 21. 1. 1950).

⁹⁶ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017098.

⁹⁷ Hermenegild Srebrnič, duhovnik (Medana, 14. 4. 1911 – 30. 10. 2001).

⁹⁸ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017981; NŠAL, *Društva in ustanove*, š. 53. 1. seja glavnega odbora CMD, dne 25. 10. 1950, v Ljubljani.

⁹⁹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017982.

¹⁰⁰ NŠAL, *Škofje*, Jožef Pogačnik, š. 103. CMD, CMD slovenskih katoliških duhovnikov in njegovi odnosi do cerkvene oblasti, str. 4.

¹⁰¹ Domenico Tardini, kardinal (Rim, 29. 2. 1888 – Rim, 30. 7. 1961). 16. 12. 1937 postane sekretar rimske kurije, 14. 12. 1958 pa državni sekretar in dan zatem kardinal.

¹⁰² Kralj: *Škofijska semenišča na Primorskem skozi čas*, str. 35.

¹⁰³ NŠAL, *Škofje*, Jožef Pogačnik, š. 103. CMD, Oris zgodovine duhovniškega društva CMD v Sloveniji, str. 4; Dornik: *Duhovnik in revolucionar, nekaj postaj na življenjski poti Jožeta Lampreta*, str. 941.

¹⁰⁴ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017882.

¹⁰⁵ Vovk, *V spomin in opomin*, str. 198.

¹⁰⁶ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 4504.

nata. Oblasti so pripravile načrt, po katerem naj bi izvedli uspešno *"protiakcijo s ciljem onemogočiti tako sovražno delovanje višjih cerkvenih dostojanstvenikov in omogočiti izvolitev Bajta ponovno za predsednika CMD"*. Lampret naj bi napisal zgovor za Vatikan, v katerem bi navedel, da se je prvega dekreta, kjer je bilo prepovedano pisanje in delovanje v društvu, držal, saj ni pisal, sestankom CMD pa je prisostvoval kot sekretar verske komisije. Odgovoril naj bi tudi, da drugega dekreta, v katerem se od njega zahteva, da odgovori v Vatikan, če se je prvega dekreta držal, ni dobil. Načrti oblasti se niso izšli in ekskomunikacijski dekreti so ostali veljavni.

Ko je bila javnost obveščena o vsebini dekretov, je bil Bajt še vedno v svoji župniji v Šmarjah. Duhovniki k njemu niso več prihajali, tako da ni bil podrobno seznanjen z mnenjem ostalih duhovnikov o neugodni situaciji. Oblasti so pozorno opazovale duhovnike člane in nečlane ter ugotavljale, da bi bili tudi duhovniki člani v primeru, da bi Vatikan prepovedal duhovnikom članstvo v CMD, večinoma zadovoljni, ker tako ne bi bili več primorani biti njeni člani. Le peščica duhovnikov članov bi bila razočarana, nečlani pa bi bili s takšnim stanjem zadovoljni. Med duhovniki je vladala precejšnja negotovost, saj ni bilo jasno, kakšne namene ima goriški administrator Toroš.¹⁰⁷ Ta je bil na Bajta jezen zaradi težav z Vatikanom, tako da ga je grajal zaradi nastopa na občnem zboru CMD in nespoštovanja prepovedi.¹⁰⁸

Ekskomunikacija je bila objavljena tudi v vatiškanskem časopisu *Osservatore Romano*,¹⁰⁹ kjer so zapisali imena ekskomuniciranih in razlog za ekskomunikacijo. V uradnem listu Svetega sedeža *Acta apostolica Sedes* pa ekskomunikacije niso bile objavljene, zato je Rudolf Klinec¹¹⁰ priporočil Bajtu, naj se ne vznemirja in naj počaka na umiritev razmer ter preklic ekskomunikacije.¹¹¹

Vest o ekskomunikacijskih dekretih je vznemirila tudi slovenske duhovnike v tujini. Poleg Klinca se je na ekskomunikacijske dekrete odzval tudi Margotti. Februarja 1950 je pisal Slavku Rejcu in Bajtu. Prosil ju je, naj se oddaljita od CMD in se posvetita duhovniški službi.¹¹²

Akcija za preklic Bajtove ekskomunikacije

Ob izreku ekskomunikacije bi morali duhovniki prenehati opravljati duhovniško službo, v župniji pa bi jih moral nadomestiti drug duhovnik. Vendar do tega ni prišlo. Bajt je namreč ostal na svojem položaju in je redno opravljal verske obrede v Šmarjah. Zaradi tega je med duhovniki prevladovalo prepričanje, da bo ekskomunikacija preklcana.¹¹³

Ko je Bajtova ekskomunikacija postala javno znana, je Toroš povabil Bajta na pogovor in mu predlagal možne rešitve. Prva možnost je bila, da bi Bajt ostal na svojem mestu v Šmarjah in nadaljeval s svojo duhovniško službo, pri čemer pa bi ga moral Toroš javno obsoditi, da sam ne bi imel težav. Druga možnost je bila, da Bajt izpolni zahteve koncilске kongregacije, tretja možnost pa je predvidevala Bajtovo preselitev v mesto, kjer bi ostal duhovnik po nazivu, ne bi pa več opravljal duhovniške službe.¹¹⁴ Pred dokončno odločitvijo se je Toroš v Novi Gorici posvetoval z zastopniki Vlade LR Slovenije. Nunciatura pa mu je pisala, naj uredi Bajtov položaj v župniji.¹¹⁵ Na nunciaturo so bili namreč obveščeni o ponovni Bajtovi izvolitvi na položaj predsednika CMD in njegovem govoru na občnem zboru.¹¹⁶

Tudi glavni odbor CMD je razpravljal o ekskomunikaciji. Upali so, da bo Toroš s svojim vplivom lahko dosegel izničenje ekskomunikacijskih dekretov. V kolikor to ne bi uspelo, so predvidevali zamenjavo predsednika CMD.¹¹⁷ Dogajanje okrog ekskomunikacijskih dekretov so sicer poskušali še bolj zaplesti z vmešavanjem pokrajinskih odborov CMD. Okrajne konference CMD naj bi pokazale, da člani CMD obsojajo in zavračajo dekrete kot politično delo nasprotnikov Jugoslavije. Na konferenci v Ljubljani in Trbovlju so odločno nastopili proti dekretom in celo proti nunciju, češ da je to delo nunciature. V grosupeljskem okraju so hoteli člani CMD sprejeti resolucijo, v kateri bi zaradi dekretov zahtevali celo izgon nuncija.¹¹⁸ Člani CMD so na pokrajinskih sestankih podpisovali resolucije koncilské kongregaciji v podporo Bajtu in Lampretu, naj se vprašanje ekskomunikacij uspešno reši.¹¹⁹

¹¹³ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. Zapisnik sestanka CMD pokrajinskega odbora za Slovensko Primorje v Ajdovščini, 11. 1. 1951.

¹¹⁴ AS 1931, mfs, *SOVA – UNZ*, serija A, 012, II0017882.

¹¹⁵ AS 1931, mfs, *SOVA – UNZ*, serija A, 012, II0017939, II0017992.

¹¹⁶ AS 1931, mfs, *SOVA – UNZ*, serija A, 012, II0017992.

¹¹⁷ NŠAL, *Društva in ustanove*, š. 53, 1. seja glavnega odbora 1950, 25. 10. 1950.

¹¹⁸ Nasprotovanje ekskomunikacijskim dekretom je tako kot podpisovanje resolucij in drugih pisem spodbujala oblast (AS 1931, mfs, *SOVA – UNZ*, serija A, 012, II0017191).

¹¹⁹ ŠAK, *AANG*, Resolucija CMD, 170/6.

¹⁰⁷ AS 1931, mfs, *SOVA – UNZ*, serija A, 012, II0017566.

¹⁰⁸ AS 1931, mfs, *SOVA – UNZ*, serija A, 012, II0017882.

¹⁰⁹ *Osservatore Romano* je vatiškanski časopis, ki je začel izhajati leta 1861 in izhaja še danes. *Acta apostolica sedes* pa je začela izhajati 1909 in je uradni list Svetega sedeža.

¹¹⁰ Rudolf Klinec, duhovnik (Vipolže, 18. 3. 1912 – Gorica, 2. 12. 1977). Leta 1945 je v strahu pred represalijami novih oblasti imigiral v Italijo.

¹¹¹ AS 1931, mfs, *SOVA – UNZ*, serija A, 012, II0017574.

¹¹² AS 1931, mfs, *SOVA – UNZ*, serija A, 002, II002512, 2508.

Anton Bajt govori kot član delovnega predsedstva na ustanovnem občnem zboru CMD leta 1949 v Ljubljani. Levo od Antona Bajta je Jože Lampret (NŠAL, Društva in ustanove, š. 68).

Oblasti so Toroša v času odločanja o Bajtovem položaju še bolj nadzorovale kot običajno in ga poskušale prepričati, naj zaradi ugleda CMD Bajtu dovoli normalno opravljanje duhovniške službe. Toroš je bil 1. oktobra 1950 na obisku pri Silviju Oddiju v Beogradu, kjer ga je Oddi grajal zaradi sodelovanja s CMD in posledičnega povečevanja diferenciacije med ordinariji.¹²⁰ Poleg tega je imel Oddi v rokah dokaz, da se Bajt ni pokoril zahtevam in opustil delovanja v CMD.¹²¹ Po tem obisku je Toroš obvestil oblasti, da ne more več popuščati Bajtu.¹²² Kljub temu je konec oktobra zaradi zagotovil slovenskih oblasti, da ne bodo dovolili njegove odstranitve z mesta goriškega ordinarija, ponovno pripravil zagovor za Bajta in Lampreta.¹²³

Zaradi vse bolj nevzdržnega položaja in negotovosti je Toroš 27. novembra 1950 poslal Bajtu pismo z ukazom, naj z 2. decembrom 1950 opusti vsako duhovniško in pastirsko službo. Istočasno je imenoval za nadomestnega vikarja Aleksandra Lestana iz Velikih Žabelj, ki pa službe v Šmarjah ni prevzel in je ostal v Žabljah. Bajt je namreč kljub pismu ostal v Šmarjah in opravljal obrede. Toroš je 28. novembra ponovno pisal Bajtu in mu sporočil, da je prejel originalno pismo o ekskomunikaciji. Istočasno mu je po kanonih cerkvenega zakona prepovedal mašniška opravila.

Decembra 1950 je Toroš dokončno prenehal podpirati Bajta. Na obisku pri ljubljanskem škofu

Antonu Vovku¹²⁴ je izjavil, da je naredil vse za Bajta, *"ki pa je velik revež, saj ga oblasti držijo v kleščah in si ne more pomagati"*. Poleg tega je izjavil, da je oblast v preteklosti tudi njega držala v kleščah, a temu ni več tako.¹²⁵ Toroš je nato izdal okrožnico, v kateri je pojasnil, da opravlja Bajt dušnopastirske posle na svojo odgovornost in brez njegovega privoljenja, kar je med goriško duhovščino sprožilo plaz ogorčenja.¹²⁶

Oblastni organi so v želji, da bi Bajt ostal župnik v Šmarjah in ohranil mesto v CMD, izvedli akcijo med šmarskimi verniki. S pomočjo vaških veljakov so poskušali zbrati čim več podpisov v podporo Bajtu, da bi tako na željo svojih vernikov ostal župnijski upravitelj.¹²⁷ Spomenico, ki so jo podpisali šmarski verniki, so sestavili oblastni organi, verniki pa so jo le podpisali. Med verniki so se o vsebini pojavili pomisleki le pri navedbi, da razen Bajta ne sprejmejo drugega župnika. Akcijo so poskušali organizirati tako, da bi prepričali cerkvene kroge, da je bila to izključno ideja vernikov.¹²⁸

Oblastni organi so duhovnike prepričevali, da gre pri ekskomunikaciji za politični ukrep.¹²⁹ Hkrati se je začela oblast zavedati, da bo Bajt kot ekskomuniciran duhovnik škodoval ugledu CMD, zato je sprožila akcijo za preklic ekskomunikacije.¹³⁰ Jože Lampret je na Kostanjevici obiskal Toroša in ga prosil za pisni zagovor, ki bi ga v Vatikan odnesel Leopold Edgar.¹³¹ Toroš je to odklonil, ker ne bi koristilo akciji, ampak bi kvečjemu škodovalo njemu samemu. Edgar naj bi v Vatikan odpotoval 19. januarja 1951, a do tega ni prišlo.¹³²

¹²⁴ Anton Vovk, ljubljanski škof (Vrba, 19. 5. 1900 – Ljubljana, 7. 7. 1963). Ko je nova oblast zaprla generalnega vikarja Ignacija Nadraha, je 15. 6. 1945 prevzel njegovo mesto. 15. 9. 1946 je bil imenovan za naslovnega škofa kardiškega in obenem za pomožnega ljubljanskega škofa.

¹²⁵ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017894.

¹²⁶ ŠAK, AANG, Mihael Toroš, Okrožnica 2/51, 2. 1. 1951.

¹²⁷ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 4503, jesen 1950.

"Po svoji delegaciji vam verniki šmarske župnije izročamo spomenico, v kateri protestiramo proti temu, da je našemu župniku prepovedano opravljati dušnopastirske posle. Izjavljamo, da je bil naš župnik z nami vedno dober, nas vedno učil verskih resnic, kakor nas uči naša sv. Cerkev. Pridružujemo se mnenju vernikov, da razen njega ne sprejmemo drugega župnika."

¹²⁸ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 4503.

¹²⁹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017843.

¹³⁰ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017843.

¹³¹ Josip Leopold Edgar, prior kartuzijanskega reda v Pleterjah (Temišvar v Romuniji, 17. 1. 1881 – Pleterje, 18. 5. 1977).

¹³² AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017894.

¹²⁰ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017923.

¹²¹ Oddi je imel Bajtovo okrožnico članom CMD (AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017888).

¹²² AS 1405, š. 1, 4/ Zapiski iz razgovorov delegacije CMD pri VK, 24. 12. 1953.

¹²³ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017888.

Jože Lampret in dr. Leopold Edgar (NŠAL, Društva in ustanove, š. 67).

Reakcija duhovnikov na ekskomunikacijske dekrete

Duhovniki so bili o resničnem dogajanju okrog ekskomunikacijskih dekretov slabo obveščeni, poznali so le govorice, ki so jih oblasti načrtno posredovale duhovnikom.¹³³ Z namenom, da bi med duhovniki prevladovalo enotno prepričanje, so v posameznih okrajih angažirali celo po dva člana CMD, ki sta med duhovniki agitirala za podporo CMD in Bajtu.¹³⁴ Severnoprimeški duhovniki člani CMD so tako morali v začetku leta 1951 podpisati izjavo, v kateri so se izrekli za podporo CMD ter proti političnim nasprotnikom v državi in emigraciji.¹³⁵

Duhovnikom se je ob Bajtovi ekskomunikaciji pojavljalo veliko vprašanj. Predvsem duhovniki člani CMD so se ob vsem dogajanju spraševali, ali bodo tudi oni izobčeni oziroma suspendirani.¹³⁶ Nadaljnje težave CMD zaradi nasprotovanja cerkveni hierarhiji bi lahko po mnenju nekaterih preprečili, če bi se Bajt umaknil iz društva in svoje

mesto prepusti komu drugemu.¹³⁷ S tem bi dal vedeti, da se svojih dejanj kesa in papež bi lahko ekskomunikacijo preklical. Z umikom Bajta pa naj bi se društvu priključili tudi drugi duhovniki, ki so se do takrat društva izogibali prav zaradi njega.¹³⁸ Med duhovniki je prevladovalo mnenje, da se bo moral Bajt, če Edgar iz Vatikana ne prinese preklica ekskomunikacijskih dekretov, umakniti iz duhovniške službe. Pereče vprašanje je zaradi prepovedi opravljanja verskih obredov predstavljala tudi neveljavnost Bajtovih krstov, porok in spovedi, ki bi jih morali duhovniki še enkrat opraviti. Toroš je, da bi preprečil neveljavne obrede, v Šmarje poslal Jožeta Petriča, ki je potem opravljal večino obredov in vodil mašo. Kljub temu je Bajt vztrajal na svojem mestu in še naprej opravljal nekatera duhovniška opravila.¹³⁹

Toroševa okrožnica o prenehanju duhovniške službe Bajta je med duhovniki povzročila vznemirjenje, vendar pa zaradi močne propagande ni bilo javne razprave. Izjema je bil le Ferjančič, ki je izdal okrožnico o Bajtovi ekskomunikaciji in pri tem navedel, da se Bajt ne skriva za Torošem ter javno na lastno odgovornost in željo vernikov nadaljuje z izvrševanjem duhovniške službe v Šmarjah.¹⁴⁰

Po dokončno razjasnjem Bajtovem položaju je ostalo odprto še vprašanje predsednikovanja CMD. Na tretji seji glavnega odbora CMD 29. marca 1951 se je Bajt predsedniškemu mestu odpovedal. Ker pa ga z njegovega mesta niso mogli razrešiti takoj, saj je to lahko storil le občni zbor, je uradno ostal predsednik, predsedniške posle pa je opravljal Matija Medvešek.¹⁴¹

Po razrešitvi z mesta predsednika je Bajt ostal dejaven član CMD. Poleg tega je bil še vedno dejaven v politiki, poskušal pa je tudi doseči odvezo od ekskomunikacije. Koncilna kongregacija je Torošu posredovala zahteve, ki bi jih moral Bajt izpolniti: zahtevali so obsodbo CMD in duhovne vaje v samostanu. Bajt v to ni privolil. Kongregacija je zahtevala tudi Bajtovo pojasnilo, zakaj je po ekskomunikaciji še opravljal duhovniško službo in zakaj se je v tem času še udeleževal sej CMD. Bajt se ni bil pripravljen podrediti postavljenim zahtevam, Toroš pa je njegov zagovor poslal v Vatikan.¹⁴²

¹³⁷ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017558.

¹³⁸ PANG, *Okrajni odbor SZDL Gorica*, š. 18. CMD PO za Slovensko Primorje v Ajdovščini, 11. 1. 1951 in 30. 1. 1951.

¹³⁹ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017844.

¹⁴⁰ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017561.

¹⁴¹ NŠAL, *Društva in ustanove*, š. 53, III. Redna seja GO CMD; 29. 3. 1951.

Matija Medvešek, duhovnik (Sevnica, 2. 1. 1898 – Dol pri Hrastniku, 20. 8. 1970), dotedanji tajnik društva.

¹⁴² *Zapuščina Antona Bajta*, Razgovor s Torošem na Kosta-jevici, 7. 1. 1952, 21. 1. 1952.

¹³³ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017853.

¹³⁴ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017853.

¹³⁵ Izjavo je v svojih župnijskih uradih (in ne na sestanku CMD) podpisalo 25 duhovnikov (AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija A, 012, II0017571).

¹³⁶ AS 1931, mfs, SOVA – UNZ, serija U, 004, 4515.

Bajt je v župnišču v Šmarjah vztrajal vse do 18. novembra 1958, ko je Toroš za vikarja namestnika imenoval Slavka Rejca, ki se je nastanil v župnišču.¹⁴³ Bajt se je takrat preselil v Ljubljano, kjer se je tudi zaposlil.

Vprašanje preklica ekskomunikacij je ostajalo eno najbolj perečih in oblasti so to izpostavljale ob vsaki priložnosti. Tako je Boris Kraigher 10. novembra 1951 postavil slovenskim predstavnikom katoliške Cerkve sledeče zahteve: odpravo ekskomunikacije Lampreta in Bajta ter preklic t.i. odloka non expedit, s čimer bi se duhovnikom dovolilo članstvo v CMD. Oblasti so dale Cerkvi vedeti, da bi v primeru ureditve teh dveh vprašanj razmislili o večjih pravicah Cerkve in lažjem delovanju njenih predstavnikov.¹⁴⁴ Slovenske oblasti so vprašanje preklica ekskomunikacij izpostavljale v vseh nadaljnjih pogovorih z rimskokatoliško cerkvijo, izvedenih je bilo tudi več akcij za odpravo ekskomunikacij, vse dokler nista Bajt in Lampret 2. in 3. novembra 1966 prejela odvezo od apostolskega administratorja za Slovensko Primorje v Kopru.¹⁴⁵

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Slovenije

AS 1211 – Komisija za odnose z verskimi skupnostmi

AS 1405 – Osebni fond Jože Lampret

AS 1931 – Republiški sekretariat za notranje zadeve, 80–10 Tolminski proces.

AS 1931 – Republiški sekretariat za notranje zadeve, mfs – mikrofilmi, SOVA-UNZ – Arhiv Slovenske obveščevalno varnostne agencije

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

Društva in ustanove

Škofje: Anton Vovk, Jožef Pogačnik

PAK – Pokrajinski arhiv Koper

Okrajni komite KPS Postojna

PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

Okrajni komite KPS Tolmin

Okrajni odbor SZDL Gorica

ŠAK – Škofijski arhiv Koper

AANG – Apostolska administratura Nova Gorica, Mihael Toroš.

Zapuščina Antona Bajta.

Ustno pričevanje Vladimirja Piriha, 29. 11. 2003.

SERIJSKE PUBLIKACIJE

Bilten Iniciativnega sekretariata duhovnikov članov OF pri IO OF Slovenije, 1948, 1949.

Nova pot, 1949.

LITERATURA

Dornik, Marija: Duhovnik in revolucionar, nekaj postaj na življenski poti Jožeta Lampreta. *Bo-rec*, 42, 1990, št. 10–11, str. 912–945.

Kralj, Franc: Škofijska semenišča na Primorskem skozi čas. *Zbornik ob zlatem jubileju Malega semenišča v Vipavi* (ur. Ivan Albreht). Vipava : Malo semenišče, 2002, str. 10–75.

Kurnjek, Branko – Maučec, Marjan – Mozetič, Iz-tok: *Dnevno časopisje o duhovniških procesih na Slovenskem 1945–1953*. Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve (Acta ecclesiastica 21), 1999.

Otrin, Blaž, *V spomin in opomin; Osebni zapisi škofa Antona Vovka od 1945 do 1953*. Ljubljana : Družina 2003.

PSBL – Primorski slovenski biografski leksikon, 15. zvezek. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1989, str. 520–521.

Stres, Peter: Zbor svečnikov sv. Pavla. *Primorska srečanja*, 14, 1990, št. 114, str. 860–861.

Vovk, Anton: *V spomin in opomin; Osebni zapisi škofa Antona Vovka od 1945 do 1953*. Ljubljana : Družina 2003.

¹⁴³ *Zapuščina Antona Bajta*, Prošnja za stanovanje, 30. 9. 1959.

¹⁴⁴ ŠAK, AANG, Mihael Toroš, Pismo Borisu Kraigherju, 22. 10. 1952.

¹⁴⁵ AS 1211, š. 112. Poročilo Antona Bajta in Jožeta Lampreta o rehabilitaciji.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Ausschuss der Priester – Mitglieder der Volksfront (Osvobodilna fronta) bzw. der Kyrill-und-Method-Verein (Cirilmetodijsko društvo) in Primorska (Küstenland)

Die Priester von Primorska (Küstenland) nahmen während des Zweiten Weltkrieges unterschiedlich zum nationalen Befreiungskampf Stellung. Von denjenigen, die mit dieser Bewegung sympathisierten, entschied sich ein kleinerer Teil auch für eine aktive Zusammenarbeit mit der Befreiungsbewegung. Die Priester gliederten sich somit am Kriegsende in jene, die der siegreichen kommunistischen Macht wohlgesinnt waren, und jene, die ihr abgeneigt gegenüberstanden.

Die Behörden versuchten, diesen Umstand auszunutzen und einen noch größeren Bruch zwischen den Priestern herbeizuführen. In Zusammenarbeit mit den Priestern gründeten sie den Ausschuss der Priester – Mitglieder der Befreiungsfront von Primorska. Sie gaben die Zeitschrift *Bilten* heraus, die unter strenger Aufsicht der Agitprop-Kommission stand. Trotz seiner religiösen

Benennung wurde der Verein stets sowohl von der Staatssicherheit als auch von den Kommunal- und Staatsbehörden beschattet, von den Letzteren erhielt er auch Anweisungen zu seiner Tätigkeit.

Am Anfang der Vereinstätigkeit traten Priester freiwillig dem Verein bei, bald wurden immer mehr Priester dazu gezwungen. Die Vereinsmitgliedschaft sicherte ihnen nämlich die Genehmigungen, die sie zu ihrem Wirken in den Pfarren brauchten, und darüber hinaus finanzielle Vorteile. Aus der Haft entlassene begnadigte Priester schrieben sich unter Druck oder aus Angst vor erneuter Festnahme in den Verein ein. Zwangsbeitritte und Druck auf Priester begleiteten in diesem Zeitabschnitt das Wirken des Vereins, eine besondere Note gaben ihm hohe kirchliche Kreise, die den Verein entschieden zurückwiesen.

Im Jahr 1949 benannte sich der Ausschuss der Priester – Mitglieder der Befreiungsfront in den Kyrill-und-Method-Verein um, der die Zeitschrift *Nova pot* herausgab. Seine Mitglieder wurden bald mit dem Verbot des Mitwirkens im Verein belegt, musste der Verein als geistlicher Verein doch eine Bestätigung seitens des Heiligen Stuhls einholen. So wurden beispielsweise Anton Bajt und Jože Lampe nach zahlreichen Mahnungen mit dem Kirchenbann belegt, weil sie nicht aufhörten, im Verein mitzuwirken.

Ocene

Tomaž Budkovič: Vzpon Bohinja pred zatonom Avstro-Ogrske, Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 2004, 231 strani.

V mesecu maju 2004 je pri Mohorjevi založbi Celovec izšla knjiga z naslovom *Vzpon Bohinja pred zatonom Avstro-Ogrske*, ki jo je napisal Tomaž Budkovič. Že leta 1999 je izšla knjiga *Bohinj 1914–1918, med fronto in zaledjem*, ki je naletela na ugoden odziv. Odločitev za novo knjigo in vsebino knjige pojasnjuje avtor v uvodni besedi takole: "Zato sem se namenil opisati še malo starejši, za Bohinj verjetno celo pomembnejši čas iz začetka 20. stoletja. Tedaj je kraj dobil železniško povezavo s Trstom in je z velikimi koraki stopal na pot turističnega in gospodarskega razvoja. Letos mineva sto let od teh pomembnih dogodkov."

Jedro gradiva, na osnovi katerega je nastala knjiga, je zapuščina njegovega deda Gašperja Budkoviča, ki obsega gradivo arhivskega značaja in zapisane spomine. Zato se je avtor odločil, da predstavi tudi dedovo življenjsko pot – od otroštva do konca prve svetovne vojne. Rojen je bil v Drskovčah pri Postojni, učno in poklicno pot pa je začel pri podjetju Ličan v Postojni, od koder ga je pot vodila v Trst, pa zopet nazaj k Ličanu. Od tod pa na Gorenjsko. Najprej je bil pomočnik pri Ferdinandu Hlebsu in Francu Omersi v Kranju. Nato si je poiskal novo službo in postal vodja podružnice pri Frideriku Homanu v Radovljici.

Avtor se je oprl tudi na gradivo, ki ga je našel med raziskovanjem terena in arhivskih fondov. Jedro knjige sestavljata dve poglavji: Bohinj v času gradnje bohinjske proge in Bohinj od odprtja bohinjske proge do začetka prve svetovne vojne. Celotno besedilo knjige dopolnjuje bogato slikovno gradivo o vzponu Bohinja in o uspehu trgovca Budkoviča iz Bohinjske Bistrice. Vse besedilo je opremljeno z opombami na koncu poglavij.

V prvem poglavju, ki ima naslov Bohinj v času gradnje bohinjske proge, nam avtor predstavi priprave na gradnjo in odkup zemljišč za traso železniške proge in predora. V javnosti se je namreč pojavljalo več načrtov (predelski, škofjeloški, bohinjski), ki bi Koroško z železnico povezali z Ja-

dranskim morjem. V državnem zboru so podprli bohinjsko traso, že ko so opravili geodetske meritve. V začetku leta 1900 so prišli v Bohinj predstavniki železniškega ministrstva. Župnika Ivana Pibra so prosili za posredovanje pri vaškem odboru, da bi dal dovoljenje za začetek zemeljskih del pri predoru. Piber je prav tako posredoval pri državnem zastopniku za ceno zemljišč, ki so jih morali posestniki iz Bohinjske Bistrice prodati za železnico. S ceno zemljišč niso bili zadovoljni le posestniki iz Nomenja, zato so jih prisilno razlastili in jim zemljišča slabo plačali. Vendar so zopet po posredovanju Pibra razlastitev razveljavili in potrdili prvotno ceno.

Nadalje izvemo, kako je bilo urejeno severno delovišče za bohinjski predor. Za oblaganje predora so potrebovali klesane kamne. Zato so odprli več kamnolomov. V ta namen so zgradili osem kilometrov dolgo ozkotirno železnico Bohinjska Bistrica – Bohinjsko jezero. Njeni gradnji so nasprotovali občinski odbor in lastniki zemljišč, katere so prisilno razlastili. Za delo z vrtnimi stroji so potrebovali tudi elektriko; dobili so jo dobili iz elektrarne, ki jo je poganjala reka Bistrica. Voda je poganjala tudi štiri ventilatorje prezračevalne naprave pri Zoisovem gradu, ki so zračili predor. Po devet kilometrov dolgem daljnovodu so elektriko pošiljali tudi na delovišče v Podbrdo. Na delovni ploščadi pred predorom sta bili skladišči obložnih kamnov in jamskega lesa, kovačnica ter mehanična in mizarska delavnica.

V poglavju Gradnja predora se najprej seznamimo s tehničnimi podatki 6336 metrov dolgega bohinjskega predora in z načinom gradnje. Izvemo, da so pri gradnji bohinjskega in karavanskega predora prvič v zgodovini uporabili električni vrtni stroj Siemens & Halske in da so bohinjski predor zgradili osem mesecev pred določenim rokom le z nekajcentimetrsko napako.

Z izkopom na severni strani so začeli 20. septembra 1900, na podbrdski mesec dni kasneje. Januarja 1901 je dela blagoslovil radovljiški dekan, junija pa je traso potrdil avstrijski državni zbor. Maja 1902 je postalo izvajalec del pri predoru gradbeno podjetje Ceconi, ki je gradilo tudi arlberški predor. Pred njim je bila izvajalka del država, ki je imela zaposlenih okoli 50 ljudi, med

katerimi so se najbolj izkazali tirolski in domači minerji. Ceconijevo podjetje je z deli uspešno napredovalo, tako da so predor prebili osem mesecev pred rokom (31. maja 1904), in sicer na 3541. metru od severnega in 2778. metru od južnega portala. To je bila slovesnost evropskega pomena, saj so se je udeležili nadvojvoda Leopold Salvator, železniški minister Wittek, predstavniki železniške direkcije in številni drugi predstavniki politične in strokovne javnosti dežele in monarhije. Na slavnostni dan so imeli slovesno mašo, potem pa so se gostje v okrašenih vagončkih odpeljali do točke preboja. Po preboju, ki so ga sodobniki označevali kot padec pregrade med Kranjsko in Goriško, so odšli v slavnostno okrašeno Podbrdo in se spet vrnili v Bohinjsko Bistrico, kjer se proslavljanje nadaljevalo. Predor so dokončno obzidali februarja 1905, bohinjsko progo pa so slovesno odprli 19. julija 1906. Ob koncu poglavja o gradnji predora je še odstavek o geoloških razmerah v bohinjskem predoru. Sledi 35 strani slikovnega gradiva (fotografij in dokumentov), ki nazorno ilustrirajo napisano besedilo.

Posebno poglavje je namenjeno graditelju bohinjskega predora grofu Giacomu Ceconiju. Opisani so njegova poklicna pot, njegovo družinsko življenje, njegov odnos do delavcev, župnije Bohinjska Bistrica in do družine Budkovič. Podjetnik Ceconi se je rodil leta 1833 na gorski kmetiji v bližini Pielunga v Furlaniji. Kot osemnajstletni fantič je odšel od doma in iz zidarskega pomočnika napredoval v zidarskega mojstra pri gradnji železnice na Koroškem, Hrvaškem in na Madžarskem. Kot samostojni podjetnik je gradil železnice na Madžarskem, Tirolskem, Češkem in v slovenskih deželah. Krona njegove kariere je bila gradnja arlberskega predora, ki ga je končal trinajst mesecev pred rokom. Gradbišče je obiskal sam cesar Franc Jožef, Ceconiju pa so za uspeh podelili grofovski naziv. Tudi njegovo družinsko življenje je bilo zelo burno. Zadnja žena je bila Slovenka, Josipina Novak, s katero se je poročil leta 1901. Kljub starosti je imel še tri otroke. Župnik Piber se podjetnika Ceconija spominja kot dobrega plačnika svojim delavcem. Najbolj je cenil minerje. Zahteval pa je tudi natančnost in vestnost delavcev, kar je preverjal z osebnimi obhodi delovišča. Posebno je častil sv. Barbaro, zaščitnico rudarjev in minerjev, za njen god so bili delavci prosti in je z njimi praznoval. Bil je tudi dobrotnik župnije sv. Nikolaja v Bohinjski Bistrici. Zato je že leta 1902 kot priprošnja za uspešno delo brez nesreč podaril zlate mašne plašče in več kosov cerkvene opreme. S Ceconijevo družino je prišla v Bohinj tudi sobarica Viktorija Oman, poznejša žena trgovca Gašperja Budkoviča.

V poglavju Vaško življenje med gradnjo predora izvemo veliko zanimivega o burnem življenju

delavcev pri predoru, ki so bili različnih nacionalnosti – Makedonci, Hrvati, Črnogorci, Nemci, Italijani in domačini. Med gradnjo predora so postavili tudi številne nove zgradbe: pomožne zgradbe na delovišču, stanovanja za delavce, zasebno Ceconijevo vilo, stavbo za pisarne, hotel z restavracijo, bolnišnico. Župnik Piber pa se je odlikoval v požrtvovalni dušnopastirski službi ljudem različnih veroizpovedi.

Pripoved o vzponu Bohinja nadaljuje življenjska zgodba Gašperja Budkoviča, ki je 26. decembra 1901 začel samostojno trgovsko pot v najetem lokalu pri Mencingerju. Kaj kmalu je bil tudi on v fazi vzpona – zaposlil je pomočnika in učenca, več je bil nabave kakovostnega blaga v pravih količinah, poznal je potrebe domačinov, delavcev pri predoru in turistov, poznal je prodajne kataloge celotne monarhije, znal je oglaševati. Kljub znanju in sposobnostim pa se ni mogel izogniti prodaji na up. Dolžnika je večkrat moral celo tožiti.

Na naslednjih straneh so objavljeni Budkovičevi spomini na gradnjo bohinjske proge. V njih se spominja svojih uspešnih trgovskih začetkov v Bohinjski Bistrici in kako hitro so začela napredovati dela pri predoru, ko jih je prevzelo gradbeno podjetje Ceconi. Potreščine za gradnjo (opeko, cement, orodje ...) so dovažali z železniške postaje v Lescah noč in dan. Za življenje v Ribčevem Lazu, kjer so bili kamnolomi ob jezeru, pravi, da je postalo podobno življenju v industrijskem kraju. Domačini so preurejali hiše in zidali, da so lahko delavcem oddajali stanovanja. Posebno pozornost je namenil številnim makedonskim delavcem in njihovem načinu življenja v povsem drugačnem okolju in različnim burnim dogodivščinam med gradnjo predora. Z velikim številom delavcev se je povečala prodaja tudi v trgovini Gašperja Budkoviča. Pri njem sta kupovali tudi Ceconijevo podjetje in Chierichi & Picha, ker je imel prvovrstne dobavitelje, na debelo pa je zalagal okoliške gostilne in trgovine. Budkovič se spominja tudi slovesnosti ob prebitju predora: vožnje z vlakcem v Podbrdo, zabave v hotelu Triglav in ognjemeta. V čas gradnje bohinjske proge je umestil tudi svojo poroko z Viktorijo Oman. Po naključju je mladoporočencema na gostiji čestital sam grof Ceconi. Poglavje končuje z opisom likvidacije imovine podjetja Ceconi v Bohinju. Za nakup le-te je bil kandidat tudi sam, vendar se okoliščine niso obrnile njemu v prid, tako da je le njegova žena kupila nekaj kuhinjske ter sobne opreme, gradbeni les in zemljišče v kamnolomu.

Najobsežnejši del je avtor namenil gospodarskemu vzponu Bohinja po odprtju nove železniške proge leta 1906. Tako sta napredovali lesna industrija, ki je imela surovinsko bazo na Pokljuki in Jelovici, in prodaja mlečnih izdelkov na primorski

trg. Seveda se je povečalo tudi število obrtnikov in podjetnikov, kar avtor dokazuje s številnimi dokumenti. Največji razcvet pa je doživel turizem. Bohinj je bil v monarhiji znan po svojih naravnih lepotah, vendar je bil prometno zelo odmaknjen. Tako so iz železniške postaje Lesce-Bled turiste vozili s konjskimi vpregami. Takrat je bil v Bohinju le en hotel, ki je bil v monarhiji zelo znan – Touristen Hotel, pozneje preimenovan v Hotel Sveti Janez – Hotel St. Johann. Nova prometna povezava pa je zahtevala hitro povečanje hotelskih zmogljivosti. Tako je Deželna zveza za pospeševanje prometa tujcev na Kranjskem odkupila od železniškega ministrstva in podjetja Ceconi njihove eminentne zgradbe in ustanovili so Grand Hotel Triglav, depandanso Bellevue in Vilo Bogumilo. Avtor našteva še druge hotele, gostilne in turistične sobe ter se dotakne tudi regulacijskih načrtov okolice Bohinjskega jezera. Besedilu sledijo slikovne priloge – od razglednic turističnih objektov do dopisnih listov, žigov, reklam in jedilnih listov ter načrtov za preureditev Bohinjske Bistrice in okolice jezera.

V nadaljevanju avtor govori o Deželni zvezi za pospeševanje prometa tujcev na Kranjskem (dalje: Deželna zveza) in njenem velikem zanimanju za bohinjski tujski promet. Namenjala mu je finančna sredstva in skrbela za njegovo promocijo, saj je Bohinj z Bledom in Postojno štela za najpomembnejše turistične kraje na Kranjskem. Dokumenti na naslednjih straneh želijo bralcu pokazati veličino Bohinja v tedanjem turističnem dogajanju na Kranjskem. Opiše tudi dr. Valentina Krisperja, enega od začetnikov turizma na Kranjskem, in Alfonza Mencingerja iz Bohinjske Bistrice, ki je bil eden prvih slovenskih turističnih publicistov, med drugim avtor prvega slovenskega učbenika o serviranju. Naslednje strani so namenjene Društvu za privabitev tujcev v Bohinjsko Bistrico z okolico in občino Srednja vas, ustanovljeno leta 1907. Iz redkih ohranjenih zapisnikov občnih zborov je avtor razbral, da je skrbelo za turistično urejanje krajev in posameznih objektov ter za reklamo. Izpostavil je dve osebnosti, ki sta zaznamovali delovanje društva: Jožeta Rauhekarja, prvega tajnika Društva za privabitev tujcev in enega najvidnejših turističnih buditeljev Bohinja ter župnika Ivana Pibra, ki je neumorno delal za vsestranski napredek in razvoj Bohinja in njegovih ljudi. Tako si je tudi prizadeval za novo prometno povezavo po železnici in za izkoriščanje Bohinja v turistične namene. Pripravil je prvi turistični prospekt Bohinja. Bil je član različnih lokalnih društev, Deželne zveze in poslanec kranjskega deželnega zbora. Poleg naravnih lepot, hotelov in gostiln je Bohinj v času pred prvo svetovno vojno ponujal še marsikaj. Leta 1909 so na pobudo začeli graditi kopališče in drsališče Danica. Gradnjo sta podprli

tudi Deželna zveza in država s subvencijo. Urejanje in dograditev so spremljala nesoglasja domačinov in denarne težave. Leta 1912 so Danico organizacijsko preoblikovali v društvo. Kopališče je delovalo do leta 1915. Deželna zveza je prav tako dala pobudo za ureditev sankališča. Tako so v letu 1908 zgradili 2100 metrov dolgo sankališče Belvedere, ki je bilo zelo dobro obiskano, številni domačini pa so tu nekaj zaslužili z vzdrževanjem prog, s prevažanjem turistov, z nošenjem sank. Na številnih terenih za smučanje pa je bilo živahno še med prvo svetovno vojno. Svojo tradicijo v Bohinju je imelo tudi planinstvo, saj je bilo leta 1872 ustanovljeno prvo slovensko planinsko društvo. Vendar je vse do propada monarhije potekal boj med slovenskim in nemškim planinskim društvom, ki sta gradila planinske kočice. Za obiske bohinjskega pogorja so imeli planinci na razpolago planinske vodnike iz Bohinja. Od leta 1909 je v Bohinj ob nedeljah in praznikih vozil posebni športni vlak iz Trsta, ki je pripeljal tudi 1000 ljudi. Po Bohinju so se turisti lahko prevažali z izvoščki (fijakarji) in z omnibusom do jezera, ki je redno vozil že med gradnjo predora. Bohinjski turistični delavci so do slapa Savice uredili pot, nastali pa sta tudi dve varianti za velikopotezni načrt triglavske gorske železnice, ki bi omogočila hiter in množičen dostop na vrh Triglava.

Avtor ob koncu poglavja opisuje še pomembne turistične dogodke, kot so bili obisk angleških časnikarjev v Bohinju leta 1907, letovanje ministrskega predsednika barona Becka v hotelu Sveti Janez poleti 1907, obisk slovenskih novinarjev leta 1908 in študijski obisk referenta ministrstva za javna dela z Dunaja novembra 1909, ko si je ogledal bohinjske turistične objekte. Sledila sta še obiska saškega kralja in ministra Ritta. Poglavje zopet končuje z bogatim slikovnim gradivom: z načrti za turistične objekte, s plakati, dopisi, s fotografijami bohinjskih turističnih delavcev, utripa na kopališču, drsališču, na smučiščih ter takratnimi prevoznimi sredstvi (fijakarji, omnibus, čoln Bogumila) in s planinskimi izkaznicami ter razglednicami. Sledita še posnetka ob obisku saškega kralja in načrt zobate železnice na Triglav.

Naslednje poglavje nosi naslov: Gašper Budkovič gradi novo poslovno in stanovanjsko hišo; v njem izvemo, da ni nameraval ostati v Bohinju, ampak se s Ceconijevim podjetjem preseliti na gradbišče. Ker pa podjetje ni bilo izbrano za gradnjo turskega predora, se je odločil, da ostane in si ustvari družino. Leta 1905 se je poročil z Viktorijo Oman iz Kanalske doline, ki je bila sobarica pri Ceconijevih. Rodilo se jima je šest otrok, dva sta umrla. Odločil se je tudi za gradnjo družinske hiše in trgovskega lokala s sobami za letoviščarje. Velikim stroškom ni bil kos, zato se je moral zadolžiti. Računal je na zaslužek iz turizma, zato se

je udeleževal pri gradnji kopališča. Gašper Budkovič se spominja slovesne otvoritve železniške proge poleti 1906. Odprl jo je prestolonaslednik Franc Ferdinand. Še pred tem je od gradbenih podjetij odkupil neporabljen cement in les. Cement je predelal v strešno opeko, les pa je odpošiljal tovarni celuloze Leykam Josefthal v Podgoro. V svojih spominih podrobno popisuje gradnjo hiše in lokala ter delo pri kopališču Danica in sankališču Belvedere. Tudi on je bil namreč eden od pobudnikov za ureditev turističnih objektov. Sledijo slikovne priloge, ki nazorno dopolnjujejo besedilo.

S spomini trgovca Budkoviča na trgovsko in družinsko življenje med prvo svetovno vojno, ki jih avtor pojasnjuje s splošnim opisom razmer v Bohinju med vojno, se zgodba o vzponu Bohinja končuje. Tako kot celotno Kranjsko je tudi Bohinj junija 1914 prizadela mobilizacija, saj je odšlo 200 fantov in mož. Ob vstopu Italije v vojno je Bohinj postal del ožjega bojnega območja. Od tu so oskrbovali 15. gorsko brigado v krnskem pogorju. Prebivalstvo je vojna prizadela, na drugi strani pa je spodbudila gospodarsko življenje (gostinstvo, trgovina, lesna trgovina, nove ceste ...). Budkovičevi so imeli med vojno težave s primorskim beguncem Šuligojem, ki so mu dali stanovanje v lastni hiši. Šuligojevi so spletkarili proti njim pri trgovini in tudi v času Budkovičevega bivanja na fronti v Vittoriju v Italiji leta 1917. Leta 1918 ob veliki noči je bil začasno oproščen vojaščine, kar je podaljšal do konca vojne. Ob razpadu monarhije se v svojih zapisih najbolj spominja vojakov, ki so z vlaki odhajali v Avstrijo in ob tem prodajali raznovrstno blago.

Na koncu knjige je indeks osebnih, krajevnih in stvarnih imen ter povzetek, ki je preveden v nemški in italijanski jezik.

Marjana Žibert

Marjan Toš (ur.): Stopinje življenja. Zbornik Občine Benedikt, Benedikt 2004, 359 strani.

Današnje slovenske občine se vedno pogosteje odločajo za izdajo občinskega zbornika. Ta ponavadi služi za predstavitev občine širšemu krogu ljudi in zato del izvodov razdelijo kot neke vrste poslovna darila, od tematike, vsebine in kvalitete člankov pa je odvisno, če lahko knjiga služi tudi znanstvenim namenom. Vsekakor je izdaja kvalitetnega zbornika finančno velik zalogaj za vsako slovensko občino, toliko večji pa je, če šteje občina malo prebivalcev. Takrat je treba zbrati več sponzorjev, za kar pa se morajo zanesenjaki, ki so iz-

vedbo projekta predlagali, dodatno potruditi. Ponavadi se v vsaki, za tak projekt zainteresirani občini najde nekaj zagnancev, ki jim noben tovrstni napor ni odveč. Ena od malih in po starosti predvsem zelo mladih slovenskih občin s svojim zbornikom je tudi občina Benedikt, ki je očitno prevzela nase tudi finančno plat izdaje zbornika, saj v zborniku ni najti navedbe spoznorjev, ki navadno v primerih, ko sofinancirajo podobne knjižne izdaje, želijo vsaj objavo svojega imena ali logotipa v publikaciji.

Uredniške posle pri pripravi zbornika je prevzel magister Marjan Toš, pri delu pa so mu pomagali sodelavci iz uredniškega odbora, Matija Gjerkeš, Saša Lovrenčič, Milena Salobir, Janez Šijanec, Leopold Zimič in Igor Zemljč.

Zbornik skupaj z uvodom prinaša 19 strokovnih člankov z različnih področij raziskovanja. Že pogled na kazalo pove, da so za izdajo zbornika članke pripravili nekateri že dodobra uveljavljeni, pa tudi nekaj še dokaj mladih avtorjev. Nekateri med njimi, zlasti domačini, se z raziskovanjem zgodovine rojstnega ali domačega kraja ukvarjajo tudi ljubiteljsko mimo svojih profesionalnih obveznosti, nekateri pa so avtorji ali soavtorji dveh člankov. Za popestritev publikacije so uredniški odbor in avtorji zbrali veliko slikovnega gradiva. Nekaj slik je že bilo objavljenih, veliko pa je tudi prvič objavljenega fotografskega materiala. Nekatere fotografije so naredili avtorji člankov sami, druge pa so pridobili v institucijah, ki jih hranijo posamezniki in za to pooblaščenice institucije doma (Pokrajinski arhiv Maribor, Univerzitetna knjižnica Maribor, Narodni muzej Slovenije, Škofijski arhiv Maribor, Župnijski urad sv. Benedikta, Zgodovinski arhiv Ptuj, Muzej narodne osvoboditve Maribor) in v tujini (Albertina, Dunaj, Rijksmuseum-Stichnig v Amsterdamu, fotodokumentacija privatne zbirke v Pragi, Muzeum, Platijn-Moretus v Amsterdamu).

Čeravno je območje, ki ga občina Benedikt danes pokriva, majhno in ga je težko izvzeti iz okolja, so avtorji v svojih prispevkih osvetlili njeno naravno oblikovanost, izrabo njenega prostora v gospodarske namene, prebivalstvo in njihov način življenja skozi stoletja ter vdiranje velikega sveta vanj ter s tem povezane spremembe.

S prijazno spodbudnimi besedami nas v uvodu najprej pozdravi dr. Bruno Hartman. V svojem kratkem prispevku je predstavil občino sredi Slovenskih goric in njen zbornik, okoliščine, v katerem je nastajal, ter predvsem namen izdaje knjige. Po njegovih besedah je občina želela predstaviti naravne danosti okolja, na katerem se razprostira, svojo preteklost in svoje ljudi nekdaj in danes.

Naravnogeografske značilnosti občine Benedikt je opisal dr. Igor Žiberna. V prvem od štirih delov članka je opisal geološke značilnosti občine, tekto-

niko področja, litološke razmere, vrelce mineralne vode in možnosti njihovega izkoriščanja, v drugem pa natančno obdelal geomorfološke značilnosti terena občine od nadmorske višine in relativne višine, naklonov, ekspozicije (usmerjenosti), vpliv značilnosti na rabo tal v občini Benedikt, se v nadaljevanju posvetil klimatskim razmeram, temperaturi, padavinam, vlažnosti zraka, oblačnosti, pojavu megle in vetrov ter opisal nekatere ekstremne vremenske dogodke. V tretjem delu je obdelal hidrografijo opisanega področja, v četrtem poglavju članka pa je opisal pedološke značilnosti področja.

Profesorica Milena Salobir je obdelala demografska gibanja za področje benediške občine. Pri tem se je naslonila na statistične podatke, dobljene pri popisih prebivalstva. Prvi zanesljivi podatki o številu prebivalstva izvirajo iz druge polovice 18. stoletja. Šele od druge polovice 19. stoletja so popise prebivalstva na določen časovni razmik redno izvajali, dobljeni podatki pa so bili namenjeni javni uporabi. Ugotovila je, da je skozi čas sicer prihajalo do določenih nihanj števila prebivalstva, vendar nikoli ni prišlo do kakih večjih odstopanj. Zmanjševanje števila ljudi na področju občine Benedikt se je začelo šele v začetku 20. stoletja (leta 1910, tik pred prvo svetovno vojno) in se zmanjševalo do leta 1953, za kar je avtorica iskala vzroke v preseljevanju aktivnega prebivalstva v najbolj produktivni starosti v industrijske centre ter pomanjkanje neagrarnih delovnih mest v manjših središčih. Ko pa je v devetdesetih letih 20. stoletja prišlo do zapiranja nekaterih velikih industrijskih obratov v Mariboru in Lenartu, se je bil del delavcev ob izgubi delovnih mest v boju za preživetje primoran vrniti na podeželje ter začeti z načrtnim tržno usmerjenim kmetovanjem. V času slovenske gospodarske krize je tako demografska podoba občine Benedikt začela dobivati pozitivno podobo. Podatki za leto 2002 kažejo rast prebivalstva.

Konservator Zavoda za varstvo kulturne dediščine Maribor Ivan Tušek je za benediški zbornik pripravil članek o arheologiji v občini Benedikt. Poleg topografskega opisa že raziskanih, pa tudi še neraziskanih gomil ter arheoloških najdb je natančno popisal razmere ob nepričakovanem izkopu dandanes najbolj znane najdbe s tega področja, poznane pod imenom negovske bronaste čelade z Ženjaka in vzroke, da danes v Sloveniji hranimo le eno od 26 izkopanih čelad. Slika čelade, ki je danes v depojih Narodnega muzeja Slovenije, krasi tudi naslovno platnico benediškega zbornika.

Kustos v mariborskem Pokrajinskem muzeju Tone Petek je svoj članek pripravil na podlagi etnološkega gradiva s področja Slovenskih goric, ki ga hrani njihov muzej v svojih zbirkah. Pravi, da je etnološke eksponate zelo težko omejiti na

uporabo na administrativno določenem področju, ker je ta običajno premajhen. Gradivo so za muzej pridobili na različne načine, delno s podaritvami, največ pa so ga odkupili od posameznikov ali amaterskih zbiralcev, v glavnem v času med obema svetovnima vojnima. Med njimi so najštevilnejši predmeti, ki so jih ljudje uporabljali v vsakdanjem življenju, majolike, skleda, čutare, vrči, pohištvo, tekstilni izdelki, kot so oblačila, prti, robčki in podobno, posebno mesto med eksponati pa zavzemajo nečke za mesenje testa in prenašanje otrok h krstu. Zaradi posebne namembnosti so nečke po hrbtni, izbočeni strani lepo izrezljane v geometrijskih vzorcih, kot navaja avtor pa so zaradi starosti po dolžini večkrat počene, zato so jih povezali z žico.

Starejši zgodovini benediškega področja se je posvetil dr. Jože Mlinarič, natančneje pa je obdelal nastanek in razvoj župnije sv. Benedikta. Prvič je župnija, ki se je izločila iz prafare sv. Ruperta v današnji Gornji Radgoni, izpričana za leto 1329, ko se omenja njen župnik z imenom Nikolaj. Njen patron je bil najprej salzburški nadškof, za njim pa sekovski škof. Iz benediške župnije sta se konec 16. stoletja izločila vikariata v Negovi in pri Sv. Antonu (Cerkvenjak). Znamenita romarska cerkev Sv. Treh kraljev je do danes ostala podružnična cerkev benediške župnije. Slednjo je kot največjo gotsko cerkev v Slovenskih goricah z očmi umetnostnega zgodovinarja v svojem članku natančno opisal dr. Matej Klemenčič. Podrobno je obdelal arhitekturo cerkvenega poslopja, v drugem delu pa se je posvetil prav tako pomembni notranji opremini cerkve. Posebej detajlno je oltarni sliki v tej cerkvi iz 17. stoletja obdelala Blaženka First.

Razvoju župnije in s tem opisanemu področju v času po izvedbi reform Jožefa II, ki so katoliško cerkev v habsburški monarhiji zelo omejile, se je posvetil Bernard Petek. Članek je zanimiv tudi zato, ker je cerkev v manjšem kraju običajno pomemben dejavnik in poleg politične upravne enote in šole dodatno ali ponekod celo gonilno gibalno dogodkov in razvoja, s svojimi zapisi in evidencami pa včasih celo edini zapisovalec dogajanja za razjasnitev zgodovinskih prelomnic. Kot dodatni vir za osvetlitev dogajanja je uporabil navedbe v župnijski kroniki.

Z zgodovino šolstva v Benediktu sta se podrobneje ukvarjala Milena Salobir in Ivan Fras. O pravih začetkih šolstva v Benediktu sicer nista našla točnih podatkov, vsekakor pa je bil učitelj v kraju že leta 1740. Prvo poslopje, preurejeno izključno za potrebe šole, pa so benedičani dobili leta 1867. Brez posodabljanj je morala stavba potrebam šolskega pouka služiti več kot 100 let. Da so bili ljudje v Slovenskih goricah res izredno revni, priča podatek, da je bilo šoloobveznih otrok na benediškem področju več, kot jih je redno

obiskovalo šolski pouk, saj starši niso imeli dovolj denarja, da bi jih primerno oblekli in obuli. Ko pa je za starše šestih otrok krajevni šolski svet predlagal plačilo kazni zaradi nerednega obiska šole, so morali zaradi plačilne nesposobnosti kazni odse- deti v zaporu.

Zanimiv je članek Igorja Zemljiča o zgodovini območja od druge polovice 18. stoletja do konca prve svetovne vojne. Poleg opisa postopnega oblikovanja kraja Benedikt iz obcestne vasi v lokalno pomembno središče se je avtor posvetil družini Čolnik, posebej velikemu štajerskemu buditelju Dominiku Čolniku, ki je v zanosu za narodno ozaveščanje slovenskih domačinov žrtvoval vse svoje podedovano in ustvarjeno premoženje, na koncu pa mu je zaradi neugodnega spleta okoliščin razpadla tudi družina. Na veliko in nekoč zelo bogato domačijo danes spominja le še star, predelan kozolec in velika lipa sredi nekdanjega dvorišča. Edini živeči potomec se je po preselitvi čez veliko lužo zaradi lastne sposobnosti povzpел v svetovni vrh mojstrov umetnega kovaštva. Razgibano družabno življenje v Dominikovem času in okrepljena narodna zavest pa sta se najbolj izrazili v ustanovitvi večjega števila društev v kraju, v katerih so se ljudje srečevali, izmenjevali izkušnje in oblikovali mnenja in interese. Društva so ob podpori narodno zavedne duhovščine vse do konca druge svetovne vojne predstavljala trden branik pred germanizacijskimi pritiski s severa.

Na osnovi dolgega spiska virov in literature se je narodnoprosvetnemu delovanju župnika Franca Gomilška v svojem članku posvetil Viktor Vrbnjak. Po njegovem mnenju predstavlja njegovo delo bistven prispevek v boju za slovenstvo pred prvo svetovno vojno.

Mag. Marjan Toš je osvetlil dogajanje v Benediktu med nemško okupacijo, od katere so nekateri pričakovali, da bo prinesla red in blagostanje. Zaradi močne propagande so ji bili ljudje v začetku zelo naklonjeni, vendar se je to korenito spremenilo, ko so Nemci začeli izseljevati zavedne slovenske družine in izvajati prisilno mobilizacijo. Odporniško gibanje se na slovenjegoriškem območju sicer ni uspelo razviti, precej pa je bilo četništva.

Po koncu druge svetovne vojne je prišlo z novim političnim sistemom do komunalnih preureditev, nekatere so ljudje sprejeli, do drugih pa so bili skeptični in odklonilni. Z novimi gradnjami hiš in drugih potrebnih poslopij, cest in ostale infrastrukture pa se je tudi podoba krajev v občini spremenila.

Vpliv inovacij na življenje ljudi in posledično tudi kraja je v naslednjem članku obdelal Tone Petek, eden izmed avtorjev z dvema objavljenima člankoma v zborniku. Bralca je soočil z novotarijami, ki so prodrle v kraje benediške občine, ter

posledično na spreminjanje socialne strukture prebivalstva po oblikovanju pol kmečkega in pol delavskega sloja ljudi po drugi svetovni vojni, saj je še danes pri večini hiš vsaj nekdo zaposlen v nekmetijski dejavnosti. Spremembe v stanovanjski kulturi, življenjskih navadah in bivanju so spremenile tudi arhitekturo kmečkih hiš.

O govoru pri Benediktu je v zborniku pisala dr. Mihaela Koletnik. Benediški govor spada v slovenskogoriško narečje, ki je poleg nekaterih drugih sestavni del panonske narečne skupine, kamor se uvrščajo narečja vzhodno od črte Šentilj–Maribor–Zlatoličje–Polskava–Pragersko–Majšperk–Donačka Gora–Macelj. Besedje po navedbah avtorice ohranja kmečke izraze, pri pogovoru pa domačini zaradi vpliva bližnjega nemško govorečega avstrijskega prebivalstva uporabljajo veliko germanizmov, predvsem pri poimenovanjih v obrteh, kuhinji, posodi in oblačilih.

Janez Šijanec je opisal društveno življenje na področju benediške občine danes. Prebivalci so dejavni v Kulturnem društvu Benedikt, ki ima več sekcij, tako igralsko skupino kot tudi pevski zbor. Posebno veselje skupine ljudi v Benediktu so stara vozila, njihovi ljubitelji pa so se leta 2002 uspeli organizirati v Klub Starodobnik Slovenske gorice Benedikt. Poleg starih vozil je na domačiji Lasbaher v Ženjaku videti tudi zbirko starega orodja za opravljanje kmečkih opravil iz začetkov uva- janja mehanizacije pri kmečkih delih, reševanje danes že neuporabnih pripomočkov in strojev pa je ena od zadolžitve, ki so si jo zadal pri Klubu Starodobnik.

Mladi kmetje se interesno združujejo v Društvu podeželske mladine Slovenske Gorice-občinski odbor Benedikt. Sodelujejo pri oblikovanju kmetijske politike v kraju, na strokovnih kvizih ter pomagajo sokrajanom z dognanji in znanjem, pridobljenim na nenehnih dodatnih strokovnih izobraževanjih.

Ženski del kmečke populacije se je organiziral v Društvo kmečkih žena in deklet, vinogradniki pa svoje izkušnje izmenjujejo na srečanjih Društva vinogradnikov Benedikt. Aktivno delujejo še v Lovskem, Turističnem, Planinskem in Športnem društvu, mlade deklice po vzorih iz Zahoda plešejo in poskakujejo v Twirling klubu benediških mažoret. Za dodatno rekreacijo in druženje krajanov skrbi Balinarski klub Benedikt, Prostovoljno gasilsko društvo Benedikt pa ima eno najdaljših tradicij v kraju. V Benediktu deluje tudi občinska organizacija Rdečega križa, za razvedrilo in srečevanja starejših skrbi Društvo upokoencev.

Izmed krajanov, ki so ime rojstnega kraja ponesli tudi izven območja domačega kraja, je Janko Ferlinc v zbornik uvrstil in opisal Frana Kocbeka, učitelja, botanika in planinca, ki se je izobraževal najprej doma, nato v Radgoni in Mariboru, služ-

beni pot pa ga je ponesla v Žalec, Rečico in Gornji Grad. Klub temu, da je živel daleč, se je rad vračal v domačo Slovensko gorico.

V zadnjem članku se je umetnostnozgodovinske topografije občine Benedikt lotila Tatjana Zemljič. Ugotovila je, da so se ljudje v teh krajih s svojimi tegobami in v hvaležnosti obračali predvsem h Kristusu in Mariji, kvalitativni razpon likovnih del v znamenjih in kapelicah pa je zelo širok. V članku ni želela le popisati vseh znamenj v občini, temveč je želela ljudi opozoriti tudi na tradicijo ljudskih umetnikov, ki naj bi jih vodila pri obnovi znamenj, saj se pri tej pojavlja vedno več cenjenih in kičastih industrijskih izdelkov.

Knjiga z bogato vsebino je tako za Benedikt kot za širši slovenski prostor izjemnega pomena. Vendar je v zborniku najti tudi nekaj pomanjkljivosti, ki se pogosto vtihotapijo v tako obsežno publikacijo. Nekatere napake, predvsem nerodnosti pri podnapisih slik, zatipkane črke ali manjkajoče vejice, je uredniški odbor našel že sam in jih popravil v spisku popravkov. Nekaterih drugih pa se ne da kar na lahko popraviti. Nikjer ni najti zapisa, katera vrata je odklepal in zaklepal ključ na fotografiji na zadnji zunanji platnici zbornika (tudi za prednjo platnico ni napisano, kaj je na sliki, vendar je negovska čelada tako znana in v zborniku večkrat objavljena, da mora biti vsakemu bralcu tudi brez napisa jasno, kaj je predstavljeno na naslovni platnici). Škoda je na primer tudi, da je dvakrat objavljena ista fotografija, ko pa je v slovenskih javnih in zasebnih zbirkah in arhivih še toliko neobjavljenega gradiva, s katerim bi še bolj popestrili izdaje podobnih zbornikov. Gotovo bi se še kakšna našla tudi za Benedikt. Tudi prisotnost Cankarjeve prijateljice ne opravičuje dvakratne priobčitve fotografije v isti knjigi. Cankar je bil ob takratnem obisku zelo kritičen do razmer v kraju. Označil ga je za blatnega in dolgočasnega in mu je morda služil tudi kot dodatni model za dolino šentflorjansko.

Da že davno ni več tako, dokazuje tudi pričujoči zbornik, ki smo ga slovenski zgodovinarji lahko samo veselili. Zgodovina je namreč večplastna, življenje poteka na mnogih ravneh in zgodovina nekega kraja je samo ena od plasti, ki pisan mozaik dopolnjuje.

Alenka Kačičnik Gabrič

Šolska kronika 12/2003, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje – XXXVI, št. 1 in 2.

Vse pohvale vredno je delo uredništva, ki s po-

močjo delavcev in sodelavcev Šolskega muzeja iz Ljubljane uspe vsako leto znova napolniti strani Šolske kronike s tehtnimi strokovnimi članki pa tudi s spominskimi prispevki, ki predstavljajo viro za zgodovino šolstva. V letu 2003 je izšla Šolska kronika v dveh samostojnih zvezkih. V prvem so zbrani članki in razprave, gradivo in ocene.

Edvard Protner je v obširnem članku predstavil delo dr. Ivana Ahčina, Pedagogika, ki je bilo odkrito tako rekoč po naključju v ljubljanski Bukvarni. Tipkopis je študijsko gradivo za študente teologije, ki so po 2. svetovni vojni emigrirali v Italijo. Ker je avtor znan predvsem kot eden vodilnih akterjev slovenskega katoliškega političnega gibanja, tudi desetletni urednik časnika Slovenec, manj ali skoraj nič pa kot pedagoški pisec, je odkrita razprava tem bolj pomembna. Protner najprej navede Ahčinove avtobiografske podatke (1897–1960) in ga postavi v kulturnopolitični prostor katoliškega tabora: pripadal je "bojevitemu katolicizmu", ki tudi po koncu 2. svetovne vojne ni odstopil od načel Katoliške akcije. Protner zaključuje, da "Ahčinova Pedagogika ni delo pedagoško šolnega strokovnjaka, temveč delo široko razgledanega učitelja... Zato dobi delo še dodatno vrednost, saj združuje katoliško pedagoško doktrino, ki ji Ahčin zvesto sledi, njegove osebne poglede na vzgojo in izobraževanje, hkrati pa je odraz splošno sprejetih pogledov znotraj Ahčinovega duhovnega kroga."

Ernesta Drole v naslednjem članku obravnava šolsko stavbno dediščino, ki je nastala v času italijanske oblasti med obema vojnoma na območjih 19 primorskih občin. Italijanske oblasti so na priključenem ozemlju vehementno obnavljale v 1. svetovni vojni uničene stavbe in gradile še nove, kar vsekakor kaže na to, kako prikladno je politika izrabila šolstvo za svoje cilje. Članek avtorica zaključuje: "Večina šol, zgrajenih med italijansko oblastjo, je zaprtih. Pouk poteka le v dveh šolah: V Kostanjevici na Krasu in na Brjah. Vse druge so preurejene ali pa propadajo, ker zanje še niso našli nadomestne dejavnosti." Hic transit gloria mundi! (op. T. T.)

O prvi upodobitvi učitelja s knjigo v roki na pečatu kamniškega šolmoštra Ulrika (1296–1312) razpravlja Božo Otorepec. Daljši članek je prispevala Veronika Bartolj. V njem je analizirala bistvene elemente pouka, ki so se ji zdeli pomembni ob prebiranju učbenika za fiziko profesorja Franca Hauptmana (1847–1925). Daljša sta še zapisa Slavice Pavlič (Jubileji šol v letu 2004) in Marjetke Balkovec, v katerem pred bralca razgrne z besedo in sliko življenje in delo učiteljice Vide Uršič, ki je v letu 2003 praznovala stoletnico.

S krajšim prispevkom je uspelo avtorju pritegniti pozornost z naravnost detektivskim delom (Milan Škrabec, Po sledih stare fotografije: Ruska

šola na gradu Ponoviče in Hrastovec). Precej strani je posvečenih Šolskemu muzeju, kjer sodelavci predstavljajo delo v letu 2002. Zvezek se zaključuje s knjižnimi ocenami in obsežno bibliografijo o šolstvu v Prekmurju avtorja Franca Kuzmiča.

Drugi zvezek je v celoti posvečen razstavi Stara šola novo tepe, ki je bila odprta v Šolskem muzeju v letu 2002, kljub temu da so bili sredi obnove del. Kolikor so bili zaradi tega obiskovalci prikrajšani pri ogledu, so pridobili z zbornikom razprav na temo kazni in drugih vzgojnih ukrepov.

Avtor razstave je bil mag. Stane Okoliš, članke o razstavi pa je prispevalo 11 avtorjev, med temi eden svoje lastne spomine na kaznovanje v šoli. Okoliš je tudi avtor uvodnega članka, kjer daje bralcu najosnovnejše podatke o začetkih terezijanske osnovnošolske zakonodaje. V letu 1775 je namreč izšel zelo obširen priročnik, t.i. Metodna knjiga. V njej so podrobna metodična in didaktična navodila, zraven pa tudi natančna določila o učiteljih, njihovih obveznostih in dolžnostih, v tretjem delu pa med drugim tudi določila o vzgoji v šoli. Tu so omenjeni opomini, svarila, grožnje, obljube in kazni, zgrajeni vsi na katoliških vzgojnih načelih in morali. Kako pomembna se je zdela ta Metodna knjiga šolski komisiji na Kranjskem, spoznamo po tem, da je bila v letu 1777 prevedena v slovenščino in izdana pod naslovom: *Sern ali vonusetek teh metodneh buqui posebno sa dushelske uzhenike u zecarskeh kraileveh dushellah*. Večina učiteljev na Kranjskem pač ni imela potrebnega znanja nemškega jezika, da bi s pridom uporabljala nemški izvirnik.

Kaznovanja, priporočila in prepovedi, posebno pa odnos do kaznovanja pri učiteljih obravnava Tatjana Hojan v članku *Kako so naši pedagoški časopisi pisali o šolskih kaznih*. Zajeto je obdobje od sredine 19. do sredine 20. stoletja. In zanimivo, ne da bi posebej izpostavljala kakšno obdobje, nam avtorica ponuja v razmislek učiteljske prispevke, kjer se večina sicer zavzema za odpravo telesnih kazni, istočasno pa na nek sramežljivo zaviti način še vedno obžalujejo stare čase. Nenevadne socrealistične kazni povojnega časa (pseudodolžnost pionirske ali mladinske organizacije pri ocenjevanju posameznikov) ostajajo spet samo ena od izumov, s katerimi je skušala država že takoj na začetku voditi svoje državljane.

Marjetka Balkovec Debevec je v članku *O šolski kazni na pedagoškem tečaju med drugo svetovno vojno* pregledala arhivsko gradivo tega tečaja (Doblič, 20. september – 11. november 1944), ki se je ohranilo in je v Slovenskem šolskem muzeju. Pomembno je predvsem 31 ohranjenih spisov o osebnih skušnjah s kaznijo v šoli.

V naslednjem članku z naslovom *S šibo je v šoli križ. List Slovenski učitelj o šolskih kaznih in*

nagradah v začetku 20. stoletja avtor Branko Šuštar zelo podrobno obravnava okrog 150 člankov na to temo. Pisci večinoma nasprotujejo telesnim kaznim, a sta se "kljub prepovedi šiba in klofuta v šoli še obdržali, ker je bil v družbi takšen še splošen odnos do telesne kazni".

France Strmčnik v članku *Zgodovinski oris razumevanja in pomena pedagoške kazni* podaja zgodovino kaznovanja od renesenčnih humanistov naprej. Monika Govekar-Okoliš je prispevala analizo zakonsko določenih disciplinskih predpisov v članku z naslovom: *Zakonsko predpisane šolske kazni v gimnazijah na Slovenskem v letih 1849–1914*. O kazni v sodobni osnovni šoli piše Iris Učman, Ludvik Mihelič o vzgojnih ukrepih v srednji šoli danes, Jana Kalin je prispevala članek *Učitelj med heteronomno in avtonomno moralnostjo učenca*, Robi Kroflič članek *O pedagoški vrednosti kazni*.

Zbornik pa zaključujejo spomini izpod peresa upokojenega učitelja Jurija Lovrenca Mraka, v katerih govori o kaznovanju, kakršnega je bil sam deležen ali pa so mu o tem pripovedovali drugi.

Tanja Tomažič

Andrej Studen: Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja, Slovenska matica, Ljubljana, 2004, 238 strani.

Knjiga je vsebinsko razdeljena na dva dela. V prvem so kaznovanje in usmrtnice predstavljeni v zgodovinskem obdobju od 16. stoletja do danes. Gre za celosten prikaz kaznovalnega sistema in njegovega preventivno vzgojnega poslanstva. Kaznovalni sistem se do konca 18. stoletja ni trudil poboljšati storilca. Obsojenec/ka je služil/a za zgled in vzgojo ljudstva. Kazen, ki si jo je prislužil/a, je bila predstavljena v javnosti, saj si je storilec drznil kršiti obstoječi družbeni red. Z deliktom je zločinec neposredno žalil oblast in posredno Boga, ki je oblastnike in oblast na zemlji vzpostavil. Oni pa so bili kot izvrševalci božje volje dolžni družbeni red ohranjati. V ta namen so oblastniki oziroma njihovi zastopniki uporabljali celo vrsto kaznovalnih metod: javno sramotenje izpostavljenega prestopnika (na sramotilnem stebri (prangerju), v kladi...), rezanje ali izmaličenje telesnih udov, žigosanje teles itd. Te kazni so bile uporabljene predvsem v primerih manjših kazenskih zadev (*causae minores*). Do krutih mučenj in smrtnih kazni je praviloma prihajalo ob težjih kazenskih prestopkih (*causae maiores*).

Preiskava kaznivega dejanja je potekala za zaprtimi vrati, obsodba in kaznovanje pa sta se izvajala v prisotnosti čim večjega števila gledalcev. V procesu ugotavljanja krivde je bil preiskovalec hkrati tudi tožilec in sodnik "*Vednost je bila absoluten privilegij pregona v sklopu kazenskega pravosodja*." (str. 22) Če do priznanja, kralja vseh dokazov, ni prišlo po običajnem zaslišanju, je sodišče uporabilo mučenje (torturo), ki ga je izvajalo postopoma. Na prvi stopnji so obtožencu predstavili rablja, ta pa je pred njim razgrnil svoje mučilne pripomočke. Na drugi stopnji so človeka slekli do gola ter ga vklenili v klado. Če nobena od prvih dveh stopenj ni privedla do priznanja, je sledilo mučenje, ki je vsebovalo najrazličnejše zadajanje bolečin. Zanimivo je, da so različne postopke in načine tega okrutnega ravnanja skrbno kodificirali (procedure, trajanja, mere orodij...). Kodificirani postopki so se tako med seboj razlikovali. Dunajski postopek na primer za razliko od praškega ni poznal torture s smojenjem kože.

Dan razglasitve sodbe je predstavljal manifestacijo moči oblastnikov. Zvonjenje zvonov, letaki so vabili ljudi k ogledu teatra groze. Javna razglasitev sodbe je sicer predstavljala zgolj formalnost, vendar se zaradi pomena prezentacije pravične kazni, ki je doletela hudodelca, oblast javnemu načinu razglasitve sodbe kot tudi usmrtitve, ki je sledila, ni odpovedala vse do druge polovice 19. stoletja. Kot vsak teater je tudi usmrtitev zahtevala kostumografijo, scenarij in sceno. Obleka za rablja in obsojenca, načrtovan prihod na morišče in javna razglasitev sodbe, spokoritev in končno usmrtitev, način katere je bil v veliki meri odvisen od tega, ali se je obsojenec javno spokoril za svoje grehe in prosil odpuščanja. Vse je imelo svoj določen red.

Nekateri hujši zločinci/ke so morali pred usmrtitvijo in po njej prestati še posebno hud "tretmá". Posebno hudo so kaznovali umor, razžalitev veličanstva, deželno izdajstvo, čarovništvo... Leta 1652 je morilec Jurij Mihelčič pred priznanjem že prestal natezanje na natezalnici, na poti proti morišču pa ga je rabelj še štirikrat uščipnil z razbeljenimi kleščami. Potem ko mu je rabelj mojstrsko, z enim zamahom odsekal glavo, je bilo mrtvo telo deležno nadaljnjega razčlovečenja. Rabelj je telo strl in ga vpel v kolo. "*Spektakel groze z vsem svojim strašilnim bliščem se je končal z dvigom nesrečnikovega telesa na navpično postavljen kol*." (str. 73) Izmaščeno in usmrnjeno telo je bilo prebivalstvu na ogled kot svarilo še mesece. Pravici je bilo zadoščeno in družbeni red je bil ponovno uravnovešen. Ceremonial javnega kaznovanja je na tak način služil svojemu namenu – komunikaciji med ljudstvom in oblastjo.

Ker je krščanski svet odrejal smrtno kazen tudi za fantazijske delikte (krivoverstvo, čarovništvo) in

zločine "proti naravi" (homoseksualnost, sodomija), je prihajalo tudi do različnih bizarnih smrtnih obsodb. Sodomita Andreja Curklarja, ki se je pregrešil s kravo, so na primer leta 1679 sežgali skupaj z živaljo in teletom, ki je sesalo kravino mleko. Žival je bila namreč prav tako kriva spolnega prekrška zavajanja. V določenih primerih so jih celo mučili in si njihovo stokanje razlagali kot priznanje.

V nadaljevanju z naslovom *Dolga pot do odprave smrtnih kazni* je predstavljen proces razvoja kaznovalne politike od razsvetljenega absolutizma do konca 80. let 20. stoletja, ko je bila ob slovenskih ustavnih spremembah smrtna kazen ukinjena.

Skupaj z razsvetljenstvom se je tudi pojavilo vprašanje smrtnih kazni in celotnega kaznovalnega sistema. Eden prvih, ki je v delu *O zločinah in kazni* iz leta 1764 jasno razgrnil temelje, na katerih naj bi slonela moderna kaznovalna politika, je bil Cesare Beccaria, katerega mnenje in kritika obstoječega kaznovanja je naletelo na precejšen odpor pri vladajočih slojih, saj je za takratni čas vse preveč posegal v pravice oblasti, ki naj bi bila končno le zastopnik božje volje na zemlji. Tudi nov zakonik Marije Terezije *Constitutio Criminalis Theresiana*, ki je izšel leta 1768, je še vedno vseboval enak kazenski postopek kot dvesto let starejši predhodnik *Constitutio Criminalis Carolina*. A je leta 1776 cesarica torturo v zakoniku pod vplivom razsvetljencev vendarle odpravila. Njen naslednik in sin Jožef II. je odigral dvojno vlogo. Na eni strani je smrtno kazen omejil le na naglo sodišče, po drugi strani pa je uvedel krut sistem prostorskih kazni in prisilnega dela. Najbolj razvpita med kaznimi je bila vleka ladij po Donavi, kjer so preživeli le najbolj vzdržljivi zaporniki, mnogi pa napora niso zmogli in omahnili v smrt. Po kratkem predahu za obtožene in kaznovane, v letih vladanja Leopolda II. (odpravil je okrutno javno kaznovanje s tepežem, vžiganje različnih znamenj, vleko ladij...), so s Francem II. spet nastopili težji časi za obsojene. Z zakonikom iz leta 1803 so smrtno kazen spet predvideli za štiri vrste kaznivih dejanj (za veleizdajo, umor, požig in ponarejanje kreditnih papirjev). Kazenski zakonik so nato revidirali 1852, vendar je bilo telesno kaznovanje in vklepanje v verige dokončno ukinjeno šele leta 1867, s koncem leta 1868 pa so ukinili tudi javne usmrtitve (avstrijski vojaški zakonik jih je še vedno ohranil). Kljub razsvetlenskimi zahtevam po odpravi smrtnih kazni in kasnejšim javnim razpravam o njej, je ta ostala v kazenskem zakoniku habsburške monarhije do njenega konca. Na Slovenskem je kot prvi za odpravo smrtnih kazni nastopil Karel Slanc, ki je svoje poglede in kritiko smrtnih kazni objavil leta 1876 v *Slovenskem narodu*, v feljtonu z naslovom *Nekaj o vešalih*.

Star avstrijski kazenski zakonik iz leta 1852 je

bil na Slovenskem v veljavi tudi v novo nastali jugoslovanski državi vse do 1. januarja 1930, ko je stopil v veljavo Kazenski zakonik za Kraljevino SHS. V socialistični Jugoslaviji je bilo na slovenskih sodiščih med letoma 1945 in 1951 izrečenih 211 smrtnih obsodb, od tega kar 203 zaradi političnih deliktov. Po tem letu takšnih smrtnih obsodb ni bilo več. Sploh zadnja smrtna kazen pa je bila na Slovenskem izvršena 30. oktobra 1959, kar pomeni 30 let pred formalno odpravo smrtne kazni v Sloveniji leta 1989.

Drugi del knjige z naslovom *Za umor visel boš med nebom in zemljo* prinaša pet zgodb o morilcih, ki so s svojimi dejanji ostali zapisani v zavesti prebivalcev na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. Bodisi so o njihovih grozodejstvih in kaznih, ki jih je doletela, poročali v dnevnem časopisju, bodisi so svoja zločinska dejanja zagrešili na Slovenskem in tako postali del slovenske zgodovine kriminala in kaznovanja. Vseh pet hudo delcev si je smrtno kazen prislužilo po letu 1868, torej v času, ko so bile usmrtitve že skrite za zidovi in rezervirane za izbrano občinstvo, obtoženi pa so že imeli dodeljene branilce. Prej organizirani javni spektakel groze je zdaj zamenjala predstava za izbrance z vstopnicami. Navadno so bili to politični veljaki in uglednejši ljudje v kraju. Ostalim ni ostalo drugega, kot da so svojo radovednost poskušali potešiti od daleč z opazovanjem zidov, za katerimi se je skrivalo morišče ali pa so počakali do izida dnevnega časopisa in si v njem prebrali podrobno poročilo o usmrtitvi.

Zadnji del nam torej prinaša pet zanimivih zgodb o kriminalcih in dogajanjih, ki so spremljala njihovo iskanje, sojenje in usmrtitev. Pozornost vzbudijo komentarji o vzrokih, ki so privedli obtoženca ali pa že obsojenca, da je storil takšno grozodejstvo. Po mnenju nekaterih so imeli zločini vzrok v globalnem spreminjanju sveta. Katoliško časopisje je denimo za vse slabo in tako tudi za nekatere umore okrivilo liberalizem in brezverstvo, saj do tega ne bi prihajalo, če bi bili vsi *"dobro podučeni v veri in vterjeni v verskih vajah"*. (str. 141) Tako je tudi morilec Enrico pl. Francesconi postal *"sad brezverskega liberalizma"*. Zločinec, ki je grozovit trojni umor v Lučah zagrešil iz čistega koristoljubja, je v času napetih mednarodnih bojev lahko služil tudi kot orožje v rokah nasprotnikov, kot se je to zgodilo v primeru Čuvan. Sam umor pa je v ljudski motiviki ostal upodobljen celo na panjskih končnicah.

V celoti je knjiga dober prikaz razvoja kazenskega sistema, ki bralcu poleg zgodovine kaznovanja pred očmi slikovito razodene grozovitost metod, s katerimi je postreglo gledališče groze. Delo skozi celoten tekst prehaja h krajšim "mikroštorijam" konkretnih primerov, s čimer se nam pred očmi še jasneje izrišejo podobe "gnusnega

spektakla", obenem pa se bralcu ob podrobnih opisih torture in ceremonij usmrtitve ježijo lasje. Knjiga je pravzaprav nekakšen "case study" pravne zgodovine na področju Slovenije, gotovo zanimiva za širši krog bralcev in ne samo za zgodovinarja. Kot taka pa bo gotovo popestrila učenje pravne zgodovine vsakemu študentu prava, ki jo bo vzel v roke.

Naslov nam pove že vse. Rabljev zamah je pomenil zaključek nekega življenja, izvršitev božje volje nad zločincem, ponovno vzpostavitev družbenega reda. Obstajalo je in še obstaja veliko drugih načinov usmrtitve, a usmrtitev z mečem je veljala za častno in posebno milostno. Mojstrstvo rabljevega zamaha pa je bilo tudi v presoji občinstva, saj je bil zahtevan čim čistejši rez, ki je "oddrobil butico". Zvok čistega reza pa bo odmeval tudi v ušesih slehernega bralca.

Janez Polajnar

Irena Rožman, Peč se je podrla! Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 36), 171 strani.

... rojstvo je naravni pojav, ki odseva zgodovino in kulturno okolje, ki je zaradi tega predmet preučevanja več družboslovnih ved; zanj se zanimajo antropologi, etnologi, sociologi, (historični) demografi, psihologi, pravniki idr. (str. 15)

Knjiga etnologinje in sociologinje Irene Rožman, ki je izšla na podlagi njene doktorske disertacije z naslovom *Spolno življenje in kultura rojstva na Dolenjskem od 2. polovice 19. stoletja do začetka 2. svetovne vojne*, je nedvomno nadvse zanimiva tudi za zgodovinarje in zgodovinarke. Razveselili se je bodo tako tisti, ki lažje prehajajo bariere med disciplinami in jih nezgodovinarska provenienca avtorice ne moti, kot tudi seveda predvsem tisti, ki jih zanimata socialna in kulturna zgodovina. Naj predstavitev knjige Irene Rožman izkoristim za nekaj besed o tovrstni tematiki v zgodovinopisju. Dejstvo je, da resnih raziskav o zgodovini rojstva, otroštva, družine in družinskih odnosov v različnih časovnih obdobjih in družbenih okoljih slovensko zgodovinopisje zaenkrat še ne pozna. (Bogat seznam literature dokazuje, da so se etnologi s temi vprašanji ukvarjali bistveno več.) Zdi se, da zgodovinarji na omenjeno tematiko naletijo slučajno in jo obravnavajo zgolj spotoma v okviru drugih raziskav. Študije na to temo tako ostajajo izjemno redke in so fragmentarne

narave. Kot takšna primera lahko omenimo *Rdečo posteljo, ščurke in solze vdove Prešeren* Marka Štuhca, kjer najdemo med drugim, na podlagi plemiških zapuščinskih inventarjev iz 17. stoletja, tudi opis poteka krsta plemiške dojenčice Ane Katarine Trilek; o vzgoji in šolanju viteških otrok v srednjem veku pa na primer piše Maja Žvanut v *Od viteza do gospoda*. Skoraj edini svoje vrste je članek Borisa Golca o tržaških in ljubljanskih najdenčkah v Kumljanskih hribih objavljen v Kroniki (1989, 37/3). Naj poudarim, da je klasično delo s področja zgodovine otroštva francoski zgodovinar Philippe Ariès napisal že davnega leta 1960 in da je pred dobrimi štirinajstimi leti izšlo tudi v slovenščini pod naslovom *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Omembe vreden je vsakakor Jean-Louis Flandrin, čigar delo *Družina. Sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja* lahko v slovenskem prevodu beremo že skoraj dvajset let.

V modernem zgodovinopisju so teme kot na primer zgodovina materinstva in poroda, zgodovina otroštva, fenomen babištva itd. postopoma postale domena *socialne zgodovine medicine*. Medtem ko se *zgodovina medicine* kot del *zgodovine znanosti* primarno ukvarja s pozitivističnimi raziskavami o razvoju medicinske vede in njenih specializiranih področjih oziroma, če citiram angleškega zgodovinarja Andrewa Weara, "z velikimi medicinskimi odkritji in velikimi zdravniki", *socialno zgodovino medicine* zanima predvsem družba, vplivi medicine nanjo in obratno, kako je družba oblikovala medicino. Pri tem igra pomembno metodološko vlogo kvantitativna zgodovina oziroma historična demografija.

In končno h knjigi. *Peč se je podrla! Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju* obravnava problematiko kulture rojstva, ki, tako v spremni besedi dr. Janez Bogataj, je *etnologija prej ni obravnavala kot samostojne kulturne sestavine, ampak so bili posamezni elementi rojstva vključeni v opise družinsko sorodstvenih zvez in šeg življenjskega cikla*. Rožmanova je raziskavo skušala zastaviti bolj interdisciplinarno, saj se predmet preučevanja neizogibno nahaja v preseku mnogih družboslovnih, humanističnih in naravoslovnih ved. Kot pravi sama, je rojstvo treba preučevati *skozi optiko dinamičnega in med seboj na različne načine povezanega delovanja političnih, družbenih in gospodarskih procesov, ki potekajo med makro in mikro družbenim okoljem*. V raziskavi, ki jo je opravila na območju župnije Velike Brusnice pri Novem mestu za čas prve polovice 20. stoletja, je uporabila tako ustne kot tudi pisne vire. Med ustnimi viri so intervjuji z informatorkami v vaseh župnije Velike Brusnice, na Kozjanskem, v spodnjem Posavju in Posotelju, kot pisne vire navaja matične knjige, ljudska štetja, časopise in fran-

ciscejski kataster. Čeprav v uvodu zapiše, da je podatke za oris gospodarskega in družbenega stanja župnije Velike Brusnice za čas prve polovice 19. stoletja črpala prav iz franciscejskega katastra, to v nadaljevanju ni razvidno. Pomemben primarni vir so tudi babiški spomini in babiški učbeniki.

Če se je avtorica v drugem poglavju najprej posvetila splošnemu družbenemu dojemanju poroda v preteklosti, torej porodu kot tabuju, rojstnim šegam, verovanjem in arhaičnim medicinskim pravilom, ki so bili med ljudmi živi vsaj še do druge svetovne vojne, je v ostalih poglavjih nepričakovano prikazala realnost življenja na podeželju. Tretje poglavje tako odpira vpogled v stanovsko zanimivo skupino babic, ki so ženskam nudile porodno pomoč. Zaradi slabo organiziranega javnega zdravstvenega sistema, slabe področne razporeditve izšolanih babic, njihovega neurejenega socialnega položaja in plačevanja, se je podeželsko prebivalstvo še globoko v 20. stoletje raje obračalo na nešolane oz. neizprašane babice. K temu so pripomogle tudi okoliščine, kot so izoliranost posameznih področij, slabe prometne povezave ter nazadnje tudi mentaliteta ljudi, ki so po eni strani težko sprejemali novosti, po drugi pa so tako imenovane mazačke – domačinke poznali in jim zato tudi bolj zaupali. Glavna značilnost na področju porodne pomoči je tako soobstojanje šolanih in nešolanih babic. Avtorica podatke o babicah črpa predvsem iz ustnih virov in matičnih knjig. Na tem mestu pogrešamo kakšno besedo več o babiški šoli v Ljubljani, ustanovljeni leta 1753, čeprav resne raziskave o razvoju, delovanju in učenkah te ustanove za 18. in 19. stoletje še nimamo. Nekaj upanja vzbuja Peter Borisov v monografiji *Ginekologija na Slovenskem od začetkov do leta 1980* (Ljubljana 1995, str. 41), ko pravi, da *raziskave v zvezi z ustanovitvijo ljubljanske babiške šole še niso zaključene...* V njegovi monografiji zasledimo tudi nekaj omemb dokumentov babiške šole, pri čemer pa Peter Borisov žal ne navaja njihovega današnjega nahajališča. Skrivnostnega arhiva o delovanju te šole, ki je bila javna, deželna ustanova, za 18. in 19. stoletje namreč razen drobcev ne hrani nobeden od obeh relevantnih javnih arhivov (Arhiv Republike Slovenije, Zgodovinski arhiv Ljubljana).

V četrtem poglavju avtorica občasno prepusti besedo ženskam samim, ki v pojoči dolenjščini neposredno na strašljivo živ način prikažejo grozljivo realnost, v kateri so kmečke ženske rojevale v župniji Velike Brusnice. Skromna bivanjska raven prebivalstva se kaže v velikokrat slabi stanovanjski kulturi, nezadostni prehranjenosti ljudi in pomanjkanju oblek. Življenje brusniških nosečnic se praktično ni razlikovalo od siceršnjega, saj si večinoma niso mogle privoščiti manj dela in so tako bile primorane delati do zadnjega. Počasi se razkriva

takratni položaj kmečke ženske v družini, delitev dela med spoloma, tudi vprašanje higiene. V splošnem so ženske rojevale doma ob pomoči babice vse do 50. let 20. stoletja, ko se je postopoma uveljavil porod v novomeški bolnišnici, kamor so ženske iz oddaljenih krajev in vasi večinoma hodile peš – v visoki nosečnosti in tudi po več ur daleč. Še v času pred drugo svetovno vojno so v bolnišnici rojevale le izjemoma zgolj v primeru patološkega poroda. Po porodu so se ženske že po tednu dni ali celo prej vrnile nazaj k svojemu delu in opravljale tudi težka poljska dela.

Zadnje, peto poglavje govori o negi in umrljivosti dojenčkov, ki je večinoma izvirala iz prehrabnenih navad, družbenih in higienskih razmer ter pogosti odsotnosti strokovne pomoči. Ker so matere po porodu prehitro začele delati, so se dojenčkom posvečale premalo, velikokrat so zato izgubile tudi mleko, kar je posledično močno zmanjšalo otrokove možnosti za preživetje. Količniki zgodnje umrljivosti dojenčkov iz desetletja v desetletje sicer nihajo, so pa večji v času gospodarske krize – od 70. let 19. stoletja do preloma stoletja in v času prve svetovne vojne ter neposredno po njej. Za kmečko prebivalstvo je *delo na*

polju imelo prednost pred gospodinjenjem, ker je prvo zagotavljalo osnovne vire za življenje, medtem ko tega ne moremo reči za gospodinjenje, v katero se je umeščala tudi nega otrok. Ena izmed dragocenih ugotovitev študije je, da kmečke matere kljub velikokrat pomanjkljivi negi in vzgoji otrok nikakor niso bile ravnodušne do njih, kot se to še vedno rado posplošuje.

Vsekakor se moramo strinjati z dr. Zalko Drglin, da *delo odlikuje netendenciozna in brezkompromisna interpretacija ... ki ljudi ne pusti ravnodušnih.* Predstavljeni so temeljni principi, ki so oblikovali kulturo rojstva na Dolenjskem v prvi polovici 20. stoletja. Knjiga Irene Rožman razkriva okoliščine tistega dela človekovega življenja, katerega po eni strani še danes premalo sproščeno dojemamo in ki po drugi strani nenehno predstavlja strašljivo orodje v rokah oblastnih elit. Vedenje o tem, kakšen je bil vsakdan kmečkih ljudi v prvi polovici prejšnjega stoletja, je tako dobilo novo poglavje, ki je tudi za zgodovinarje pomembno bolj, kot bi si želeli verjeti.

Katarina Keber

Gradiva

Družina v Kranju – Kruh in srce, razstava Gorenjskega muzeja v Mestni hiši v Kranju, april-avgust 2003, avtorica razstave in kataloga: Marjana Žibert, oblikovanje in postavitve: Tjaša Štempihar, Ariana Furlan-Prijon.

Osrednji dogodek v Gorenjskem muzeju v letu 2003 je bilo (poleg praznovanja petdesete obletnice ustanovitve muzeja) odprtje razstave Družina v Kranju – Kruh in srce. Postavitev in oblikovanje sta sledila vsebini, ki sta skupaj ustvarila zanimivo in odmevno muzejsko predstavitev. Razstavo je dopolnjeval katalog z bogatim slikovnim gradivom. Svoj prispevek k projektu so dali še naslednji sodelavci: Boštjan Perovšek, ki je oblikoval zvočno kuliso, Helena Rant je sodelovala pri zbiranju arhivskih podatkov, Monika Rogelj je dokumentirala družinske albume, ki sta jih računalniško predstavila Jan Pagon in Biserka Komac, Jelena Justin je stalno skrbela za promocijo projekta, Magda Zore je predstavila študijski krožek Moj rodovnik, fotograf Drago Holynski je izdelal nad 800 reprodukcij v fazi zbiranja slikovnega gradiva ter fotografiral predmete za objavo v katalogu, Brane Knehtl je fotografiral arhivsko gradivo za objavo v katalogu in računalniško predstavil indekse matičnih knjig, Eli Knaflič je obdelala izpise iz matičnih knjig, mag. Stanko Šimenc je besedila jezikovno pregledal. Restavratorske posege je opravila mag. Irena Jeras-Dimovska, konservatorske Marjanca Jeglič in Franc Jelenc. Razstavo je odprl kranjski župan Mohor Bogataj, slavnostna govornica je bila ga. Alenka Kovšca, državna sekretarka na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve. Finančno sta projekt podprla Ministrstvo za kulturo in Mestna občina Kranj.

Razstava je bila nadpovprečno obiskana – obiskovalce je pritegnila vsebina, navdušeni so bili nad razstavljenimi predmeti iz zbirk Gorenjskega muzeja. Na ta način smo muzejsko delo približali širši javnosti in tako pokazali, da se v muzeju ukvarjamo s povsem "življenjskimi" zadevami, da pripravljamo razstave za naše ljudi, s katerimi se tako ali drugače srečujemo vsak dan. Razstava je bila zelo dobro sprejeta tudi v strokovni javnosti, saj je

avtorica za svoje delo prejela Valvasorjevo priznanje.

Scenarij razstave je nastal na podlagi predhodne raziskave, ki je v prvi vrsti temeljila na zgodovinskih virih. V našem primeru so bile to matične knjige, za katere lahko rečemo, da so posebne vrste vir. V njih se je našel prostor za bogate meščane in gruntarje, za obrtnike in trgovce, za sobarice in hlapce, za kajzarje in gostače, za vdove in nezakonske otroke, skratka za vsakega posameznika, ki se je rodil na našem območju, se tu poročil ali umrl in bil tu pokopan. To pa so bili očetje in matere, možje in žene, otroci, bratje in sestre, strici in tete, sobarice in dekle, vajenci in pomočniki..., ki so skozi stoletja sestavljali družine v mestu Kranju in njegovi ožji okolici. Za župnijo Kranj – sv. Kancijan in tovariši, ki je do jožefinskih reform obsegala le mesto, sega najstarejši zapis v rojstni matični knjigi v leto 1639, najstarejši zapisi v mrliški knjigi so iz leta 1681, medtem ko so poroke začeli zapisovati v letu 1715. Okoliške vasi (Klanec, Čirče, Huje, Primskovo, Gorenje in Rupa), ki so pred drugo svetovno vojno spadale v kranjsko župnijo, so pred omenjenimi reformami spadale v župnijo Preddvor ali Šenčur (Huje). Prva krsna knjiga za župnijo Preddvor nosi letnico 1647–1671, poročna in krsna knjiga pa sta mlajši (1715–1771 oz. 1678–1742). Poleg matičnih knjig smo uporabili tudi druge vire, ki posegajo na področje gospodarstva, prava, politike, agrarne, mestne, cerkvene ... zgodovine. To so t. i. zapisniki duš (Libri status animarum), ki so nekakšen popis prebivalcev vseh hiš v župniji, "Popis duš v mestu Kranju" iz leta 1754, ki poleg skupin hiš po trgih in ulicah navaja tudi razmerja med družinskimi člani, ter popisnice zadnjega štetja iz leta 1850 in popisa 1890. Pri raziskovanju smo uporabili tudi katastre: terezijanskega (1748–1756), jožefinskega (1785–1789), franciscejskega (1817–1828) s popravki iz štiridesetih let 19. stoletja in reambulančnega (1867–1869).

Dokončno oblikovan scenarij, ki se je prilagodil razstavnim prostorom Mestne hiše v Kranju, je našo družinsko zgodbo razdelil na dva dela. V Stebriščni dvorani smo predstavili tri mejnike družinskega življenja – poroko, rojstvo in smrt. V galeriji pa smo postavili na ogled štiri ambiente –

bivalne prostore, ki so pripadali meščanski, obrtniški, podnajemniški in kmečki družini v prvih štirih desetletjih 20. stoletja. Tudi ta razdelitev izhaja iz matičnih knjig. V prvem delu razstave so prevladoval opisne, tabelarične in grafične predstavitve rezultatov analiz matičnih knjig, v drugem so govorili le predmeti iz zbirk Gorenjskega muzeja.

Mimo panoja, na katerem sta bila prikazana dva najstarejša zapisa – seznam hišnih posestnikov mesta Kranja iz leta 1569 in seznam posestnikov (kmetov) v urbarialnem davčnem registru urada Primskovo iz leta 1560, ki posredno pričata o bivanju številnih družin v Kranju in okolici, je bil predstavljen prvi mejnik družinskega življenja – poroka. K poroki sta vabili ženitovanjski skrinji iz prve polovice 19. stoletja. S slikovnim gradivom (album družine Reš, fotografije, časopisni oglasi, pričevanja posameznikov, ženitovanjsko dovoljenje) smo predstavili čas pred poroko, ki so ga bodoči zakonci preživljali različno. Ob dveh razstavljenih poročnih matičnih knjigah (originalne knjige smo po enem tednu nadomestili s kopijami) smo grafično prikazali osnovna dejstva, ki jih je ugotovila predhodna raziskava.

Na ta način smo predstavili starost ženinov in nevest ob poroki, ki je bila precej višja od laičnih sklepanj. Dekleta se niso možila pri osemnajstih, ampak med dvaindvajsetim in tridesetim letom; podobno velja za fante, med katerimi se jih je znaten delež poročil med tridesetim in štiridesetim letom. Povprečna starost ob poroki se je za oba spola znižala v prvih štirih desetletjih 20. stoletja. Starostna razlika med ženinom in nevesto je bila stoletja precejšnja, zmanjšala se je šele na začetku 20. stoletja, ko so bili fantje ob poroki starejši od enega do treh let. V sedemdesetih letih 18. stoletja so v kranjsko poročno knjigo vpisovali tudi kraje, od koder sta ženin in nevesta prihajala. Navedbe krajev govorijo o tem, da je le peščica ženinov in nevest prišla tudi iz oddaljenejših krajev. Življenjskega spremljevalca so si največkrat izbrali v domačem mestu ali domači vasi. To je veljalo tako na začetku 20. stoletja kot v tridesetih letih. Kranjčani in Kranjčanke so pri prelomni življenjski odločitvi, kot je bila poroka, želeli obdržati socialni položaj, ki so ga imeli, ali pa ga celo povečati. V vaseh je bilo kmečko prebivalstvo v sredini 19. stoletja močno razslojeno (celi kmetje, polkmetje, tretjinski kmetje, kajzarji, hišarji), kar opazimo tudi v matičnih knjigah. Kmečki fantje in dekleta so si življenjske sopotnike poiskali med sebi enakimi. Največ moških, ki so bili primerni za ženitev, se je v mestu preživljalo z izdelovanjem obleke in obutve ter s kovaštvom in prevozništvom. Za žene so si izbrali kajžarske in gostaške hčere, hčere obrtnikov ter deklet in služkinje. Premožne meščanke, lastnice nepremičnin, so se poročale s

sebi enakimi, tj. z različnimi posestniki in državnimi uslužbenci. S fotografijami smo predstavili poročni dan. Sledile so slike in fotografije zakonskih parov od druge polovice 18. stoletja do tridesetih let 20. stoletja. Na koncu smo z razstavljenimi cehovsko skrinjico želeli ovrednotiti poroko in zakon. Urejeno zakonsko življenje je bilo v srednjem veku in pozneje pogoj za gospodarski uspeh posameznika.

Matične knjige nam pri naslednjem mejniku – rojstvu, med drugim povedo, da že v sredini 17. stoletja pri številu novorojencev po mesecih opazimo razliko med mestom in vasm. Razlika je bila v tem, da so bila rojstva v mestu enakomerno porazdeljena skozi leto, na vasi pa so bila odstopanja med posameznimi meseci večja. Najrodovitnejši meseci so bili vedno januar, marec in november, od zadnje četrtine 19. stoletja tudi maj, junij in julij. Obiskovalce so zelo presenetili podatki o velikosti družin v preteklosti. Zgodovinski viri so pokazali, da kranjske družine niso bile tako velike, kot so mislili. Prvi popis prebivalstva leta 1754 je pokazal, da družine niso bile tako številčne, kajti zakonski par je imel le 1,71 otroka, gospodinjstva so štela dobrih šest članov. Podobno je bilo čez sto let. V mestu so v sredini 18. stoletja prevladoval nuklearne (enojdrne) družine, ki jo sestavljata dve generaciji – starši in otroci. Manjšina družin pripada razširjeni družini z ostarelimi sorodniki. V skoraj polovici družin pa so živele tuje osebe, zlasti vajenci, pomočniki in služinčad, ki so bili zelo navezani na gospodinjstvo, saj jih v popisu naštevajo brez priimka. Vajenci, pomočniki, deklet, pestunje ... so bili zelo navezani na družino, pri kateri so delali, tudi v 20. stoletju.

Kmečke družine so bile številčnejše od mestnih, kljub temu da je bila umrljivost velika. Matere so rojevale dvajset let in več, ko so bili prvi otroci že odrasli in so si že izbirali moške in žene. V kmečkih družinah so živeli tudi sorodniki, tako mlajši (striči, tete) kot ostareli starši. Za pomoč pri varstvu otrok in kmečkih opravilih so najeli pestrne, deklet in hlapce, ki so ostali pri hiši krajši čas, lahko le nekaj mesecev ob rojstvu otroka ali za sezonsko delo. Na družino so bili bistveno manj navezani kot posli v mestu. Omenjena dejstva smo ponazorili z družinskimi fotografijami, ki so na obiskovalce naredile močan vtis. Predmeti so izhajali tako iz mesta kot iz vasi (babiški dnevnik, krstna oblačila, krstni knjigi, pogača, zibka, povoji, oblačila meščanskih otrok, portret dečka Janka Sajovica).

Obiskovalce so zelo pritegnili rezultati analize mrljskih matičnih knjig. Le-te nam povedo, da so bile smrti vse leto neenakomerno porazdeljene. Odstopanja med posameznimi meseci so bila velika. Neenakomerne porazdelitve smrti imajo vzrok v številnih epidemijah in nalezljivih bo-

leznih. Tako je v letu 1855 (avgust, september) v Kranju in okolici kosila kolera, kar je povečalo število smrti v omenjenih mesecih v desetletju 1850–1859. Od osemdesetih let 19. stoletja do druge svetovne vojne se je ustalila krivulja, ki kaže naslednje: umrljivost je bila največja v zimskih mesecih – januarja, februarja, marca in decembra. Od aprila do julija se je strmo znižala in avgusta dosegla nov višek. Na enem od panojev smo prikazali starost Kranjčanov in okoličanov ob smrti. Do sredine 18. stoletja je bila tako v mestu kot v vaseh največja umrljivost v starostni skupini do 15 let, ki je dosegla tudi 50 do 60%. Okoli 30% jih je umrlo v starostni skupini nad 51 let, drugi pa med šestnajstim in petdesetim letom. Delež smrtnosti otrok se zniža v prvem desetletju 20. stoletja. Vzroki so bili različni: od težkega poroda, zaradi katerega si dojenček ni opomogel, do božjasti, krčev ter različnih oslabelosti in šibkosti zaradi prirojenih napak. Omenjene bolezni so se pojavljale tudi pri starejših otrocih, ki so pogosteje umirali zaradi nalezljivih otroških bolezni (ošpice, škrlatinka, davica, oslovski kašelj). Nekaj otrok je tudi utonilo. Izmed predmetov smo izbrali: oporoke kranjske družine Pirc, parte, poslikano meščansko krsto iz 18. stoletja, mrliški knjigi, hleb kruha, žalno obleko, načrt grobnice, ograjico za otroški grob in nagrobni križ.

Drugi del razstave, postavljen v Galeriji Mestne hiše, so zaznamovale štiri "hišice", kot smo med nastajanjem razstave začeli imenovati nekoliko abstraktne konstrukcije iz knaufa; vanje smo postavili ambiente, v katerih so se največ zadrževale štiri tipične kranjske družine v prvem desetletju 20. stoletja. Tako so si obiskovalci ob vstopu v prvi prostor lahko ogledali meščansko jedilnico in kmečko "hišo". Meščanski in kmečki sloj sta bila še vedno najštevilčnejša. Mizo v meščanski jedilnici smo pognili za vsakdanje kosilo, pri katerem je bila zbrana vsa družina, od otrok do ostarelih družinskih članov, zelo pogosto pa so za isto mizo obedovali tudi posli. Kmečka "hiša" z lončeno skledo in lesenimi žlicami na mizi ni bila samo prostor, kjer je družina trikrat obedovala, ampak je bil tudi njen sakralni prostor, kjer se je zbirala k družinski molitvi. Zato smo jo opremili z bogovim kotom, rožnim vencem in nabožno sliko. V mestu je živelo precej podnajemniških družin, ki so se stiskale v vlažnih in majhnih podnajemniških stanovanjih. Družina se je tako zadrževala v enem prostoru, ki je bil namenjen dnevnu bivanju, pripravljanju hrane in spanju, matere pa so imele v njem tudi šivalni stroj, na katerem so nastajali izdelki za kranjske tekstilne proizvajalce. Zadnjo "hišico" smo poimenovali obrtniška kuhinja. To ni bil prostor, ki je bil v tridesetih letih značilen le za obrtniške družine, temveč tudi za nekatere delavske družine, v katerih je bil večinoma zaposlen le

oče v eni od kranjskih tovarn. Opremljen je bil z belo kredenco, mizo, stoli, zidanim štedilnikom; lesen pod iz desk je bil snažen, stene so bile dekorativno opleskane.

Marjana Žibert

Razstava *Prvi koraki pravnega študija na Univerzi v Ljubljani*.

Ena najmarkantnejših stolic predmoderne in moderne univerze je prav gotovo študij prava. Na slovenskih tleh sežejo težnje po organiziranju pravnega študija v 17. stoletje, izražajo se v stolici za juriste v centralnih šolah Napoleonove Ilirije in v študiju avstrijskega civilnega in kazenskega prava v zadnjem (1849) letu obstoja ljubljanskega liceja. Vsa ta prizadevanja in dogajanja, prežeta z močnimi željami po slovenski univerzi ali vsaj pravni fakulteti, so dosegla višek ob razpadu Avstro-Ogrske, ko so bili z nastankom prve jugoslovanske države oblikovani pogoji za nastanek "slovenske univerze v Ljubljani", v okviru Vseučiliške komisije pa v letu 1918 oblikovane tudi temeljne konture pravnega študija na nastajajoči univerzi. Dokončno luč temu dogajanju je dal Zakon o univerzi, ki ga je regent Aleksander podpisal 23. julija 1919. S tem so se uresničile stoletne sanje Slovencev. Deželni dvorec je postal prostor, v katerem so se našli pravniki slovenskega rodu, ki so bili razpršeni po tujih univerzah. Na dunajski univerzi priznani in cenjeni dr. Žolger se je leta 1921 vrnil v Ljubljano in tu začel predavati mednarodno pravo. Mlad, odličen jurist dr. Leonid Pitamic, ki se je strokovno izpopolnjeval kot Hartlov štipendist v Bonnu je postal dekan fakultete. Slovenskim pravnikom je uspelo poklicati dr. Kreka, dr. Skumoviča in dr. Ellerja iz Gradca, dr. Dolenca iz Dunaja ter strniti vse primarne učne moči, da je lahko fakulteta sprejela prve študente.

Predavanja so se pričela šele v letnem semestru 1920, ker so bili profesorji na mirovni konferenci v Parizu, kjer so se formirali kot prvi fakultetni svet. Še pred pričetkom predavanj je fakulteta izdelala načrt naredbe o pravoslovnem in državoslovnem študiju in teoretičnih izpitih, narejen po vzoru starega avstrijskega sistema, ki je z Vidovdansko ustavo dobil zakonito moč. Ta študijska ureditev je bila v veljavi dvajset let, dokler leta 1938 ni bila izdelana nova fakultetna uredba. S tem so bili študiju prava postavljeni fundamentalni temelji v najbolj eminentnem obdobju njegove zgodovine.

Avtorici razstave Tei Anžur se je zdelo primerno in upravičeno, da z otvoritvijo razstave "Prvi

koraki Pravnega študija na UL" Univerza obeleži svoj praznik 3. december tako kot vsako leto, ko se zvrstijo številne prireditve, ki kontinuirano potekajo v Tednu Univerze na Univerzi in njenih članicah.

V skladu z zunanjo in notranjo prenovo univerzitetne stavbe, ki se intenzivno preureja zadnji dve leti, je v naši hiši dozorela ideja in se pojavila prava priložnost, da smo v lično urejenih univerzitetnih prostorih, ki so bili preurejeni ravno v tem času, predstavili širši javnosti del našega gradiva, ki ga skrbno hranimo že 35 let, od ustanovitve arhivsko muzejske službe. Prvega decembra lani je bila v okviru prireditve Tedna Univerze v Ljubljani v prenovljeni Balkonski dvorani slavnostna otvoritev razstave: "Prvi koraki pravnega študija na Univerzi v Ljubljani", ki sta jo je pripravila Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani. Razstavo je svečano odprl dekan Pravne fakultete prof. dr. Marko Ilešič in je bila na ogled do konca februarja 2004. Ob tej priložnosti je izšel tudi spremljajoči katalog, ki podaja krajšo študijo razvoja pravnega študija od začetkov 17. stoletja do zasedbe temeljnih predmetnih stolic v študijskih letih 1922/23. Zasnovo razstave in kataloga je pripravil vodja Zgodovinskega arhiva in muzeja Univerze dr. Jože Ciperle, razstavo in besedilo pa je napisala arhivistka in kustodinja Tea Anžur. Likovno in grafično oblikovanje je bilo prepuščeno Željki Habl.

V večjem enoprostorskem razstavnem prostoru ljubljanske Univerze je bilo tako na ogled preko osemdeset dokumentov na desetih panojih, od katerih je bilo pet prostostoječih panojev z vitrinami, ki so risali posamezne utrinke iz zgodovine pravnega študija. Razstava je kronološko posegla v čas pred ustanovitvijo Pravne fakultete v Ljubljani leta 1919 in nam nanizala zgodovinske drobce študija prava od bolognske univerze, kjer so bila predavanja za notarje že sredi 14. in v 15. stoletju, preko prvih prizadevanj pravnika Janeza Gregorja Dolničarja za ustanovitev vseučilišča v Ljubljani leta 1704. Matrike ljubljanske centralne šole iz leta 1811 in spričevala ljubljanskega univerzitetnega pravoslovnega tečaja iz leta 1849, ko so bila v Ljubljani prvič juridična predavanja, predstavljajo prve poskuse organizacije visokega šolstva iz začetka 19. stoletja. Izpitno državno spričevalo g. Antona Skumoviča, ki mu ga je podelila graška univerza leta 1892, zaključuje obdobje pred ustanovitvijo univerze. Kronološkemu razvoju dogodkov je sledila ustanovitev Pravne fakultete, ureditev prostorov, imenovanje matičarjev in ostalih profesorjev do izoblikovanja lastnega predavateljskega osebja, ki ga je fakulteta sama ustvarila. Ob nanizanih arhivskih dokumentih o nastavitvah profesorjev, dopisih profesorjev, ki so jih pošiljali rektoratu, ocenah nalog in poročilih, ki so jih podali, so bile tudi

fotografije s portreti profesorjev matičarjev, ki so pomembno dopolnjevale celotno sliko dogajanja. Za svoj razvoj je fakulteta kot tudi celotna univerza zaradi slabega finančnega položaja, v katerem se je znašla, zaposlila tudi honorarne profesorje. Po poročilu rektorja Pitamica je bilo v študijskem letu 1919/20 zaposlenih pet honorarnih profesorjev. Janko Polec je predaval zgodovinski razvoj javnega in zasebnega prava, dr. Stanko Lapajne meddržavno zasebno in kazensko pravo s posebnim oziroma na medpokrajinsko pravo kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev, dr. Milan Škerlj trgovinsko pravo. Vodil je tudi vaje iz trgovinskega in meničnega prava. Za posebne smeri iz upravnega prava pa sta zasedla mesto dr. Bogumil Senekovič in dr. Henrik Steska. Seznam predavanj za študijsko leto 1920/21 navaja še profesorja angleškega prava Franceta Skaberneta in za poletni semester 1921 Alojzija Ranta, ki je poučeval državno računovodstvo. Fakulteta je zagotovila tudi predavanja iz sodne medicine in psihopatologije. Forenzično psihopatologijo je predaval dr. Alfred Šerko, sodno medicino pa dr. Janez Plečnik, oba sicer profesorja Medicinske fakultete.

Na pravni fakulteti so delovali v obdobju med obema vojnama ruski profesorji, ki so bili nastavljeni kot kontraktualni redni profesorji za pogodbeno dobo treh let, ki se je po poteku podaljšala za nadaljna tri leta do redne nastavitve, ker je bil položaj rednega profesorja pogojen z državljanstvom Kraljevine SHS. Tako je fakulteta zaposlila dr. Aleksandra Bilimoviča za narodno gospodarstvo in Mihajla Jasinskega za pravno zgodovino Južnih Slovanov. Z imenovanjem ing. Iga Pehanija, ki je delal kot profesor na tehnični fakulteti za honorarnega predavatelja rudarskega prava, je bil zapolnjeno predavateljsko osebje za vse pravne stroke.

Studentje kot nosilci zgodovinskega dogajanja v univerzitetni sferi so se na razstavi identificirali s fotografskim portretnim in skupinskim gradivom, imatrikulacijskimi dokumenti, kolokvijskimi spričevali in indeksom predavanj. Viktor Korošec je bil prvi docent v mladi zgodovini Pravne fakultete. Njegovemu predanemu delu so sledili kasnejši doktorji prava, ki jim je formalno izobrazbo nudila ljubljanska Pravna fakulteta. Svoje strokovno delo pa so lahko obogatili tudi na tujih, predvsem zahodnoevropskih univerzah: od leta 1928 so obresti ustanove dr. Pavla Turnerja, "vrednim kandidatom" omogočale enoletno bivanje v inozemskih kulturnih in znanstvenih središčih (Pariz, London, Oxford, Cambridge...), za nadaljne strokovno izobraževanje. Tako se je fakulteta izpopolnjevala z lastnim učnim osebjem, ki se je odlikovalo s svojim strokovnim delom in je primerljivo z drugimi starejšimi evropskimi pravnimi fakultetami in njihovo tradicijo. Na podlagi znanja in izkušenj

pravnikov slovenskega rodu, ki so jih razmere vodile po tujih univerzah in lastnega intelektualnega osebja, ki se je od leta 1919 oblikovalo na ljubljanski pravni fakulteti, je rasla in se razvijala pravna znanost. To so bili temeljni zametki za kasnejši historični razvoj fakultete.

Kot zadnja je bila predstavljena v okviru centralne stavbe knjižnica fakultete z različnimi lokacijskimi načrti in slikami knjižnice. Ustanovitev in ureditev fakultetne knjižnice je dr. Pitamic zaupal prvemu prodekanu prof. dr. Gregorju Kreku, ki jo je moral začeti graditi prav od temeljev. Del knjižnice je bila t. i. profesorska biblioteka z znanstvenimi in učnimi knjigami in je služila predvsem znanstvenemu delu fakultetnih predavateljev, drugi del pa so bile knjižnice posameznih seminarjev: pravnozgodovinskega, civilnopravnega, kazensko-pravnega, javnopravnega in narodnogospodarskega. S tem je bila dana profesorjem in dijakom na voljo ustrezna literatura, ki jo je fakulteta dobivala z nakupi, darili in izmenjavo med fakultetami.

Želja avtorice je bila, da naj bi obiskovalec dobil vpogled oziroma vizijo prvih utripov življenja fakultete. Razstava se odlikuje tudi z nekaterimi doslej še ne predstavljenimi historičnimi dokumenti iz začetka 17. stoletja. V Analih mesta Ljubljane (*Annales urbis Labacensis*) tako kronist in zgodovinar Janez Gregor Dolničar poroča v svojih nemško pisanih kronističnih zapisih, da je 22. maja leta 1698 praznovalo tukajšnje pravniško društvo (*Collegium iuridicum Labacense*) prvič svojega patrona sv. Janeza pri sv. Jožefu pri diskalceatih s peto slovesno mašo in nemško pridigo. Duša in ustanovitelj društva je bil poleg dr. Janeza Andreja Mugerleja tudi doktor prava in ljubljanski odvetnik Janez Štefan Florjančič. 16. junija je začel v Ljubljani z zasebnimi predavanji iz prava (in sicer instituta) vicedomov tajnik in fiskal doktor prava Franc Krištof Wogathai /Bogataj/, profesor civilnega prava. O tem poroča J. G. Dolničar v svojih tiskanih latinskih kronoloških zapisih, ki so izšli v Ljubljani leta 1714 (*Epitome chronologica, Continens Res Memorabiles, Nobilis, & Antiquissimae Urbis Labacensis, Metropolis Inclty Ducatus Carnioliae*).

Znamenit uradno predpisani učbenik avstrijskega cerkvenega prava Georga Rechbergerja v dveh zvezkih, ki je izšel v Linzu leta 1815, je bil razstavljen v prvem od petih prostostoječih panojev z vitrinami. Prvi zvezek obravnava javno cerkveno pravo, drugi pa privatno. Ta učbenik je bil natisnjen v različnih izdajah, v rabi pa je bil tudi na teološkem liceju skoraj vse predmarčno obdobje. Slovenski pravni znanstvenik na Dunaju, univerzitetni profesor in član dvorne komisije za pravno zakonodajo dr. Tomaž Dolinar se nam predstavi z naslovnico prvega dela Priročnika v

Avstriji veljavnega zakonskega prava (*Handbuch des in Oesterreich geltenden Eherechts*), ki je izšel na Dunaju in Trstu leta 1813. V ostalih vitrinah so bili razstavljeni prvi učbeniki, ki so jih napisali profesorji "za potreba dijaštva", ki ni imelo na razpolago domačih del in si ni moglo kupiti knjig v tujini. Denarno pomoč jim je že leta 1921 nakazala Deželna vlada, in sicer 500.000 kron za izdajanje učbenikov in drugih publikacij. Ta sredstva, ki jih ni bilo potrebno vrniti, so predstavljala obratno glavnico za izdajo učbenikov, dajala obresti oz. pokrivala izgube. Tako je lahko fakulteta sama že v prvih letih delovanja izdajala učbenike svojih profesorjev. Na tem mestu velja izpostaviti nekatera pomembnejša dela: spis dr. Leonida Pitamica z naslovom *Pravo in revolucija*, ki je bilo prvo inavguralno predavanje na fakulteti, učbenik dr. Rada Kušēja, ki obravnava cerkveno pravo katoliške in pravoslavne cerkve glede na posebne razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, knjigo dr. Škerlja o meničnem pravu in Dušanov zakonik, ki ga je spisal dr. Metod Dolenc. Na razstavi je moč najti tudi njegov slaven rokopis: Značenje zakonika cara Dušana za našo državo, ki ga hrani ZAMU.

Cilj Pravne fakultete je bil tudi izdajanje samostojnega znanstvenega glasila. Leta 1921 je izšla prva številka *Zbornika znanstvenih razprav*, ki je izhajal enkrat letno in bil pomemben tudi kot publikacija za mednarodno izmenjavo.

Razstava z vsemi svojimi dokumenti tudi fotografijami, predvsem pa z arhivskim gradivom fonda pravne fakultete Univerze, v katerem je znameniti načrt "Naredbe celokupne deželne vlade za Slovenijo o pravoslovnih in državoslovnih študijah in teoretičnih državnih izpiti" ter zapisniki sej juridične fakultete, ki nudijo vpogled v prva leta, predstavi pomembno obdobje v razvoju prava, saj so se leta 1919 z ustanovitvijo osrednje znanstvene institucije, ki je v svojem okrilju nudila tudi pravno izobrazbo, izpolnile dolgoletne želje vseh slovenskih intelektualcev. Razstava in spremljajoči razstveni katalog pa nas nehoti vzpodbujata k skrbnejšemu pristopu do arhivskega gradiva Univerze in njenih članic in utrjujeta in krepiata zavest, da je skupni univerzitetni arhiv ena nepogrešljivih univerzitetnih ustanov.

Pričujoča razstava je drugo postavitve našla v prostorih Pravne fakultete ljubljanske Univerze, kjer je bila na ogled od marca do septembra 2004, ko smo jo ob Dnevih evropske kulturne dediščine prenesli nazaj v domačo hišo.

Tea Anžur

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratko fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronicke (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronicke (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (bsvetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronicke